

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

21₂₀₂₀

ISSN: 1304-2440
e-ISSN: 2667-5013

ANKARA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

Sayı: 21
2020

**TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi
Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of
Cultural Inventory**

TÜBA-KED uluslararası hakemli bir dergi olup TUBİTAK TR Dizin ve Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) veritabanlarında taranmaktadır.

TÜBA-KED is an international refereed journal and indexed in the TUBİTAK ULAKBİM (SBVT) and The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) databases.

Yayın Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi Başkanlığı adına / on behalf of Turkish Academy of Sciences
Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER (Başkan / President)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Managing Editor

Mete KURT

Teknik Editör / Technical Editor

Doç. Dr. Haydar YALÇIN

**Basın ve Halkla İlişkiler /
Press & Public Relations**

Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design

Fatih Akın ÖZDEMİR

İletişim Asistanı / Communication Assistant

Cansu TOPRAK

Yayın Şekli ve Yayın Türü

Publication Form and Publication Type

6 aylık, Türkçe / İngilizce. Yaygın süreli yayın.
Biannual, Turkish / English. Common periodical.

Baskı / Publisher: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın

Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Sayı / Issue: 21/2020 (500 adet)

Basıldığı Tarih : 17 Eylül 2020

Publication Date: 17 September 2020

ISSN: 1304 - 2440

e-ISSN: 2667-5013

TÜBA-KED Yazışma Adresi

TUBA-KED Postal Address

Türkiye Bilimler Akademisi

Rabi Medresesi Süleymaniye Mahallesi
Mimar Sinan Caddesi

No: 24 34116 Fatih – İstanbul / TÜRKİYE

Tel: +90 212 513 4824

Faks: +90 212 514 9996

E-posta - E-mail: cansu.toprak@tuba.gov.tr
tubaked.tuba.gov.tr

Türkiye Bilimler Akademisi

Turkish Academy of Sciences

Piyade Sokak, No: 27, 06690

Çankaya- Ankara / TÜRKİYE

Tel: +90 312 442 29 03

Faks: +90 312 442 72 36

www.tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2020

© Turkish Academy of Sciences, 2020

(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.

(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

All rights are reserved. Except for the short citations, the manuscripts cannot be reproduced, converted into CDs or magnetic tape in any way without the written permission of the publisher. (All images without specific references can be accepted as authors' images)

Kapak Fotoğrafi / Cover Image

2008

Oinophoros - Smyrna Antik Kenti Kazı Arşivinden
Gözde ŞAKAR - Akin ERSOY

**TÜBA-KED
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ KÜLTÜR ENVANTERİ DERGİSİ**

TÜBA-KED, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından altı aylık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

Kültürel mirasın belgelenmesi, tanıtımı ve yaşatılarak gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla 2003 yılında yayımlanmaya başlayan TÜBA-KED, her türlü maddi kalıntı, kültürel peyzaj, dekoratif sanatlar, doğal çevre, sözlü gelenek ve anlatımlar, gösteri sanatları, inançlar, ritüeller, şölenler, doğa ve evrenle ilgili toplumların belleklerinde yer etmiş olay ve uygulamalar olmak üzere sayısı daha da arttırılabilecek her türlü somut ve somut olmayan değerleri içeren uluslararası hakemli bir dergidir.

Kültür kavramı altında gerçekleşen tüm faaliyetlerin ortak zemini olmayı hedefleyen TÜBA-KED, ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmaksızın arkeoloji, sanat tarihi, kırsal ve kentsel mimari, kırsal ve kentsel peyzaj, kültürel peyzaj, kentsel arkeoloji, endüstriyel arkeoloji, etnografya, etnobotanik, jeoarkeoloji ve tarih ile ilgili çalışmalara yer vermektedir. Ayrıca toplulukların, grupların ve bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araç-gereçler ile kültürel mekânlar gibi farklı ölçek ve nitelikteki kültürel mirasa yönelik her türlü belgeleme, envanter ve sözlü tarih çalışmaları derginin kapsamı içindedir. Bununla birlikte dergimiz, kültür kavramı içinde tespit edilen tüm uygulamaların korunması, onarımı, sergilenmesi, topluma kazandırılması ve kültür sektörü olarak değerlendirilmesine yönelik proje ve fikirlere açık olup bu alanlarda bir forum oluşturma işlevini de üstlenmiştir.

2003 yılında “Kültür Envanteri Dergisi” adı ve içeriği ile yola çıkan TÜBA-KED, sadece envanter çalışmaları ile sınırlı kalmayıp, yukarıda sıralanan çalışma alanlarının tamamından bilimsel nitelikte olmak üzere her türlü bilimsel yazıyı kabul etmektedir. Derginin ilgili kurulları tarafından değerlendirmeye alınan yayın başvurularının daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olması ön şarttır. Derginin yayın ilkeleri ve yazım kuralları ile ilgili detaylı bilgilere <http://tubaked.tuba.gov.tr> adresinden ulaşmak mümkündür.

**TÜBA-KED
THE TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF CULTURAL INVENTORY**

TÜBA-KED is an international peer-reviewed journal published biannually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). The decisions regarding editorial policy, scope and content of the journal is taken by the Editorial Board that determined by the Turkish Academy of Sciences Council.

THE SCOPE AND PUBLICATION POLICIES OF TÜBA-KED

Turkish Academy of Sciences - Journal of Cultural Inventory (TÜBA-KED), which started publication in 2003 with the aim to document, promote and transfer cultural heritage to the new generation, is an international peer-reviewed journal with a wide-ranging scope covering all kinds of tangible remains, cultural landscapes, decorative arts, natural environment, oral traditions and narrations, performing arts, beliefs, rituals, festivals, events and praxes concerning nature and the universe that have made a place in the memory of the society as well many other tangible and intangible values.

Striving to become a common ground for all activities that take place under the concept of culture, the TÜBA- Journal of Cultural Inventory, as a principle, is open to all kinds of studies about archeology, art history, rural and urban architecture, rural and urban landscaping, urban archeology, industrial archeology, ethnography, ethno-botany, geo-archeology and history without limitation of period and geographical region. Also documentation, inventory and oral history studies concerning cultural heritage in different scales and types such as praxes, representations, narratives, information, skills, tools related to these and cultural spaces attributed as a constituent of their cultural heritage by societies, groups and individuals, are within the scope of the journal. In addition, our journal is open to all projects and ideas concerning the conservation, preservation, presentation of all the features defined within the concept of culture, their repossession to the society as well as their appraisal as culture sector; while it has also undertaken the role to establish a forum in these fields.

Having set out with the name and content of the “TÜBA- Journal of Cultural Inventory” in 2003, the journal is not limited to inventory work only, and hence, all kinds of articles with scientific content on the fields mentioned above are accepted as well. While, it is a prerequisite that, the manuscripts submitted to the journal and accepted for the evaluation by the journal’s relevant boards, should not be under consideration or peer review somewhere else, or should not have been accepted for publication or in press or published elsewhere. Detailed information about the publication principles of the journal and the instructions for the authors are available at <http://tubaked.tuba.gov.tr>.

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

Kurucu (Founder)

Prof.Dr. Ufuk ESİN (İÜ)

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Harun ÜRER (İKÇÜ)

Doç. Dr. Ebru ERDÖNMEZ DİNÇER (YTÜ)

Doç. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ (ODTÜ)

Doç. Dr. Mert Nezih RİFAİOĞLU (HMKÜ)

Dr. Öğr. Üyesi Sarp ALATEPELİ (İKÇÜ)

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Füsün ALİOĞLU (Kadir Has Ü)	Doç. Dr. Lale DOĞER (Ege Ü)
Prof. Dr. Elvan ALTAN (ODTÜ)	Prof. Dr. Neslihan DOSTOĞLU (İstanbul Kültür Ü)
Doç. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ (ODTÜ)	Prof. Dr. Remzi DURAN (Selçuk Ü)
Prof. Dr. Köksal ALVER (İstanbul Ü)	Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Ü)
Prof. Dr. Rüçhan ARIK (ÇOMÜ)	Prof. Dr. Osman ERAVŞAR (Akdeniz Ü)
Prof. Dr. Oluş ARIK (ÇOMÜ)	Prof. Dr. Cevat ERDER (ODTÜ)
Prof. Dr. Metin ARIKAN (Dokuz Eylül Ü)	Prof. Dr. Namık ERKAL (TEDÜ)
Prof. Dr. Işık AYDEMİR (Ticaret Ü)	Prof. Dr. Osman EROL (İstanbul Ü)
Doç. Dr. Mehmet Ali AYDEMİR (Selçuk Ü)	Prof. Dr. Mehmet ERSAN (Ege Ü)
Prof. Dr. Ayşe AYDIN (Muğla Sıtkı Koçman Ü)	Doç. Dr. Akın ERSOY (İKÇÜ)
Prof. Dr. Serpil BAĞCI (Hacettepe Ü)	Prof. Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Ü)
Prof. Dr. Ömür BAKIRER (ODTÜ)	Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY (Ege Ü)
Prof. Dr. Ali BAŞ (Selçuk Ü)	Prof. Dr. Yaşar Erkan ERSOY (Hitit Ü)
Prof. Dr. Sedat BAYRAKAL (Uşak Ü)	Dr. Fuat GÖKÇE (ODTÜ)
Prof. Dr. Kenan BİLİCİ (Ankara Ü)	Prof. Dr. Turan GÖKÇE (İKÇÜ)
Prof. Dr. Cânâ BİLSEL (ODTÜ)	Prof. Dr. Emel GÖKSU (Dokuz Eylül Ü)
Prof. Dr. Demet BİNAN (MSGSÜ)	Prof. Dr. Tülin GÖRGÜLÜ (YTÜ)
Prof. Dr. Can BİNAN (YTÜ)	Prof. Dr. Neriman ŞAHİN GÜÇHAN (ODTÜ)
Prof. Dr. Hümeysra BİROL (Dokuz Eylül Ü)	Prof. Dr. Nuran ZEREN GÜLERSOY (İTÜ)
Dr. Öğr. Üyesi Rüstem BOZER (Ankara Ü)	Prof. Dr. Deniz GÜNER (Dokuz Eylül Ü)
Dr. Öğr. Üyesi Hülya BULUT (Muğla Sıtkı Koçman Ü)	Prof. Dr. Gül İŞİN (Akdeniz Ü)
Prof. Dr. Nicholas CAHILL (Wisconsin-Madison Ü)	Prof. Dr. Başak İPEKOĞLU (İYTE)
Prof. Dr. Cengiz CAN (YTÜ)	Prof. Dr. Musa KADIOĞLU (Ankara Ü)
Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN (Afyon Kocatepe Ü)	Prof. Dr. Cüneyt KANAT (Ege Ü)
Doç. Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCİGİL (İKÇÜ)	Prof. Dr. Haşim KARPUZ (Selçuk Ü)
Prof. Dr. Halit ÇAL (Ankara Hacı Bayram Veli Ü)	Prof. Dr. Machiel KİEL (Netherlands Institute in Turkey)
Prof. Dr. Rafet Gül GÜRTEKİN DEMİR (Ege Ü)	Prof. Dr. Osman KONUK (İKÇÜ)
Doç. Dr. Ebru ERDÖNMEZ DİNÇER (YTÜ)	Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU (MSGSÜ)
Prof. Dr. İclal DİNÇER (YTÜ)	Prof. Dr. Ayşegül KÖROĞLU (Ankara Ü)
Prof. Dr. Necmettin DOĞAN (İstanbul Ticaret Ü)	Doç. Dr. Sema KÜSKÜ (İKÇÜ)
Prof. Dr. Ersin DOĞER (Ege Ü)	Prof. Dr. Heath LOWRY (Princeton Ü)

Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Ege Ü) Prof. Dr. Zeren TANINDI (Sabancı Ü)
Prof. Dr. Hasan MERT (Ege Ü) Prof. Dr. Cumhuriyet TANRIVER (Ege Ü)
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM (MSGSÜ) Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP (Hacettepe Ü)
Prof. Dr. Gülru NECİPOĞLU (Harvard Ü) Prof. Dr. Cahit TELCİ (İKÇÜ)
Prof. Dr. Mehmet OCAKÇI (İTÜ) Prof. Dr. Tamer TOPAL (ODTÜ)
Prof. Dr. Öcal OĞUZ (Ankara Hacı Bayram Veli Ü) Doç. Dr. Elvan TOPALLI (Uludağ Ü)
Prof. Dr. Gönül ÖNEY (Ege Ü) Dr. Öğr. Üyesi Faruk TUNCER (YTÜ)
Prof. Dr. Hakkı ÖNKAL (Dokuz Eylül Ü) Dr. Öğr. Üyesi Nüket TUNCER (YTÜ)
Prof. Dr. Mustafa ÖZER (İstanbul Medeniyet Ü) Doç. Dr. Sarp Selim TUNÇOKU (İYTE)
Dr. Nimet ÖZGÖNÜL (ODTÜ) Prof. Dr. Ahmet TÜRER (ODTÜ)
Doç. Dr. Devrim ÖZKAN (İKÇÜ) Prof. Dr. Yelda OLCA YUÇKAN (Anadolu Ü)
Prof. Dr. Deniz ÖZKUT (İKÇÜ) Prof. Dr. Ali Osman UYSAL (ÇOMÜ)
Dr. Öğr. Üyesi Şebnem PARLADIR (İKÇÜ) Prof. Dr. Nil UZUN (ODTÜ)
Doç. Dr. Saim PARLADIR (İKÇÜ) Prof. Dr. Rahmi Hüseyin ÜNAL (Ege Ü)
Prof. Dr. Sacit PEKAK (Hacettepe Ü) Prof. Dr. Zeynep Gül ÜNAL (YTÜ)
Prof. Dr. Şule PFEIFFER (Atılım Ü) Prof. Dr. Harun ÜRER (İKÇÜ)
Doç. Dr. Ebru OMA Y POLAT (YTÜ) Doç. Dr. Haydar YALÇIN (İKÇÜ)
Prof. Dr. Gürcan POLAT (Ege Ü) Prof. Dr. Zekiye YENEN (YTÜ)
Doç. Dr. Yasemin POLAT (Ege Ü) Prof. Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU (Koç Ü)
Doç. Dr. Mert Neziha RİFAİOĞLU (Hatay Mustafa Kemal Ü) Doç. Dr. Hasan YILDIRIM (Ege Ü)
Prof. Dr. Christopher ROOSEVELT (Koç Ü) Prof. Dr. Yılmaz YILDIRIM (İKÇÜ)
Prof. Dr. Nadide SEÇKİN (Kırklareli Ü) Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Ü)
Doç. Dr. Semra SÜTGİBİ (Ege Ü)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editör'ün Notu.....	8
Historic Preservation and Community Development in an American College Town <i>Amerika'da Bir Kolej Kasabasında Tarihi Koruma ve Toplumsal Kalkınma</i>	11
James K. REAP	
Modern Mimarlık Mirası Olarak Kervansaray Mokampları ve Kızkalesi Mokamp Koruma Yaklaşımı <i>Kervansaray Mocamps as Modern Cultural Heritage and Kızkalesi Mocamp Conservation Approach</i>	35
Meltem UÇAR	
Balıkesir'de I. Ulusal Mimarlık Dönemi'ne Ait Bir Kamu Yapısı: Havran Belediye Binası <i>A State Building in Balıkesir as an Instance of the First National Architectural Movement: The Havran Town Hall</i>	55
Koray GÜLER - Pakize NUR PAMUKÇU - İldem ÖZLEM ÇELİKER	
Antakya'da Fransız Mandası Dönemi Eğitim Yapısının Oluşum ve Dönüşüm Sürecinin Mimari Analizi <i>An Architectural Analysis of the Formation and Transformation Process of a French Mandate Period Education Building in Antakya</i>	73
Mert Nezih RİFAİOĞLU	
Arşiv Belgelerine Göre Beyoğlu'ndaki Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin İnşası <i>The Construction of Hüseyin Ağa Mosque Fountain in Beyoğlu According to the Archival Documents</i>	91
Nurcan YAZICI METİN	
Boyabat Köylerinde Geleneksel Kandil Evler ve Koruma Sorunları <i>Traditional Kandil Houses in the Villages of Boyabat and Problems Relative to Their Preservation</i>	105
Ayten ERDEM	

Ildırı'nın Mekansal İzlerinin Peşinde: Bir 19. Yüzyıl Yerleşim Bulmacası <i>In Search of Ildırı's Spatial Traces: A 19th Century Settlement Puzzle</i>	131
F. Nurşen KUL ÖZDEMİR - Ela ÇİL	
Kentsel Bağlamda Müzeleşme: Sultanahmet Bölgesi'nin Müze Alanına Dönüşümü <i>Musealisation in the Urban Context: Transformation of the Sultanahmet District into a Museum Area</i>	145
Pınar AYKAÇ	
Myrelaion Rotondası'nın Tarihi ve Güncel Durumunun Kentsel Arkeoloji Açısından İncelenmesi <i>A Study of Historical and Current Status of the Myrelaion Rotonda (Cistern) in Terms of Urban Archaeology</i>	165
Mustafa ARMAĞAN	
Alanya Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramiği <i>A Group of Sagalassos Red Slip Ware from the Archaeological Museum of Alanya</i>	181
Volkan YILDIZ	
Konya Ereğli Müzesi'nden Bir Zeus Sunağı <i>A Zeus Altar from the Konya Ereğli Museum</i>	199
Nizam ABAY	
Geç Antik Çağ Smyrnası'ndan Bir Oinophoros <i>An Oinophoros from Late Antique Smyrna</i>	209
Gözde ŞAKAR – Akın ERSOY	

EDİTÖR'ÜN NOTU

ICOMOS-Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi'nin bu yıl 18 Nisan Uluslararası Anıtlar ve Sitler Günü için belirlediği *Ortak Kültürler, Ortak Miras, Ortak Sorumluluklar* teması; dünya genelinde yaşadığımız pandemi sürecinin yarattığı sorunlara yönelik geliştirilen *ortak reflekslerle* birlikte düşünüldüğünde, kültürel miras alanlarıyla ilgili oluşan ve yayılan rahatsızlıkların üstesinden, benzer biçimde, *ortak reflekslerle* aşılabileceği fikri akla gelmektedir. Bu fikir çerçevesinde, kültürel miras alanlarına *ortak sorunlar ve sorumluluklar* bakış açısıyla yaklaşılarak üretilen refleksler, son zamanlarda küresel ölçekte yerel ölçüğe kadar artarak yayılan kültürel mirasın *ötekileştirilmesi* olarak tanımlanabilecek bir salgın hastalığa karşı antikorumların oluşmasına katkı sağlayabilir.

Öte yandan, *ortak sorun ve sorumluluklar*; sadece üstün evrensel değerlere sahip olan kültürel miras alanları özelinde oluşan hastalıklara yönelik geliştirilen *ortak reflekslerle* sınırlı kalmayıp; yakınımızdaki, uzağımızdaki, komşumuzdaki, mahallemizdeki tüm *ötekileştirilen* kültürel miras alanlarının somut ve soyut değerlerini tehdit edebilecek hastalıklara yönelik geliştirmemiz gereken *ortak bir aşı arayışı* olarak ele alınmalıdır. Bu arayış, belki, *ortak kültür mirasımızın* dirençli, bağımsızlığı yüksek, zamandan ve dönemlerden bağımsız yaşayan ve *ortak geleceğimiz içinde* var olmalarını sağlayacak *ortak meselemizin* cevaplarını üretmemize ve onları sağlıklı kılmamıza olanak sağlayabilir. Bu kapsamda, bilimsel araştırma ve üretimler bu arayışın temel dayanağı ve yol göstericisi olarak var olmaktadır. Bu arayışa katkı sağlayabilmek adına, Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi'nin (TÜBA-KED) 21. sayısı ulusal ve uluslararası ölçekte *ortak* kültür mirası kavramını odağına alan güncel, çok boyutlu ve alana kıymetli bilimsel katkı sağlayan 12 makaleden oluşmaktadır.

TÜBA-KED'in bu sayısında yer alan makaleler; Amerika Birleşik Devletleri Georgia Eyaleti'nde bulunan bir üniversite kentinde kültürel mirasın korunmasıyla ilişkili geliştirilen yaklaşımları, Türkiye'nin farklı bölgelerinden farklı dönemlere ait yapıların belgeleme ve koruma çalışmalarını, kırsal yerleşimlerde yapılan teknik çözümler ve somut olmayan kültür mirası ile ilgili araştırmaları, kentsel yerleşimlerin tarihsel katmanların bir arada çözümlenmesi ve yorumlanmasına yönelik çalışmaları, antik dönem yapıları ve buluntuları ile ilgili envanter çalışmalarını içermektedir.

Uluslararası TÜBA-KED, kültür mirası kavramının çok boyutlu yapısının araştırılmasına ve oluşan bilimsel bilginin paylaşımına sunduğu katkı sayesinde alanında özelleşmiş, rafine bir bilimsel platformu oluşturmaktadır. Dergi, her geçen yıl artan bilimsel temsil değeri sayesinde ulusal ve uluslararası dizinlerdeki yerini güçlendirmiş, güncel kültür mirası kavramı kapsamına giren konuları içeren zengin ve öncü uluslararası bilimsel bir yayın konumuna gelmiştir.

Uluslararası TÜBA-KED'in başarısının ardında başta Türkiye Bilimler Akademisi Başkanı Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER olmak üzere derginin uluslararası dizinleme çalışmalarında büyük emeği ve desteği olan Doç. Dr. Haydar YALÇIN, iletişim ve sekreteryaya çalışmalarını yürüten Cansu TOPRAK ve Asiye KOMUT, derginin dizgi ve tasarımını üstlenen Fatih Akın ÖZDEMİR, bilimsel çalışmalarını TÜBA-KED dergisiyle paylaşarak hedeflenen bilimsel üretim, paylaşım ve tartışma ortamına katkı koyan tüm değerli yazarlar, yaptıkları titiz değerlendirmeler ve yapıcı eleştirilerle sunulan makalelerin niteliklerinin daha da artmasına önemli katkı sağlayan hakemler ve editörlük görevini büyük özveriyle yürüten Prof. Dr. Harun ÜRER, Doç. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ ve Doç. Dr. Ebru ERDÖNMEZ DİNÇER yer almaktadır.

TÜBA-KED'in büyük ve güçlü kadrosuna Dr. Öğr. Üyesi Sarp ALATEPELİ ile birlikte Mart, 2020'de katıldık. Mimarlık alanında katkı sağlamak üzere göreve başladığım editör kurulunda çalışmaktan büyük onur ve gurur duyduğumu belirtmek isterim. Beni bu göreve öneren başta Doç. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ olmak üzere TÜBA-KED'in değerli editörlerine, göreve layık gören TÜBA Konseyi üyelerine ve Türkiye Bilimler Akademisi Başkanı Sayın Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER'e en içten teşekkürlerimle, saygılarımı sunarım.

Doç. Dr. Mert Nezih RİFAİOĞLU
Editör

EDITOR'S NOTE

The International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) selected the theme *Shared Cultures, Shared Heritage, Shared Responsibility* for this year's International Day for Monuments and Sites, celebrated on 18 April. If we consider the *shared reflexes* developed to address the problems created by the current global pandemic, the growing disturbances regarding cultural heritage sites might also be overcome using similar *shared reflexes*. Within this framework, reflexes produced by considering cultural heritage sites from the perspective of *shared problems and responsibilities* can contribute to the formation of antibodies against the epidemic of *marginalisation* of cultural heritage, which has spread from the global to the local scale in recent years.

On the other hand, *shared problems and responsibilities* are not limited to *shared reflexes* developed for diseases specific to cultural heritage sites with outstanding universal value, but it should rather be considered as *a search for a shared vaccine* for diseases that may threaten the tangible and intangible values of all *marginalised* cultural heritage sites near or far, among our neighbours or in our own neighbourhoods. This pursuit may allow us to find answers to *our shared concern*, that *our shared cultural heritage* remains resilient, immune, and independent of time and epochs, and may ensure its survival and integrity into *our shared future*. In this context, scientific research, and production forms the basis and guiding principle of this pursuit. In order to contribute to this search, the 21st volume of Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory (TÜBA-KED) consists of 12 articles focusing on the concept of shared cultural heritage at both the national and international levels, while providing recent, multi-dimensional and invaluable scientific contributions to the field of heritage studies.

Articles in this volume of TÜBA-KED include approaches to cultural heritage conservation developed in a university town in the American state of Georgia, documentation and conservation work on single buildings from different periods and different regions of Turkey, technical analysis and research into intangible heritage in rural settlements, and analysis and interpretation of historical layers in urban settlements, as well as inventory work on ancient buildings and findings.

The International TÜBA-KED Journal is a specialised and significant scientific platform in the field of heritage studies due to its contribution to research into the multi-dimensional character of cultural heritage as a concept and its dissemination of scientific knowledge. Due to its scientific reputation, the journal's place in national and international indexes has been consolidated and it has become a rich and pioneering scientific publication comprising a great variety of subjects within the scope of the expanding concept of cultural heritage.

There are many people behind the success of the International TÜBA-KED Journal; firstly the president of TÜBA Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER, Assoc. Prof. Dr. Haydar Yalçın who contributed greatly to the journal's indexing studies, Cansu TOPRAK and Asiye KOMUT, who carried out communications and correspondence, Fatih Akın ÖZDEMİR, who undertook the design and typesetting work, and all the valuable authors who contributed to the targeted scientific production, dissemination, and discussion by sharing their scientific studies with TÜBA-KED journal, referees who contributed substantially to the increase of the quality of the articles with their rigorous evaluations and constructive criticisms, and lastly Prof. Dr. Harun ÜRER, Assoc. Prof. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ and Assoc. Prof. Dr. Ebru ERDÖNMEZ DİNÇER who carried out their editorial duties with great devotion.

We joined TÜBA-KED's large and strong staff together with Assist. Prof. Dr. Sarp ALATEPELİ in March, 2020. I am very honoured and gratified to be working on the editorial board of the International TÜBA-KED Journal, where I began as the editor of the field of architecture. I would like to thank to the invaluable editors of TÜBA-KED and specifically Assoc. Prof. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ, who recommended me for this position, members of the TÜBA Council who awarded me this position, and the president of TÜBA Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER.

Sincerely yours,

Assoc. Prof. Dr. Mert Nezih RİFAİOĞLU
Editor

HISTORIC PRESERVATION AND COMMUNITY DEVELOPMENT IN AN AMERICAN COLLEGE TOWN

AMERİKA'DA BİR KOLEJ KASABASINDA TARİHİ KORUMA VE TOPLUMSAL KALKINMA

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 5 Haziran 2020	Received: June 5, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 8 Haziran 2020	Peer Review: June 8, 2020
Kabul: 26 Haziran 2020	Accepted: June 26, 2020

DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.001

James K. REAP *

ABSTRACT

Athens, Georgia is the quintessential American college town, home to the first state-chartered university in the United States. While its cultural heritage has suffered from development, particularly in the latter half of the twentieth century, it has retained much of its character by employing available public and private historic preservation tools. This paper explores how some of those tools have been utilized by government, nonprofit organizations and private individuals and enterprises, including survey, planning, listing, economic incentives, and protection through government regulation, private law devices, and public education. The role of nonprofit organizations, the University of Georgia, and local government are highlighted. Maintaining community character as the community continues to develop and grow will be an ongoing challenge, but current tools, along with new approaches, can be applied to achieve that end.

Keywords: United States, historic preservation, survey, listing, incentives, regulation.

* Prof. Dr., Historic Preservation Program College of Environment & Design University of Georgia 285 South Jackson Street
Athens, GA 30602 USA
e-posta: jreap@uga.edu ORCID: 0000-0003-1821-0332

ÖZET

Atina, Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk devlet üniversitesine sahip olan tipik bir Amerikan kolej şehridir. Kentsel gelişimle ilişkili olarak kentin kültürel mirası özellikle yirminci yüzyılın son yarısından itibaren olumsuz yönde etkilenmiş olsa da, kamu ve özel sektörde yer alan mevcut kültürel mirası koruma araçlarının kullanımı ile kentin kültürel mirasının çoğu korunmuştur. Bu makale; devlet, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, özel kişi ve kurumlarca yürütülen anket, planlama, tescil etme, özel hukuki çözümler ve eğitimleri de içeren uygulamaların kültürel mirası korumaya olan katkılarının nasıl olduğunu araştırmaya odaklanmaktadır. Makalede özellikle kâr amacı gütmeyen kuruluşların, Georgia Üniversitesi'nin ve yerel yönetimin rolleri vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, makalede, toplumsal gelişim ile kültürel mirasın korunması arasındaki zorlukların aşılabilmesi için koruma araçlarının yeni yaklaşımlarla birlikte ele alınıp uygulanması değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Devletler, tarihi koruma, tespit, tescil, teşvikler, tüzük.

INTRODUCTION

The story of Athens, Georgia began in 1784, only months after a treaty was signed ending the American Revolutionary War. In that year, the legislative body of the newly-created State of Georgia set aside land to endow “a college or seminary of learning”. The following year, the state became the first in the United States to charter a public university. However, it was not until 1801 that a committee was charged with finding a site and erecting buildings. They chose a place on the Oconee River in the northeastern part of the state, far from the nearest town of any size, and ambitiously called it “Athens”, for the classical center of culture in Greece. Land was quickly cleared, and buildings were constructed for the beginning of classes. The first class graduated in 1804, but it was not until 1806 that a permanent building, now called Old College, was completed. Lots were laid out for a town, and the income from the sale and rental of these lots and other lands owned by the university provided the primary income for the college (Figures 1 and 2).

The town and university developed together throughout the early years with the university dominating the town’s character (Coulter 1983; Dyer 1985)¹ but by the middle of the nineteenth century the community had also become an industrial, commercial, and transportation hub for Northeast Georgia (Figure 3).

Together the university and city have shared progress and growth despite war, depression, politics and natural disaster. The rough settlement of 1801 has developed into a thriving community of over 125,000 residents today with a diversified economy still shaped by its history of education, industry and transportation² (Figures 4 and 5).

¹ Coulter, E. Merton. *College Life in the Old South*. Brown Thrasher Books, University of Georgia Press, 1983, and Dyer, Thomas G. *The University of Georgia: A Bicentennial History, 1785-1985*. University of Georgia Press, 1985.

² Athens was the county seat of Clarke County, the smallest of Georgia’s counties at 121 square miles. In January 1991 the two governments were consolidated as a result of a public referendum. References in this paper to Athens after 1991 are to Athens-Clarke County.

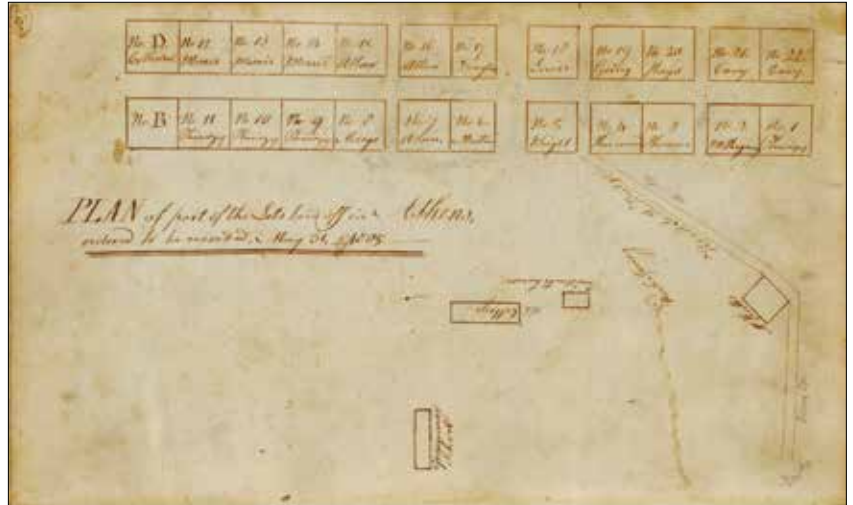

Figure 1. The first known map of the town and college, drawn in 1804. Shown are the spring, the wooden grammar school, the president’s house, and the brick College building, then under construction. The note that this was “Old” College was added at a later date. (Courtesy of Hargrett Rare Book and Manuscript Library / University of Georgia Libraries). / Eski kolejin 1804 yılında çizilmiş bilinen ilk haritası. Ahşap gramer okulu, rektör konutu, tuğla kolej binası görülmektedir.

Figure 2. Old College, circa 1806. This view shows the building circa 1908 as abandoned and threatened with demolition. University alumni rallied to save the university’s oldest building in Athens’ first preservation effort. It was again renovated to celebrate its bicentennial in 2006. (Courtesy of Hargrett Rare Book and Manuscript Library / University of Georgia Libraries). / Eski kolej, 1806. Görsel binanın yıkılma tehdidi sebebiyle boşalmış olduğu 1908 yılındandır. Üniversite mezunlarının, üniversitenin en eski binasını korumak için yaptıkları yürüyüş Atina’da ilk kültür varlığını koruma çabası olarak ele alınmaktadır. 2006 yılında yapının iki yüzüncü yılı kutlamaları çerçevesinde renovasyonu gerçekleştirilmiştir.

The community developed rapidly with the growth of the university after World War II. Its unique character, attractiveness, and tradition were in danger of being lost in the 1960s when Athens rushed to modernize. Urban renewal and unregulated growth threatened both the city’s appearance and way of life. By the 1970s³, however, the

³ There were earlier examples such as the preservation of Old College by the University in 1906 and the acquisition of the historic Joseph Henry Lumpkin House by the Athens Woman’s Club in 1919.

Figure 3. Dr. Louis Moore lithograph of the University of Georgia, circa 1854. This lithograph has many similarities with the better-known print from Gleason's Pictorial of May 13, 1854 but is more realistic and may have been a model for the more stylized view. (Courtesy of Hargrett Rare Book and Manuscript Library / University of Georgia Libraries.) / *Georgia Üniversitesi'nin Dr. Louis Moore litografisi. Bu litograf, Gleason'ın 13 Mayıs 1854 tarihli daha iyi bilinen ve gerçekçi baskısıyla birçok benzerliği bulunmaktadır.*

Figure 4. 1893 Map of Athens surveyed and drawn by Charles Morton Strahan, Professor of Civil Engineering, University of Georgia. (Courtesy of Hargrett Rare Book and Manuscript Library / University of Georgia Libraries.) / *1893 tarihli Atina Haritası. Tespit ve çizimi Georgia Üniversitesi, İnşaat Mühendiliği Profesörü Charles Morton Strahan tarafından yapılmıştır.*

city had begun to rediscover its unique identity in its historic structures and traditions (Reap 2001). Today it is possible for residents, students, and visitors to enjoy both heritage and contemporary development, but retaining that balance requires continual work and application of a variety of economic incentives and regulatory tool (Figure 6).

College towns are a distinct type of community in the United States in which the college or university has a dominant influence over community character. Universities in large metropolitan areas or cities containing other distinct institutions such as state capitals do not fall within this definition because the influence of the academic institution is diminished. The population of college towns trend toward youthful and highly educated, with many residents employed or engaged in the education sector. They are relatively cosmopolitan and unconventional with a diverse, transient population. There is often a higher percentage of rental housing, walking, and commuting by bicycle, food co-ops and liberal voting patterns than in surrounding areas. Although each college town is physically unique, many share a number of characteristics. University campuses are public spaces as well as learning environments, serving as landscaped parks, cultural centers, and historic sites. Commercial districts in these towns are also distinctive, with many businesses targeting a student or young adult clientele. Older neighborhoods have often undergone radical transformations as student populations have grown and sought nearby off-campus housing, particularly since World War II. However, a number of college towns retain a good share of their distinctive historic neighborhoods (Gumprecht 2003: 51-80).

Athens reflects many of these characteristics and, in spite of the growth and development it has experienced, particularly in the past fifty years, it retains many important aspects of its cultural heritage.

Interest in cultural heritage conservation or, as it is more commonly referred to in the United States, historic preservation, has grown from a relatively small group of individuals and organizations interested in history and culture to be embraced by a wider segment of the population concerned with economic development and sustainability. It has also developed from an activity largely driven by private individuals and nonprofit groups to one that also engages the government and private sector. As this evolution occurred, the number and variety of tools and techniques employed by preservationists increased, embracing public education and advocacy, government regulation, and economic incentives. This national pattern has been repeated in Athens.

Heritage conservation exists, of course, within a national legal framework. The United States' Constitution is based on the premise that power should not be concentrated in one person or group, or in one place. Power at the federal government level is divided among three branches of government: the executive (President), legislative (Congress) and judicial (federal courts). Power is also shared among the different levels of government: federal, state, and local. The federal Constitution specifies which powers are granted to the federal government, such as

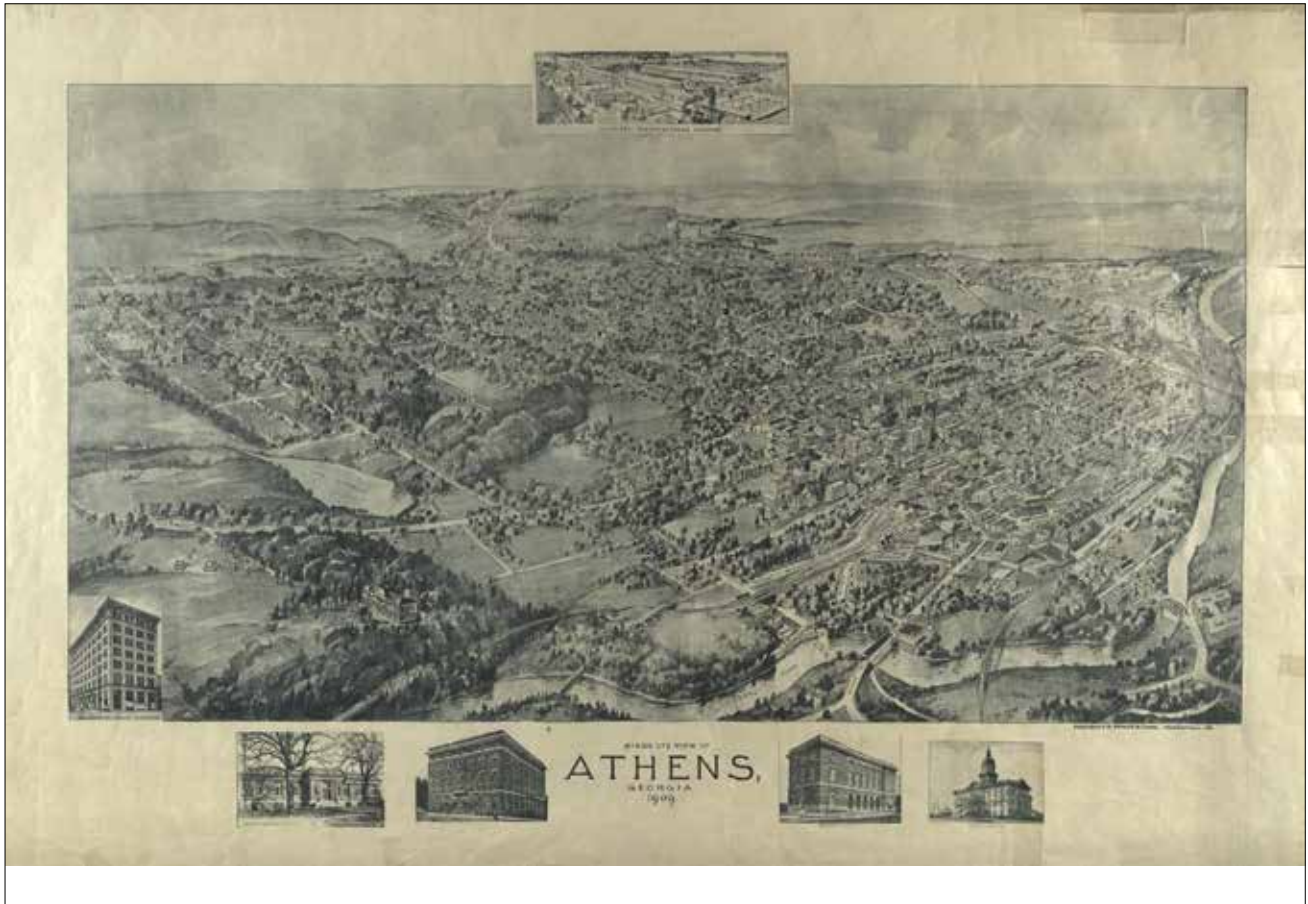

Figure 5. Birds Eye View of Athens, issued by Fowler & Downs, Morrisville, Pennsylvania, 1909. The panoramic artist, Albert E. Downs, produced a remarkably accurate view. Buildings remaining today are visible, and images of lost features are vivid. Courtesy of Hargrett Rare Book and Manuscript Library / University of Georgia Libraries. / *Atina'nun kuş bakışı görünümü. Günümüzde ayakta kalan yapılar ve kaybolanlar anlaşılmaktadır.*

Figure 6. Downtown Athens, circa 1948, a view from the intersection of Clayton and Lumpkin Streets. Courtesy of Hargrett Rare Book and Manuscript Library / University of Georgia Libraries. / *1948 yılında Clayton ve Lumpkin Sokaklarının kesişiminden bir görünüm.*

defense, foreign relations, and currency regulations, for example. However, the Constitution also limits the power of the federal government and the Tenth Amendment further specifies that, “The powers not delegated to the United States (i.e., the federal government), nor prohibited

by it to the states, are reserved to the states respectively, or to the people” (X Amendment)⁴.

Each state has its own constitution, which specifies which powers the state may exercise, and which powers are delegated to local governments. The relationship between states and local governments is very complex and differs from state to state. Local governments have no inherent power of their own – their authority comes from the state. Some states have given broad powers to local governments while others have given more limited powers⁵.

Among the powers traditionally reserved to the states is the so-called “police power”, a concept derived from Anglo-Saxon law. This is the inherent authority of the state to regulate, protect and promote the public health, safety, morals, and general welfare. Exercising

⁴ “X Amendment”, Legal Information Institute, Cornell University, accessed May 20, 2010, https://www.law.cornell.edu/constitution/tenth_amendment.

⁵ “Local US Governments,” National League of Cities, accessed May 10, 2020, <https://www.nlc.org/local-us-governments>.

this power, states have enacted laws regulating the use of land and have delegated some of their authority to local governments. Many local governments, in turn, have enacted local planning, zoning and historic preservation laws. The U.S. Supreme Court has held that the power to protect buildings and areas with special historic, architectural, or cultural significance is a legitimate use of the police power⁶.

The movement to preserve historic places began in earnest at the local level. First came private initiatives focused on individual monuments, like efforts in the nineteenth century to preserve Mount Vernon, the home of the first President, George Washington. In the early 1930s the City of Charleston, South Carolina was the first local government to adopt a law for the protection of a heritage area – its historic district. Many local governments in the ensuing decades followed this approach. The United States government, while enacting some laws affecting historic resources, did not enact comprehensive preservation legislation until 1966. Even that effort resulted from a study sponsored by the U.S. Conference of Mayors that looked at European models to help formulate a national approach⁷. The National Historic Preservation Act of 1966 established a partnership among the federal, state, and local governments, introducing a new comprehensive program with national standards and economic incentives without pre-empting existing state and local legislation. It was designed, in fact, to encourage states and local governments to develop robust preservation programs of their own. As history has demonstrated, preservation has never been the exclusive domain of government in the United States. Well-preserved communities are almost always the result of the combined efforts of government, private individuals, businesses and corporation, and nonprofit organizations. This paper will illustrate how this approach has been followed in Athens as each of the actors in the process have utilized a variety of approaches, alone and together in the effort to preserve the community's historic character as a part of promoting sustainable economic development.

SURVEY, INVENTORY AND LISTING OF HERITAGE PROPERTIES

In order to effectively plan for the protection of a community's historic environment, it is essential to know what properties exist and understand their significance. The first step is a survey—the process of gathering and recording data on historic resources that involves planning, background

research, organization, evaluation, presentation of data and development of inventories (National Register Bulletin 24). One of the earliest national efforts to identify important historic buildings was the Historic American Buildings Survey (HABS) which began in 1933 as part of an effort to address the effects of the Great Depression. Its mission was formalized the following year through a cooperative agreement among the National Park Service, American Institute of Architects, and the Library of Congress (Tyler, Norman, Ilene and Ligibel 2018: 47). The program was expanded over the years to include the Historic American Engineering Record (HAER) and the Historic American Landscapes Survey (HALS). The collection now includes 581,000 measured drawings, photographs, and written histories of more than 43,000 historic structures and sites from Pre-Columbian era to the twentieth century. Thirty-three properties in Athens and Clarke County, including on the University of Georgia campus, have been documented by this program over the years, forming the basis of the community's documentation of important heritage places⁸ (Figure 7).

In 1935, Congress passed the Historic Sites Act which gave the National Park Service the authority to inventory historic and archaeological properties and identify those of national significance. The National Survey of Historic Sites and Buildings employed a logical and thematic approach focusing on broader aspects of American history rather than the previous practice of preserving sites for primarily patriotic reasons. Suspended during World War II, the survey was given new life and expanded focus of recognizing a diverse set of properties possessing national significance reflecting all themes of American history with the goal of encouraging their preservation by both private and public owners. This effort resulted in the establishment of the National Historic Landmark (NHL) program in 1960⁹. Today there are nearly 2,600 NHLs located listed throughout the United States. One such property is located in Athens—the Robert Taylor-Henry W. Grady House. Build in the mid-1940s, the Greek Revival House was included in the HABS survey of Athens in 1937. It remained in private ownership until being purchased by the City of Athens in 1966 after standing vacant and vandalized for 13 years. Two years later the City leased the house later to the Athens Junior Assembly (now the Junior League of Athens), a nonprofit women's

⁶ Penn Central Transportation Co. v. New York City, 438 U.S. 105 (1978).

⁷ With Heritage So Rich, New York (Random House, 1966).

⁸ Historic American Buildings Survey/Historic American Engineering Record/Historic American Landscapes Survey, accessed May 10, 2020, <https://www.loc.gov/pictures/collection/hh/>, and Linley, John. The Georgia Catalog, Historic American Buildings Survey : A Guide to the Architecture of the State. Publications / The Wormsloe Foundation: V. 15. University of Georgia Press, 1982.

⁹ "Roots of the National Historic Landmarks Program", National Park Service, Accessed May 25, 2020, <https://www.nps.gov/articles/roots-of-the-national-historic-landmarks-program.htm>.

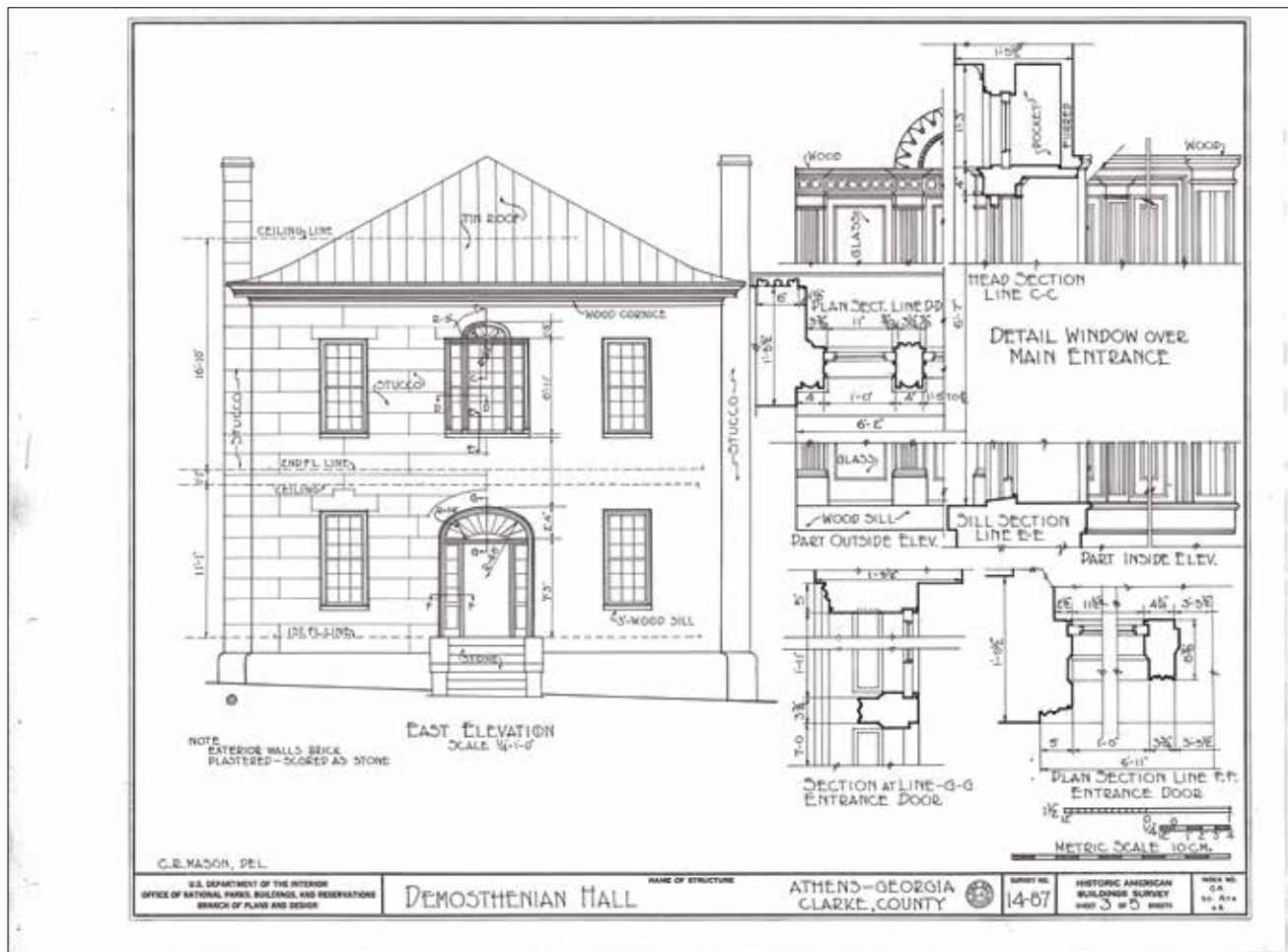

Figure 7. University of Georgia Demosthenian Hall recorded by the Historic American Buildings Survey, compiled after 1933. Library of Congress, Prints & Photographs Division, HABS, Reproduction number HABS GA,30-ATH,4A- (sheet 3 of 5). / *Georgia Üniversitesi, Demosthenian Salonu. 1933 yılında yapılan Tarihi Amerikan Yapıları tespiti sonrasında kaydedilmiştir.*

organization focusing on community improvement through volunteerism and leadership. The Junior League restored the house and continues to maintain it as a museum house and event venue open to the public. The house is considered significant for its association with Henry W. Grady, editor of the Atlanta Constitution newspaper in the years following the Civil War and advocate for economic development and industrialization of the South following its defeat in the war. His famous “New South” speech delivered in New York in 1886 was widely circulated and quoted and helped to advance reconciliation between the North and South¹⁰. In the case of the Taylor-Grady House, its recognition of significance in these surveys contributed to the local efforts for its preservation. (Figure 8)

In 1976, a local non-governmental organization, the Athens-Clarke Heritage Foundation, conducted a selective survey of 797 buildings constructed in Athens

prior to 1900. Focusing on residences, the survey also included commercial and institutional resources, excluding smaller buildings. The survey sheets included information on the ownership, use, architect/builder, value, exterior appearance, date of construction, style, physical condition, and an evaluation of significance along with a black and white photograph. In subsequent years, the Foundation participated in numerous survey and documentation efforts alone or in partnership with state or city governments.

In passing the National Historic Preservation Act of 1966 (NHPA), the U.S. Congress recognized that a key prerequisite of an effective preservation program was identification of historic resources through comprehensive surveys. Resources were provided to states to conduct statewide surveys, and when the act was amended in 1980, Congress mandated increased assistance from the states to local governments that has been used, in part, to conduct or update local surveys¹¹.

¹⁰ Georgia NHL Henry W. Grady House, National Archives Catalog, accessed May 20, 2020, <https://catalog.archives.gov/id/93206752>.

¹¹ Established under the Historic Sites Act of 1935, 16 U.S.C. §§

Figure 8. Robert Taylor-Henry W. Grady House, circa 1845. Photograph by L.D. Andrew, 1936, Library of Congress, Prints & Photographs Division, HABS, Reproduction number HABS GA,30-ATH,8-2. / *Robert Taylor-Henry W. Grady Evi, 1945.*

In 1975, the Historic Preservation Division of the Georgia Department of Natural Resources (DNR) employed a consultant to conduct a survey which documented 229 buildings in Clarke County. The survey was selective, containing photographs and minimum documentation. In the late 1970s and early 1980s, the Athens-Clarke Heritage Foundation received a matching grant from the Department of Natural Resources to survey several historic areas of Athens in order to facilitate completion of nominations of several National Register districts, including Downtown Athens, Cobbham, Bloomfield, Boulevard, Milledge Avenue Milledge Circle, Woodlawn, Reese Street Oglethorpe Avenue, and West Hancock. (See National Register, below.) After the passage of the 1980 Amendments to the NHPA, the city of Athens was designated a Certified Local Government (CLG) and received matching grants from DNR under that program in 1988 and 1989. The intensive and comprehensive historic resources survey included more than 1,400 commercial, residential, and institutional properties within the city. Sites were assessed using the Georgia Historic Resource Form which included photographs and more extensive data relating to the owner, site, historical context and significance, and geographical location information cross-reference to county tax maps. Accurate architectural descriptions utilized professional terminology. Copies of the survey were retained by the local planning department and provided to the state. A State-Owned Historic Property Survey (1992) sponsored by DNR and the Georgia Trust for Historic Preservation (a statewide

preservation nonprofit organization) and funded by a discretionary grant from the Georgia Governor identified all historic resources owned or leased by the State of Georgia constructed prior to 1943 except for highway bridges and archaeological sites. Eighty-five of the 1,175 properties identified statewide were from Athens (Cullison and Lockart 1993). When completing an intensive study of a major local transportation route, the Prince-Dougherty Corridor Study (2000), a comprehensive survey funded by a CLG grant documented 171 historic properties. This study served as a model for local traffic surveys and transportation planning efforts¹².

Over the years, the University of Georgia Historic Preservation program has assisted the community by completing several survey projects. In 1995, graduate historic preservation students conducted a preservation planning survey, which was intended to create a methodology for future surveys based on experience in four residential districts. A field study form was developed for speed, but Georgia Historic Resource Forms and photographs were generated to meet state standards. The survey focused on buildings constructed prior to 1940 which retained their architectural integrity. Seven-hundred-eighty-three resources were documented. In 1998, historic preservation students completed the New Town, Lickskillet, Barrow/Pulaski Neighborhood Survey as part of an overall revitalization plan for the area¹³.

Involvement of University of Georgia historic preservation students in local surveys efforts is continuing through the FindIt program operated by the University's College of Environment and Design. In 2019 a team of students under professional supervision began surveying all resources over 40 years of age in Athens-Clarke County, starting with areas that were outside the city limits prior to consolidation in 1991. It is estimated that approximately 10,000 resources will be documented by the project completion date in 2022. FindIT is a state-wide cultural resource survey program sponsored by the Georgia Transmission Corporation in partnership with Georgia DNR. The program teaches students how to conduct fieldwork, architectural identification, mapping, and data analysis while providing the Transmission Corporation with data to assist in making decisions on power transmission routes¹⁴.

¹² Prince-Dougherty Corridor Study - OTF. 2000.

¹³ "Chapter 4: Natural and Cultural Resources", Community Assessment, Athens Clark County Unified Government, accessed May 10, 2020, <https://athensclarkecounty.com/855/Community-Assessment>.

¹⁴ "FindIT", College of Environment + Design, University of Georgia, accessed May 10, 2020, <https://ced.uga.edu/psd/findit/>.

461 et. seq., and expanded by the National Historic Preservation Act of 1966, as amended, 16 U.S.C. §§ 470a et. seq.; National Register of Historic Places, National Park Service, accessed May 10, 2020, <https://www.nps.gov/subjects/nationalregister/index.htm>.

In addition to the surveys described above, individual sites and areas are often the subjects of focused survey efforts in connection with nominations of properties the National Register of Historic Places, environmental reviews of projects utilizing federal and state funds, designation of local historic districts, or other projects requested by the local Historic Preservation Commission. These studies are conducted by city staff, University of Georgia historic preservation students, or consultants utilizing city funds or through sponsorships by non-profit organizations, academic institutions, or government agencies¹⁵.

DESIGNATION OF HISTORIC RESOURCES

After historic resources are identified through survey, they are evaluated to determine if they should be designated officially to provide for their recognition and potential protection. The designation process at the national, state, and local levels utilize similar research and evaluation processes, but each system has its own requirements and the results of listing can be different in regard to protection.

The National Historic Preservation Act of 1966 provided for a national inventory of heritage properties – the National Register of Historic Places—the official list of resources in the United States worthy of preservation. The Register comprises buildings, sites, structures, objects, and districts that are significant in American history, architecture, archaeology, engineering, and culture that are of federal, state, or local significance. The program is administered by the National Park Service under the Secretary of the Interior. To be listed, a property must be historic (generally, at least 50 years old), have a significant portion of its character defining features intact, and meet one or more of the National Register Criteria for Evaluation:

- Association with historic events or activities;
- Association with important persons;
- Distinctive design or physical characteristics (architecture, landscape architecture and/or engineering);
- Or the potential to provide important information about prehistory or history (usually through archaeological investigation)¹⁶.

The benefits of listing in the National Register include recognition of the property's significance, consideration of the property when there is a potential for federally

licensed or funded projects to affect the property, eligibility for certain tax benefits, and qualification for a number of federal grants. Importantly, listing does not affect decisions the owner makes regarding the property such as alteration or demolition, unless federal funds or licenses are involved.

In the State of Georgia, the National Register Program is administered by the Historic Preservation Division of the Department of Natural Resources. Proposals from the public for nomination of properties or districts are encouraged. The process, criteria, and forms for submitting a nomination are published on the DNR website. Proposals are evaluated by professional staff, and when all information required by federal guidelines are completed, the nominations are scheduled for review by the Georgia National Register Review Board composed of citizen members with an expertise in historic preservation. The Board gives highest priority to threatened or endangered properties, properties that are receiving tax incentives or grants, districts, and properties associated with minority groups. Next in consideration are community landmark buildings and publicly owned properties followed by properties that are not threatened or receiving a direct benefit from listing. After approval, the DNR staff prepare the forms and documentation for submission to the Keeper of the National Register in the U.S. Department of the Interior. After a public commenting period and review by the Keeper, the property may be officially listed in the National Register¹⁷.

The Georgia Register of Historic places is the state's official list of historic properties worthy of preservation. Like the National Register, this program is administered by the Historic Preservation Division of DNR. Listing provides recognition of the properties' significance and ensures that they will be considered in the planning of state-assisted projects. Owners of properties listed in the Georgia Register may be eligible for state tax incentives and properties owned by public agencies or nonprofit organizations may qualify for state grant assistance. Listing does not place restrictions on property owners except those receiving state grants or requesting state tax benefits for an historic property. Requests for Georgia Register listing are reviewed and approved by the same process used for National Register nominations and the same eligibility requirements for listing are applied. Once the nomination is approved by the Georgia National Register Review Board it is listed in the Georgia Register¹⁸.

¹⁵ "Chapter 4: Natural and Cultural Resources", 84.

¹⁶ Tyler, *Historic Preservation*, 95; "How to Apply the National Register Criteria for Evaluation", *National Register Bulletin 15*, National Park Service, accessed May 10, 2020, https://www.nps.gov/subjects/nationalregister/upload/NRB-15_web508.pdf.

¹⁷ "National Register Nomination Process in Georgia", Georgia Department of Natural Resources, accessed May 10, 2020, <https://georgiashpo.org/nominationprocess>.

¹⁸ "Georgia Register of Historic Places: Recognizing the Preserving Our Historic Properties" (Georgia Department of Natural Resources, 2013).

There were 60 properties in Athens-Clarke County listed in the National and Georgia Registers of Historic Places as of May 15, 2020. The first property in Athens was listed in 1970, the Classic Revival Wilkins House. The most recent listing occurred in 2019, the Chi Omega House, a restrained late example of the Colonial Revival style constructed for 1961 as residence and chapter house for the Chi Omega Sorority. The other listed properties cover a wide range of types and styles that are representative of the history and development of the community. They include residences, commercial and industrial properties, schools, churches, libraries, sorority and fraternity houses, and cemeteries. A number of buildings on the campus of the University of Georgia are included along with several residential, commercial, industrial and educational historic districts¹⁹. Nominations have been initiated by individuals, neighborhood associations, the nonprofit Athens-Clarke Heritage Foundation, and the Historic Preservation Program at the University of Georgia. While listing in the National Register does not directly protect buildings from destruction, listings in Athens have been utilized as tools for public education and awareness, to qualify the listed structures for tax incentives and grants, and as documentation to support designation by the local government as historic properties or historic districts under local ordinances.

PROTECTION OF HISTORIC PROPERTIES

While a robust survey and listing programs are key to any local heritage conservation strategy, the strongest mechanism to protect cultural properties in American communities from inappropriate change or destruction is found at the local level. States delegate authority to local governments to enact laws or ordinances for the protection of heritage resources. The specific scope and content of local preservation legislation varies considerably due to the differences among the states in the authority delegated to local governments, community need, and the type of resources protected. Generally, though, preservation ordinances regulate changes that would negatively affect or destroy the character defining features that give designated historic properties and districts their significance. Over 2,000 local governments across the United States have enacted some form of historic preservation ordinance.

In 1980, the Georgia General Assembly enacted the Georgia Historic Preservation Act, establishing uniform guidelines for local governments in creating historic preservation commissions and designating historic

properties²⁰. The City of Athens passed an ordinance under this statewide authorization in 1986, and following the consolidation of governments in 1991 the ordinance also applied to the areas formerly outside city boundaries²¹. The structure of the law is typical of local preservation ordinances in Georgia and elsewhere in the United States. Key provisions include:

- Statement of “purpose” and the legal authority under which the ordinance is enacted.
- Definitions
- Establishment of an historic preservation commission its powers and duties
- The procedure for designation of historic districts and landmarks
- Provisions for adoption of design guidelines to assist the commission in making its decisions²²
- Statement of actions reviewable by the commission (approval of alteration to historic properties demolition, moving of structures, and new construction), procedures for submission of applications by property owners and criteria for review by the commission, public notice and hearing requirements, permissible decisions and the legal effect of such review
- Appeals from commission decisions
- Maintenance requirements for designated properties
- Procedures for appealing the final preservation commission decision to a higher authority.
- Fines and penalties for violation of ordinance provisions.

The key to actually protecting the properties designated is the design review process in which a property owner applies for a certificate of appropriateness to alter, demolish or move a designated historic property or to construct a new building within an historic district. The historic preservation commission reviews the application and plans and either grants or denies the request after considering whether the project complies with the design guidelines adopted by the community to protect the character-defining features of the historic district for property involved (Table 1.)

Fifteen historic districts and 45 individual structures or sites have been designated under the local historic preservation ordinance²³. Other than Downtown

¹⁹ National Register of Historic Places, accessed May 10, 2020, <http://www.nationalregisterofhistoricplaces.com/ga/clarke/state.html>.

²⁰ O.C.G.A. 44-10-20 et seq.

²¹ The Code of Athens-Clarke County, Georgia, Chapter 8-5.

²² “Guidelines and Examples”, Athens-Clarke County Unified Government, accessed May 10, 2020, <https://athensclarkecounty.com/812/Guidelines-Examples>.

²³ “Historic Preservation”, Athens-Clarke County Unified Government,

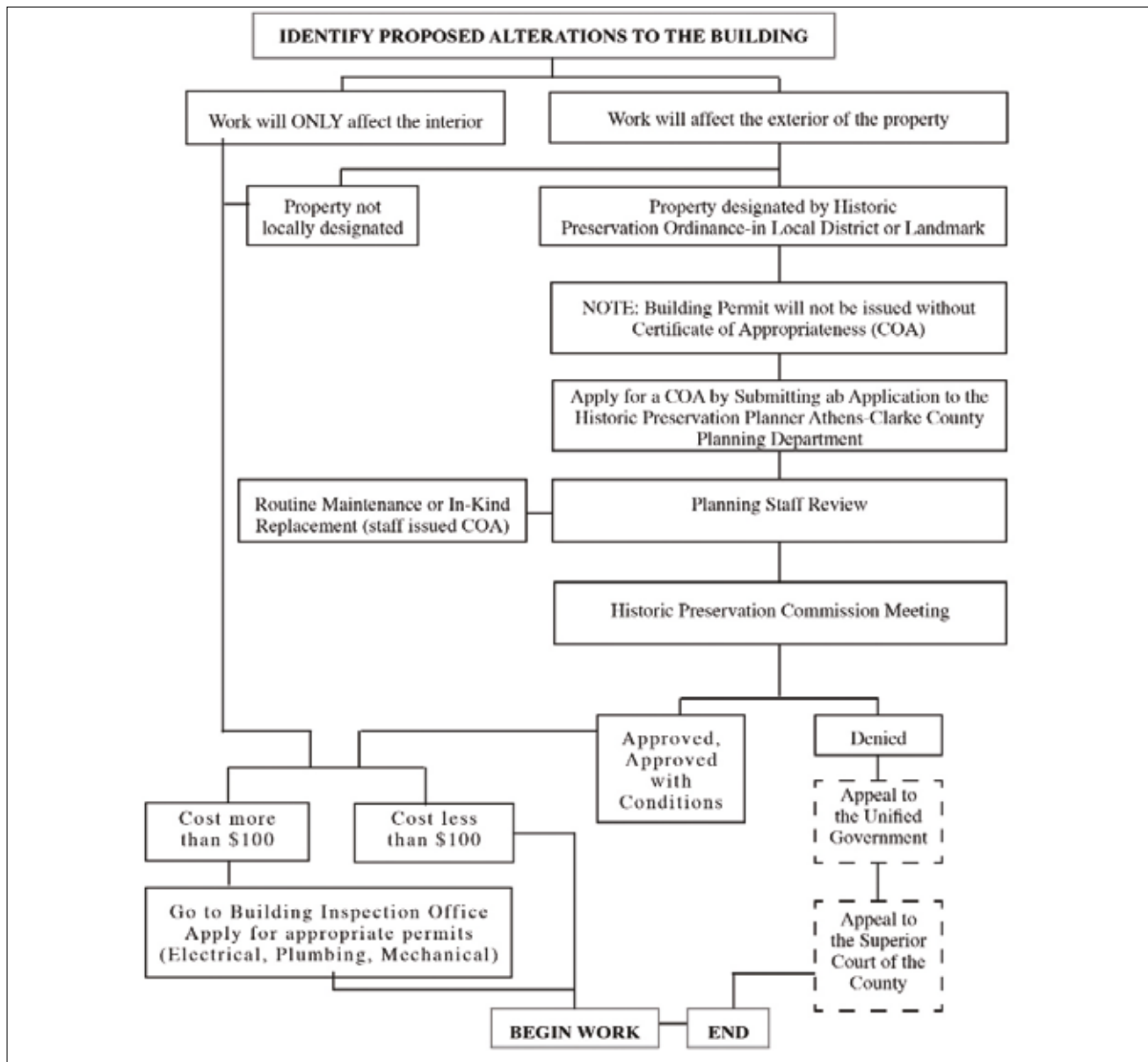

Table 1. Chart illustrating the design review process for proposed construction projects involving properties individually listed or within locally designated historic districts in Athens-Clarke County. <https://www.athensclarkecounty.com/DocumentCenter/View/288/HP---Design-Guidelines---Downtown?bidId=>. / *Atina-Clarke tarihi bölgelerinde ayrı ayrı listelenen veya yerel olarak belirlenmiş mülklere yönelik önerilen yapım projeleriyle ilgili tasarım inceleme sürecinin tablosu.*

Athens (the central business district), the designated districts all focus on residential neighborhoods. The individual designated properties are generally outstanding community landmarks, significant buildings that are not in historic districts or were not in historic districts at the time they were designated. In addition to protection through the regulatory process, designated properties can benefit from certain tax incentives, detailed elsewhere in this paper. Research on additional designations are ongoing, and not all properties and districts, listed in or found

eligible for listing in the National and Georgia Registers of Historic Places have corresponding local designation. Reasons vary but may include having no local individual or sponsoring organization advocating for their designation, no updated survey of the area, and insufficient financial and human resources on the part local government to undertake the nomination process. In the past, nominations have been undertaken by property owners seeking recognition and/or economic benefits, neighborhood organizations, the local preservation nonprofit organization, or historic preservation students from the University of Georgia (Figure 9).

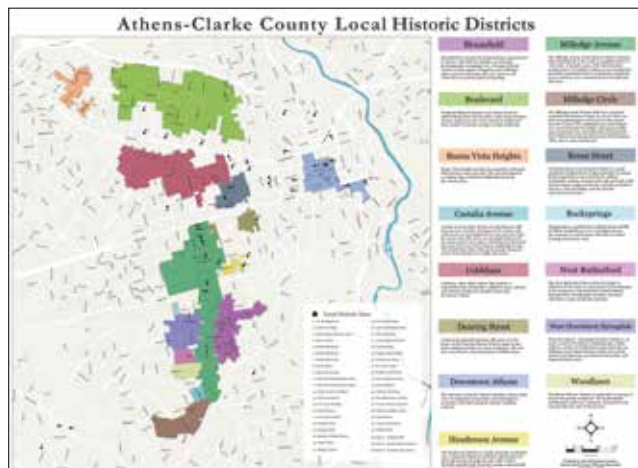

Figure 9. Map of historic districts designated by the Athens-Clarke County government in which construction is regulated through the Historic Preservation Commission. <https://www.athensclarkecounty.com/DocumentCenter/View/19722/HP-Map--Local-Historic-Districts--Landmarks?bidId=>. / *Atina-Clarke ilçesi yerel tarihi bölgelerin haritası.*

PLANNING

Historic preservation efforts can often be significantly enhanced when the preservation ordinance is closely coordinated with other land use laws and regulations such as those governing comprehensive planning, zoning, and subdivision regulations along with other government programs such as transportation and housing. Many communities throughout the United States have developed formal written preservation plans, reconciling in one document all of the policies and procedures regarding the community's historic resources (Bradford and Richard 1994). The Georgia State Plan, for example, offers a model for developing a local preservation plan²⁴. While it is important to have a stand-alone local preservation plan to articulate the preservation goals and objectives of the community, it is even more important that those goals and objectives are incorporated in broader community planning. This helps ensure consideration by other programs such as land use, transportation, and development. The US/ ICOMOS Preservation Charter supports this approach, declaring that the preservation of historic towns and historic districts or areas must be an integral part of every community's comprehensive planning process²⁵.

²⁴ "State Historic Preservation Plan", Georgia Department of Natural Resources, accessed May 10, 2020, <https://georgiashpo.org/statepreservationplan>.

²⁵ US/ ICOMOS A Preservation Charter for the Historic Towns and Areas of the (1992). One of the four basic objectives for the preservation of historic towns and areas reads, in part: "Property owners and residents are central to the process of protection and must have every opportunity to become democratically and actively involved in decisions affecting each historic town and district."

Georgia was one of the first states to adopt growth management legislation with the passage of the Georgia Planning Act of 1989²⁶. This law requires each local government in the state to prepare a long-range comprehensive plan. The plan is intended to identify community goals and objectives as well as determine how the local government proposes to achieve them. Ideally it is used in government decision-making on a daily basis. Failure to have an approved plan can result in the loss of state funding for a range of activities. While the scope of growth management is much broader than historic preservation, almost all such legislation includes historic preservation as a goal and/or a required planning element (Listokin 1997)²⁷. By including preservation with other key elements, comprehensive planning fosters better coordination between preservation and other land use controls such as zoning. The Georgia law requires that historic resources be considered along with land use, economic development, community facilities, population, housing, and natural resources²⁸. In 1996, Athens-Clarke County adopted a historic preservation plan according to the planning standards established by the Georgia Department of Community Affairs under the Georgia Planning Act²⁹. The Athens-Clarke County has incorporated historic preservation in all of its comprehensive plans in compliance with Georgia law, including its most recent version adopted in 2018³⁰.

The University of Georgia, with the largest number of historic buildings of any public university with the state system, completed an historic preservation plan to comply with the 1998 State Stewardship Law which requires that state agencies prepare preservation plans for historic properties for which they are responsible³¹. A primary goal of the plan is to integrate historic preservation and archaeology into early facility planning. The steering committee

²⁶ O.C.G.A. 50-8-1 et seq.

²⁷ David Listokin, "Growth Management and Historic Preservation: Best Practices for Synthesis", 29 *The Urban Lawyer* 202 (1997). Other states with comprehensive planning acts are Delaware, Florida, Hawaii, Maine, Maryland, New Hampshire, New Jersey, Oregon, Rhode Island, Vermont and Washington.

²⁸ Such coordination, while dictated by logic, is frequently absent. There are other advantages. By being part of a comprehensive community plan, preservation can blunt criticism that it is part of the NIMBY ["Not in My Back Yard"] process to stop growth.

²⁹ https://athensclarkecounty.com/DocumentCenter/View/351/ACC-PreservationPlan_1.

³⁰ "Comprehensive Plan", Athens-Clarke County Unified Government, accessed May 10, 2020, <https://www.athensclarkecounty.com/844/Comprehensive-Plan>.

³¹ "State Agency Historic Property Stewardship", O.C.G.A. Section 12-3-55.

Figure 10. Contemporary view of the historic University of Georgia campus. Buildings, from left to right, Old College (1806), New College, and the Chapel. New College was rebuilt 1832 following a fire and underwent an extensive rehabilitation in 2010. The Chapel was constructed in 1832, making it one of the earliest Greek Revival buildings in Georgia. It is used for a variety of University events and activities. Photo by Dorothy Kozlowski, 2020. Credit University of Georgia Marketing and Communications. / *Tarihi Georgia Üniversitesi kampüsünün çağdaş görünümü. Binalar, soldan sağa, Eski Kolej (1806), Yeni Kolej ve Şapel. Yeni Kolej 1832'de gerçekleşen yangından sonra yeniden inşa edilmiş ve 2010 yılında kapsamlı rehabilitasyonu gerçekleştirilmiştir. Şapel, 1832 yılında inşa edilerek Georgia Üniversitesi'nin en eski Yunan Canlandırması yapısı olmuştur. Yapı, Üniversite'nin çeşitli etkinlikleri için kullanılmaktadır.*

for development of the plan was chaired by the Dean of the College of Environment and Design with overall staff coordination by the university's Director of Historic Preservation. The process started with an historic preservation inventory utilizing historic preservation students under the supervision of faculty and consultants. Students documented each historic structure and cultural landscape which provided data for an electronic database inventory that includes history, context, significance, condition and integrity of each historic property. Workshops were held to engage representatives of the local nonprofit Athens-Clarke Heritage Foundation, Georgia State Historic Preservation Office and the University System Board of Regents. With the plan in place, the university can follow a process for maintenance and upkeep of historic buildings. It provides a clear set of standard operating procedures for addressing existing historic buildings and landscapes and development of new construction in historic contexts³² (Figure 10).

³² "Historic Preservation", University of Georgia Office of University Architects for Facilities Planning, accessed May 10, 2020, <https://www.architects.uga.edu/home/historic-preservation>.

PRIVATE PROTECTION – EASEMENTS AND COVENANTS

While one of the best ways on ensuring the preservation of an historic building is its purchase by a sensitive owner, this approach leaves much to be desired. Its effectiveness depends on the personal whims of the owner, whether they utilize appropriate preservation techniques, and the actions of the owner's heirs or subsequent purchasers when the property is transferred. To address these shortcomings, states have passed legislation that employs elements of private property law to accomplish heritage conservation goals. An important technique for preserving historic buildings is the conservation easement. A conservation easement is a legal agreement between a landowner and governmental agency or non-governmental organization that permanently restricts future development on a piece of land to protect its key values. These legal devices are in use in every state and currently protect millions of acres of land and many historic structures. Among the non-governmental agencies that commonly utilize this protective tool are nonprofit historic preservation organizations and land trusts, which hold over 17,000 conservation easements (Byers 2005)³³. Local governments, too, have increasingly established easement programs. Conservation easements are created through a legal document signed by a property owner (called a grantor) and an eligible organization (called a holder) and recorded in the official land records of the political jurisdiction where the property is located. These agreements apply to all future landowners and may be legally enforced.

Easements are appealing because their creation is a private transaction entered into voluntarily by the landowner and the easement-holding organization. The owner either donates an easement (and receives tax incentives for the donation) or sells the easement to the holding organization at a price that is less often than its market value. Since the owner retains restricted use of the land, it remains productive and on the tax rolls while preserving specific conservation values. Conservation easements can protect all kinds of conservation values including, for example, farmland, scenic vistas, historic facades, and sensitive ecological areas.

The Georgia Uniform Conservation Act authorizes the creation of conservation easements in Georgia for the purpose of "preserving the historical, architectural, archaeological, or cultural aspects of real property." The organizations authorized to hold and enforce the easement include governmental bodies as well as charitable

³³ Elizabeth Byers, *The Conservation Handbook*, The Trust for Public Land, 2005, at 8. There are more than 1,300 land trusts in the United States.

organizations that have as a purpose the preservation of such resources. The law specifies that when a legal instrument is recorded in the in court of the county where the land is located, recording serves as notice to the tax assessors to reassess the value of the property to consider any reduction in its value caused by the restriction on the use of the property reflected in the easement³⁴. A number of conservation easements have been placed on properties in Athens-Clarke County. Examples include the Camak House and the Oconee Street School held by the Georgia Trust for Historic Preservation. Item four of the restriction on the Camak House reads, “No alteration and no physical or structural change and no changes in the material or surfacing shall be made to the exterior of the structure without the prior written approval of the Georgia Trust. Such approval shall be based on plans and specifications provided by Purchaser at Purchaser’s expense.” Item seven reads: “Neither the building nor any rooms or parts thereof may be removed or demolished without the prior written approval of the Georgia Trust.”³⁵ Similar conservation easements on the Georgian Hotel and Southern Mill are held by Historic Athens, Inc. Although tax incentives can be a strong motivating factor for easement donation, property owners have been shown to be overwhelmingly influenced by pride in the property and the desire to protect it for future generations. In some cases, the donation of an easement is a stipulation to receive public funding and other tax benefits (Figure 11).

FINANCIAL INCENTIVES

One financial tool that governments in the United States utilize effectively to incentivize preservation is the tax code. While the federal government has the power to tax, so do the states, which have also delegated some taxing authority to local governments. The combination of tax incentives from the different levels of government can produce significant savings for the property owner who preserves or restores and historic property. Each of the incentives described below has been utilized in Athens.

Income Tax Deductions

Americans have a financial incentive to make generous contributions to certain nonprofit organizations. When a taxpayer contributes to an organization qualified under Section 501 (c)(3) of the federal income tax code, those donations are deductible on the individual’s income tax as charitable contributions. The tax code specifies that to qualify an organization must have purposes such as charitable, religious, scientific, literary, or educational.

³⁴ O.C.G.A. Section 44-10-1.

³⁵ Clarke County Georgia Deed Records, Book 1264, Page 128 and Book 4788, Page 26, 2018.

Figure 11. Camak House, 1834. Built by James Camak, one of Georgia’s most important early industrialists. Purchased by the Masonic Lodge in 1949, it subsequently served as offices for the Athens Coca-Cola Bottling Company. In the early 1990s the Georgia Trust for Historic Preservation acquired the building and sold it to the law firm of Winburn, Lewis and Barrow, subject to a conservation easement. GAgayle, 27 September 2012, CC BY-SA 3.0. / *Camak Evi, 1834. Georgia’nın en önemli ilk sanayicilerinden James Camak tarafından yaptırılmıştır. 1949 yılında Mason Locası tarafından satın alınan bina Coca-Cola Şişeleme Şirketi’nin ofisi olarak kullanılmıştır. 1990’lı yılların başlarında, Georgia Tarihi Koruma Vakfı tarafından satın alınan bina hukuki koruma anlaşmasına tabi tutularak Winburn, Lewis ve Barrow hukuk bürosuna satılmıştır.*

They generally receive the majority of their revenue from the general public or the government³⁶. Many historic preservation organizations have been able to qualify under this provision and donations are a principal part of their income. Historic preservation activities—purchase and restoration of historic buildings, operating museums, public education—are all activities that these organizations are authorized to conduct.

The value of conservation easements donated to a nonprofit preservation organization that fall within governmental guidelines are eligible for federal state tax deductions. The value of the easement is based on the difference between the appraised fair market value of the property prior to conveying an easement and its value with the easement restrictions in place. The more the easement restricts the property’s development potential, the more valuable it is. In most cases, the easement donor can take a one-time deduction of the value of the easement from his adjusted gross income on which federal taxes income taxes are based. Many states also have provisions that will allow individuals to similarly reduce their state income taxes³⁷.

³⁶ “Charitable Organizations”, Internal Revenue Service, accessed May 20, 2010, <https://www.irs.gov/charities-non-profits/charitable-organizations>.

³⁷ “Preservation Easements”, National Trust for Historic

Income Tax Credits

Income tax credits for preservation activities are available under the federal Tax Reform Act of 1986. The act provides for a 20 percent tax credit for the substantial rehabilitation of historic buildings for commercial, industrial, and residential rental purposes. To qualify, both the building and rehabilitation must be certified by the U.S. Department of the Interior. First, the building must be a certified historic structure -- one that is listed in the National Register of Historic Places, located in a National Register historic district, or contained within a district designated by local government that meets certain federal requirements. Second, the rehabilitation activity itself must also qualify. It must be substantial -- costing \$5,000 or the adjusted basis of the building, whichever is greater. The work done on the building also must be consistent with the historic character of the property and, where applicable, the district in which it is located. The Secretary of the Interior's Standards for Rehabilitation serve as guidelines for determining whether the work is in character³⁸. Property owners must complete and submit applications in accordance with federal regulations to the National Park Service through their State Historic Preservation Office in order to receive the credit, and in most cases pay a fee for certification. To avoid repaying all or part of the credit, the owner must retain the property for five years. Since 1976, federal historic preservation tax incentives have leveraged over \$102 billion in private investment and preserved more than 45,000 historic properties. This tax incentive has been one of the nation's most successful and cost-effective revitalization programs, creating jobs and economic activity, enhancing property values, creating affordable housing and increasing tax revenues for governments at all levels while leveraging many times its cost in private expenditures³⁹. The Georgia Historic Preservation Division of the Department of Natural Resource assists property owners and reviews applications for these

credits. Many property owners seek both federal and state credits and these are processed by the State office.

A number of states have enacted state income tax incentives to further encourage preservation. The attractiveness of this incentive to property owners is directly related to the tax rate. Unlike the federal government, state preservation tax credits are often available for owner-occupied residential properties as well as income producing properties. Minimum expenditure requirements and rehabilitation standards are usually key parts of these programs as they are in the federal program. The Georgia State Income Tax Credit Program for Rehabilitated Historic Property, enacted in 2002, allows eligible participants to apply for a state income tax credit equaling 25 percent of qualifying rehabilitation expenses (30 percent for homes in a low-income target area) capped at \$100,000 for a personal residence. For any other income producing, certified historic structure, the credit is 25% of rehabilitation expenditures, capped at \$300,000. Amendments to the law in 2016 established two new categories, capped at \$5 million and \$10 million per project with a \$25 million total program cap for these larger projects. To qualify, properties must be eligible for or listed in the Georgia Register of Historic place either individually or as contributing to an historic district. The rehabilitation must be accomplished in a period of two years, must meet a substantial rehabilitation test, and comply with the Department of Natural Resources' Standards for Rehabilitation. The Program is administered by the Georgia Department of Natural Resources and Georgia Department of Revenue. In 2019 alone, the Department preliminarily certified 90 applications for the rehabilitation of 30 historic homes and 60 income-producing properties, representing investments of more than \$240 million. When projects are completed, it is estimated that more than 3,000 jobs will be created directly and indirectly generating over \$86 million in salary and wages. It is expected more than \$7 million in state tax and \$6 million in local tax revenues will be generated for sales taxes, property taxes and corporate and other taxes and revenues⁴⁰. Since the program's initiation, applications for 116 properties in Athens have been submitted to the Department of Natural Resources. The types of buildings rehabilitated included a theatre, school, telephone exchange building, restaurants, athletic facility, automobile service facility, industrial buildings, office buildings, apartments, and houses. Properties were put into continuing or new uses as private residences, apartments, offices, commercial establishments, and mixed-use projects⁴¹. Many of these

Preservation, accessed May 20, 2020, <https://forum.savingplaces.org/learn/fundamentals/preservation-law/easements>; Easements to Protect Historic Properties: A Useful Historic Preservation Tool with Potential Tax Benefits, National Park Service, accessed May 10, 2020 <https://www.nps.gov/tps/tax-incentives/taxdocs/easements-historic-properties.pdf>; Federal estate taxes may also be reduced when a property subject to an easement passes by inheritance because the fair market value of the property has been reduced by the easement restrictions.

³⁸ "The Secretary of the Interior's Standards for Rehabilitation", National Park Service, accessed May 10, 2020, <https://www.nps.gov/tps/standards/rehabilitation/rehab/stand.htm>.

³⁹ "Tax Incentives for Preserving Historic Properties", National Park Service, accessed May 10, 2020, <https://www.nps.gov/tps/tax-incentives.htm>; "Federal Tax Incentives for Rehabilitation Historic Buildings: Annual Report for Fiscal Year 2019, National Park Service, accessed May 10, 2020, <https://www.nps.gov/tps/tax-incentives/taxdocs/tax-incentives-2019annual.pdf>.

⁴⁰ "State Income Tax Credit Program for Rehabilitated Historic Property", Georgia Department of Natural Resources, accessed May 10, 2020, <https://georgiashpo.org/tax-statecredit>.

⁴¹ Molly McLamb, Georgia Department of Natural Resources, in an email message to the author, May 20, 2020.

projects combined state credits with federal tax credits to substantially increase the financial benefit.

Tax Abatement or Deferral

Property tax is one of the largest single expenses for building owners. Properties are taxed on value of the underlying land as well as the improvements thereon, such as buildings. The value of the land is tied to its potential for development, the so-called “highest and best use”. This can often lead the owner to tear down an existing historic structure and replace it with a more intensive use. On the other hand, when buildings are rehabilitated or restored, their assessed value increases, thus increasing their taxes. This can discourage owners from maintaining or improving their properties.

Many state legislatures have addressed these problems by creating abatement programs, where the assessed value of a historic building is frozen at its pre-rehabilitation level for a certain number of years. Although the program details such as the type of properties that qualify, minimum investment requirements, and the length of the abatement period vary from state to state, the overall approach adopted in Georgia is typical⁴². To qualify for the abatement, a property must be eligible for listing in the Georgia Register of Historic Places and undergo substantial rehabilitation. Substantial rehabilitation is defined as an increase in the fair market value of the building or structure by 55 percent for owner occupied residential property, 100 percent for income-producing properties, and 75 percent for income-producing property used primarily as residential property. Finally, the work must meet the rehabilitation standards promulgated by the Georgia Department of Natural Resources. Once the administrative process for certification is complete, the owner presents the certificate to county board of tax assessors and the assessed value of the property upon which taxes are based is frozen for eight consecutive years. In the ninth year, the assessment is adjusted to a point halfway between the frozen value and the current fair market value. In the tenth year, the assessment is placed at fair market value. Should the property lose the historic or architectural features that made it eligible during the period of the abatement, the amount of the taxes which have been abated, along with interest, become due as a penalty.

On April 11, 1990, the Governor of Georgia signed into effect a local option act property tax deferral for historic resources designated under an approved local ordinance listed either by the State Register or the National Register of Historic Places. This incentive program does not require

rehabilitation. The ordinance making this option available in Athens, Georgia was signed in January, 1995⁴³. The program provides an eight-year freeze on property tax assessments rising in the ninth year by 50% of the difference between the first-year value and the current fair market value. In the tenth and following years, the property is assessed at its fair market value. When the application is accepted the value frozen on the tax digest is the higher of the property’s acquisition cost or the value at the time of the application is submitted to the Board of Assessors. If the property is in an area with residential zoning, the preferential assessment is available only to properties that conform to the zoning ordinance. Certification requires: 1) A certification from the Georgia Department of Natural Resources as being listed on either the National Register of Historic Places or the Georgia Register of Historic Places, as either an individually listed property or a contributing resource in a listed district, and 2) A certification from the Athens-Clarke County Planning Department that the property is either a locally designated landmark or a contributing building within a locally designated historic district. Properties that are also eligible for the State Rehabilitation Act freeze may not take the benefits of both simultaneously⁴⁴. Since 1995, 538 properties have qualified for this tax deferral under the ordinance⁴⁵.

Sales Tax

With the unpopularity of property taxes, the simplicity and perceived fairness of sales taxes have made the Special Purpose Local Option Sales Tax (SPLOST) a popular method of financing historic preservation and other improvement projects⁴⁶. Georgia law allows local jurisdictions to use sales tax proceeds as funding for capital projects that would otherwise be paid for with the general fund and property tax revenues, presumably increasing the property tax. Athens has employed this revenue raising mechanism several times. A SPLOST is imposed through a referendum of Athens-Clarke County voters. Although used for a wide variety of projects, historic properties have been recipients of this program since its inception. A recent example is their use in upgrading the heating, ventilation, and air conditioning standards of the historic African-American Morton Theatre while maintaining the historic preservation of

⁴² Rehabilitated Historic Property Act of 1989, O.C.G.A. Section 48-5-7.2.

⁴³ “Athens-Clarke County Local Option Tax Incentive for Historic Property”, accessed May 10, 2020, <https://www.athensclarkecounty.com/DocumentCenter/View/243/Historic-Property-Tax-Assessment-Freeze?bidId=>.

⁴⁴ “Athens-Clarke County Local Option Tax Incentive for Historic Property”, Athens Clark County, accessed May 20, 2020, <https://athensclarkecounty.com/DocumentCenter/View/243/Historic-Property-Tax-Assessment-Freeze?bidId=>.

⁴⁵ Amber Eskew, Athens Clarke County Planning Department, in an email message to the author, May 22, 2020.

⁴⁶ O.C.G.A. Section 48-8 -110, et seq.

the facility. The building had been restored originally using SPLOST funds in 1987. The tax revenue also funded the development of a history-based landscape and garden in accordance with the restoration master plan to complement the earlier restoration of the historic Ware-Lyndon House and enhance the facility as an interpretive house museum. The formal garden enhances the cultural tourism offerings of the historic facility. This project continued the work done in 1999 to preserve the Ware-Lyndon House as a historic site and the last remaining home from its original neighborhood. Other examples of the use of these funds includes renovations to the Taylor-Grady and Church-Waddel-Brumby House museums and restoration of the Gospel Pilgrim Cemetery⁴⁷ (Figures 12 and 13).

REGULATORY INCENTIVES FOR REHABILITATION OF HISTORIC BUILDINGS

To protect the public from unsafe conditions, most jurisdictions have adopted codes and standards that specify how buildings are to be constructed and used. These codes focus on new construction and substantial rehabilitation and require up-to-date materials and construction techniques to ensure public safety. The cost of fully complying with these codes when renovating historic properties can be significant, to the point of making their rehabilitation economically infeasible. Similar rehabilitation projects in different jurisdictions can vary in cost by as much as a million dollars because of building code differences. To address this problem, professional associations of building code officials and state governments have developed new code provisions that provide more flexibility in design, materials and construction systems enabling historic buildings to effectively meet standards without reducing the overall level of safety. Georgia has enacted legislation in the area⁴⁸. The Athens-Clarke County code includes provision allowing for historic buildings to preserve their historic character-defining features while achieving an equivalent level of safety as contemporary building codes. The intent is to “provide for the upgrading of the safety features of the building or structure to provide a practical level of safety to the public and surrounding property” and “provide guidance regarding acceptable alternative solutions and to stimulate enforcement authorities to utilize alternative compliance concepts

⁴⁷ “Special Purpose Local Option Sales Tax (SPLOST)”, Athens-Clarke County, Georgia, accessed May 10, 2020, <https://www.accgov.com/splost>.

⁴⁸ “The Uniform Act for the Application of Building and Fire Related Codes to Existing Buildings”, O.C.G.A. Section 8-2-200, et seq. and “Buildings presenting special hazards to persons or property”, O.C.G.A. Section 825-2-13.

Figure 12. Morton Building, 1910, exterior view. The building houses the Morton Theatre, one of the oldest surviving vaudeville theatres in the United States built, owned, and operated by an African-American. The building housed not only the theatre, but also many of Athens’ black doctors, dentists, pharmacists and other professionals. Restored 1993. Arts Division, Athens-Clarke County Leisure Services Department, <https://www.mortontheatre.com/photo-gallery/>. / *Morton Binası, 1910, dış görünüşü. Bina, bir Afrikalı-Amerikalı tarafından inşa edilen, işletilen Amerika Birleşik Devletleri’nde hayatta kalan en eski vodvil tiyatrolarından biri. Bina sadece tiyatroyu değil, aynı zamanda Atina’daki siyah doktorlar, diş hekimlerini, eczacıları ve diğer profesyonelleri de barındırıyordu. Yapı, 1993 yılında restore edilmiştir.*

Figure 13. Morton Building 1910, interior view. Arts Division, Athens-Clarke County Leisure Services Department, <https://www.mortontheatre.com/photo-gallery/>. / *Morton Binası, 1910, iç görünüşü.*

whenever practical to permit the continued use of existing buildings and structures without overly restrictive financial burdens owners or occupants”⁴⁹. Officials of the Building Inspections Department and Fire Marshall have worked collaboratively with the Planning Department to find appropriate life safety and building code flexibility for historic properties, particularly in downtown Athens⁵⁰.

⁴⁹ The Code of Athens-Clarke County, Georgia, Section 7-5-1, et seq.

⁵⁰ Bruce Lonnee, Athens Clarke County Planning Department, in an email message to the author, May 22, 2020.

Brownfields

One impediment to the rehabilitation of historic commercial and industrial properties is the environmental pollution of sites caused by prior uses. Hazardous substances, pollutants, or contaminants affect more than 450,000 properties in the United States. Among the many types of properties affected are gasoline stations, utility sites, dry cleaners, metal plating plants, paint manufactures and other chemical plants, and print shops. These often-abandoned sites not only create health and safety concerns, but result in neighborhood blight, a depressed tax base, and an impediment to redevelopment. Benefits of rehabilitating these sites, referred to as “brownfields development,” include environmental protection, new jobs and housing, blight elimination, increased tax base, and sprawl reduction. Beginning in 1992, the Federal Environmental Protection Agency began a brownfields program that provides grants and liability relief to assist in brownfield clean-up. The federal program did not reach all eligible sites, particularly smaller properties. In 1996 the Georgia General Assembly passed the Hazardous Site Reuse and Redevelopment Act (Brownfields Act), creating a state brownfield program managed by the Environmental Protection Division (EPD) of the Department of Natural Resources. Property purchasers who enter into a contract with the state and agree clean up the property are provided relief of liability for the prior pollution and tax incentives that can reduce property taxes for 10 years or until clean-up costs are recouped⁵¹. An example of a successful brownfield clean-up in Athens utilizing the Georgia Brownfield Program involves New Way Cleaners, a 1946 mid-century modern structure located on a main thoroughfare in an area with a number of important historic structures. The building sat abandoned for six years before the brownfield redevelopment began. Chemical residue from the prior business was addressed and the property was granted a limitation of liability by EPD. The building was rehabilitated employing sustainable construction practices in 2015 by Half-Moon Outfitters, an outdoor gear retailer. The successful project contributed to the ongoing regeneration of the area⁵² (Figure 14).

The Main Street Program

In 1980, Athens was chosen as one of 25 communities in the United States to participate in a pilot program established by the National Trust for Historic Preservation to catalyze

Figure 14. New Way Cleaners, 1946. This mid-century modern structure was used as a dry cleaner from 1946 until 2009. It remained undeveloped until 2014 when the hazardous chemicals from the dry-cleaning process were addressed the property redeveloped under the Georgia Brownfields Program using green building approaches. It is occupied by Half-Moon Outfitters, an outdoor recreations store. Photo by the author. / *New Way Temizleme, 1946. Bu 1950'lerin modern yapısı 1946'dan 2009'a kadar kuru temizleme işleviyle kullanılmıştır. Kuru temizleme kimyasallarının zararları sebebiyle 2014 yılına kadar kullanılmayan yapı, yeşil bina yaklaşımıyla Georgia Brownfields Programı tarafından yeniden işlevlendirilmiştir. Half Moon giyim mağazası tarafından kullanılmaktadır.*

community revitalization in the historic downtown areas of small cities around the county. The National Main Street Program focuses on a four-point approach for downtown business districts involving design, promotion, economic restructuring, and organization. The Georgia program, housed in the State Department of Community Affairs, has grown to more than 100 participating communities in the state that use private-public partnerships to stimulate historic preservation, small business development, job creation, leveraged public investment and increased tourism. The program is administered locally by the Athens Downtown Development Authority, which was created by state legislation in 1977 to promote economic development, redevelopment, and rehabilitation in the downtown area. Governed by a seven-person board appointed by the county Board of Commissioners, it serves as a liaison between the downtown business community and the local government. When an enclosed regional mall was opened in 1981 in the western part of the county, the demise of downtown was widely-predicted after large department stores and other commercial established moved to the new facility. However, in 2020 downtown Athens is a vital district of restaurants and bars, retail, music and theatre venues, government offices, and, increasingly, apartments and condominiums. The mall on the other hand, has fallen on hard times, with three large department stores and other stores closing. The success of downtown owes much to the Main Street Program's focus on preserving historic character and fostering economic opportunity. Much of the downtown is listed in the National Register of Historic Places and part is a designated local historic district⁵³.

⁵¹ “Brownfield”, Environmental Protection Division, accessed May 20, 2020, <https://epd.georgia.gov/land-protection-branch/hazardous-waste/brownfield>.

⁵² Kristen Morales, “Half-Moon Outfitters Has a New Way to Renovate Dry Cleaners” Flagpole, accessed May 20, 2020, <https://flagpole.com/news/news-features/2015/02/25/half-moon-outfitters-has-a-new-way-to-renovate-dry-cleaners/>.

⁵³ Downtown Athens, Athens Downtown Development Authority,

GRANTS FOR HISTORIC PRESERVATION

Direct grants from the government are one way of reducing rehabilitation costs. Grants can be superior to tax incentives in a number of ways. They can be more closely targeted to certain types of historic properties and particular program users. Unlike tax incentives, grants are not limited to those with high tax liabilities but can focus on properties of low and moderate-income owners. Grants also tend to provide better control over the quality of work. While the impact of grants on state and federal budgets is more predictable than incentive programs, grants depend on yearly appropriations and are more subject to reductions or elimination (Sewell 1996: 109).

The National Historic Preservation Act of 1966⁵⁴, provides for federal grants and grants to the states which may be passed through to local governments or individuals. In practice, however, the limited appropriations by Congress have been used primarily to support the administrative infrastructure on the federal and state levels. Since 1980, only a relatively small amount has been awarded in grants, and these primarily to governmental entities.

The federal government also provides grants for other specific purposes to states and local governments, but some of them may be used for historic preservation. A number of significant grants programs for state and local governments are funded under the Department of Housing and Urban Development (HUD) Act. Community Development Block Grants (CDBG) have been used extensively to help communities with economic development, job opportunities and housing rehabilitation. Funds under this program have been used not only for infrastructure improvements, but also for direct rehabilitation grants for low-income homeowners. Hands On Athens (HOA) is a neighborhood revitalization initiative of the nonprofit Historic Athens that assists low-income homeowners with home maintenance projects in homes that are 50 years or older. Focusing primarily on Hancock Corridor, East Athens, and Newtown, its overall goal is neighborhood revitalization, keeping neighborhoods intact through safe and habitable homes. Residents of these areas are able to apply if they own and plan to continue living in their homes, can document income below 80 percent of the median income level, and reside in homes that are approximately 50 years old or older. Common projects include floor and ceiling repair, minor plumbing, roof/gutter repair, landscaping, and painting. HOA receives funding through Community Development Block Grant funds

administered by the Athens-Clarke County Housing & Community Development Department. Hands On Athens also relies upon local construction partners, volunteer group, and private donations whenever possible to extend the government funds⁵⁵. These funds allow low-income residents to remain in their homes will preserving their properties from deterioration and maintaining the character of the historic district.

A number of states make appropriations for direct grants to historic preservation projects. Generally individual grants are made only to state agencies, local governments and private nonprofit organizations. However, economic incentives work in the public sector as well as the private sector by reducing the overall cost of the project. In addition to general appropriations and bond issues, state governments have raised funds for preservation activities through lotteries, taxes on real estate, mortgage fees, gambling, cigarettes, hotels/motels, and limited partnerships as well as vehicle license plate revenues and litigation proceeds⁵⁶. In addition to programs directed specifically toward historic preservation, states offer a wide variety of local development programs whose resources can often be directed toward preservation activities⁵⁷.

In 1994, the Georgia legislature created the Georgia Heritage Grant Program by making appropriations for grants which serve as seed money for preservation of historic properties and archaeological sites. The matching grants are awarded on a competitive basis statewide to local governments and nonprofit organizations to for preservation of properties eligible for listing in the Georgia Register of Historic Places. The grants are funded from the sale of special vehicle license plates, from which a percentage goes into this fund. Since 1994 the program has awarded more than \$3.5 million for preservation projects throughout the state. Direct state appropriations and Georgia Heritage Grants have assisted the preservation of a number of important

accessed May 20, 2020, <https://downtownathensga.org/>; "Georgia Main Street", Georgia Department of Community Affairs, accessed May 20, 2020, <http://www.georgiamainstreet.org/>.

⁵⁴ 16 U.S.C. § 470 et. seq.

⁵⁵ "Hands of Athens", Historic Athens, accessed May 10, 2020, <https://www.historicathens.com/hands-on-athens>; "Hands on Athens Gets Handy on Hancock", Patch, Athens, GA, accessed May 10, 2020, <https://patch.com/georgia/athens/hands-on-athens-gets-handy-on-hancock>.

⁵⁶ Beaumont, Constance, Smart States, Better Communities, National Trust for Historic Preservation, 1996, 71-76.

⁵⁷ One example is Georgia's Redevelopment Fund which provides matching grants to communities for downtown development projects, historic preservation projects such as improvements to historic courthouses and city halls, tourism activities, and community facilities such as museums and community centers. Although eligible, Athens has not received one of these grants. See "Redevelopment Fund Fact Sheet 2017", Georgia Department of Community Affairs, accessed May 20, 2020, https://www.dca.ga.gov/sites/default/files/2017_rdf_fact_sheet_rev_4-18.pdf.

historic structures in Athens, including: The Franklin House, Joseph Henry Lumpkin House, Seney-Stovall Chapel, Morgan House, Lucy Cobb Institute, Morton Theatre, and Old Clarke County Jail⁵⁸.

EDUCATION AND ADVOCACY

In many American cities, private nonprofit organizations carry much of the burden of informing the public of the benefits of historic preservation and advocating for the preservation of heritage resources in the local community. Where the local government has established a formal preservation structure, nonprofits can serve as a support for those agencies or offices and often partner with them to accomplish preservation goals. Although the preservation ordinance in Athens specifies that the Historic Preservation Commission is authorized to “conduct an educational program on historic properties located within its historic preservation jurisdiction”, the regulatory functions of the Commission consume most of its attention. The Commission, with the support of the city’s planning staff, does maintain a web presence and issues annual reports, which provide information on community resources, reasons for their preservation, the process followed by the local government in carrying out its responsibilities, and the actions it has taken during the year⁵⁹.

Historic Athens

While public efforts are important, it is the local preservation nonprofit, Historic Athens, Inc., that has taken the lead role in local public education and advocacy since its founding in 1967 (as the Athens-Clarke Heritage Foundation), nearly twenty years before the City enacted its historic preservation ordinance⁶⁰. The impetus for the organization’s establishment was public concern for the demolition of historic buildings and neighborhoods as the city developed dramatically during the 1960s. The first nonprofit organization to be established in the early 1960s specifically for the purpose of historic preservation was the Society of the Preservation of Old Athens (SPOA). While it was successful in raising awareness of the need to preserve several community landmarks, after a few years it became inactive. The threat to the historic Church-Waddell-Brumby House by the local government’s federally-funded urban renewal project galvanized several former members of SPOA to

found the Athens-Clarke Heritage Foundation (ACHF) in 1967. The urban renewal authority agreed not to demolish the building if the Foundation was able to move it to another site nearby. The nonprofit was able to secure support from private fundraising and monies from local and federal governments to purchase the house from the authority and move it just days before it was to be demolished. The structure was restored and opened to the public in 1972 (Ann 1979; Waters 2002). Historic Athens is incorporated under Georgia law and has federal tax-exempt status. This permits the organization to pay no taxes on income derived from its preservation and educational activities and permits individuals who donate funds to the organizations to claim state and federal income tax deductions for gifts to the organization. These donations have been key to supporting its activities.

Over the years, Historic Athens has diversified its preservation efforts. It has been instrumental in securing grants for survey, planning and nomination of properties for national and local designation, developing a fund to provide direct financial assistance for preservation projects, and established the Hands-on Athens program mentioned above. It continues its partnership with local government in many ways. After securing the preservation of the Church-Waddell-Brumby House, the foundation deeded the house to the City and leased it back. It is operated at the official Welcome Center for the city through agreements with the City and the Athens Convention and Visitors Bureau. In addition, the structure serves as a house museum interpreting domestic life in Athens in the 1820s⁶¹. The Foundation entered into a similar lease agreement with the City to secure the preservation of a 1901 fire station, which it utilizes as its headquarters and education center⁶². The Foundation and Welcome Center operate Classic City Tours, which provides a variety of fixed and custom heritage tours in the community. Additionally, they offer free, downloadable self-guided tours for visitors and residents focusing on resources such as music history, Downtown Athens, and the Milledge Avenue, Dearing Street and Cobbham historic districts, a variety of African-American historic sites, the University of Georgia Campus, and Civil War history sites⁶³.

⁵⁸ Melanie Holthaus, Georgia Department of Natural Resources, in an email message to the author, May 20, 2020.

⁵⁹ Historic Preservation Commission Annual Reports, 2016-2019, accessed May 10, 2020, <https://www.athensclarkecounty.com/208/Historic-Preservation>.

⁶⁰ The name of the organization was changed in 2019 to better reflect its broad community agenda.

⁶¹ Athens Welcome Center, accessed May 10, 2020, <https://www.athenswelcomecenter.com/house-museum>.

⁶² The city owns two other historic structures that serve as house museums: the Taylor-Grady House, operated by the Athens Junior League as a museum house and event venue, accessed May 20, 2020, <http://www.taylorgradyhouse.com/>, and the Ware-Lyndon House, which is part of the Lyndon House Arts Center, accessed May 20, 2020, <https://www.acgov.com/Facilities/Facility/Details/29>.

⁶³ “Classic City Tours”, Athens Welcome Center, Accessed May 20, 2020, <https://www.athenswelcomecenter.com/tours>.

Among other educational and advocacy activities of the organization are special neighborhood home tours, a preservation awards program, walking tours of historic neighborhoods, an annual list of endangered properties, a series of educational seminars, lectures, workshops and social events to engage community interest and support for preservation. Representatives of the organization also provide input to the community comprehensive plan and other public initiatives and advocate for best preservation practices at hearings conducted by the Historic Preservation Commission and local governing body⁶⁴.

Historic Cobbham Foundation

Another nonprofit preservation organization in Athens is focused on a single historic neighborhood—the Historic Cobbham Foundation. The Cobbham neighborhood was laid out in 1834 and reflects a wide range of architectural types and styles from the 19th and early 20th centuries. Like Historic Athens, the organization was founded in 1972 by local residents reacting to hospital and church expansions, commercial institutions, and conversion, conversion of homes from single family occupancy to multi-family rental properties. Originally an informal community association, it was formally incorporated as a nonprofit corporation in 1977. The organization has advocated for National Register listing, local historic district designation, zoning changes to encourage preservation of the housing stock, preservation of specific landmark buildings, and construction of community amenities. Members spearheaded efforts to acquire the Old Clarke County Jail to ensure its preservation and encouraged the University of Georgia to restore an historic school property in the neighborhood—the Lucy Cobb Institute. The organization continues as a force to preserve the livability and historic character of the neighborhood through publications, tours, and other educational outreach efforts and engages local government on public initiatives that affect the quality of life of the residents⁶⁵.

Watson-Brown Foundation

Athens has also benefitted from the work of a private foundation based in Thompson, Georgia—the Watson-Brown Foundation. Established by philanthropist Walter J. Brown in 1970 for educational purposes, the foundation owns and operates three historic sites in Georgia, offers a grant program to encourage scholarship on the U.S. South, and supports historic preservation. One of the

foundation's historic sites, the Thomas R. R. Cobb House, is located in Athens. The foundation utilizes the house and a variety of ways to present 19th century Southern history. The first floor is restored and furnished as it might have looked in the 1852-1862 period with original pieces from the Cobb and related Athens families. The second-floor houses offices, classrooms and temporary exhibits. The Greek Revival House was the home of Thomas R. R. Cobb, a successful and influential 19th century legal scholar, civic leader, plantation owner, and military officer who enlarged a modest home several times in the 1840s and 1850s to create an impressive mansion. The house was threatened with destruction in the 1980s during redevelopment of property by a church that owned it at the time but was purchased by the Stone Mountain Memorial Association and moved to Stone Mountain Park near Atlanta. Originally intended to be part of a recreated "plantation", it was never restored, but sat deteriorating for nearly 20 years. In 2005, the Watson-Brown Foundation moved the house back to Athens to a location near its original site and restored it⁶⁶. The T.R.R. Cobb house is open to the public as a museum house and educational center. To assist visits by school groups, they charge no admission and reimburse expenses related to the students' visit.

The Foundation has also developed an innovative program to teach young people about history, civic responsibility, and philanthropy—the Junior Board of Trustees. A group of seven to thirteen high school students seek out and determine historic preservation opportunities in Northeast Georgia through monthly meetings, site visits. Under the supervision of Foundation staff, they review applications from nonprofit organizations and award grants from a \$33,000 annual fund for historic preservation projects. Recent Junior Foundation grants in Athens have supported a site history, mapping and National Register nomination of the historic Beech Haven cultural landscape, filming historic walking tours, restoration of the African-American Chestnut Grove School, production of brochures, maps, signs and website improvements for historic Oconee Hill Cemetery, purchase of antique door locks and re-creation historic faux graining on interior woodwork to the Church-Waddel-Brumby House⁶⁷.

⁶⁴ Historic Athens, accessed May 10, 2020, <https://www.historicathens.com/>.

⁶⁵ Historic Cobbham Foundation, accessed May 10, 2020, <http://www.historiccobbhamfoundation.org/>.

⁶⁶ A YouTube video illustrates the move from Atlanta to Athens and its reconstruction. The T.R.R. Cobb House Restoration Project, May 5, 2009, YouTube video, 5:00, https://www.youtube.com/watch?v=dY_j9ndT8iE.

⁶⁷ T. R. R. Cobb House, accessed May 20, 2020, <http://www.trrcobbhouse.org/>.

University of Georgia

The Historic Preservation Program at the University of Georgia has also played a significant role in preservation education and advocacy since classes began on campus in 1973. First offered as a seminar in the School of Environmental Design (now College of Environment and Design), two classes, Introduction to Historic Preservation and Preservation Planning, were offered in 1975 as an area of concentration in the Master of Landscape Architecture curriculum. The University authorized the creation of a two-year Master of Historic Preservation (MHP) degree in 1982 and the first five students were admitted. From the beginning, the program utilized community engagement as an opportunity serve the University's public service mission and as a way to enhance student learning through hands-on experiences. As the number of faculty, classes and subjects increased, so did the impact on the community. Under the supervision of faculty, students conducted historical research and architectural surveys, completed National Register nominations and planning documents, undertook economic studies, prepared historic structure reports, and assisted local nonprofits on a wide variety of community projects through internships. In 2020, program offerings included, in addition the MHP degree, a dual law and preservation degree (JD/MHP), graduate and undergraduate certificates in Historic Preservation Studies for students pursuing other degrees, a Certificate in Cultural Landscape Conservation, an undergraduate minor in historic preservation, and two five-year programs that allow majors in History or Classics to receive both a bachelor's degree in their major subject and an MHP degree upon completion. In addition to the community impact from college courses, the Student Historic Preservation Organization has participated in many community preservation projects on a volunteer basis. Faculty have also served on the City's Historic Preservation Commission and on the boards of directors of local nonprofits and neighborhood organizations. The program has also had an impact on the City through its graduates who have remained in Athens and are employed locally in public, private and nonprofit organizations. While the University has contributed to the overall character of Athens as a college town, it has also contributed to the development of an appreciation of historic preservation within the community⁶⁸.

CONCLUSION

This case study has not included an exhaustive review of the United States' heritage conservation laws and programs but has attempted to provide a selective overview of the various governmental, nonprofit and private preservation initiatives that comprise one community's experience. By employing the many public and private programs and tools described above, Athens, Georgia has been able to retain much of its character as an historic American college town. While federal and state laws and programs are important, building a culture of preservation is a community matter. Thomas "Tip" O'Neill, former Speaker of the United States House of Representatives is quoted as saying that "all politics is local." Those active in heritage conservation in the United States would posit that "all preservation is local." Where successful, it relies on a complex interaction of individual activists, nonprofit organizations, and private investors working in a framework of governmental regulation and incentives. That has been true of Athens. It is not a perfectly preserved historic village, but its historic core, including the university, downtown, and nearby residential neighborhoods and commercial districts, has maintained a sense of place characterized by its aesthetics, architecture, and tradition that is recognized by visitors, local residents, university students, faculty, staff, and alumni. Maintaining that character as the community continues to grow and develops will be an ongoing challenge, but many of the current preservation tools can be applied along with new approaches to achieve that end (Figure 15).

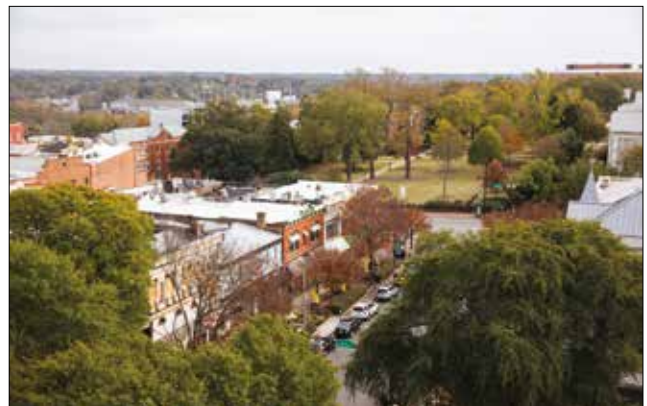

Figure 15. Overhead view of College Square in downtown Athens with the North Campus Quadrangle in the background. Photo by Dorothy Kozlowski, 2017. Credit University of Georgia Marketing and Communications. / *Üniversite meydanına üstten bakış.*

⁶⁸ "Historic Preservation Program", University of Georgia College of Environment and Design, accessed May 20, 2020, <https://ced.uga.edu/programs/mhp/>.

REFERENCES

- ANN D. 1979.
"The Athens-Clarke Heritage Foundation", The Georgia Historical Quarterly 63, no. 1.
- BRADFORD J. W. AND RICHARD J. R. 1994.
Preparing a Historic Preservation Plan, 4 (American Planning Association, 1994).
- BYERS E. 2005.
The Conservation Handbook, The Trust for Public Land, at 8.
- Clarke County Georgia Deed Records**, Book 1264, Page 128 and Book 4788, Page 26, 2018.
- CULLISON, D. AND LOCKART J.R. 1993.
Held in Trust: Historic Buildings Owned by the State of Georgia: A Report Submitted to the Office of Historic Preservation, Georgia Department of Natural Resources and the Georgia Trust for Historic Preservation. Dept. of Natural Resources, Historic Preservation Division.
- GUMPRECHT, B. 2003.
"The American College Town." **Geographical Review** 93 (1): 51–80.
- LISTOKIN, D. 1997.
"Growth Management and Historic Preservation: Best Practices for Synthesis", 29 **The Urban Lawyer** 202.
- Penn Central Transportation Co. v. New York City**, 438 U.S. 105 (1978).
- REAP, J. K. 2001.
Athens, a Pictorial History. 3rd Ed. Donning Co.
- SEWELL, J.A. 1996.
State Income Tax Incentives Versus Grants: Which Are Better? in Constance Beaumont, *Smart States, Better Communities*.
- TYLER, NORMAN, ILENE R. TYLER, AND TED LI-GIBEL. 2018.
Historic Preservation: An Introduction to Its History, Principles, and Practice. Third edition. W.W. Norton & Company, 47.
- URL-1: **"X Amendment"**, Legal Information Institute, Cornell University, accessed May 20, 2010, https://www.law.cornell.edu/constitution/tenth_amendment.
- Georgia NHL Henry W. Grady House, National Archives Catalog, accessed May 20, 2020, <https://catalog.archives.gov/id/93206752>.
- URL-2: *"Local US Governments,"* **National League of Cities**, accessed May 10, 2020, <https://www.nlc.org/local-us-governments>.
- URL-3: **Historic American Buildings Survey/Historic American Engineering Record/Historic American Landscapes Survey**, accessed May 10, 2020, <https://www.loc.gov/pictures/collection/hh/>, and Linley, John. *The Georgia Catalog, Historic American Buildings Survey: A Guide to the Architecture of the State*. Publications / The Wormsloe Foundation: V. 15. University of Georgia Press, 1982.
- URL-4: **National Register Bulletin 24**, U.S. Department of the Interior, National Park Service, accessed May 10, 2020, https://www.nps.gov/subjects/nationalregister/upload/NRB24-Complete_Part1.pdf.
- URL-5: *"Roots of the National Historic Landmarks Program"*, **National Park Service**, Accessed May 25, 2020, <https://www.nps.gov/articles/roots-of-the-national-historic-landmarks-program.htm>.
- URL-6: <https://www.nps.gov/subjects/nationalregister/index.htm>.
- URL-7: <https://athensclarkecounty.com/855/Community-Assessment>.
- URL-8: <https://ced.uga.edu/psd/findit/>.
- URL-9: https://www.nps.gov/subjects/nationalregister/upload/NRB-15_web508.pdf.
- URL-10: <https://georgiashpo.org/nominationprocess>.
- URL-11: <http://www.nationalregisterofhistoricplaces.com/ga/clarke/state.html>.
- URL-12: <https://athensclarkecounty.com/812/Guidelines-Examples>.
- URL-13: <https://www.athensclarkecounty.com/DocumentCenter/View/288/HP---Design-Guidelines---Downtown?bidId=>.
- URL-14: <https://athensclarkecounty.com/208/Historic-Preservation>.

URL-15: <https://www.athensclarkecounty.com/DocumentCenter/View/19722/HP-Map---Local-Historic-Districts--Land-marks?bidId=>

URL-16: <https://georgiashpo.org/statepreservationplan>.

URL-17: https://athensclarkecounty.com/DocumentCenter/View/351/ACC-PreservationPlan_1.

URL-18: <https://www.athensclarkecounty.com/844/Comprehensive-Plan>.

URL-19: <https://www.architects.uga.edu/home/historic-preservation>.

URL-20: <https://www.irs.gov/charities-non-profits/charitable-organizations>.

URL-21: <https://forum.savingplaces.org/learn/fundamentals/preservation-law/easements>

URL-22: <https://forum.savingplaces.org/learn/fundamentals/preservation-law/easements>

URL-23: https://www.nps.gov/tps/standards/rehabilitation/rehab_stand.htm.

URL-24: <https://www.nps.gov/tps/tax-incentives/taxdocs/tax-incentives-2019annual.pdf>.

URL-25: <https://georgiashpo.org/tax-statecredit>

URL-26: <https://www.athensclarkecounty.com/DocumentCenter/View/243/Historic-Property-Tax-Assessment-Freeze?bidId=>

URL-27: <https://athensclarkecounty.com/DocumentCenter/View/243/Historic-Property-Tax-Assessment-Freeze?bidId=>

URL-28: <https://www.accgov.com/splost>.

URL-29: <https://epd.georgia.gov/land-protection-branch/hazardous-waste/brownfield>.

URL-30: <https://epd.georgia.gov/land-protection-branch/hazardous-waste/brownfield>.

URL-31: [https://flagpole.com/news/news-features/2015/02/25/half-moon-outfitters-has-a-new-way-to-renovate-dry-cleaners/..](https://flagpole.com/news/news-features/2015/02/25/half-moon-outfitters-has-a-new-way-to-renovate-dry-cleaners/)

URL-32: <http://www.georgiamainstreet.org/> <https://www.historicathens.com/hands-on-athens> https://www.dca.ga.gov/sites/default/files/2017_rdf_fact_sheet_rev_4-18.pdf.

URL-33: <https://www.athensclarkecounty.com/208/Historic-Preservation>.

URL-34: <https://www.athenswelcomecenter.com/house-museum> <https://www.athenswelcomecenter.com/tours>.

URL-35: <https://www.historicathens.com/> <http://www.historiccobbhamfoundation.org/> https://www.youtube.com/watch?v=dY_j9ndT8iE. <http://www.trrcobbhouse.org/>.

URL-36: <https://ced.uga.edu/programs/mhp/>.

MODERN MİMARLIK MİRASI OLARAK KERVANSARAY MOKAMPLARI VE KIZKALESİ MOKAMP KORUMA YAKLAŞIMI

KERVANSARAY MOCAMPS AS MODERN CULTURAL HERITAGE AND KIZKALESİ MOCAMP CONSERVATION APPROACH

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 23 Nisan 2020	Received: April 23, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 27 Nisan 2020	Peer Review: April 27, 2020
Kabul: 26 Haziran 2020	Accepted: June 26, 2020

DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.002

Meltem UÇAR *

ÖZET

Kervansaray AŞ İngiliz petrol şirketi *British Petroleum'un (BP)* Türkiye turizmine katkı amacı ile kurduğu bir anonim şirkettir. 1960'ların başında kurulan bu şirket bünyesinde Türkiye'nin farklı yerlerinde 10 mokamp tesisi inşa edilmiştir. Türkiye'deki yabancı sermayeli ilk turizm yatırımlarından biri olan Kervansaray Mokampları yeni bir turizm şekli için tasarlanmış öncü mimari tasarımlardır. Kervansaray Mokamplarının tasarımcısı karikatürist, ressam ve mimar Güngör Kabakçioğlu'dur.

Bu yazının amacı, modern mimari tasarım yaklaşımlarını yansıtan ve döneminin sosyal ve ekonomik yapısının belgesi olan Kervansaray Mokamplarının sahip olduğu kültürel değerleri ortaya koymak ve günümüze büyük oranda özgün olarak ulaşabilmiş olan Kızkalesi Mokamp'ı koruma yaklaşımlarını tanımlamaktır. Mokampların kampçı kullanımını için tasarlanan ana servis yapılarını inceleyen bu yazı kapsamında, birinci bölümde Kervansaray AŞ ve Güngör Kabakçioğlu hakkında genel bilgiler verilirken, ikinci bölümde 10 adet mokamp alanındaki ana servis yapılarının mimari biçimlenmeleri anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde, Kızkalesi Mokamp'ı ana servis yapısı ve zaman içinde geçirdiği değişimler sunulmaktadır. Son bölümde, mokamp yapıları üzerine genel değerlendirmeler ve Kızkalesi Mokamp'ının korunması için öneriler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modern mimarlık, turizm tesisleri, mokamp yapıları, Kervansaray Mokampları, Kızkalesi Mokamp.

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Mimarlık Bölümü
e-posta: mucar@mersin.edu.tr ORCID: 0000-0003-1074-9376

ABSTRACT

The *Kervansaray* Company is a joint stock, established by the British Petroleum Company, with the aim of contributing to tourism activities in Turkey. Founded in the early 1960s, 10 mocamp facilities in different part of Turkey have been built within this compony. *Kervansaray* Mocamps which are one of the first tourism investment of foreign capital in Turkey are pioneer architectural designs that are designed for a new form of tourism. The designer of the Mocamps is cartoonist, painter and architect Güngör Kabakiođlu.

This article aims to reveal the cultural values of the *Kervansaray* Mocamps, which reflect the modern architectural design approaches and are the document of the social and economic structure of its period. It is also aimed to define conservation approaches for the *Kızkalesi* Mocamp, which has been able to reach the present. In this article, examining the main service buildings designed for campers, the first section gives general information about *Kervansaray* Company and Güngör Kabakiođlu, while the second section describes the architectural forms of the main service buildings of 10 mocamp buildings. In the third section, the main service building of *Kızkalesi* Mocamp and its changes over time are presented. In the last section, there are general evaluations on mocamp structures and suggestions for the protection of *Kızkalesi* Mocamp.

Keywords: Modern architecture, tourism facilities, mocamp structures, Kervansaray Mocamp, Kızkalesi Mocamp.

GİRİŞ

Mokamp İngilizce'den dilimize geçen bir kelimedir. İngilizcesi *mocamp* olan kelime kamping, kamp yeri anlamına gelmektedir. Oxford Dictionary tarafından desteklenen Lexico çevrimiçi sözlüğünde; “özellikle Türkiye’de; çeşitli olanaklar ile donatılmış ve motorlu araçlar, karavanlar ve çadırlar için yer olan turistik kamp alanı¹” olarak tanımlanmaktadır (URL-1). Kelime anlamı açıklamasında “özellikle Türkiye” olarak belirtilmesi, bu kelimenin Türkiye’deki geçerliliğini göstermektedir. Yine aynı sözlükte mokamp kelimesinin ilk olarak 1960’larda kullanımına rastlandığı ve *motor* ve *camp* kelimelerinin birleştirilmesi (mo+camp) ile oluştuğu belirtilmektedir.

Kervansaray Mokampları, İngiliz petrol şirketi *British Petroleum’un* (BP) Türkiye turizmine katkı amacı ile kurduğu bir anonim şirkettir. BP’nin WEB sayfasında ilk olarak *Anglo-Persian Oil Company* adı ile İstanbul’da kurulduğu belirtilmektedir. Yine aynı kaynaktan, *Lion & Sun* ve *Palm Tree* markalarını tescil ettirerek 1949 yılına kadar *Steaua Romana* adı altında çalışmalarına devam ettiği bilgisi yer almaktadır. Şirket, 1957 yılında BP Petrolleri Anonim Şirketi adını almıştır (URL-2). BP Petrolleri AŞ’nin turizm projesi olan Kervansaray Mokamp zinciri o dönemin en ilgi çeken projelerindendir (URL-3).

Kervansaray Mokampları yabancı sermayeli bir yatırımdır. Türkiye’de “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” 18.1.1954’de kabul edilmiş ve 23.1.1954’de Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Bu kanunun 1. Maddesi’nde tanımlanan içerikte, yatırım yapılacak teşebbüste; “a) Memleketin iktisadi inkişafına yararlı olması, b) Türk hususi teşebbüslerine açık bulunan bir faaliyet sahasında çalışması, c) (Mülga: 24/11/1994 - 4046/42 md.) şartıyla ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesinin kararı ve İcra Vekilleri Heyetinin tasvibi ile” yabancı sermayenin kullanabileceği belirtilmektedir.

Türk turizm sektöründe bu kanundan yararlanılarak uygulanan yabancı sermayeli ilk girişimler otel-kamping yatırımcılığıdır (Çeken 2003: 33). Motor-karavan turizmine olan ilgiye paralel olarak BP, 1960’ların başında “Mokamp Zincir Tesisleri”ni kurmaya başlamıştır. Kabakçioğlu Kervansaray Mokamplarının 1962 yılında turizm faaliyetlerine başladığını belirtirken Çeken bu tarihin 1963 olduğunu söylemektedir (Kabakçioğlu 1966: 8; Çeken 2003: 33). 1960’ların başındaki bu ilk yabancı sermayeli yatırımın dışında 1954 ile 1982 yılları arasında

turizm sektöründe toplam yedi adet yabancı sermayeli firma faaliyetlerini sürdürmüştür (Çeken 2003: 33-34). 1982 yılına kadar sadece yedi adet yabancı sermayeli turizm yatırımı olması, Kervansaray Mokamplarına Türkiye’nin turizm tarihindeki öncü girişimlerden biri olma niteliği kazandırmaktadır.

Kervansaray Mokampları mimari tasarımları ile yeni bir bakış açısını yansıtmaktadır. Araçla seyahat eden grubu hedef kitle olarak belirleyen tesisler akaryakıt istasyonları ile birlikte tasarlanmıştır (Naycı 2019: 62). Mokamp yapıları, döneminin sosyal ve ekonomik yapısı içinde yeni bir yapı tipi oluşturmasının yanı sıra tasarımcısı ile de önemlidir. Kervansaray Mokamplarının tasarımcısı karikatürist, ressam ve mimar² Güngör Kabakçioğlu’dur (1933-2011). Kabakçioğlu 1961 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü’nden mezun olmuştur. Akademide Mimarlık Bölümü’ne geçmeden önce bir süre Resim Bölümü’nde de çalışan Kabakçioğlu resim ve karikatür çalışmalarına lisede öğrencilik yıllarında başlamıştır. Kabakçioğlu’nun ilk karikatürleri 1950’de İzmir Anadolu Gazetesi’nde yer almış; ilk sergisini 1951 yılında İzmir Karşıyaka Halkevi’nde açmıştır. İzmir Emek Sineması fuaye duvarlarındaki karikatür çalışmaları (1963), İzmir Efes Otel’inde duvar ve pano resimleri (1964) ve Emekli Sandığı’nın İstanbul’daki Tarabya Restaurant ve Plajı’nın dış cephesinde yer alan beton rölyefler (1966) Kabakçioğlu’nun çalışmalarına örnek olarak verilebilir.

Kabakçioğlu 1961 yılında, yeni mezun bir mimarken, BP Petrolleri’nde çalışmaya başlamış ve yine aynı yıl askere gitmiştir (Kabakçioğlu 2018: 20). 1963 yılında askerlik görevini tamamlayarak BP Petrollerindeki görevine geri dönmüştür (Kabakçioğlu 2018: 20). 1964 yılında Kervansaray AŞ’nin mimarlık görevine getirilmiştir (Kabakçioğlu 2018: 20). 20 yılı aşkın bir süre BP Petrolleri AŞ ve Kervansaray AŞ’de çalışarak birçok benzin istasyonu ve 10 adet mokamp tasarımı yaptıktan sonra 1982 yılında Kervansaray AŞ’deki görevinden ayrılmıştır (Kabakçioğlu 2018: 25). Kervansaray Mokampları dışında, İstanbul Maçka Otel (1. Mansiyon) (1966), Bodrum Bugenvilla Turistik Tesisleri (1976) ve Nur-Tur Villaları (1988) Kabakçioğlu’nun mimari tasarımlarına örnektir. 1968 Uluslararası İzmir Fuarı için tasarladığı ve inşa ettiği 22 m yüksekliğindeki çelik kule pavyon mimari tasarım alanındaki çalışmalarının çeşitliliğini göstermektedir.

Ülkemizdeki yabancı sermayeli ilk turizm yatırımlarından biri olması, terminolojisi 1960’larda oluşan yeni bir turizm şekli olması ve Cumhuriyet Dönemi’nin ekonomik ve sosyal gelişmelerini yansıtmaları ile belge değeri olan

¹ “Mocamp: Especially in Turkey; a tourist campsite equipped with various amenities and having space for motor vehicles, caravans and tents.”

² Doğan Hasol’un aktarımı ile Güngör Kabakçioğlu’nun anılmak istediği meslek sıralaması böyledir (URL-4).

Kervansaray Mokamp yapıları, aynı mimarın tasarımı olması ve döneminin mimari özelliklerini taşıması ile de mimari değer taşımaktadır.

Gelişen koruma kapsamı ve yaklaşımları içinde modern mimarlık örneği yapılarının belgelenmesi ve korunması gerekliliği kabul görmüş bir yaklaşımdır. Bu çerçevede, yazının amacı Kervansaray Mokamplarının korunması gerekli kültür varlığı niteliğini ortaya koymaktır. Yazı kapsamında Kervansaray Mokamplarında kampçıların ortak kullanımına açık ana servis yapılarının belgeler ışığında dökümü yapılarak, Kızkalesi Mokamp'ı kampçı ana servis yapısının mevcut durumu ve geçirdiği değişimler incelenmektedir. Sonuç bölümünde Kervansaray Mokamplarının modern miras olarak taşıdığı nitelikler değerlendirilmekte ve Kızkalesi Mokamp'ı özelinde koruma önerileri sunulmaktadır.

Bu yazı kapsamında; literatür araştırması, online erişim olanağı olan Cumhuriyet arşivi taraması, SALT Araştırma koleksiyon araştırması ve Kızkalesi Mokamp'ı için yerinde gözleme dayalı tespit ve fotoğrafla belgeleme çalışmaları yapılmıştır³.

KERVANSARAY MOKAMPLARI

Kervansaray Mokampları zincirinde Türkiye'nin farklı yerlerinde inşa edilmiş 10 mokamp bulunmaktadır. 1964 tarihli Kabakçioğlu tarafından yazılan yazıda Kervansaray AŞ'nin o tarihe kadar kurduğu üç adet mokamp hakkında bilgi verilmektedir. Bunlar; Kızkalesi (Mersin), Kartaltepe (İstanbul) ve İnciraltı (İzmir) mokamplarıdır (Kabakçioğlu 1964: 15-16). 1965 yılına ait iki haberde Kervansaray AŞ'nin sekiz yerde mokamp kurduğu, sekiz yer üzerinde de mokamp kurma çalışmaları yaptığı belirtilmektedir. Açılmış olan mokamp; İpsala, Edirne, Kartaltepe (İstanbul), Kumluk (Bursa), İnciraltı (İzmir), Kuşadası, Kızkalesi (Mersin) ve Susuzköy (Ankara) olarak sayılmıştır (Cumhuriyet 26 Temmuz 1965; Cumhuriyet 1 Ağustos 1965: 3) (Şek.1). Açılması planlananlar ise; Alanya, Sivas, Erzurum, Samsun, Ürgüp ve Hatay mokamplarıdır (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1965). Kabakçioğlu'nun 1966 yılına ait yazısında Kızkalesi (Mersin), Kartaltepe (İstanbul), İnciraltı (İzmir), İpsala, Edirne, Kumluk (Bursa), Kuşadası, Susuzköy, Alanya olmak üzere dokuz adet mokampın inşa edildiği belirtilmektedir. Kabakçioğlu tarafından yazılan 1976 yılına ait bir makalede de Göreme Mokamp'ı hakkında bilgi verilmektedir (Kabakçioğlu 1976: 54-57). 1979 tarihli bir gazete reklamı da Göreme Mokamp'ının varlığını göstermektedir (Cumhuriyet Dergi 1979: 21) Bu çerçevede, 1965 yılı veya öncesinde İpsala,

Edirne, Kartaltepe (İstanbul), Kumluk (Bursa), İnciraltı (İzmir), Kuşadası, Kızkalesi (Mersin) ve Susuzköy mokamplarının açılmış olduğu, 1966 yılında Alanya Mokamp'ın hizmet vermeye başladığı ve sonrasında da Göreme Mokamp'ın inşa edildiği söylenebilir. 1965 yılına ait haberde açılması için çalışmaların yapıldığı belirtilen Sivas, Erzurum, Samsun ve Hatay mokamplarının hayata geçirilemediği anlaşılmaktadır.

Gazetelerde ve dergilerde çıkan haberlerden bu yeni turizm şeklinin yerel medyada da yerini bulduğu anlaşılmaktadır. 26 Temmuz 1965 tarihli Cumhuriyet gazetesinde uluslararası ölçekte kamp turizminin

Şekil 1. Kervansaray AŞ'nin kurduğu sekiz mokampın ve yapılması planlanan mokampın yerleri (Cumhuriyet 1 Ağustos 1965: 3 üzerinden yazar tarafından geliştirilmiştir) / *The locations of the eight mocamps established by Kervansaray AŞ and the planned mocamps*

Türkiye'de yavaş yavaş yapılmaya başlandığı ancak modern imkanlara sahip kamp alanlarının sayıca yetersiz olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet 26 Temmuz 1965: 5). Haberde Türkiye'ye gelen turistler için kurulan şirketlerin başında Kervansaray Şirketi'nin geldiği yazılmaktadır.

Yine aynı haberde mokampardan yararlanma şartları da belirtilmektedir; yabancı turistlerin ve yerli kullanıcıların bir motorlu araç ve çadırı gelmeleri ve erkeklerin tek başına mokamptan yararlanmasının tercih edilmediği açıklaması bulunmaktadır.

Gazete haberlerinde, Kervansaray Şirketi'nin yurt dışında yaptığı reklamların Türkiye'nin tanıtımına da katkı sağladığı belirtilmektedir (Cumhuriyet 26 Temmuz 1965: 5). Bir haberde, 1964 yılında 18.230 kişinin tesislerden yararlandığı ve her sene bir önceki seneye oranla misafir sayısının %100 arttığı söylenmektedir (Cumhuriyet 9 Ağustos 1965: 3). Aynı haberde ve birkaç gün sonra çıkan bir diğer haberde de Kervansaray AŞ'nin mokamp zinciri ve park alanlarının iki yıldan beri binlerce turisti misafir ettiği; BP Petrolleri AŞ'nin Avrupa'daki ülkelere onbinlerce broşür, afiş, pankart göndererek yaptığı

³ Kızkalesi Mokamp'ının mevcut durumda özel mülkiyette olması ve kullanılmaması nedeni ile yerinde tespit çalışmaları kısıtlı bir kapsamda yapılabilmektedir.

turizm kampanyası ile o yıl 35.000 turisti ağırlamaktan mutluluk duyduğu haberi yer almaktadır (Cumhuriyet 1 Ağustos 1965: 3; Cumhuriyet 9 Ağustos 1965: 3).

Kervansaray Mokamplarının misafir profili ve verilen hizmetin kalitesi mokampların “şeref defterine” yansımıştır. Cumhuriyet’te verilen haberde şeref defterinden bir parça ve Türkçe tercümesi yer almaktadır.

Şekil 2a. Kervansaray Mokampları ziyaretçi görüşleri (Cumhuriyet 9 Ağustos 1965:3) / *Kervansaray Mocamps visitor opinions*

Şekil 2b. Kervansaray Mokampları ziyaretçi görüşleri haberi (Cumhuriyet 9 Ağustos 1965:3) / *Newspaper news on Kervansaray Mocamps visitor opinions*

Şeref defterine ait parçada İngiltere, Almanya, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve İsviçre’den ziyaretçilerin geldiği görülmektedir (Cumhuriyet 9 Ağustos 1965: 3). Ziyaretçiler memnuniyetlerini “Ziyaret ettiğim en

iyi kamp”, “Azami itina - organizasyon - nezaket - çok iyi”, “Hakikaten Avrupa’da gördüğüm en iyi kamp” gibi cümlelerle ifade etmişlerdir (Şek. 2a; Şek. 2b).

Mokampların olanakları ve mimari biçimlenmeleri; “...Tesisler tamamen modern ve bulunduğu çevrenin mimari ve tabii özelliklerine göre inşa edilmiş. Devamlı sıcak su, elektrik var. Lavaboların yanında el kurutma tesisleri bile yapılmış. Denizden uzak olanlarda yüzme havuzu da var...” şeklinde tarif edilmektedir (Cumhuriyet 9 Ağustos 1965: 3). Kabakçioğlu da mokamlarda ziyaretçiler için sağlanan olanakları; devamlı sıcak su, kadın-erkek duş ve WC, umumi mutfak, teraslar, arazide muhtelif oturma köşeleri, ütü imkanı, büfe, restoran, PTT, hatıra eşya satışı, danışma, para değiştirme/bozdurma, saha aydınlatması, çamaşır yıkama ve kurutma yerleri olarak saymaktadır (Kabakçioğlu 1966: 18).

1979 yılına ait bir reklamda Kumluk, Kartaltepe, İnciraltı, Susuzköy, Göreme, Alanya, Kuşadası, Kızkalesi ve Edirne mokamplarının adı geçmektedir. Bu reklamda Kuşadası, Kızkalesi ve Edirne mokamplarında çadırı olmayanlar için kamp odalarının olduğu ve Kuşadası, Kızkalesi ve Alanya mokamplarının deniz kenarında olduğu belirtilmektedir. Ayrıca her mokampta sıcak suyun, büfe ve restoran servislerinin olduğu yazılmaktadır (Cumhuriyet Dergi 1979: 21) (Şek. 3).

Şekil 3. Kervansaray Mokamplarına ait bir reklam (Cumhuriyet Dergi 1979: 21) / *An advertisement of the Kervansaray Mocamps*

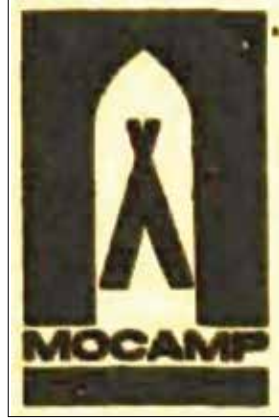
1967 yılına ait bir haberde Kervansaray Şirketine ait mokampların fiyat tarifesi hakkında bilgi verilmektedir. Habere göre fiyatlar, kişi başı 6 TL, çadır ve otomobil 2,50 TL olarak duyurulmaktadır. Ayrıca aynı haberde yabancı turistlerden yer kalırsa yerli turistlerin tesislere kabul edildiği belirtilmektedir (Cumhuriyet 9 Mayıs 1967: 6).

Kaynaklarda, Kervansaray Mokamp zinciri logosunun iki tipine rastlanmıştır. 1965 tarihli gazete haberinde yer alan birinci tipte logo sivri kemer içine yerleştirilmiş bir çadır figüründen oluşmaktadır. Sivri kemerin dışında bitki motifleri yer almaktadır. Logoda yeşil, sarı, siyah ve beyaz renkler kullanılmıştır. Logonun sağ yanında

yukarıdan aşağıya büyük harflerle KERVANSARAY; logonun altında yine büyük harflerle MOCAMP yazısı bulunmaktadır (Şek. 4a). 1972 tarihli bir reklamda yer alan ikinci tipte ise birincisinden farklı olarak KERVANSARAY yazısı bulunmamaktadır ve bitki motifleri kaldırılarak yerine düz zemin taraması yapılmıştır (Şek. 4b).

Şekil 4a. Kervansaray Mokampları logosu Tip 1 (Cumhuriyet 9 Ağustos 1965: 3) / *Kervansaray Mocamps Logo Type 1*

Şekil 4b. Kervansaray Mokampları logosu Tip 2 (Cumhuriyet Dergi 1979: 21) / *Kervansaray Mocamps Logo Type 2*

Güngör Kabakçioğlu tarafından projelendirilen ve inşaatlarının genel koordinatörlüğü yapılan mokamplar aşağıda sunulmaktadır.

KARTALTEPE (İSTANBUL) MOKAMP

Mokamp, İstanbul-Edirne yolu üzerindedir. İstanbul surları ile Yeşilköy Havaalanı arasında yer almaktadır. Eğimli bir araziye konumlandırılmıştır. Arazinin

Fotoğraf 1. Kartaltepe Mokamp (Cumhuriyet 9 Ağustos 1965: 3) / *Kartaltep Mocamp*

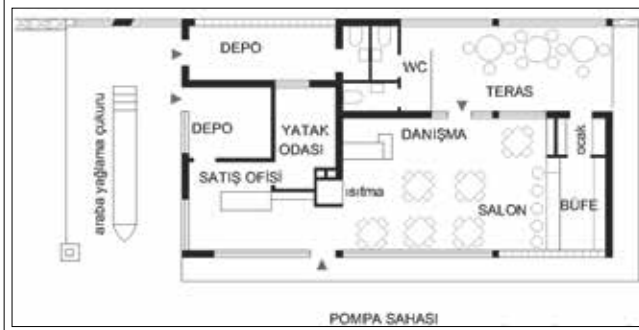
eğimine uyan yapı ön cephede tek kat, arka cephede iki katlıdır (Foto. 1, Şek. 5). Birinci katta benzin istasyonu ve lokanta, zemin katta mokamp kullanıcılarının ihtiyaçlarına yönelik mekanlar bulunmaktadır.

1964 yılında yayımlanan yapıya ait plan çizimine göre, birinci katta pompa sahasından yapıya girildiğinde satış ofisi, danışma ve salona ulaşılmaktadır. Kabakçioğlu'nun çizimindeki mekan isimlerinden danışmada posta, telefon ve para değiştirme/bozdurma hizmetleri de verildiği anlaşılmaktadır. Bu mekanın sağında bir büfe ve ziyaretçilerin oturarak büfe hizmetlerinden yararlanabileceği bir salon bulunmaktadır. Salonla bağlantılı terastan kadın ve erkek WC'lerine ulaşılmaktadır. Satış ofisinin arkasında, personel için yatak odası bulunmaktadır. Yapının sol yan tarafında araba yağlama çukuru yer almaktadır. Bu alandan biri yağ deposu diğeri ise kompresör açık varil deposu olan iki adet depoya ulaşım sağlanmaktadır. Kompresör deposundan işçi WC'ye giriş bulunmaktadır. Yapı içinde, iki katı bağlayan bir merdiven bulunmamaktadır. Yapı dışında yer alan merdivenlerden alt kote inilerek zemin kata ulaşılabilir. Zemin katta açık bir terastan bölücü ile ikiye ayrılmış yarı açık terasa geçilebilmektedir. Yarı açık teraslardan birinden kadın WC ve depoya diğerdinden umumi mutfak ve erkek WC'ye geçiş sağlanmaktadır. Kadın ve erkek WC'lerinde duş alanları da tasarlanmıştır (Şek. 5).

Kabakçioğlu'nun 1966 yılına ait yazısında yer alan mokamp planı ile 1964 yılına ait plan çiziminde farklılıkların olduğu görülebilmektedir. Birinci katta büyük mekansal müdahaleler olmamakla birlikte kullanım biçimi değişmiş; büfenin önündeki oturma alanı *autoshop* işlevine göre yeniden tefriş edilmiştir.

Zemin katta ise mutfak, terasın bir bölümünü içine alacak şekilde büyütülmüş ve mutfak girişi kadınlar WC tarafına alınmıştır. Böylece zemin kat, biri erkek WC tarafına biri de umumi mutfak, kadın WC ve depo tarafına olmak üzere dışarıdan iki girişli hale gelmiştir (Şek. 5d).

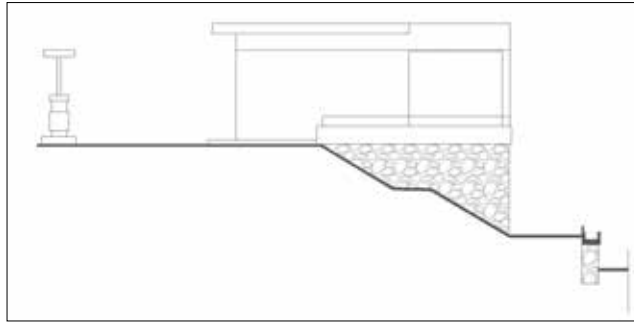
Kütle biçimlenmesinde modern mimarlık yaklaşımlarının etkili olduğu söylenebilir; teras çatılı kübik bir kütle olarak tasarlanmıştır (Şek. 5). Foto. 1'de dikdörtgen pencere düzeninin hakim olduğu görülmektedir. Eğime bağlı oluşan istinat duvarları ve zemin kat yapı dış duvarları taş yığma sistemde inşa edilmiştir. Yapının ön ve arka cephelerinde delikli duvar örgüsü kullanılmıştır.

Şekil 5a. Birinci kat planı / First floor plan

Şekil 5b. Zemin kat planı / Ground floor plan

Şekil 5c. Sağ yan görünüşü / Right side elevation

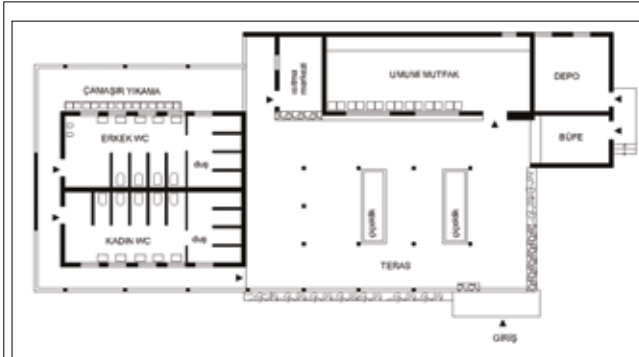

Şekil 5d. 1966 yılı veya öncesi değişen zemin kat planı / Ground floor plan changed in 1966 or earlier

Şekil 5. Kartaltepe Mokamp kampçı ana servis binası (Kabakçioğlu 1964: 16 ve Kabakçioğlu 1966: 19'dan yararlanarak yazar tarafından yeniden çizilmiştir) / Kartaltepe Mocamp main service building.

İNCİRALTI (İZMİR) MOKAMP

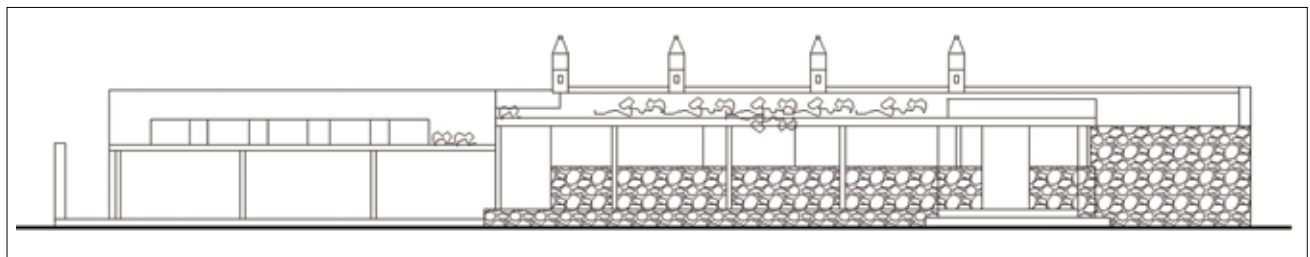
İzmir - Çeşme yolu üzerinde, Agememnon Kaplıcaları yakınında inşa edilmiştir. Ağaçların olduğu tepelik bir alanda yer alan tesis 100 kampçının günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmıştır (Kabakçioğlu 1964:

Şekil 6a. Kat planı / Plan

16). Mokamp'ta benzin istasyonu ve kampçıların ortak kullanımına açık servis alanları farklı kütlelerde çözülmüştür. Kamp alanının girişinde danışma, satış ofisi ve benzin istasyonunun bulunduğu bir yapı vardır. Kampçıların yararlanması için tasarlanan servis yapısı tek katlıdır ve büfe, umumi mutfak, çamaşır yıkama alanı, kadın-erkek WC, depo ve geniş bir terastan oluşmaktadır.

Kampçılara servis amaçlı tasarlanan yapı bir terasın iki tarafında yer alan kütlelerden oluşmaktadır (Şek. 6a). Kamp alanından terasa girildiğinde sol tarafta WC birimlerinin olduğu kütle bulunmaktadır. Bununla birlikte WC girişleri doğrudan terastan sağlanmamıştır. Kadın ve erkek WC'leri girişine terasla bağlantılı ve WC kültisini saran bir yürüme yolu ile ulaşılmaktadır. Çamaşır yıkama alanı ise WC kültisinin arka çepesinde yer almaktadır. Terasın diğer çepesinde yer alan kütlede bulunan umumi mutfak ve büfeye terastan doğrudan giriş

Şekil 6b. Ön görünüşü / Front elevation

Şekil 6. İnciraltı Mokamp kampçı ana servis binası (Kabakçioğlu 1964: 16'dan yararlanarak yazar tarafından yeniden çizilmiştir) / İnciraltı Mocamp main service building

bulunmaktadır. Yapıda, sağ yan cepheden girişi olan ve terasdan ulaşımı olmayan bir depo vardır.

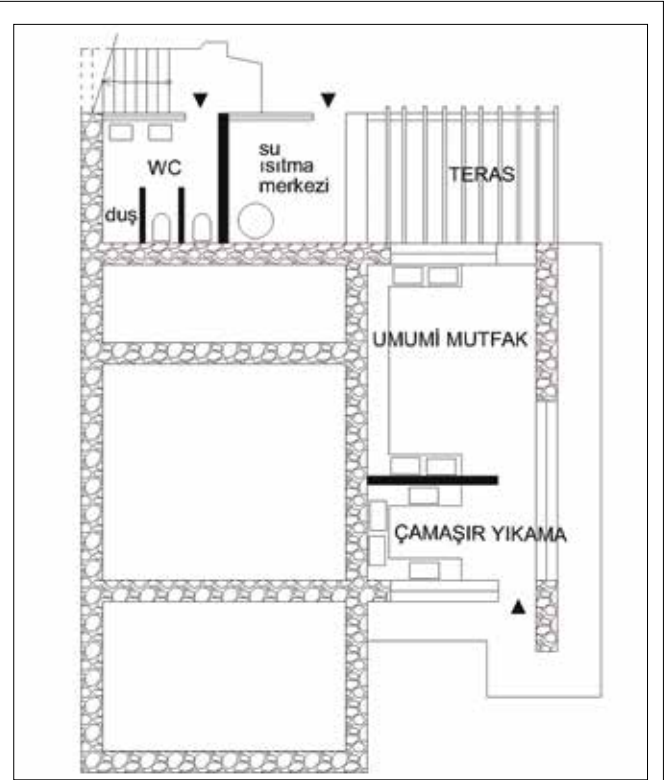
Terasın giriş cephesi boyunca yer alan ve WC kütesinin ön cephe ve teras cephesi boyunca devam eden pergola, terasta gölgelikli alanlar sağlamaktadır. Çamaşır yıkama alanının üstü ise eğimli bir üst örtü ile kapatılmıştır.

Yapı kütesi teras çatılı, kübik iki kütenin yanyana gelmesiyle oluşturulmuştur (Şek. 6). İnce uzun ve üstü külâh biçiminde baca şapkası ile kapatılmış bacalar cephede bir karakter tanımlamaktadır. Yapıda tuğla ve taş duvar; çatıda demir konstrüksiyon üzeri eternit kullanılmıştır (Kabakçioğlu 1964: 16). İzmir'in sıcak ikliminde konforlu mekanlar sağlayabilmek için binanın farklı yerlerinde hava sirkülasyonunu sağlayacak 10 cm lik üzer- dönder adet boşluk bırakılmıştır (Kabakçioğlu 1964: 16).

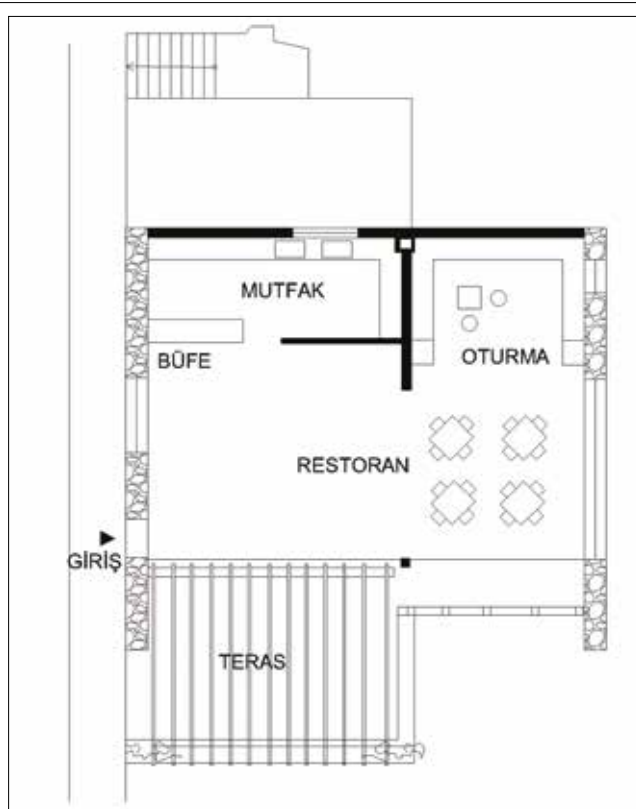
İPSALA MOKAMP

İpsala'ya 3 km uzaklıkta, Türkiye'yi Yunanistan'a bağlayan yol üzerindedir. Benzin istasyonu ile kampçıların kullanımına açık servis yapısı yan yana ayrı binalarda çözülmüştür. Benzin istasyonu arazinin düz tarafında tek katlı bir yapı iken servis yapısı eğimli alanda iki katlıdır. Eğimden dolayı yapı benzin istasyonuna bakan cephede tek katlı, diğer cephede iki katlı görülmektedir.

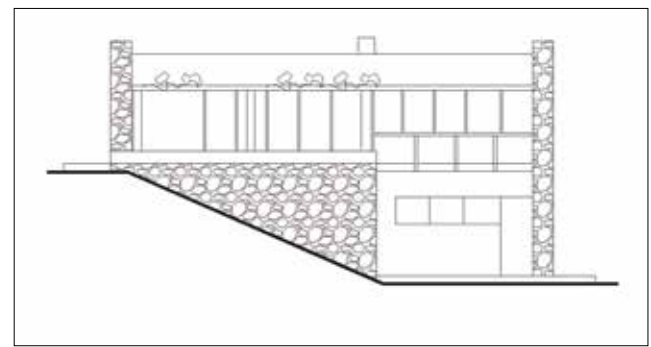
Yapının benzin istasyonu binasına bakan cephesinden birinci kata giriş bulunmaktadır. Birinci katta restoran ve restorana hizmet veren mutfak yer almaktadır. Restorandan üstü pergola ile örtülü terasa çıkış bulunmaktadır. Yapı içinde katlar arası bağlantı yoktur. Zemin katın yer aldığı kota ulaşım, yapının solunda yer alan merdivenle sağlanmaktadır. Zemin katta WC-duş, su ısıtma merkezi, umumi mutfak, çamaşır odası ve teras bulunmaktadır. WC-duş tek bir mekandır; kadınlar ve erkekler için ayrı alanlar tasarlanmamıştır. Terasın arkasında umumi mutfak ve mutfaktan geçilebilen çamaşır yıkama bölümü yer almaktadır. Çamaşır yıkama bölümünün yapının sağ yan cephesinde yer alan ayrı bir girişi de bulunmaktadır. Bu bağlamda zemin katta her mekan bağımsız işlemektedir ve dış alandan girişi bulunmaktadır (Şek. 7).

Şekil 7b. Zemin kat planı / Ground floor plan

Şekil 7a. Birinci kat planı / First floor plan

Şekil 7c. Sağ yan görünüşü / Right side elevation

Şekil 7. İpsala Mokamp kampçı ana servis binası (Kabakçioğlu 1966: 18'den yararlanarak yazar tarafından yeniden çizilmiştir) / İpsala Mocamp main service building

Yapı teras çatıları ile kübik bir forma sahiptir. WC ve su ısıtma merkezinin tek katlı olması (Şek. 7a, 7b) yapı bütününde farklı yüksekliklerde kübik kütleler oluşturmaktadır. Yan cephelerde yer alan pergolalar farklı kotlarda bitiş çizgisi oluşturarak hareket sağlamaktadır. Yapıda bazı duvarlar sıvasız taş duvar olarak örülmüştür. Taş duvarlar teras çatı kotunun üstüne çıkarılarak, sadece malzeme farklılığı olarak değil kütleli olarak da yapı algısını etkiler hale getirilmiştir.

EDİRNE MOKAMP

Kabakçioğlu mokampın yerini 1966 yılında Edirne'ye 5 km uzaklıkta olarak tarif etmiştir (Kabakçioğlu 1966: 18). Mokamp'ta benzin istasyonu ve kampçıların ortak kullanımına açık servis alanları iki katlı tek yapıda çözülmüştür. Eğimli bir arazide yer alan yapı benzin istasyonu cephesinde tek kat, arka cephede iki katlıdır. Zemin kat alanı, birinci kat alanından küçüktür; sadece depo ve mutfak alanının bir bölümünün altında yer alacak büyüklüktedir.

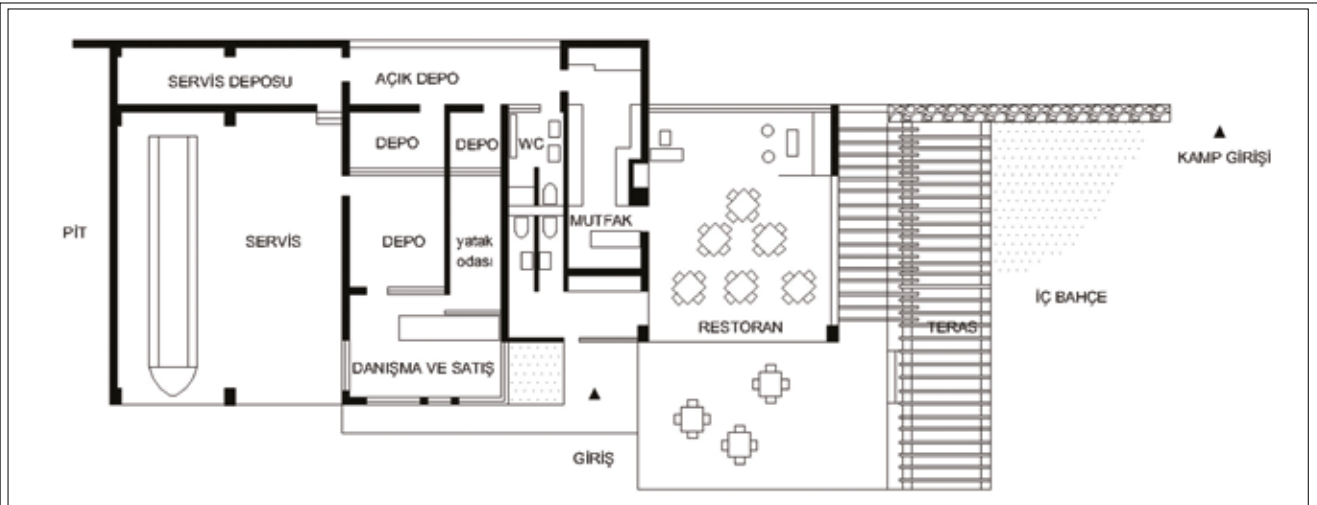
Birincikatta ana girişten restorana ulaşılmaktadır. Restorana bağlı terasta, yan yana iki farklı yükseklikte tasarlanmış pergola ile gölgelendirme sağlanmıştır. Restorana hizmet veren mutfak da birinci katta yer almaktadır. Bu katta ayrıca benzin istasyonuna hizmet veren danışma ve satış,

açık ve kapalı depo alanları ile personel için yatak odası bulunmaktadır. Personel yatak odasının girişi danışma ve satış birimindedir. Yapı içinden katlar arası ulaşımı sağlayan düşey sirkülasyon elemanı bulunmamaktadır. Yapının sağ yan tarafında, kamp alanı girişi bulunmaktadır. Zemin kata kamp alanından ulaşılabilir. Bu katta sadece kadın ve erkek WC-duş alanları ile ısıtma merkezi yer almaktadır (Şek. 8).

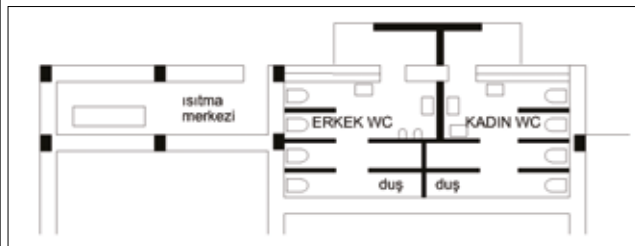
Kütle biçimlenmesinde kübik form kullanılmıştır. Zemin kat cephe duvarları sıvasız taş yığma duvardır. Böylece taş ve sıvalı yüzeylerle cephe dokusu oluşturulmuştur.

KUMLUK (BURSA) MOKAMP

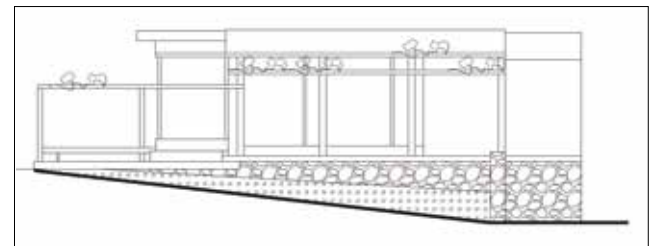
Kumluk Mokamp'ının yerini Kabakçioğlu 1966'da Bursa'ya 6 km mesafede, Bursa-İstanbul yolu üzerinde olarak belirtmektedir (Kabakçioğlu 1966: 18). Kaynak araştırmasında Kumluk Mokamp çizimlerine ulaşılammıştır. Kabakçioğlu'nun 1966 yılı makalesinde Kumluk Mokamp'ının servis yapısının fotoğrafı ve açıklaması bulunmaktadır. Açıklamadan yapıda, açık mutfak, çamaşır yıkama bölümü, kadın-erkek WC-duş ve su ısıtma merkezinin olduğu anlaşılmaktadır. Oldukça sade görümlü dikdörtgen tek kat yüksekliğinde olan yapının üst örtüsü ile beden duvarları arasında boşluk bulunmaktadır. Üst örtü beden duvarlarına taşılmamış; üst örtüyü taşıyan

Şekil 8a. Birinci kat planı / First floor plan

Şekil 8b. Zemin kat planı / Ground floor plan

Şekil 8c. Sağ yan görünüşü / Right side elevation

Şekil 8. Edirne Mokamp kampçı ana servis binası (Kabakçioğlu 1966: 19'dan yararlanarak yazar tarafından yeniden çizilmiştir) / Edirne Mokamp main service building

Fotoğraf 2. Kumluk Mokamp (Cumhuriyet 1 Ağustos 1965: 3) / Kumluk Mocamp

ayaklar duvarlardan bağımsız tasarlanmıştır. Üst örtü kelebek çatıdır; çatı deresi ortada, çatı eğimi dış duvara doğru yükselen bir biçimde tasarlanmıştır (Kabakçioğlu 1966: 20). Böylece yukarıdan havalanan ve ışık alan mekanlar yaratılmıştır. Kamp alanına ait iki fotoğraf 1965 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer almaktadır (Foto. 2).

KUŞADASI MOKAMP

Kuşadası'nın kuzeyinde Tusan Oteli'ne 300 m uzaklıkta, deniz kenarındadır. Kaynak araştırmasında Kuşadası Mokamp çizimlerine ulaşılamamıştır. Kuşadası Mokamp'ta kampçıların kullanımına açık servis alanı dışında motel de bulunmaktadır. Motele ait bir fotoğraftan tesisin mimari dili hakkında bilgi edinilebilmektedir. Kütlelerin birbirinden kopararak ayrıştırıldığı mimari yaklaşımda üst örtü kiremit kaplı eğimli çatıdır. Kütledeki hareketlilik çatıda da görülebilmektedir; yapı farklı yönlerde ve yükseklikte eğimli çatı ile örtülmüştür. Açıklıkların geçilmesinde düz atkılı ve kemerli sistemler birlikte kullanılmıştır (Foto. 3).

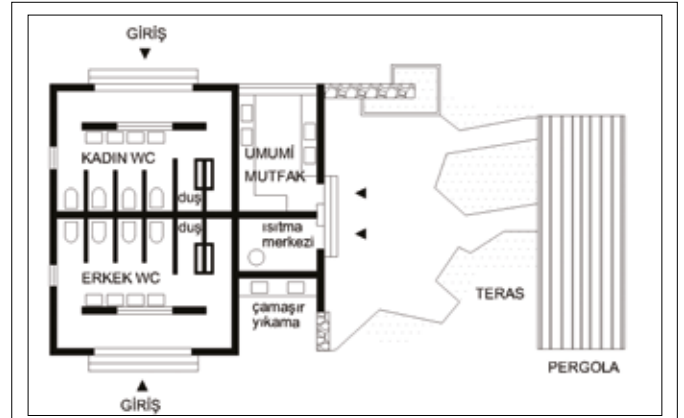

Fotoğraf 3. Kuşadası Mokamp (Kabakçioğlu 2018: 153) / Kuşadası Mocamp

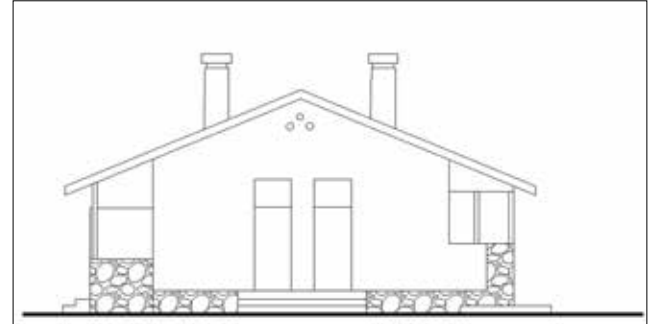
SUSUZKÖY (ANKARA) MOKAMP

Kabakçioğlu 1966 yılına ait yazısında mokampın Ankara – İstanbul yolu üzerinde, Ankara'ya 21 km mesafede yer aldığını belirtmektedir (Kabakçioğlu 1966: 18). Kampçılar için tasarlanmış servis yapısı tek katlı ve beşik çatılıdır.

Yapı umumi mutfak, ısıtma merkezi, çamaşır yıkama alanı ve kadın-erkek WC-duş alanından oluşmaktadır. Her birime dışarıdan doğrudan giriş bulunmaktadır. Kadın ve erkek WC-duş alanlarının giriş kapısı yapının farklı yan cephelerindedir. Umumi mutfak ve ısıtma merkezi girişlerinin olduğu ön cephenin karşısında pergola ile örtülmüş bir alan bulunmaktadır. Pergola ile yapı arası yer yer sert döşeme ile kaplı alan teras olarak düzenlenmiştir (Şek. 9). Yapıda subasman seviyesinde ve çamaşır yıkama alanı bölücü duvarında sıvasız taş yığma duvar kullanılmıştır (Şek. 9b).

Şekil 9a. Kat planı / Plan

Şekil 9b. Ön görünüş / Front elevation

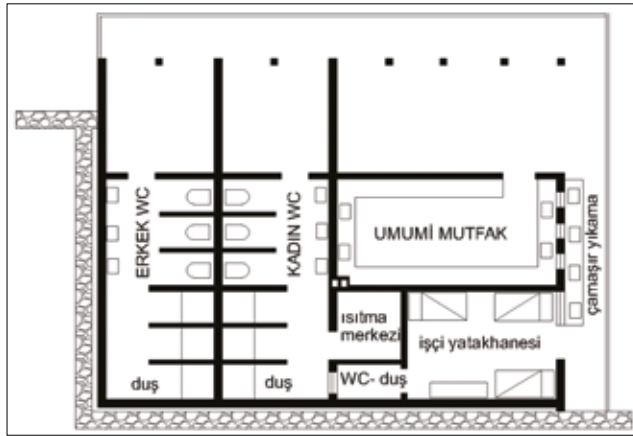
Şekil 9. Susuzköy Mokamp kampçı ana servis binası (Kabakçioğlu 1966: 21'den yararlanarak yazar tarafından yeniden çizilmiştir) / Susuzköy Mocamp main service building

ALANYA MOKAMP

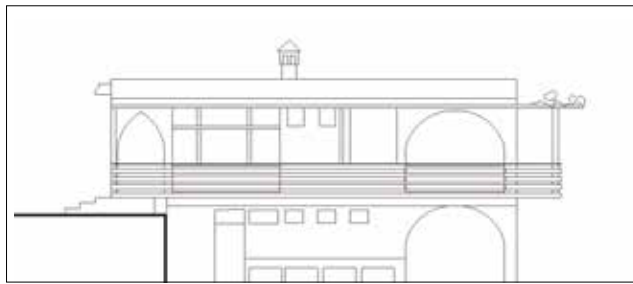
Mokamp, Alanya Antalya yolu üzerinde yer almaktadır. Eğimli bir arazide tasarlanan yapı giriş cephesinde tek katlı iken arka cephede iki katlıdır. Kabakçioğlu'nun 1966 yılında yazdığı yazısında yapının çizimleri bulunmakla birlikte, Kabakçioğlu kendi kronolojik yaşam öyküsünü anlatırken 1975 yılında Alanya Kervansaray Mokamp'ının inşaatını kontrol için gittiğinde bir kaza geçirdiğini belirtmektedir (Kabakçioğlu 2018: 23). Bu bilgi 1975 yılında Alanya Mokamp'ında inşaat işlerinin olduğunu göstermektedir.

Şekil 10a. Birinci kat planı / First floor plan

Şekil 10b. Zemin kat planı / Ground floor plan

Şekil 10c. Sağ yan görünüş / Right side elevation

Şekil 10. Alanya Mokamp kampçı ana servis binası (Kabakçıoğlu 1966: 21'den yararlanarak yazar tarafından yeniden çizilmiştir) / Alanya Mocamp main service building

Yapının zemin katında danışma- satış, restoran, mutfak ve personel için yatak odası ve oturma odası tasarlanmıştır. Pompa sahasından yapıya girişte bir teras yer almaktadır. Terastan danışma -satış, WC'ler ve restoran terasına giriş bulunmaktadır. Restoran terasından büfe ve mutfak alanlarına geçilebilmektedir. Yapının sol yan cephesinde ayrı bir kapısı olan personele ait oturma ve yatak odası biriminin aynı

zamanda içeriden danışma ve satışla da bağlantısı bulunmaktadır. Yapı içinde katlar arası bağlantı sağlayan düşey sirkülasyon elemanı bulunmamaktadır. Bu bağlamda birinci kat ve zemin kat birbirinden bağımsız kullanılabilir. Zemin katta, sivri kemerlerle sınırlandırılmış yarı açık terastan bağımsız girişleri olan kadın-erkek WC-duş alanları, umumi mutfak ve çamaşır yıkama alanı bulunmaktadır. Zemin katta ayrıca yapının sağ yan cephesinden girişi bulunan üç kişilik işçi yatakhane ve buna bağlı ıslak hacim yer almaktadır (Şek. 10).

İki katlı yapı teras çatı ile örtülmüştür. Açıklık geçme elemanı olarak sivri kemer, yuvarlak kemer ve düz atkı kullanılmıştır. Birinci kattaki geniş restoran terasında pergola ile gölgelendirme sağlanmıştır.

GÖREME MOKAMP

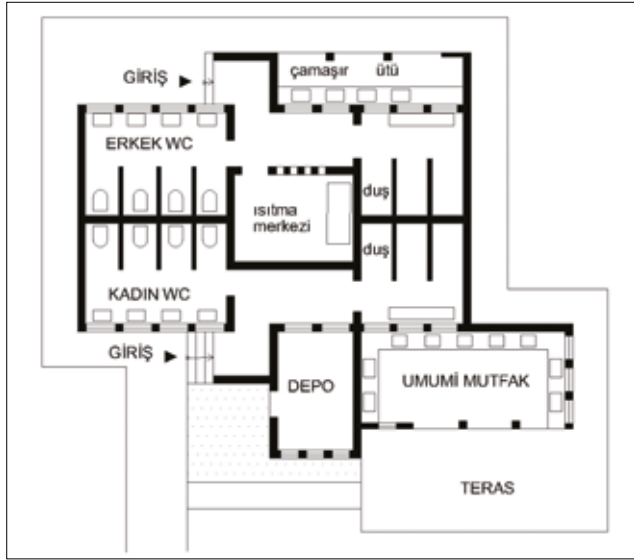
Nevşehir- Göreme yolu üzerindedir. Benzin istasyonu (Foto. 4) ve kampçıların kullandığı servis yapısı ayrı binalar olarak tasarlanmıştır. Göreme Mokamp'ında çadırı veya karavanı olmayan misafirler için motel bulunmaktadır.

Kampçı servis binasında umumi mutfak, depo, kadın ve erkekler için ayrı WC-duş alanı ile çamaşır-ütü alanı bulunmaktadır. Her birimin dışarıdan girişi vardır; birimleri birbirine bağlayan yapı içi sirkülasyon alanı yoktur. Umumi mutfağın önünde teras bulunmaktadır (Şek. 11). Teras önünde proje çiziminde bulunmayan pergole eklendiği Foto. 5 ve Foto. 6'da görülmektedir.

Teras çatılı yapıda, birimler farklı çatı yükseklikleri ile kütle biçimlenmesinde dışarıdan izlenebilmektedir.

Fotoğraf 4. Göreme Mokamp benzin istasyonu binası (URL-5) / Göreme Mocamp gas station building

Şekil 11. Göreme Mokamp kampçı ana servis binası (Kabakçioğlu 1976:55'den yararlanarak yazar tarafından yeniden çizilmiştir) / Göreme Mocamp main service building

Fotoğraf 5. Göreme Mokamp kadın WC girişi (URL-5) / Göreme Mocamp female WC entrance

Fotoğraf 6. Göreme Mokamp sağ yan cephe (URL-5) / Göreme Mocamp right side elevation

KIZKALESİ MOKAMP

Kızkalesi Mokamp'ı Mersin-Silifke arasında, Erdemli ilçesine bağlı Ayaş Mahallesi sınırları içinde yer almaktadır. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü verilerine göre 53,122.00 m²'lik bir alanı kapsamaktadır. Akdeniz ile Mersin-Antalya yolu arasında kalan mokamp alanı Kızkalesi'ni gören bir koya sahiptir (Şek. 12).

Kabakçioğlu'nun 1964 yılında yayımlanan yazısında Kartaltepe ve İnciraltı mokampı ile birlikte Kızkalesi Mokamp'ı da bulunmaktadır. Bu bilgi doğrultusunda, Kızkalesi Mokamp'ının ilk tasarlanan mokamplardan olduğunu söylenebilir. Kızkalesi Mokamp'ının ilk tasarlanan mokamp arasında olmasında 1962 yılında Mersin'de BP'nin hissesinin olduğu Mersin Rafinerisi'nin açılmasının da etkili olabileceği düşünülebilir. 1 Ağustos 1973 tarihli Mersin'in turistik yerlerini tanıtan gazete haberinde, kamping yerleri olarak Erdemli Çamlığı, Kızkalesi Plajı ve motel sahası, Taşucu Plaj Sahası, Boğsak Mokamp Sahası ve Ovalık dinlenme yeri ile birlikte Kervansaray Mokamp'ının da sayılması tesisin bölgedeki önemini göstermektedir (Cumhuriyet 1 Ağustos 1973: 5). Kabakçioğlu, kendi yazdığı bibliyografyasında 1976 yılında Alanya Mokamp'ından Kızkalesi Mokamp'ına inşaat kontrolüne giderken yolda trafik kazası geçirdiğini belirtmektedir. Bu bilgi 1976 yılında Kızkalesi Mokamp'ında Güngör Kabakçioğlu'nun kontrolörlüğünde inşaat işlerinin devam ettiğini göstermektedir (Kabakçioğlu 2018: 23).

Kızkalesi Mokamp'ı, benzin istasyonu ve kampçıların kullanımına açık servis alanlarını içeren ana bina, mokamp alanı girişinde danışma binası, motel kütleleri ve servis birimlerinden oluşmaktadır. Alanda kampçıların kullanımı düşünülerek açık alan düzenlemeleri de yapılmıştır. Kızkalesi Mokamp'ı yapıları ve açık alan düzenlemeleri ile alan bazında tasarlanmış bir yerleşke niteliğindedir.

Mokamp alanı yoldan denize doğru eğimli bir arazi yapısına sahiptir. Ana bina Mersin- Antalya Yolu üzerinde motorlu araçlara yakıt servisi verebilecek şekilde yoldan içeri çekilmiş biçimde korumlandırılmıştır. Motel birimlerine ana binanın doğusundaki giriş kapısından ulaşım sağlanmaktadır. Mokamp alanı giriş kapısında danışma bulunmaktadır (Foto. 7). Mokamp alanı giriş kapısından motel birimlerine ve denize doğru giden ulaşım yolu Google Earth imajında görülebilmektedir (Şek. 12b). Motel birimleri ana bina ile hemen hemen aynı hizada Mersin- Antalya Yolu'na paralel olarak konumlandırılmıştır.

Ana bina eğimli arazide kottan yararlanılarak tasarlanmış iki kattan oluşmaktadır. Benzin istasyonu tarafında tek katlı olan yapı arka cephede iki katlıdır (Şek. 13).

Şekil 12a. Kızkalesi Mokamp alanı sınırları / (URL-6) / Kızkalesi Mocamp area boundaries

Şekil 12b. Kızkalesi Mokamp alanı (Google earth imajı üzerinden geliştirilmiştir) / Kızkalesi Mocamp area

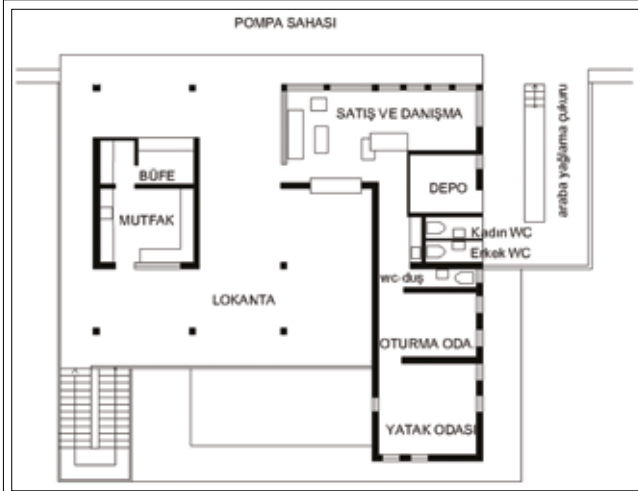
Şekil 12. Kızkalesi Mokamp konumu ve yerleşimi / Kızkalesi Mocamp location and settlement

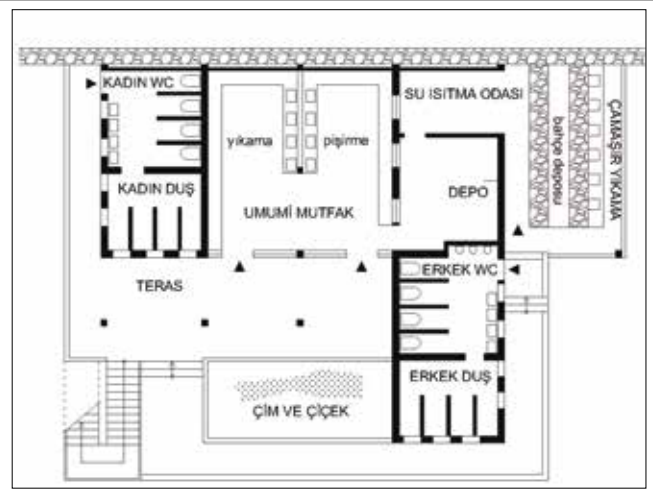
Fotoğraf 7. Mokamp alanı girişinde yer alan danışma (Uçar, 2020) / Information at the entrance of the mocamp area

Birinci katta satış-danışma, lokanta, mutfak, büfe, personel için oturma ve yatak odası, depo ve WC bulunmaktadır. Pompa istasyonu tarafından girişte yer alan yarı açık alan hem lokanta hem de mekanlar arası ulaşımı sağlayan alan olarak kullanılmıştır. Personel için tasarlanmış olan yatma biriminde ıslak hacimler, oturma odası ve yatak odası yer almaktadır. Bu birimin girişi satış-danışma alanındandır. Bu durum, benzin istasyonunda gece de çalışan personelin sürekli tesiste kalması için konut alanı tasarlandığını göstermektedir. Birinci katın sol yan cephesinde depo ve kadın-erkek WC girişleri bulunmaktadır. Araba yağlama alanı da burada yer almaktadır.

Lokantadan çift kollu bir merdivenle zemin kata inilebilmektedir. Zemin katta ortak mutfak, depo, kadın ve erkekler için WC-duş alanı, su ısıtma odası, çamaşır yıkama alanı ve bahçe deposu bulunmaktadır. Mutfak ve su ısıtma odasından girişi bulunan depo dışında bütün birimlerin girişi açık veya yarı açık mekanlardan sağlanmaktadır. Yapının güneyindeki kamp alanından yapıya yaklaşıldığında üç basamakla bir teras ulaşılmaktadır. Kampçılara oturma imkanı verecek genişlikte olan teras umumi mutfakla bağlantılıdır. Tezgah ile yıkama ve pişirme alanlarının bölündüğü mutfakta her iki bölüme terastan açılan ayrı bir giriş bulunmaktadır. 1965 yılına ait bir fotoğrafta mutfakla terasın bir parapet duvarı ile ayrıldığı görülmektedir (Foto. 8).

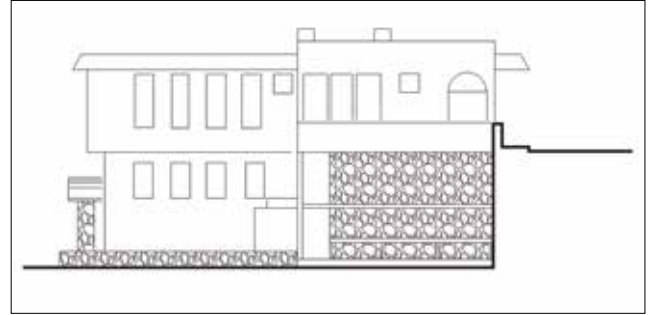
Şekil 13a. Zemin kat planı / Ground floor plan

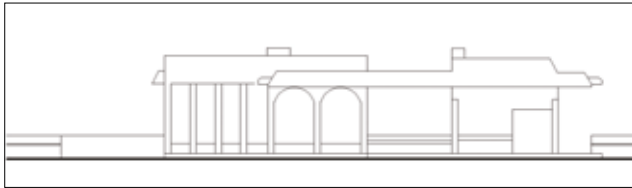
Şekil 13b. Birinci kat planı / First floor plan

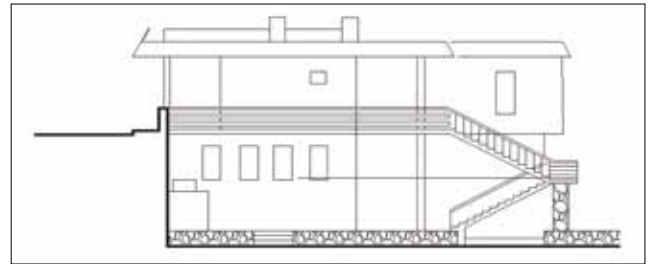
Şekil 13c. Arka görünüşü / Back elevation

Şekil 13d. Sol yan görünüşü / Left side elevation

Şekil 13e. Ön görünüşü / Front elevation

Şekil 13f. Sağ yan görünüşü / Right side elevation

Şekil 13. Kızılkalesi Mokamp Kampçı Ana Servis Binası (Kabakçioğlu 1964: 15'den yararlanarak yazar tarafından yeniden çizilmiştir) / Kızılkalesi Mocamp main service building

Kübik formda olan yapı teras çatı ile örtülmüştür. Zemin katta çamaşır yıkama alanının ve arkasındaki deponun tek katlı olması ve satış-danışmayla deponun olduğu alanın personel biriminden tavan yüksekliğinin fazla olması yapı bütününde farklı yüksekliklerde kübik kütlelerin oluşmasını sağlamıştır. Yapıda satış-danışma ve deponun olduğu kütle dışında, çatı kotunda betonarme saçak izlenebilmektedir (Şek. 13, Foto. 9).

Yapı betonarme ve kagir yığma sistemin birlikte kullanıldığı karma sistemde inşa edilmiştir. Yapının istinat duvarında ve araç yağlama çukurunun olduğu birimde taş yığma duvar kullanılmıştır. Zemin katla birinci katı bağlayan merdiven sahanlık kotuna

kadar yükselen taş yığma bir duvara taşıtılmaktadır. Bu birimler dışında yapı genelinde taşıyıcı olarak betonarme sistem uygulanmıştır.

Kampçılar için tasarlanmış birimleri günümüzde kullanılmamakta olan tesiste, dönemine ait bazı mobilyalar ve iç mekan düzenlemeleri halen varlığını korumaktadır (Foto. 10, 11).

Kızılkalesi Mokamp ana servis binasında zaman içinde bazı değişikliklerin yapıldığı fotoğraflardan ve yapı üzerindeki izlerden anlaşılmaktadır. Yapıya yapılan müdahaleler iki dönemde gruplandırılabilir:

Fotoğraf 8. Kızkalesi Mokamp umumi mutfaktan görünüş (Cumhuriyet 1 Ağustos 1965: 3) / *Kızkalesi Mokamp view from the kitchen*

Fotoğraf 10. Foto. 8'de görülen sandalye (Uçar, 2020) / *The chair seen in Picture 8.*

Fotoğraf 9. Kızkalesi Mokamp benzin istasyonu tarafından görünüş (Cumhuriyet 1 Ağustos 1965: 3) / *Kızkalesi Mocamp view by gas station*

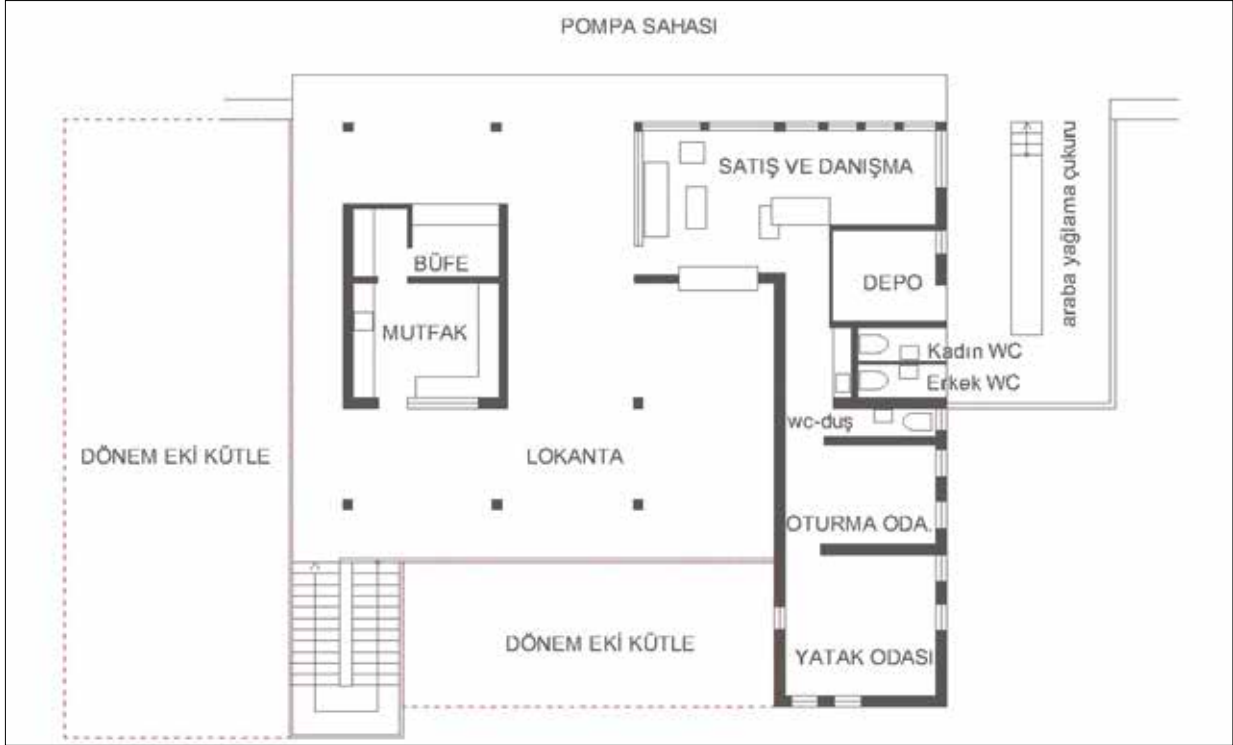

Fotoğraf 11. Mutfak tezgah biçimlenmesi (Uçar, 2020) / *Kitchen countertop formation*

İlk yapılan kapsamlı müdahalede yapının sağ yan cephesine teras kütleli eklendiği anlaşılmaktadır (Şek. 14). Foto. 12'deki fotoğrafta, yapının Şek. 13'da gösterilen projeye uygun inşa edilmiş hali yer almaktadır. Foto. 13 ve Foto. 14'de ise eklenen teras görülebilmektedir. Betonarme sistemde inşa edilmiş olan teras zemin katta da yarı açık bir mekan sağlamıştır. Eklenen terasın yapının mimari diline uyduğu söylenebilir. Foto. 15'de eklenen terasın günümüzdeki durumu verilmektedir. Foto. 12 ve Foto. 13 karşılaştırıldığında personel yatak odasının lokantaya dahil edildiği; cephe biçimlenmesinin değiştirilerek taşıyıcı kollar dışında duvarların yıkılıp, açıklığın doğrama ile kapatıldığı ve özgününde yarı açık bir mekan olan lokantanın da aynı doğrama sistemi ile kapalı mekan haline getirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Foto. 12 ile Foto. 13 ve Foto. 15 karşılaştırıldığında çatı kotundaki saçığın boyanarak renginin değiştirildiği görülmektedir.

Yapıya yapılan ikinci kapsamlı müdahalede lokantanın büyütülerek, cephede personel yatak odası hizasına getirilmiştir (Foto. 16, 17). Foto. 18'de görülen döşeme kaplamasındaki farklılık eklenen bölümü göstermektedir. Günümüzdeki mevcut durum (Foto. 16, 17) ile Foto. 13 karşılaştırıldığında doğramaların değiştirildiği anlaşılmaktadır. Bu müdahalede yapının üst örtüsünün karakteristik bir parçası olan saçakların farklı formda devam ettirildiği görülmektedir.

Bu kapsamlı müdahalelere ek olarak zaman içinde, yapı içi bölünmeler değişmiş ve doğramalar eklenmiştir (Foto. 18, 20, 21).

Şekil 14. Kızkalesi Mokamp ana servis binasına yapılan kütle ekleri / Mass additions to Kızkalesi Mocamp main service building

Fotoğraf 12. Kamp alanından görünüş (Kabakçioğlu 2018: 154) / View from camping area

Fotoğraf 13. Yapıya eklenen teras (Can GİRĞİN arşivi) / Terrace added to the building

Fotoğraf 14. Sağ yan görünüşü (URL-7) / Right side view

Fotoğraf 15. Yapıya eklenen terasın günümüzdeki durumu (Uçar, 2020) / The recent state of the terrace added to the building

Fotoğraf 16. Genişletilen lokantanın cephe görünümü (Uçar, 2020) / *Front view of the expanded restaurant*

Fotoğraf 17. Değişen personel yatak odası cephe görünümü (Uçar, 2020) / *Changing staff bedroom facade view*

Fotoğraf 18. Genişletilen lokantadan görünüş (Uçar, 2020) / *View from the expanded restaurant*

Fotoğraf 19. Umumi mutfak girişine eklenen doğrama (Uçar, 2020) / *Joinery added to the kitchen entrance*

Fotoğraf 20. Ön ve sol yan cephe (Uçar, 2020) / *Front and left side view*

Fotoğraf 21. Ön cephe (Uçar, 2020) / *Front side view*

DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ

Kervansaray Mokampları aynı mimar tarafından tasarlanmış mokamp zinciridir. Kervansaray Mokamp zinciri projesi çerçevesinde yapılması planlanan 14 mokamp olmakla birlikte 10 tanesi hayata

geçirilebilmiştir. Yapılması planlanan Sivas, Erzurum, Samsun ve Hatay mokampları gerçekleştirilememiştir. İnşa edilen mokamplar arasında Kuşadası, Kızkalesi ve Göreme mokampları çadırlı ve karavanlı konaklamayla birlikte motel hizmeti sunmaları; Kuşadası, Kızkalesi ve Alanya mokampları deniz kenarında olmaları ile farklılaşmaktadır.

Mokamp tesisleri temelde, motorlu araçlarla gelen misafirlerin “modern” şartlar altında konforlu bir tatil geçirmesi için gerekli mekanlar ile benzin istasyonunu içermektedir. Bütün mokamplarda yapılar dışında açık alanlar da kampçılarının kullanım ihtiyaçlarına uygun biçimde düzenlenmiştir. Açık, yarı açık ve kapalı mekanlardan oluşan kamp alanları tasarlanmış bir yerleşke niteliğindedir.

Mokamp yerleşkelerinde, bu yazının konusunu oluşturan kampçılarının ortak kullanımına açık ana servis binaları birbirinden farklı büyüklük ve içerikte tasarlanmıştır. Bununla birlikte, bu yapıların tasarımlarında bazı ortak kriterlerin bulunduğu söylenebilir.

Yapıların tasarımlarında temel yaklaşım olarak iklimsel veriler ile doğal ve tarihi doku dikkate alınmıştır. Sıcak yaz günlerinde konforlu alanlar yaratmak için açık ve yarı açık mekan tasarımları ile gölgeleme elemanları her tesiste vardır. Gölgeleme elemanı olarak üzerine bitki sardırılmış pergola sistemler kullanılmıştır. Böylece doğal ortamlar oluşturulmuştur. İnciraltı Mokamp'ta sıcak iklimde konforlu mekanlar yaratabilmek için yapı duvar yüzeylerinde hava sirkülasyonunu sağlayacak boşluklar tasarlanmıştır. Bu çerçevede, hem mekan hem de mimari eleman ölçeğinde iklimsel verilere cevap verecek tasarımların geliştirildiği söylenebilir. Eğimli topografyaya sahip alanlarda eğim, yapıların biçimlenmesinde temel etken olmuştur. İki katlı olan bütün yapılarda; Kartaltepe, İpsala, Edirne, Alanya ve Kızkalesi mokampları ana servis yapıları arazideki eğimle birlikte tasarlanmıştır. Kabakçioğlu Kızkalesi Mokamp'ta kemerli açıklıkları çevredeki arkeolojik buluntulara referansla tasarladığını; Göreme'de çevredeki doğal oluşumların tasarımını etkilediğini belirtmektedir. Bu çerçevede, mimarın tasarımlarında mokamp alanları çevresindeki tarihi dokuya bir tavır geliştirdiği söylenebilir.

Plan çözümlerinde bazı temel mekansal kurguların uygulandığı görülmektedir. Kartaltepe Mokamp'ı dışında bütün mokamp yapılarında her mekana dışarıdan ayrı giriş bulunmaktadır. Kızkalesi Mokamp'ı dışındaki iki katlı mokamp yapılarında zemin kat ile üst kat arasında düşey sirkülasyon elemanı bulunmamaktadır. Bu durum birbirinden tamamen bağımsız iki kullanım olan benzin istasyonu ve kampçı servis mekanlarının aynı yapıda çözülmesinin sonucudur. İki katlı olan bütün yapılarda; Kartaltepe, İpsala, Edirne, Alanya ve Kızkalesi mokamplarında eğimden yararlanarak kampçılarının kullanımına açık servis alanları alt kota alınıp, üst kottan düz ayak girilen benzin istasyonunun günlük kullanımından uzaklaştırılmıştır. İki katlı yapılar arasında bir tek İpsala'da benzin istasyonu ile kampçı ana servis yapısı ayrı yapılarda olsa da, iki yapının yanyana olduğu ve kampçı servis yapısının benzin istasyonu ile aynı

kotta olan birinci katındaki restoranın benzin istasyonu kullanıcılarına da açık olduğu düşünüldüğünde, kot farkından yararlanarak kullanıcıları ayırma yaklaşımının bu mokampta da geçerli olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, yapılarda katların ve mekanların birbirinden bağımsız ve dışarıdan doğrudan girişi olan birimler olarak çözüldüğü görülmektedir. Kampçılar için tasarlanan katta, genelde WC-duş, mutfak, çamaşır yıkama alanı, su ısıtma merkezi ve depo bulunmaktadır. Benzin istasyonunun olduğu katta ise genellikle satış ve danışma, restoran, mutfak, büfe, WC ve depolar yer almaktadır. Bu katta personel için yatak odasının çözüldüğü örnekler de vardır.

Strüktürel sistem olarak yapılarda genelde taş yığma ve betonarme sistemden oluşan karma sistem uygulanmıştır. Taş duvarlar sıvanmamıştır. Böylece taşın görsel etkisi yapılarda kullanılmıştır. Kemerli ve düz atkılı açıklık geçme düzenlerinin birlikte kullanımı bütün mokamplarda görülmektedir.

Kütle biçimlenmesi olarak yapılar tek katlı veya iki katlı olarak tasarlanmıştır. Susuzköy, Kuşadası ve Kumluk mokampları dışında bütün mokamplarda teras çatı kullanılmıştır. Teras çatılı yapılarda mekan yükseklikleri ve kat sayılarının farklılaştırılması veya kütlelerin parçalanması gibi biçimlenmelerle mekanların dışarıdan hissedilebildiği kübik formlar yaratılmıştır. Bütün mokamplarda cephe biçimlenmeleri oldukça yalındır. Bezeme yoktur. Cephelerde sadece taş malzeme kullanımına bağlı doku farklılıkları bulunmaktadır. Mekanların işlevleri ve kullanım biçimleri pencere düzenlerinin biçimlenmesi ile cepheye yansımaktadır.

Yalın, kübik, iç- dış mekan ilişkisi olan, çağının yapı malzemelerini kullanan Kervansaray Mokampları modern mimarlık anlayışını yansıtmaktadır. Ülkemizdeki yabancı sermayeli ilk turizm yatırımlarından biri olması ile tarihi önemi vardır. Yerli ve yabancı birçok misafiri ağırlayan mokamplar, döneminin sosyal yaşamında önemli bir yer tutmuştur. Kervansaray Mokampları mimari değeri ile birlikte, döneminin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamını yansıtmalarıyla belge değeri taşımaktadır. Kervansaray Mokamp zincirine ait alanlar ve yapılar taşıdıkları kültürel değerler doğrultusunda ülkemizin mimarlık tarihindeki yerini almalıdır.

Yukarıda incelenen mokamplar arasında Kızkalesi Mokamp, kampçı servis yapıları arasında en gelişmiş plan şemalarından birine sahip olması, alan içinde misafirler için motel odaları sunması, deniz kenarında olan üç mokamptan biri olması, iki katlı olan mokamplar içinde katları yapı içinde bağlayan düşey sirkülasyonu olan tek yapı olması ile önemlidir.

Kızkalesi Mokamp alanı ve yapıları büyük oranda özgünlüğünü koruyarak günümüze ulaşabilmiştir. Günümüzde benzin istasyonu başka bir firmaya ait olarak işlevini sürdürmektedir. Kampçı kullanımına ait yapılar ve alan ise kullanılmamaktadır. Kızkalesi Mokamp taşıdığı değerler doğrultusunda korunmalı ve yaşatılmalıdır.

Kampçı ana servis binasında zaman içinde değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Yapının karakterine uygun yapılan teras eki işlevsel bir gereklilik ve nitelikli bir ek olarak korunabilir. Ama üst katta tasarlanmış yarı açık serbest plan düzenindeki lokanta alanının özgün haline getirilmesi yapının mimari karakterinin korunması açısından önemlidir. Mokamp alanının bir yerleşke niteliğinde olduğu göz önüne alınarak alan bazında koruma kararlarının geliştirilmesi gereklidir. Bununla birlikte mokamp alanı arkeolojik alan içinde yer almaktadır. Korykos antik kenti yakınında olan mokamp yerleşkesinde de arkeolojik kalıntılar bulunmaktadır. Venedik Tüzüğü'nden beri bütün dönem yapılarının birlikte korunması gerekliliği kabul görmüş temel koruma yaklaşımlarından biridir. Bu çerçevede Kızkalesi Mokamp yerleşkesinin korunması ve yaşatılması, çevresindeki arkeolojik alanla birlikte düşünülmelidir.

TEŞEKKÜR

Kızkalesi Mokamp'ı yerinde inceleme çalışmasına katılıp, anılarımı anlatarak bilgi veren ve dostluğuyla destek olan Sevgi Özkan'a teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

ÇEKEN H., 2003,

“*Türk Turizminde Yabancı Sermaye ve Yabancı Sermaye Ortamının İyileştirilmesine Yönelik Öneriler*”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Vol. 6, S. 10, s. 25-45.

E.O., 26 Temmuz 1965,

“*Mokamplar Turist Sayısını Artırıyor*”, **Cumhuriyet**, 5.

KABAKÇIOĞLU, G., 1964,

“*Kervansaray Mocampları (BPPetrolleri ve Kervansaray Mimarı)*”, **Mimarlık**, S.7, s. 15-16.

KABAKÇIOĞLU, G., 1966,

“*Turistik tesislerden Örnekler: Kervansaray Mocampları*”, **Mimarlık**, S.8, s. 18-21.

KABAKÇIOĞLU, G., 1976,

“*Tarihi Milli Park Göremede Bir Mocamp*”, **Yapı**, S.17, s. 54-57.

KABAKÇIOĞLU G., 2018

Güngör Kabakçioğlu, İstanbul, Mimarlık Vakfı.

NAYCI, N., 2019.

“*Türkiye Turizm Tarihinde Bir Kavşak Noktası: Aksaray Ağaçlı Turistik Tesisleri*”, **Mimarlık**, S. 406, s.61-66.

SEZGİN, O. M., 1 Ağustos 1973,

“*Türk Turizminde büyük isim: Mersin*”, **Cumhuriyet**, 5.

Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ağustos 1965,

“*Turizme Hizmet Türk Ekonomisine Hizmettir*”, **Cumhuriyet**, 3.

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Ağustos 1965,

“*Turizme Hizmet Türk Ekonomisine Hizmettir*”, **Cumhuriyet**, 3.

Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mayıs 1967,

“*Sorular-Cevaplar*”, **Cumhuriyet**, 6.

Cumhuriyet Dergisi, 2 Nisan 1979,

Cumhuriyet Dergi, 21.

URL-1: Mokamp, 15 Mart 2020 tarihinde <http://www.lexico.com/definition/mokamp> adresinden alındı.

URL-2: 15 Mart 2020 tarihinde https://www.bp.com/tr_tr/turkey/home/biz-kimiz/turkiyede-bp/tarihce.html adresinden alındı.

URL-3: 31 Mart 2020 tarihinde Firma Profili, http://www.sirketlerligi.com/takim/kadinlar-voleybol/bp-turkiye_178.html adresinden alındı.

BALIKESİR'DE I. ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ'NE AİT BİR KAMU YAPISI: HAVRAN BELEDİYE BİNASI *

A STATE BUILDING IN BALIKESİR AS AN INSTANCE OF THE FIRST NATIONAL ARCHITECTURAL MOVEMENT: THE HAVRAN TOWN HALL

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 01 Haziran 2020	Received: June 1, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 13 Haziran 2020	Peer Review: June 13, 2020
Kabul: 26 Haziran 2020	Accepted: June 26, 2020

DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.003

Koray GÜLER ** - Pakize Nur PAMUKÇU * - İldem Özlem ÇELİKER ******

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun II. Meşrutiyet sonrası dönüşen siyasi ikliminde ortaya çıkıp Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam eden Birinci Ulusal Mimarlık Akımı ya da o dönem yaşayanların verdikleri isimle "Milli Mimari Rönesansı", betonarme, demir ve çelik gibi yeni inşaat malzemeleri ve teknikleri ile Klasik Osmanlı mimarisinden alınan kubbe, geniş çatı konsolları, kemer, portik, taçkapı gibi mimari unsurlar ile bezeme motiflerini birleştiren bir mimari biçimleniştir. 1910'larda başlayıp 1930'lara dek devam ettiği görülen Klasik Osmanlı mimarlığına dönüş özlemini yansıtan I. Ulusal Mimarlık Akımı'nın ulusçuluk idealleri içinde gelişen ideolojik ortamın bir dışa vurumu olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet'in kurulmasının ertesinde başkent olarak ilan edilen Ankara'da ve diğer Anadolu kentlerinde de Birinci Ulusal Mimarlık Akımının özelliklerini gösteren yapıların inşasına devam edildiği bilinmektedir. 1920'ler boyunca birçok Anadolu kasabasında akımın daha az tanınan özellikle de hükümet binası, belediye sarayı, okul, banka ve postane olarak kullanılan örneklerinin inşa edildiği bilinmektedir. Balıkesir'in Havran ilçesinde bulunan Belediye

* Bu çalışma; Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Koruma ve Restorasyon Yüksek Lisans Programı'nda 2018-2019 Güz ve Bahar dönemlerinde verilen Restorasyon Projesi I-II dersleri kapsamında, Dr. Öğr. Üyesi Koray GÜLER danışmanlığında lisansüstü öğrencileri Pakize Nur PAMUKÇU ve İldem Özlem ÇELİKER tarafından hazırlanan Havran Belediyesi Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri ve eklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
e-posta: koray.guler@msgsu.edu.tr ORCID: 0000-0001-6556-3312

*** Mimar, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Koruma ve Restorasyon Yüksek Lisans Programı
e-posta: pnpamukcu@gmail.com ORCID: 0000-0002-0957-4575

**** Mimar, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Koruma ve Restorasyon Yüksek Lisans Programı
e-posta: ildemclkr@gmail.com ORCID: 0000-0003-3756-1373

Hizmet Binası da bu akımın özelliklerini yansıtan taşrada inşa edilmiş tipik bir örnektir. Bu makalenin amacı; taşrada az sayıda bulunan Birinci Ulusal Mimarlık Akımının özellikleri ile inşa edilmiş bir kültür varlığı olan Havran Belediyesi'nin mimari özelliklerini ve kültürel değerlerini tanımlayıp, tarihsel süreçte gerçekleşen müdahaleleri ve yapıdaki dönemleri gözlenebilen izler ve mimari çizim, eski harita ya da fotoğraf, gazete haberleri gibi arşiv belgeleri ve analogik karşılaştırma ile yorumlayarak belgelemek ve korunması için önerileri tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Ulusal Mimarlık Akımı; Balıkesir; havran; mimari mirasın belgelenmesi; koruma; restorasyon.

ABSTRACT

The First National Architectural Movement, also referred as “The National Architectural Renaissance” by the people of the era, which emerged in the political climate after the Second Constitutional Era of the Ottoman Empire and continued in the first years of the Republic, is an architectural configuration that connects new construction materials and techniques such as reinforced concrete, iron, and steel with the Classical Ottoman architectural elements and decorations such as dome, large eaves, arches, porticos. It can be said that the First National Architectural Movement, which began in the 1910s and continued until the 1930s and also reflects the nostalgia of Classical Ottoman architecture, is an expression of the ideological atmosphere shaped within the nationalist ideals. Construction of buildings showing the characteristics of the First National Architectural Movement continued in Ankara which was declared as the capital after the establishment of the Turkish Republic and in other Anatolian cities. Throughout the 1920s, it is known that less well-known examples of the movement, especially the government buildings, town halls, schools, banks and post offices were built in many Anatolian towns. The town hall in the Havran district of Balıkesir is a typical example built in small towns of the country, reflecting the characteristics of this movement. The article aims to define the architectural features and cultural values of the Town Hall of Havran, which is a cultural asset built with the characteristics of the First National Architectural Movement in the countryside, to document the historical interventions and periods in the building by interpreting the observed traces, architectural drawings, old maps, photographs, newspapers and archive documents, and also to discuss proposals for conservation.

Keywords: First National Architectural Movement; Balıkesir; Havran; documentation of architectural heritage; architectural conservation; restoration.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun II. Meşrutiyet sonrası dönüşen siyasi ikliminde ortaya çıkıp Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam eden I. Ulusal Mimarlık Akımı ya da o dönem yaşayanların verdikleri isimle "Milli Mimari Rönesansı", betonarme, demir ve çelik gibi yeni inşaat malzemeleri ve teknikleri ile klasik Osmanlı mimarisinden alınan kubbe, geniş çatı konsolları, kemer, portik, taçkapı gibi mimari unsurlar ile bezeme motiflerini birleştiren bir mimari biçimleniştir. Aslanoğlu (Aslanoğlu 2010: 30), 1910'larda başlayıp 1930'lara dek devam ettiğini belirttiği Klasik Osmanlı mimarlığına dönüşü yansıtan bu tutumun ulusçuluk idealleri içinde gelişen ideolojik ortamın bir sonucu olduğunu ve XIX. yüzyıl sonunda yapılarında Osmanlı mimarlık öğelerini uygulamaya çalışan A. Vallaury ve Jachmund gibi yabancıların tutumundan farklı bir anlayışla geliştiğini belirtmektedir. "*Yavuz (Yavuz 2009: 19), Vallaury ve Jachmund gibi yabancı mimarların yöresel etkiler altında gerçekleştirdikleri yapıların Batı seçmeciliğine göre biçimlenmiş kütleler üzerine eklenen Osmanlı ve Arap mimarisinden esinlenmiş yapı öğeleriyle garip bir mimari üslup kargaşası yarattığını ifade etmektedir.*"

XIX. yüzyıl Batı Dünyası'nda gözlenen klasik ve Gotik üslup canlandırmalarına benzer olarak başta İmparatorluk başkenti İstanbul'daki kamu binalarında gözlenen bu akım stilize edilmiş bir Osmanlı canlandırmacılığının (revivalizm) özelliklerini göstermektedir (Bozdoğan: 2001: 31- 33). Sözen ve Tapan'ın (Sözen ve Tapan 1973: 99), XIX. yüzyılın eklektik davranışlarının bir devamı olarak değerlendirdikleri bu akımın öncüleri Vedat ve Kemalettin Bey'lerdir. Eğitimlerini Batı ülkelerinde tamamlayan Vedat ve Kemalettin Bey'ler, Avrupa'da edindikleri seçmeci mimarlık yaklaşımını Türk tarihine dönük bir derlemecilikle uygulamaya koymuşlardır (Aslanoğlu, 2010: 30). İki öncü mimarın ortaya koydukları yapıtlarında çökmekte olan İmparatorluğun bunalımlı ortamında Türkçülük akımının coşkusuyla kudretli Osmanlı geçmişine duyulan özlemi gidermeye çalıştıkları söylenebilir (Yavuz 2009: 20). Özer (Özer 1964: 44), Vedat ve Kemalettin Bey'lerin XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'u istila ettiğini belirttiği eklektisist örnekler karşısında, evrensel form ithaline karşı, mimariyi Türkleştirmeye, millileştirmeye çabaladıklarını belirtmiştir. Akımın diğer önemli mimarları; Muzaffer, Arif Hikmet Koyunoğlu, Ahmet Kemal, Tahsin Sermet, Ali Talât, Fatih Ülkü, Hafî, Necmeddin Emre ve İtalyan Giulio Mongeri olarak sıralanmaktadır (Aslanoğlu 2010: 30).

Tanzimat Fermanı'nın ardından gerçekleştirilen reformların devletin idari yapılanma biçimini de dönüştürdüğünü ve Batılı anlamda ilk belediye

teşkilatlarının bu süreçte kurulmaya başlandığı bilinmektedir. 1857'de Galata-Beyoğlu Bölgesi'nden sorumlu olan VI. Daire-i Belediye'nin kurulmasıyla başlayan ilk yerel yönetim deneyimlerinin ilerleyen yıllarda giderek taşrada da yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir (Ortaylı 2012: 190). Ancak kurulan belediye örgütlenmelerinin, ekonomik gelirlerinin kısıtlı olması ve nitelikli personel yetersizliği gibi sorunlar nedeniyle kentler üzerindeki etkileri ve hizmetleri oldukça sınırlı kalmıştır (Ortaylı 2012: 189). Tekeli (Tekeli 2009: 18), Cumhuriyet'in kurulması ertesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras bırakılan belediyeçilik deneyiminin oldukça zayıf olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki Cumhuriyet'in kurulması ertesinde Lozan Barış Anlaşması ile belirlenen sınırlar içerisinde kalan belediyelerin yalnızca 20'sinde düzenli içme suyunun, 4'ünde elektrik tesisatının, 17'sinde mezbahanın, 7'sinde spor alanlarının, 29'unda park ve bahçelerin ve 90'ında düzenli pazar yerinin olduğu aktarılmaktadır (Tekeli 2009: 20; Belediyeler Dergisi 1938: 27).

Cumhuriyeti kuran kadroların ülkeyi her anlamda "muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkarma" gayretinin ciddi altyapı sorunları ile karşı karşıya olan kentlerin çağdaş ulaşım ağlarıyla birbirine bağlanması ve belediyeçilik hizmetlerine kavuşturulmasını da içerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Tanzimat'la başlayan yeni idari düzeninin gerekleri olan hükümet konağı, belediye sarayı, okul, banka, postane, karakol ve hastane ile yeni demiryolu hatları üzerindeki istasyon ve gar gibi kamu yapılarının inşasının Cumhuriyet'in ilanı sonrasında da sürdürüldüğü görülmektedir (Bozdoğan 2002: 54). Devletin kentleri modern bir kimliğe kavuşturma hedefinin bir yansıması olarak değerlendirilen bu tür yapıların mimari biçimlenişlerinde ise II. Meşrutiyet'le birlikte başlayan I. Ulusal Mimarlık akımının özellikleri benimsenmiştir. Batur, henüz siyasi ortamın tam anlamıyla oturmadığı bir dönemde, yönetim kadrolarının mimarlıktaki üslup seçimini henüz gündemlerine alamadığını ifade etmiştir (Batur 1983: 1382). Bu süreçte girişilen imar faaliyetlerinin daha çok yeni başkent Ankara'ya odaklandığı görülmekle birlikte, taşradaki kentlerde de Osmanlı döneminde yapımına başlanan ancak çeşitli nedenlerle bitirilememiş pek çok yapının tamamlandığı ve ek olarak yenilerinin kent silüetlerine eklendiği görülmektedir.

I. Ulusal Mimarlık akımının en belirgin özellikleri; plan biçimlenişindeki simetri ve eksensellik, cephelerde anıtsal giriş portallerinin, açıklıklarda sivri kemer biçimlenişinin, çini panoların, Türk evini anımsatan çıkmaların ve bu çıkmaları taşıyan taş konsollarda mukarnas gibi bezeme detaylarının, çatılarda kubbenin, geniş saçakların ve saçak altlarında kalemişlerinin kullanımı şeklinde özetlenebilir. Taşıyıcı sistem ise

yapının bulunduğu çevrenin koşullarına göre değişkenlik göstermekle birlikte, genellikle kargir duvarlı, betonarme, ahşap ya da çelik döşemeli olarak kurgulanmıştır.

Balıkesir'in Havran ilçesinde bulunan Belediye Binası da bu akımın özelliklerini yansıtan taşrada inşa edilmiş tipik bir örnektir (Foto. 1). Bu makalenin amacı; taşrada az sayıda bulunan I. Ulusal Mimarlık akımı özellikleri ile inşa edilmiş bir kültür varlığı olan Havran Belediye Binası'nın mimari özelliklerini ve kültürel değerlerini tanımlayıp, tarihsel süreçte gerçekleşen müdahaleleri ve yapıdaki dönemleri, gözlenebilen izler ve mimari çizim, eski harita ya da fotoğraf, gazete haberleri gibi arşiv belgeleri ve analogik karşılaştırma ile yorumlayarak belgelemek ve korunması için önerileri tartışmaktır.

HAVRAN BELEDİYE BİNASI

Konum ve Tarihsel Süreç

Marmara Bölgesi'nin güneyinde Edremit Körfezi'ne doğru uzanan bir ova üzerine kurulan Havran ilçesi, Balıkesir il merkezinin yaklaşık 80 km. güneybatısında bulunmaktadır. Kuzeyde Yenice ve Bayramiç, batıda Edremit ve Burhaniye, doğuda ise İvrindi ilçeleri ile komşu olan Havran'ın Belediye Hizmet Binası, Cami-i Kebir Mahallesi'nde, Yılmaz Akpınar Bulvarı üzerinde Havran Çayı'nın yanında konumlanmaktadır (Foto. 2).

Fotoğraf 1. Havran Belediye Binası'ndan bir görünüm. / A view from the Havran Town Hall

Havran Belediye Hizmet Binası'nın yapım tarihine ilişkin kesin bir kaniya varılamamıştır. Mimarı hakkında herhangi bir belgeye ulaşılamayan yapıya dair T.C. Dahiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü tarafından yayımlanan 1933 tarihli "Belediyeler" kitabında 1930'da çekilen bir fotoğrafına yer verilmiş ve yapım yılının 1927 olduğu aktarılmıştır (Foto. 3). Bu aktarımın yanı sıra dönemin belediye başkanı Fevzi Bey (1924-1928) ve belediye heyetinin yapının ön cephesinde

Fotoğraf 2. Havran Belediyesi Hizmet Binası'nın kent içindeki konumunu gösteren hava fotoğrafı (Havran Belediyesi Arşivi). / Aerial photo showing the location of the Havran Town Hall in the city.

çektirdiği bir fotoğrafta tarih, 1926 olarak not edilmiştir (Foto. 4). Ancak bu iki fotoğraftan edinilen bilginin aksine Gıyas Yetkin (1939), yapının 1928 yılında inşa edildiğini belirtmektedir. Türk Dili Dergisi'nin Ocak 1929 tarihli sayısında ise yapının fotoğrafı "Güzel Havran'ın Belediye Dairesi" adıyla sunulmuştur. Tüm bu bilgilerden hareketle Havran Belediyesi Hizmet Binası'nın ilk inşa tarihinin Fevzi Bey'in belediye başkanlık dönemi olan 1924-28 yılları arasında olduğu sonucuna varılmıştır.

Fotoğraf 3. Havran Belediye Binası'nın 1930'lu yıllarda bir görünümü (T.C. Dahiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, 1933). / A view of Havran Town Hall in 1930's (T. C. Dahiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, 1933).

Havran Belediye Binası'nın giriş eksenini tanımlayan sofa mekanının çatı örtüsü, diğer mekanlardan yüksekte tasarlanmıştır (Foto. 5). Belediye Arşivi'nden edinilen bilgilerle yapının 1954 yılında bir yangın geçirdiği ve söz konusu yangın sonrasındaki onarım çalışmalarında çatısının ve üst kat tavanlarının tamamen, ön cephesinin de büyük ölçüde değiştiği tespit edilmiştir (Foto. 6). Çatı onarımı sonrasında yapının orta kütleli alçaltılarak yan kütleler ile aynı yüksekliğe getirilmiştir. Belediye

Fotoğraf 4. Belediye Başkanı Fevzi Bey ve beraberindeki heyet (Özdemir, 2008: 131). / Mayor Fevzi Bey and the city councillors (Özdemir, 2008: 131).

Fotoğraf 5. 1940'lı yıllarda Havran Çayı'ndan Belediye Hizmet Binası'nın görünümü (Havran Belediyesi Arşivi). / A view of Town Hall from Havran River in 1940s.

Arşivi'ndeki ve Balıkesir İl Yıllığı'ndaki 1960'lı yıllara tarihlenen fotoğraflarda yangın sonrası gerçekleştirilen değişiklikler net bir biçimde görülebilmektedir. Aynı yüksekliğe getirilen kütlelerin üzerine betonarme bir plak atılarak çatının bu plak üzerinde yükseltilmesi, kargir bahçe duvarlarının kaldırılması ve özgün giriş basamaklarının yenilenmesi gibi müdahaleler ilk göze çarpan değişikliklerdir (Foto. 6).

1954 yangını sonrası gerçekleştirilen müdahalelerle 1990'lı yıllara gelen Havran Belediyesi Hizmet Binası, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü'nün 17/12/1992 gün ve 2834 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmiştir. 1995 yılı, Havran Belediyesi Hizmet Binası'nın tarihsel sürecindeki önemli dönüm noktalarından biridir. Söz konusu dönemde yapının Havran Çayı'na bakan güneydoğu cephesine, dönemin belediye başkanının isteği doğrultusunda mevcut kütlelerin yarısı büyüklüğünde betonarme yapım sistemi ile izinsiz bir ek yapılmıştır (Foto. 7-8). Yapılan izinsiz inşaatla ilişkin ihbarları değerlendiren Bursa KTVKK, 20/04/1995 gün ve 952 sayılı kararı ile Havran Belediyesi Hizmet Binası'na izinsiz ek bina inşaatının yapıldığının

Fotoğraf 6. Yapının yangın sonrası gerçekleştirilen onarımlar ertesindeki görünümü, 1960'lı yıllar (Havran Belediyesi Arşivi). / A view of Havran Town Hall in 1960s, after the repairs following the fire occurred in 1960's.

tespit edildiğini belirtmiş ve ilgilileri hakkında yasal soruşturma başlatılmasını istemiştir. T.C. Havran Cumhuriyet Başsavcılığı'na iletilen konu hakkında Başsavcılığın yaptığı değerlendirmede sanık belediye başkanının 2863 sayılı yasanın ilgili maddesini ihlal ederek suçunun sabit olduğunun anlaşıldığı ancak sanığın üzerine atılı suçtan dolayı tahkikatın "Memurun Muhakemat Kanunu" hükümlerine göre ilgili idare tarafından yapılması gerektiği gerekçesiyle görevsizlik kararı verdiği görülmektedir.

Fotoğraf 7. İzinsiz ek yapı inşaatı sürerken çekilmiş bir fotoğraf (Balıkesir KVKBK Arşivi). / The photo taken while the construction of the addition without legal permission. (The Archive of Balıkesir Conservation Board).

Ek birimin inşası sırasında güneydoğu (arka) cephesinin özgün duvarının kimi bölümleri ve doğramaları yıkılmıştır. Bursa KTVKK tarafından yapılan suç duyurusunun ardından Belediye'nin çeşitli tarihlere yapılan izinsiz müdahaleleri de kapsayacak nitelikte röloveler hazırlayarak Kurul'a ilettiği ve bu çizimlerin

Fotoğraf 8a. Yapıya izinsiz eklenen nitelsiz ek kısımdan görünüm (Balıkesir KVKBK Arşivi). / Views from unqualified illegal additions (Archive of Balıkesir Conservation Board).

Fotoğraf 8b. Yapıya izinsiz eklenen kısımdan görünüm (Balıkesir KVKBK Arşivi). / Photograph 8b. Views from illegal additions (Archive of Balıkesir Conservation Board).

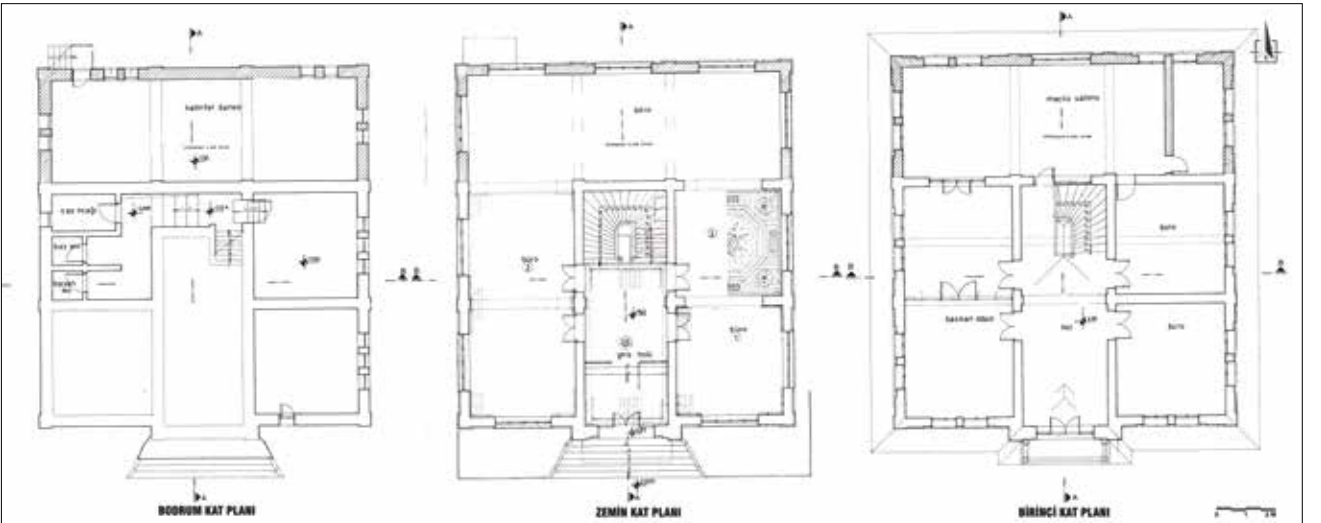
01/03/1996 gün 4950 sayılı karar ile onaylandığı görülmektedir. Rölöve çizimlerinin dönemin belediye başkanı'nın imzası ve belediye teknik imkanlarıyla hazırlandığı notuyla Kurul'a iletildiği ve bir proje müellifinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

1996 tarihinde onaylanan rölöve çizimleri incelendiğinde yapıya eklenen kütle bodrum kat da dahil olmak üzere üç kat boyunca inşa edildiği tespit edilmiştir. Bodrum katta bu kısım, kalorifer dairesi olarak işlevlendirilmiştir. Projede bu kata girişin yapının arka cephesinden basamaklarla inilerek sağlandığı anlaşılmaktadır. Günümüzde üç ayrı mekana bölünen bu kısmın, inşa edildiği ilk zamanlarda tek bir mekan olduğu görülmektedir. Ayrıca günümüzde mevcut olan ve yapının sağ ve orta kısmında yer alan depo mekanlarının sonradan oluşturulduğu anlaşılmıştır (Şek. 1).

Zemin kat incelendiğinde ise ek kısımda bulunan büro mekanının tek bir mekan olarak inşa edildiği, günümüzde bu mekanda bulunan plastik doğramalı bölücü elemanların daha sonradan eklendiği, özgün mekanlardaki arka duvarlar yıkılarak ek bölüme geçişlerin açıldığı ve sağ kısımda bulunan özgün büro mekanları arasındaki duvarın kaldırıldığı gözlemlenmiştir (Şek. 1). Bunların dışında iç meknlara dair büyük değişimlerin olmadığı anlaşılmaktadır.

Birinci katta ek kısım meclis salonu olarak işlevlendirilmiştir. Ancak günümüzde bu mekan başkan odası olarak kullanılmaktadır. Özgün çalışma mekanlarından ve sofadan bu mekana girişler açılmıştır. Ayrıca bir ıslak hacim düzenlemesi gerçekleştirilmiştir.

Cephelerde ek bölümün özgün cephe düzenine benzetilerek yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu çabanın dönemin belediye başkanına açılan soruşturmada, bir savunma unsuru olarak ön plana çıkarılmaya çalışıldığı

Şekil 1. 01/03/1996 gün ve 4950 sayılı karar uyarınca Bursa KTVKBK tarafından onaylanan plan rölöveleri (Balıkesir KVKBK Arşivi). / Plan surveys approved by Bursa Conservation Board with the decision dated 01/03/1996 and numbered 4950 (Balıkesir Conservation Board).

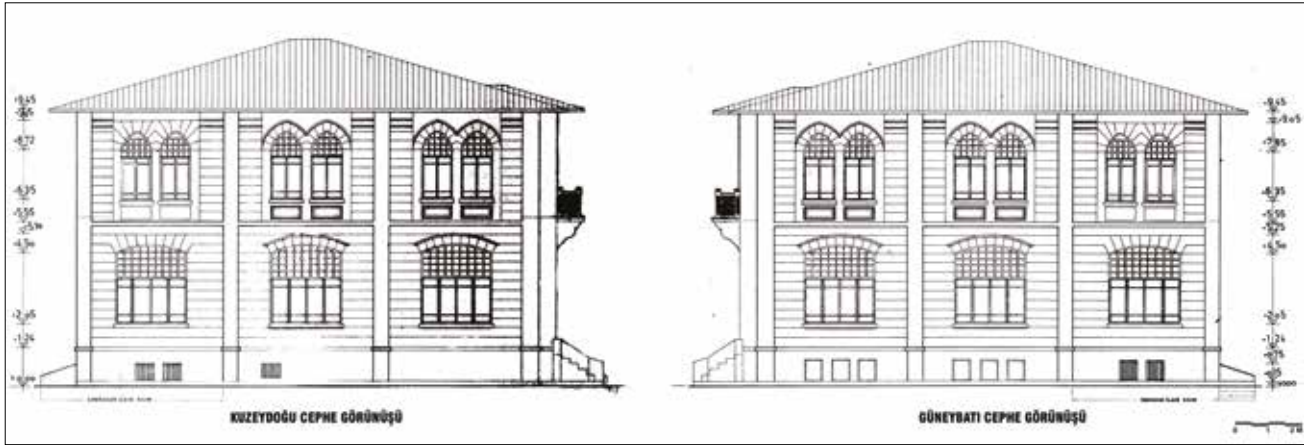
BALIKESİR'DE I. ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ'NE AİT BİR KAMU YAPISI: HAVRAN BELEDİYE BİNASI

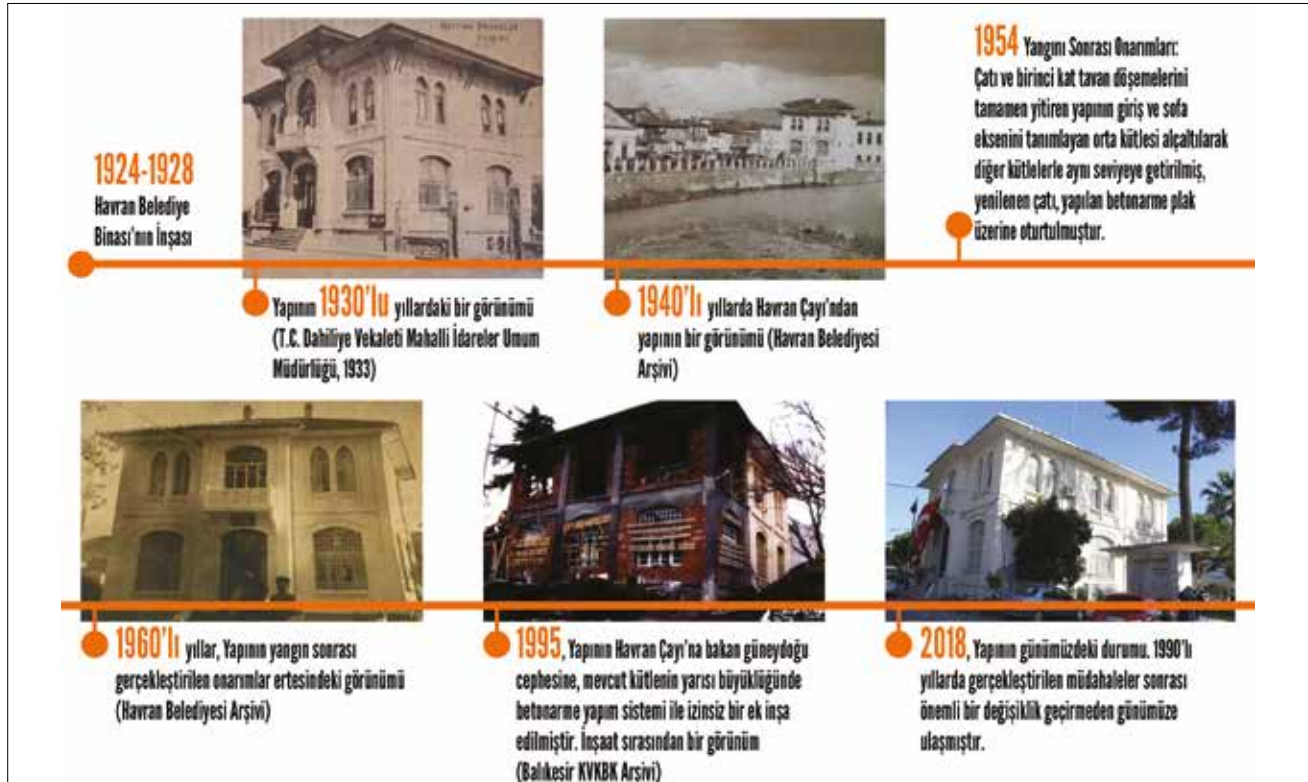
Fotoğraf 9. Güneybatı cephesinde eklenen bölümün özgün yapıdan farklılığının izlenebildiği bir fotoğraf. / A photograph from southwestern facade in which the difference between the illegal additions and the original building can be seen.

belgelerden takip edilebilmektedir. Bu bölümde zemin kat ve birinci kattaki pencere düzenleri özgün kısımla benzer şekilde kurgulanmaya çalışılmıştır. Ancak özgün ve ek kısım arasındaki dil farkı, pencere sövelerinin olmayışı, derz dizgisinin özensizliği gibi çeşitli bezeme unsurlarında kendini göstermektedir (Foto. 9; Şek. 2).

Havran Belediye Binası'nın yaklaşık bir asırlık geçmişindeki önemli kırılma noktalarını; ilk yapım dönemi, 1954 yangını ve sonrasında gerçekleştirilen onarımlar, 1992'de kültür varlığı olarak tescil edilmesi, 1995 yılında gerçekleştirilen izinsiz ek inşaatlar ve günümüz uygulamaları olmak üzere sıralamak mümkündür (Tablo 1).

Şekil 2. 1996 yılı Kurul onaylı kuzeydoğu ve güneybatı cephe rölevelleri (Balıkesir KVKBK Arşivi). / Survey drawings of northeast and southwest façades approved by Conservation Board (Archive of Balıkesir Conservation Board).

Tablo 1. Havran Belediye Binası'nın tarihsel dönemleri. / The historical periods of the Havran Town Hall.

Gerçekleştirilen müdahalelerin özgün iç mekan kurgusuna da yansıdığı görülmekle birlikte zemin katta, sofa ve güneybatı yönündeki mekanların ahşap tavanları, üzeri başka bir malzemeyle kapatılmış olsa da zemin ve birinci katların ahşap döşemeleri, birinci katta balkonun zemin döşemeleri, üst kata ulaşımı sağlayan ahşap merdiven, ahşap kapı ve pencere doğramaları gibi birçok yapı elemanının ilk yapım dönemine ait olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Çok sınırlı sayıda olmakla birlikte iç mekanlara dair ulaşılabilen birkaç fotoğraf da bu kanıyı desteklemektedir (Foto. 10a/10b).

Fotoğraf 10a. Özgün Ahşap Merdiven (Havran Belediyesi ve Balıkesir KVKBK Arşivleri). / *Authentic timber stair (The Archives of Havran Municipality and Balıkesir Conservation Board).*

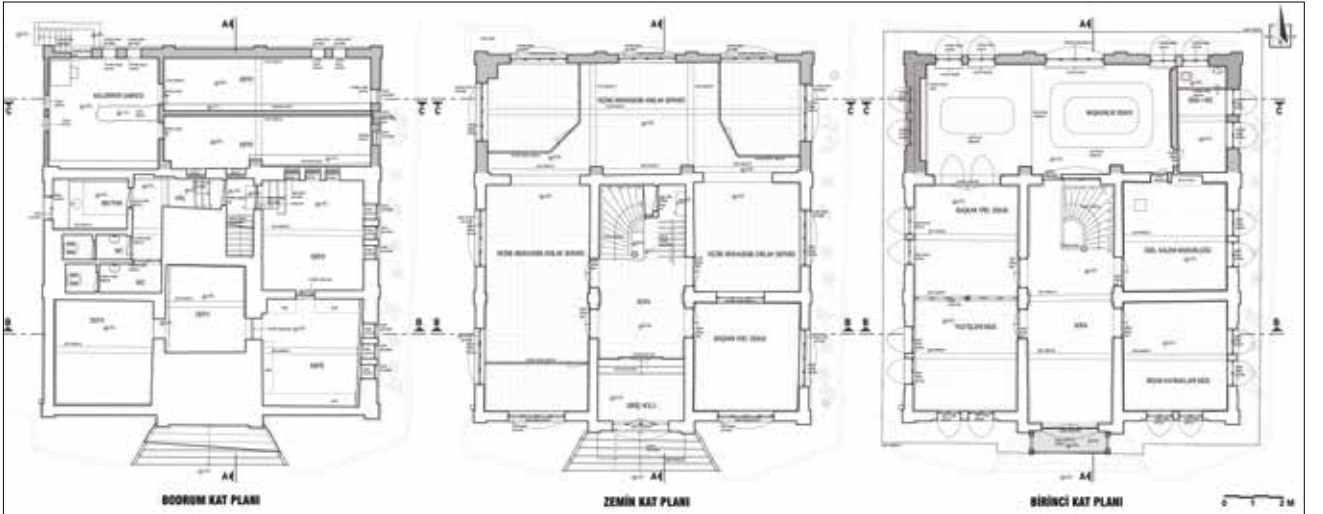
2018 Yılı Rölöve Tespitleri

Plan Özellikleri

Belediye Hizmet Binası, bodrum kat dahil olmak üzere toplam üç kattan oluşmaktadır. Simetrik bir plan düzenine sahip yapıya giriş, altı adet mermer basamakla sağlanmaktadır (Şek. 3; Foto. 11a). Giriş sofasının ve üst kata ulaşımı sağlayan ahşap merdivenin bulunduğu geçiş mekanı, cephede çalışma alanlarının bulunduğu birimlerden dışarı taşırılarak vurgulanmıştır. I. Ulusal Mimarlık Akımı'nın karakteristik özelliklerini yansıtan cephe biçimlenişinden kemerli pencere düzenleri, üst kat balkonunun altındaki taş konsollarda bezemeler, geometrik desenli mermer korkuluk ve geniş saçak kullanımı gibi izler kolaylıkla okunabilmektedir. Vurgulanan giriş mekanındaki basık kemerli ahşap kapı, sofaya açılmaktadır. Sofanın iki ekseninden çalışma mekanlarına ulaşılmaktadır.

Fotoğraf 10b. Karosiman Döşeme Kaplaması (Havran Belediyesi ve Balıkesir KVKBK Arşivleri). / *The original floor tile covering (Archives of Havran Municipality and Balıkesir Conservation Board).*

Şekil 3. Bodrum, zemin ve birinci kat plan rölemleri. / *Basement, ground and first floors' plan surveys.*

Fotoğraf 11a. Yapıya girişi sağlayan basamaklar / *The main entrance stairs of the building.*

Fotoğraf 11b. Zemindeki sofada yer alan özgün ahşap merdiven / *The original timber stair on the ground floor hall.*

1990'lı yıllarda eklenen bölüm dışında kalan mekanlardaki özgün tavan biçimlenişinin korunarak günümüze ulaştığı görülmektedir (Foto. 12a,12b; Şek. 4). Benzer biçimde ahşap pencere doğramaları, demir korkuluklar ve ahşap kapılar da özgünlüğünü korumuştur. Ek bölüme geçiş için ise yapının özgün arka duvarı yıkılıp boşluklar açılmıştır. Oluşturulan yeni mekanların bazı bölümlerine PVC doğrama ile ayrıştırılmış kapalı mekanlar eklenmiştir. Bu bölümde duvarlarda kullanılan ahşap kaplamaların ve zemindeki seramik kaplamaların özgün olmadığı kolaylıkla anlaşılabilir. Kimi mekanların duvarlarında özgün döneme ait süpürgeliklerin izlerine rastlanmıştır. Düşey sirkülasyon, sofanın arka kısmında bulunan özgün ahşap merdivenle sağlanmaktadır (Foto. 11b). Korkulukları değiştirilmeden günümüze ulaşan bu

Fotoğraf 12a. Zemin katta bulunan özgün tavanlardan bezeme detayları. / *A detail from original ceiling in the ground floor.*

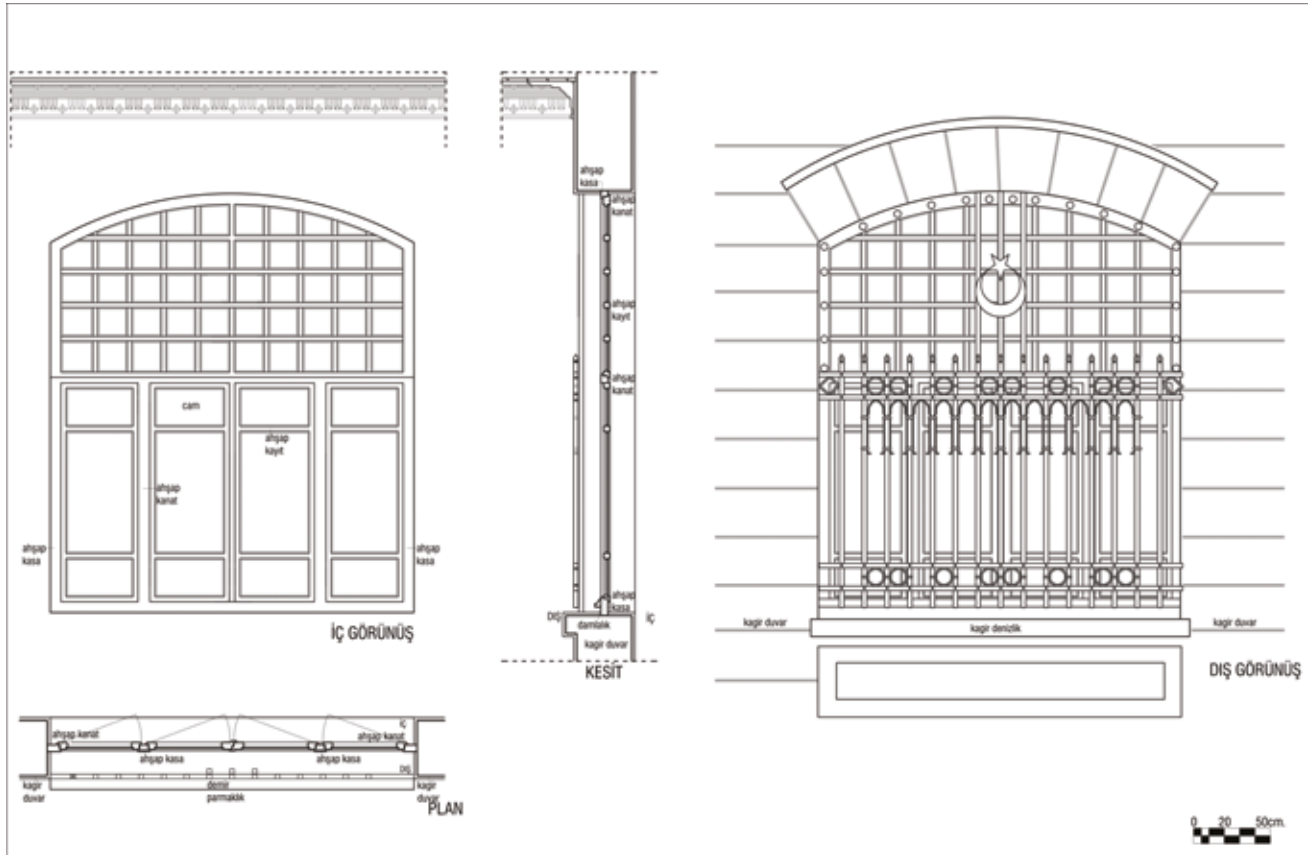
Fotoğraf 12b. Zemin katta bulunan özgün tavanlardan bezeme detayları. / *An ornament detail of a ceiling in ground floor.*

merdivenin üzeri nitelsiz bir ahşap kaplama ile değiştirilmiştir. Üst kata ulaşan merdivenin yanında ise bodrum kata inen yerinde dökme mozaik basamaklar yer almaktadır. Birinci kata çıkan merdivenin altında kalan boşlukta sofanın özgün karosiman döşeme kaplamasının kalıntıları tespit edilmiştir (Foto. 10b). Beyaz bir zemin üzerine kırmızı ve yeşil tonlardan oluşturulan karosiman döşeme kaplaması, bir tomurcuk ve bu tomurcuktan çıkan yapraklarla oluşturulmuş bir desene sahiptir. Zemin katta yaklaşık 240 cm genişliğinde basık kemerli olarak tasarlanmış ahşap pencereler, özgünlüğünü koruyarak günümüze ulaşmıştır (Şek. 5).

Birinci katın plan şeması zemin katla aynı düzende, simetriktir (Şek. 3). Farklılaşan tek özellik sofanın ön cephe duvarına giriş kapısının tam üzerine denk gelecek şekilde bir balkon konumlandırılmış olmasıdır. Çıkmanın zemininde, zemin katta izlerine ulaşılabilen özgün karosiman kaplamasının tekrar edildiği görülmektedir.

Şekil 4. Bodrum, zemin ve birinci kat tavan planları rölövesi. / *The ceiling plan surveys of basement, ground, and first floor.*

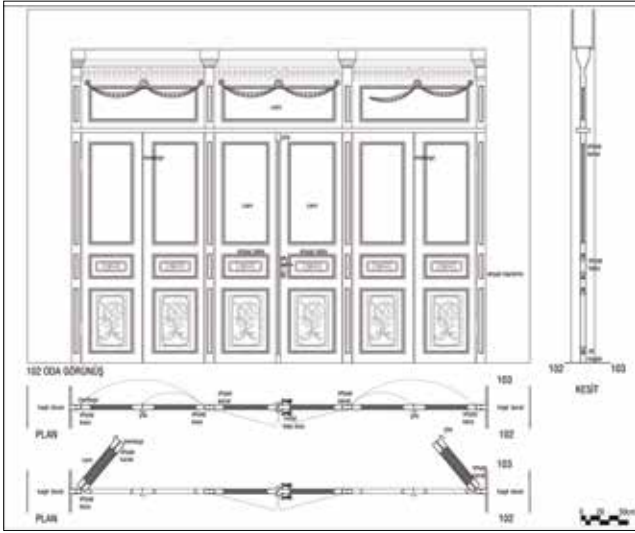
Şekil 5. Zemin katta yer alan özgün ahşap pencere detayı. / *A detail drawing of an original wooden window in ground floor.*

Üst kattaki diğer mekanların zemin kaplamaları ise değiştirilmiştir (Foto. 13). Ek birime geçiş, bitişindeki odalardan ve sofadan kapı açılarak sağlanmıştır (Foto. 11b). Bu bölüm inşa edilmeden önce var olan arka cephe pencere doğraması, kaldırılmamış, ön tarafa duvar eklenerek muhafaza edilmiştir. Benzer biçimde arka duvarda özgün pencere doğramalarının izleri de görülebilmektedir. Bu katta da ek mekanlar dışında

kalan bölümlerdeki ahşap kapı ve pencere doğramaları korunmuştur. Bu doğramalar arasında yapının ilk yapım döneminde belediye başkanı odası ile meclis salonunu gerektiğinde ayıran gerektiğinde ise birleştiren özgün ahşap doğrama, ahşap işçiliği ve detaylardaki titizliği ile dikkat çekicidir (Şek. 6).

Fotoğraf 13. Birinci katın değiştirilen zemin döşeme kaplaması ve ek birime geçişi sağlayan kapı. / The changed floor coverings of the first floor and the door allows entering to the additional unit.

Şekil 6. Belediye başkanı makam odası ve meclis salonu arasındaki özgün ahşap doğrama detayı. / The authentic wooden door between the mayor's room and assembly hall.

Yapının bodrum katına sekiz adet dökme mozaikten oluşturulmuş basamakla inilmektedir. Özgün döşemesi betonarme olan bu katın kullanım biçimi, depolar ve ıslak hacimlerden oluşmaktadır. Üzeri niteliksiz beton bir döşeme ile kapatılan özgün karosiman kaplamanın kalıntısı depo mekanına girişte görülebilmektedir. Depolar, sıvasız ve boyasız duvarlardan ve beton döşemelerden oluşmaktadır. İç duvar örgüsünde, özellikle sonradan açılan mekanlarda, tuğlalardaki karakter değişikliği fark edilmekte ve özgün tuğlalar ayırt edilebilmektedir. Ayrıca temel yüksekliği de bu mekanlarda görülebilmektedir. Islak hacimlerde ise özgün kapı ve pencere doğramaları, döşeme kaplamaları ve mekan kurgusu değiştirilmiştir. Ayrıca pencere boşluklarında da değişiklikler yapıldığı tespit edilmiştir. Ek bölümde ise bu kata giriş yapının arka cephesinden inilen basamaklarla sağlanmıştır. Kalorifer dairesi ve arşiv olarak kullanılan bu bölümün özgün

yapıdan bağımsız kurgulanması arka cephenin bu kat seviyesinde yıkılmadan günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Mekanda, sonradan tuğla örülerek kapatılan özgün pencere boşlukları görülebilmektedir.

Cephe Özellikleri

Havran Belediye Binası'nın cepheleri, I. Ulusal Mimarlık Akımı'nın karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Cephe düzenindeki simetri, kapı ve pencere kemerlerinin biçimlenişi, demir parmaklıklardaki ay-yıldız motifleri ve çeşitli bezeme unsurları bu akımın özelliklerine referans vermektedir. Ön cephe, simetrik olacak biçimde üç bölüm olarak düzenlenmiş, sofa mekanı bütün katlarda öne çıkarılarak vurgulanmıştır (Şek. 7). Birinci katta ana giriş kapısının hemen üzerine konumlandırılan çıkma, payandalar ile desteklenmiştir. Balkona çıkış kapısı da ana giriş kapısı ile aynı karakterde, basık kemerli olarak düzenlenmiştir. Balkon kapısının iki yanında bulunan pencereler, zemin kattaki pencere düzeninden farklılaşarak birbirine yakın iki adet sivri kemerli olacak şekilde kurgulanmıştır. Çıkmanın mermer korkulukları geometrik desenlerle bezenmiştir. Zemin ve birinci kattaki pencere üzerlerinde bulunan söveler ve denizlikler aynı karakterdedir (Şek. 7).

Kuzeybatı ve güneydoğu cephelerinde de ön cephede olduğu gibi simetrik bir düzen hakimdir. Zemin katta basık kemerli geniş pencereler varken, birinci katta pencere düzeni düşey hizayı koruyan ikili ve sivri kemerli pencerelere dönüşmüştür. Yapının güneydoğusuna izinsiz olarak eklenen bölümün pencere düzeni ve biçimlenişi özgün kısım ile benzer şekilde oluşturulmaya çalışılmışsa da iki bölüm arasında pencere üzerinde bulunan sövelerdeki ve sıva üzerine uygulanmış derz düzenindeki farklılıklar, göze çarpmaktadır (Şek. 7-8).

Yapım Tekniği ve Malzeme Kullanımı

Duvarları kargir olan yapının bodrum kat döşemesi betonarme, üst katlar ise ahşap kirişlemelidir. Yaklaşık 40 cm kalınlığında inşa edilen duvarlar, kireç harçlı sıva ile sıvanmıştır. 1990'lı yıllarda eklenen bölümün taşıyıcı sistemi betonarme olup, duvar örgüsünde delikli tuğla kullanıldığı bilinmektedir. Tavan kaplamalarından iki yönde kullanıldığı anlaşılan ahşap kirişlerin ortalama kesitleri 8-10/10 cm dir. Günümüzdeki kırma çatı, yapıya sonraki yıllarda eklenen betonarme plak üzerine oturtulmuştur.

Şekil 7. Kuzeybatı (ön) ve Güneydoğu (arka) cephe rölevelleri. / Survey drawings of northwest (front) and southeast (back) elevations.

Şekil 8. Güneybatı(sağ yan) ve kuzeydoğu(sol yan) cepheleri rölevelleri. / Survey drawings of southwest (right) and northeast (left) elevations.

ANALJİK KARŞILAŞTIRMA

Tanzimat'la başlayan reform sürecinde oluşturulmaya çalışılan yeni idari düzenin gerekleri olarak yapımına Cumhuriyet döneminde de devam edilen belediye sarayı ve hükümet konağı gibi kamu yönetim yapılarının mimari biçimlenişlerine devletin taşradaki temsiliyeti ve geleceğin modern kentlerini yaratma arzusuyla özel bir önem gösterildiği bilinmektedir. Bir tür iktidar göstergesi olarak da değerlendirilebilecek bu yapıların tasarımlarında geç Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da I. Ulusal Mimarlık akımı gözetilmiştir. Kimi kentlerde bu tür yapıların bir meydan çevresinde konumlandırılarak bir yönetim merkezi şeklinde kurgulandığı görülmektedir. Yapıların inşa edildikleri kentlerin statüsüne göre boyutlarının ve mekan sayılarının değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Kızıldere (Kızıldere 2005: 49), bu tür binaların genellikle birbirine çok yakın plan ve bezeme programı içinde yapıldıklarını ve en tipik olan örneklerin Fatih ve Kadıköy Belediye Binaları olduğunu ifade etmektedir.

İstanbul'daki örnekler göre daha mütevazı boyutlarda olan Havran Belediye Binası hakkında sağlıklı bir restitüsyon önerisi geliştirebilmesi için göz önünde bulundurulması gerekli verilerden biri de kuşkusuz yapının I. Ulusal Mimarlık akımı gözetilerek inşa edilmiş diğer kamu yönetimi yapıları ile benzerliklerini ve farklılıklarını irdeleyen analogik değerlendirmelerdir. Bu bağlamda Havran kentiyle benzer koşullara sahip Amasya, Afyonkarahisar, Kastamonu, Tokat, Isparta, Karamürsel, Yayladağı, Babaeski gibi Anadolu kentlerindeki belediye binaları ve hükümet konakları ile özellikle vilayet merkezi olan Balıkesir'deki örnekler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir (Tablo 2). Ek olarak akımın yerel yönetim yapıları için tipik örnekleri olarak değerlendirilen Fatih ve Kadıköy Belediye Binaları da karşılaştırma kapsamına alınmıştır. Söz konusu yapıların yapım tarihi aralığı 1908 ile 1928 arasındadır. Bu yapılar arasında yer alan Kastamonu ve Amasya Belediye Binaları'nın yapımına Osmanlı döneminde başlandığı ancak inşaatların ancak Cumhuriyet döneminde tamamlanabildiği bilinmektedir. Yapım tekniği ve malzeme kullanımı tercihlerinde

BALIKESİR'DE I. ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ'NE AİT BİR KAMU YAPISI: HAVRAN BELEDİYE BİNASI

Yapı Künyesi	Fotoğraf	Fotoğraf/ Giriş Kat Plan Şeması	Yapı Künyesi	Fotoğraf	Fotoğraf/ Giriş Kat Plan Şeması
KASTAMONU BELEDİYE BİNASI Yapım yılı: 1926-1924 Yapım Tekniği: Kargir + Ahşap dök.			KARAMÜRSEL BELEDİYE BİNASI Yapım yılı: 1927 Yapım Tekniği: Kargir + Ahşap dök.		
BALIKESİR VALİ KONAĞI Yapım yılı: 1926-1928 Yapım Tekniği: Kargir + Betonarme dök.			KADIKÖY BELEDİYE BİNASI Yapım yılı: 1913 Mimar: Yervant TERZİYAN Yapım Tekniği: Kargir + Betonarme dök.		
AMASYA BELEDİYE BİNASI Yapım yılı: 1910 - 1923 Yapım Tekniği: Kargir + Betonarme dök.			FATİH BELEDİYE BİNASI Yapım yılı: 1913 Mimar: Yervant TERZİYAN Yapım Tekniği: Kargir + Betonarme dök.		
AFYONKARAHİSAR BELEDİYE BİNASI Yapım yılı: 1918-1922 Yapım Tekniği: Kargir + Betonarme dök.			TOKAT BELEDİYE BİNASI Yapım yılı: 1918-1922 (Bir kat alınarak yeniden yapılmış ve iç mekan değiştirilmiştir) Yapım Tekniği: Kargir + Betonarme dök.		
BALIKESİR BELEDİYE BİNASI (mevcut değil) Yapım yılı: 1908 Yapım Tekniği: Kargir + Betonarme dök.			YAYLADAĞI (HATAY) HÜKÜMET KONAĞI Yapım yılı: 28 yıl'lık çeyreği Yapım Tekniği: Kargir + Ahşap dök.		
ISPARTA BELEDİYE BİNASI (mevcut değil) Yapım yılı: 1925 Yapım Tekniği: Kargir + Ahşap dök.			BABAESKİ BELEDİYE BİNASI (mevcut değil) Yapım yılı: 1914 Yapım Tekniği: Kargir + Ahşap dök.		

Tablo 2. Analogik karşılaştırma kapsamında incelenen kamu yapıları. / The state buildings examined within the scope of analogical comparison.

duvarların büyük oranda tuğla ya da taş malzeme kullanılarak kargir olarak, döşemelerin ahşap kirişli ya da betonarme olarak, çatıların ise ahşap iskeletli olarak inşa edildiği görülmektedir.

İncelenen kamu yapılarının plan karakteristiklerini oluşturan en önemli öğeler, sofa ve çalışma mekanlarıdır. Kimi örneklerde anıtsal merdivenlerle vurgulanan giriş aksları, etrafında çalışma odalarının simetrik olarak konumlandırıldığı sofa mekanını tanımlamaktadır. Havran Belediye Binası'nın plan şemasında görülen eksensellik, simetri ve sofanın merkezi konumu tüm yapılarda büyük oranda tekrar etmekte ancak sofadan üst kata ulaşan merdivenin girişi karşılayacak şekilde konumlandırılması, Amasya ve Kastamonu

belediye binalarında farklılaşmıştır (Tablo 2). Bu yapılarda merdivenler, orta aksa açılan yan yüzeylerde çözümlenmiştir. Yatay sirkülasyon ise genellikle simetri aksına dik olarak sofadan sağlanmaktadır.

Büyük oranda girişlerin sağlandığı sofa mekanı, kütle kompozisyonunda yan birimlere göre daha yüksek tutulmuş, kimi örneklerde kapalı kim örneklerde ise üzeri bezemeli konsollarla taşıtılan açık çıkmalar ya da balkonlarla vurgulanmıştır. Balıkesir Vali ve Yayladağı Hükümet Konakları ile Havran, Tokat, Babaeski, Karamürsel, Fatih ve Kadıköy Belediye binalarının ön cephelerinde balkon bulunmaktadır (Tablo 2).

Şekil 9. Bodrum, zemin ve birinci kat planları restitüsyon önerisi. / The restitution proposals for the basement, ground, and first floor plans.

Kastamonu Belediye Binası'nda sofa aksı çalışma mekanlarına göre geride bırakılarak diğer tasarımlardan ayrılmaktadır. Tokat, Isparta, Amasya ve Afyonkarahisar Belediye Binaları'nda ise sofa mekanları iki kat boyunca yükseltilmiştir. Isparta ve Babaeski Belediye Binaları'nın sofa mekanları diğerlerinden farklı olarak kubbe ile sonlandırılmıştır (Tablo 2). Sofa aksının yükseltilerek iki yönden terasa açıldığı çatı katı ile birlikte üç katlı tasarlanmış olan Balıkesir Belediye ve Vali Konağı binaları dışındaki tüm yapılar iki kat yüksekliğindedir. Kütle biçimlenişinde simetriyi de tanımlayan giriş hacminin yüksek bir kütle ile sonlandırılması, Osmanlı ve Selçuklu mimarisinde görülen portalleri andırmaktadır.

Havran, Karamürsel, Kastamonu, Afyonkarahisar, Fatih, Kadıköy Belediye binalarının ve Balıkesir Vali Konağı'nın cephe biçimlenişinde göze çarpan özelliklerden biri de zemin ve birinci katların pencere düzenlerinin farklılaştırılmasıdır. Üst katlarda sivri kemerli ya da düz atkılı olarak ikiye bölünen pencereler, zemin katta birleştirilerek daha basık kemerli ya da düz atkılı tek bir pencere kullanılarak biçimlendirilmiştir. Amasya, Fatih ve Kadıköy Belediye Binaları'nın kimi cephelerinde ise üst katta kemerli olarak tasarlanan pencere düzenlerinin alt katta düz atkılı olarak kurgulandığı gözlenmiştir. Ahşap taşıyıcı sistemine sahip çatılar ikili ahşap furuşlara taşınan geniş bir saçakla sonlandırılmıştır. Amasya, Fatih ve Kadıköy belediye binalarının yüksek tutulan giriş aksları çatı düzleminde de devam ettirilerek bir parapet gibi önde bırakılmıştır. Amasya Belediye binasının bu bölümünde bir de saat yer almaktadır (Tablo 2).

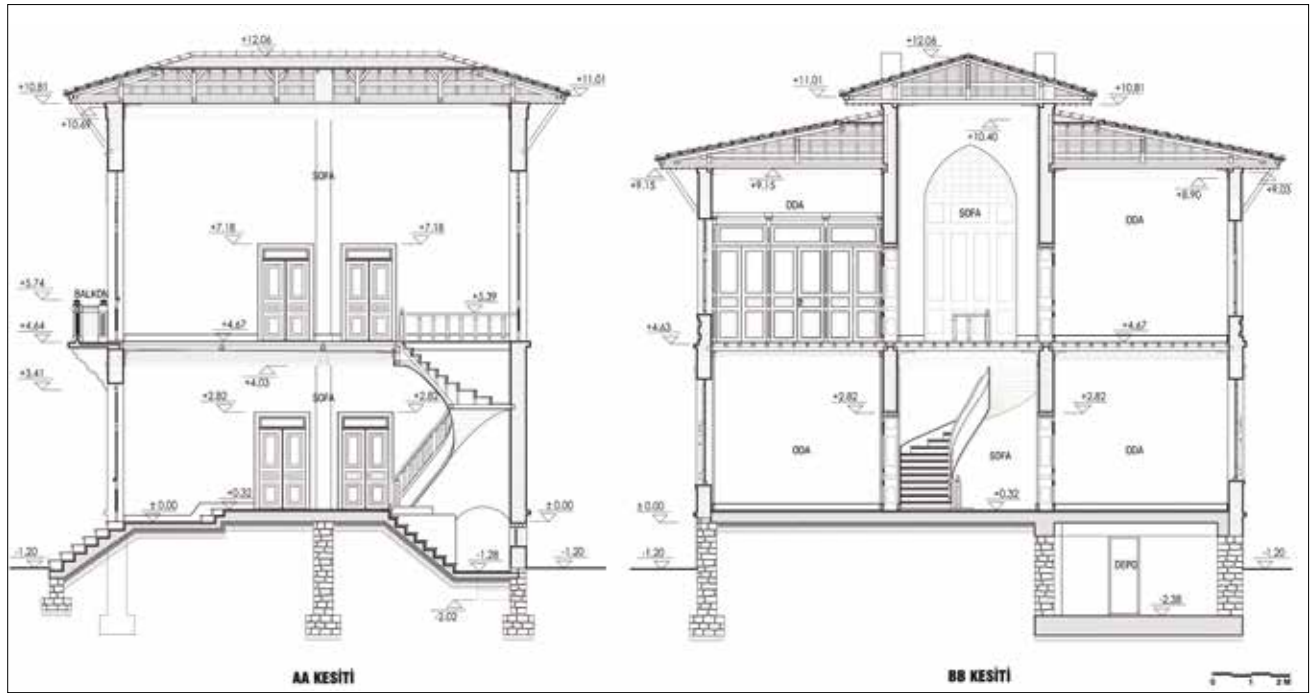
Analojik karşılaştırmalardan ve yapının eski fotoğraflarından da anlaşıldığı üzere Havran Belediye Binası Birinci Ulusal Mimarlık akımının karakteristik özelliklerini göstermektedir. Simetrik plan kurgusu, giriş cephesinin bir çıkmayla ve yüksek tutularak vurgulanması, bezemeli ve sivri kemerli açıklıkları ve kullanılan yapım tekniği gibi özellikleriyle akımın diğer uygulanmış örnekleriyle büyük benzerlikler göstermektedir.

RESTİTÜSYON ÖNERİSİ

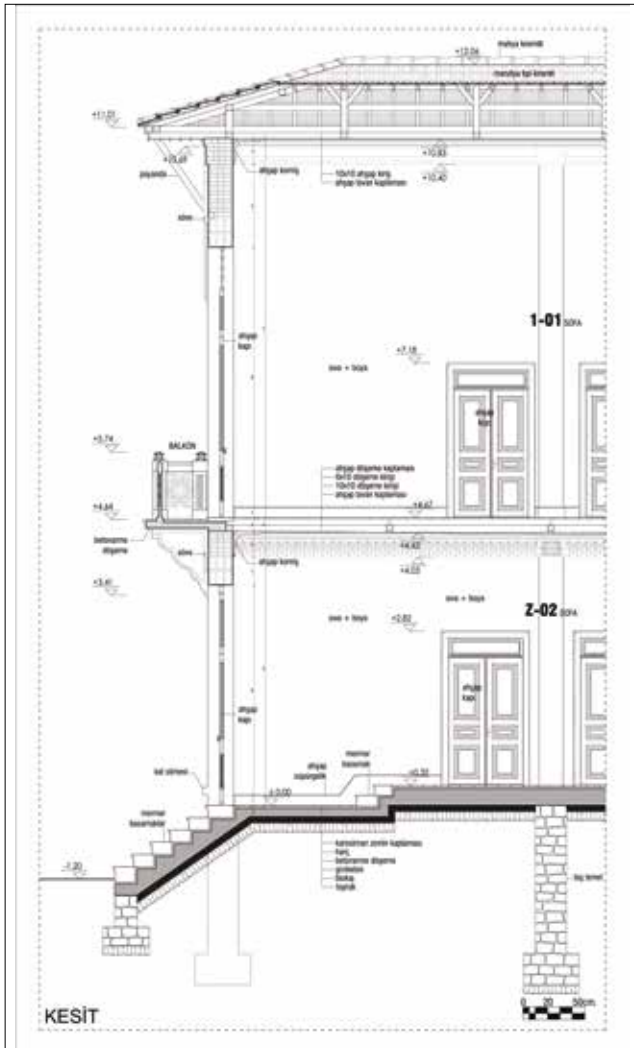
Yapının özgün durumunu anlatan fotoğraflar incelendiğinde (Foto. 3, 4, 5); bodrum, zemin ve birinci kat olmak üzere toplam üç kattan oluştuğu görülmektedir. Simetrik bir plan ve cephe düzenine sahip olan yapıya geçmişte yol kotundan altı adet mermer basamak ile basık kemerli ana giriş kapısından ulaşılmaktadır. Aynı basık kemerli biçimleniş, yapının zemin kat pencerelerinde de görülmektedir. Ana giriş kapısının her iki yanında birer, yan cephelerde ise ikişer adet pencere bulunmaktadır. Birinci kata yapının yükselen orta kütesinin arka kısmından ahşap bir merdivenle ulaşılmaktadır. Yan kütlelerden daha yüksek olduğu görülen orta kütlede, yapının ön cephesine sivri kemerli ahşap bir kapı ile geçilen bir balkon konumlandırılmıştır (Foto. 3). Birinci kattaki pencere düzeni zemin kattakinden farklı olarak, sivri kemerli iki pencerenin yan yana konumlanmasıyla oluşturulmuştur. Zemin kattaki simetrik pencere düzeni bu katta da uygulanmış ve pencereler iki katta birbirlerini hizalayacak şekilde konumlandırılmıştır. Bodrum kattaki pencereler de diğer katlardaki pencere hizalarını izlemiş ancak biçimlenişleri kare formunda oluşturulmuştur.

Yapının özgün döşeme kaplaması günümüze ulaşamamıştır. Ancak zemin katta merdivenin olduğu alanın bir kısmında ve balkonda özgün karosiman kaplamalara rastlanmaktadır (Foto. 10b). Özgün iç kapılar ve zemin kattaki zengin ahşap tavan işçiliği günümüze kadar korunarak gelebilmiştir. Ancak yangın sonrası gerçekleştirilen 1954 onarımlarında birinci katın yok olan ahşap tavanlarına ilişkin herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. 1954 yılı onarımından önce sofanın bulunduğu orta bölümün yan kısımlara göre daha yüksekte olduğu fotoğraflardan anlaşılmaktadır (Foto. 5).

2018 yılı rölöve tespitlerinden elde edilen plan kurgusuna bakıldığında mevcutta bodrum katta, kalorifer dairesi; zemin katta vezne, birinci katta başkanlık odası olarak

Şekil 10. AA ve BB kesitleri restitüsyon önerisi. / The restitution proposals for AA and BB sections.

Şekil 11. Ön cephe giriş aksı sistem kesiti restitüsyon önerisi. / The restitution proposal for system section.

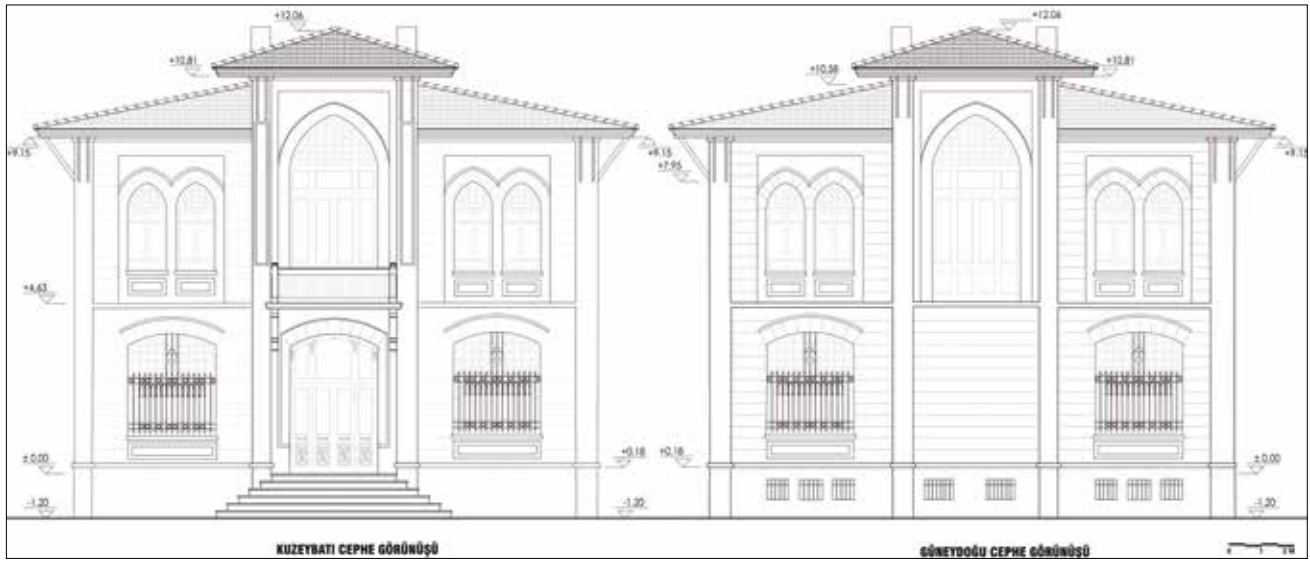
kullanılan mekanların özgün tasarımda var olmadığı anlaşılmıştır. Bu doğrultuda yapının günümüzde güneybatı(sağ yan) ve kuzeydoğu(sol yan) cephelerindeki üç parçalı görünüm, arka kısım kaldırılarak iki parçalı olarak restitüe edilmiştir (Şek. 9-13).

Çatı konstrüksiyonu belgelere dayalı olarak iki farklı kotta ahşap kırma çatı olarak düzenlenmiştir (Şek. 10-13). 1954 yılındaki onarımın ardından yitirilen özgün cephe görünümünü ve çatı kotları bu doğrultuda yeniden değerlendirilmiştir (Şek. 10-13). Konstrüksiyonla birlikte değişen saçaklar da görsel verilere dayanarak kaset sistem olacak şekilde restitüe edilmiştir. Yine görsel verilerden hareketle çatıyı destekleyen birbirine yakın ikili payanda desteği eklenmiştir (Şek. 10-13).

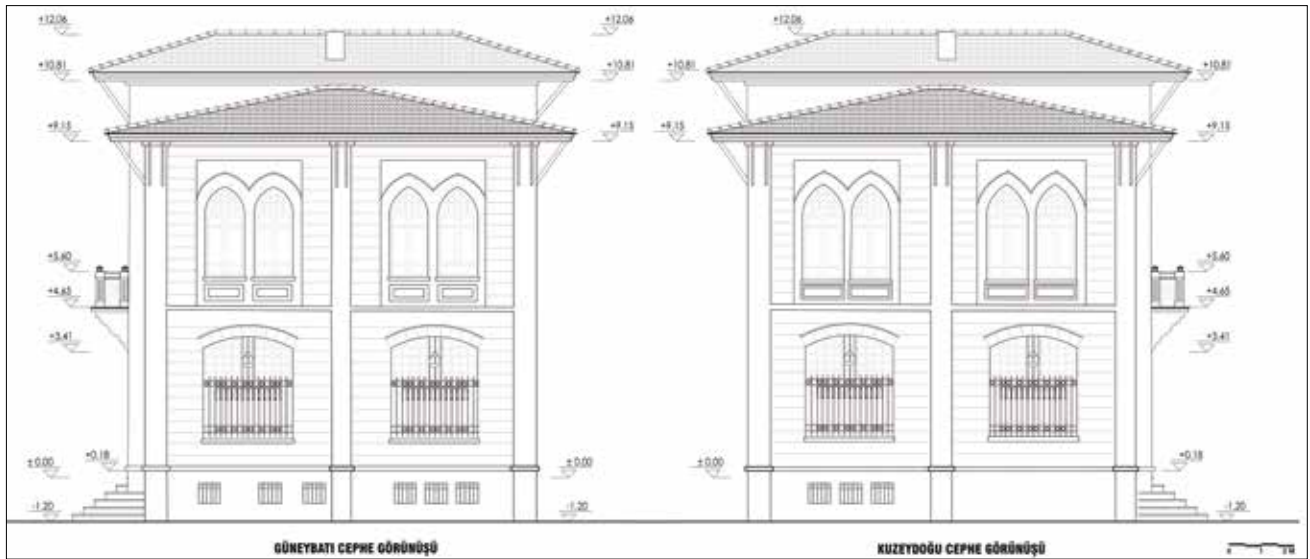
KORUMA ÖNERİLERİ VE SON SÖZ

Havran İlçesi yerel yönetiminin genişleyen kadroları ve hizmet birimlerini içerisinde barındıran yeni bir belediye hizmet binasının tamamlanmakta olduğu göz önünde tutularak, yapının yeni işlevinin belediye meclisinin ve Havran halkının toplanabileceği bir toplantı mekanını içeren, sergi salonları ve kütüphane gibi birimlerin yer aldığı bir kültürel merkeze dönüştürülmesi önerilmektedir.

Yeniden kullanım önerisi geliştirilirken özgün plan şemasını ve kütle kompozisyonunu değiştirmeyecek ve kamuya açık bir işlev olması göz önünde bulundurulmuştur. Havran Belediye Binası'nın koruma uygulamasının

Şekil 12. Kuzeybatı ve güneydoğu cepheleri restitüsyon önerisi. / *The restitution proposals for northwest and southeast façades.*

Şekil 13. Güneybatı ve kuzeydoğu cepheleri restitüsyon önerisi. / *The restitution proposals for southwest and northeast façades.*

gerçekleştirilmesi, Kent Müzesi olarak işlevlendirilen Hocasade Konağı'nın restorasyonu ve sürmekte olan Terzizade Konağı'nın restorasyonu ile birlikte, Havran kentsel sit alanında gelecekte gerçekleştirilecek koruma uygulamalarını teşvik edici bir etki gösterecektir.

Ciddi bir yapısal sorunu bulunmayan Havran Belediye Binası'nın korunması için uygulanması önerilen koruma müdahalelerinin en kapsamlısı, özgün kütle kompozisyonu ve tasarımı bozan niteliksiz eklerin yapıdan arındırılmasıdır. Bu bağlamda 1954 yılında yangın sonrası gerçekleştirilen onarımlar ile 1995 yılında dönemin belediye başkanının isteğiyle izinsiz olarak gerçekleştirilen, sonrasında Koruma Kurulu tarafından yasal soruşturma açılması istenen ve T.C. Havran Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından suçun sabit

görüldüğü müdahaleler, bir dönem eki olarak değil niteliksiz ekler olarak değerlendirilmiştir. Ülkemizdeki yasal mevzuat uyarınca kültür varlığı olarak tescilli bir yapıda kapsamlı onarımların gerçekleştirilebilmesi için ilgili projelerin hazırlanarak Koruma Kurulu'na iletilmesi ve izin alınması gereklidir. Oysa ki 1992 yılında kültür varlığı olarak tescil edilen Havran Belediye Binası'na 1995 yılında gerçekleştirilen müdahalelerde bu işlemin takip edilmediği ve yapının yarısı büyüklüğündeki bir bölümün izin alınmadan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kuşkusuz öngörülen koruma yaklaşımında amaç, yapının üslup birliğine kavuşturulması değildir, ancak ülkemizde farklı periyotlarla çeşitli imâr suçlarına getirilen afların varlığı düşünülecek olursa kültür varlıklarına yapılan bu şekildeki özensiz ve niteliksiz müdahalelerin kabul edilemez olduğu düşünülmektedir.

BALIKESİR'DE I. ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ'NE AİT BİR KAMU YAPISI: HAVRAN BELEDİYE BİNASI

Şekil 14. Bodrum, zemin ve birinci kat planı müdahale analizleri. / *The intervention analyzes of basement, ground, and first floor plans.*Şekil 15. AA kesiti, güneybatı ve kuzeydoğu cephe müdahale analizleri. / *The intervention analyzes of AA Section and southwest, northeast façades.*

Ahunbay (Ahunbay 2019: 172), tarihi yapılara yapılan eklerin bazı durumlarda aşırıya kaçarak yasalarla koruma altına alınmış olan kültür varlıklarının kimliklerine saygı göstermediğini belirtmektedir. Havran Belediye Binası'na yapılan eklerin de bu çerçevede olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kargir bir yapıya bitiştirilerek oluşturulmuş betonarme ekin ve taşıyıcı sistemin geleneksel yapı ile statik açıdan uyumu da tartışmalıdır.

Havran Belediye Binası'nın korunması için öngörülen bir diğer koruma yöntemi, daha önce gerçekleştirilen yapının genel karakterini zedeleyen müdahalelerden arındırılması ertesinde uygulanacak eksik bölümlerin bütünlenmesidir. Sofa aksının özgün kütle kompozisyonuna ve yüksekliğe uygun olarak

bütünlenmesi ertesinde ise ahşap iskeletli çatı sisteminin yeniden yapımı önerilmektedir (Şek. 14, 15).

I. Ulusal Mimarlık Akımı'nın taşradaki önemli bir örneği olan Havran Belediye Binası'nın özgün tasarım bütünlüğüne kavuşturularak korunması ile azımsanmayacak sayıda tescilli kültür varlığına sahip kentin bütünlüğünün korunabilmesi için olumlu bir etki yaratılması umulmaktadır. Küçük bir Anadolu kasabasında yaklaşık bir asır önce inşa edilmiş bir tarihi yapının hikayesinin ve korunması için önerilerin tartışıldığı bu makale ile ülkemizde ve tarihi kentlerimizde sayısı gün geçtikçe azalan kültür varlıklarının belgelenmesi ve korunması için mütevazı bir katkı sağlandığı düşünülmektedir. Gelecekte ülkemizdeki çağdaş koruma uygulamalarının sayısının artması temennisi ile.

KAYNAKÇA

AHUNBAY, Z., 2019,

Kültür Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri, Yapımevi Yayıncılık İletişim, İstanbul.

ASLANOĞLU, İ., 2010,

Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı 1923 – 1938, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul.

BATUR, A., 1983,

“*Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarlığı*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, s. 1380-1413, İletişim Yayınları, İstanbul.

BATUR, A., 2003,

M. Vedad Tek Kimliğinin İzinde Bir Mimar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BOZDOĞAN, S., 2002,

“**Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür**”, Metis Yayınları, İstanbul.

ÇELEBİ, Ü., 2011,

Isparta Kenti Kamu Yapılarının İmaj, Kimlik ve Anlam Bağlamında İncelenmesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

EYÜPGİLLER, K. K., 1999,

Bir Kent Tarihi: Kastamonu, Eren Yayıncılık, İstanbul.

GARBIOĞLU, Ö., 2017,

“**Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hatay’daki Kamu Yapıları**”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Belediyeler Yıllığı, 1949,

İller Bankası Yayınları, Ankara.

KIZILDERE, S., 2005,

İstanbul’da Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Yapılarının Kent Bütünü İçindeki Yerinin Değerlendirilmesi, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

KOLAY, E., 2013,

Amasya İl Merkezinde Geç Dönem Kamu Yapıları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

KOLAY, E., 2018,

Osmanlı Yerel Yönetim Sisteminin Mimari Alana Yansıması:Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Belediye Binaları, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

ORTAYLI, İ., 2012,

İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul.

ÖZER, B., 1964,

Rejyonalizm, Üiversalizm ve Çağdaş Mimarimiz Üzerine Bir Deneme, (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

SÖZEN, M. / TAPAN, M., 1973,

50 Yılın Türk Mimarisi, Cumhuriyetin Ellinci Yılı Dizisi: 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ŞENTÜRK, N., 2019,

Balıkesir Merkez İlçesindeki Kamu Yapıları (19. Yüzyıl – 20. Yüzyıl Başı), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.

TEKELİ, İ., 2009,

Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

YAVUZ, Y., 1981,

Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi ve Mimar A. Kemalettin Bey, (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

YAVUZ, Y., 2009

İmparatorluktan Cumhuriyet’e Mimar Kemalettin 1870- 1927, Kemalettin Bey Anma Programı Dizisi, TMMOB Mimarlar Odası ve T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, Ankara.

YETKİN, G., 1939,

Yurdun Güzel Bir Köşesi Edremit, Edremit Halkevi Neşriyatı, Balıkesir.

ANTAKYA'DA FRANSIZ MANDASI DÖNEMİ EĞİTİM YAPISININ OLUŞUM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİNİN MİMARİ ANALİZİ

AN ARCHITECTURAL ANALYSIS OF THE FORMATION AND TRANSFORMATION PROCESS OF A FRENCH MANDATE PERIOD EDUCATION BUILDING IN ANTAKYA

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 12 Şubat 2020 | Received: February 12, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 18 Şubat 2020 | Peer Review: February 18, 2020
Kabul: 26 Haziran 2020 | Accepted: June 26, 2020

DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.004

Mert Nezih RİFAİOĞLU *

ÖZET

Antakya'da Fransız Mandası Dönemi yirmi yıl sürmüştür. Bu süre içerisinde Fransızlar kentte çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Tarihi kent dokusunun içinde ve yakın çevresinde müze, sinema, banka, idari yapı, hastane ve okul yapıları gibi çeşitli kamusal binalar yapılmıştır. Çalışmaya konu olan *Ecole des Soeurs-Fevzi Çakmak İlkokulu* Fransız Mandası Dönemi'nin ilk yıllarında Antakya tarihi kent dokusunda yoğun olarak geleneksel konutların yer aldığı bir mahallede inşa edilmiştir. Aynı dönemde yapının yakın çevresinde inşa edilen diğer eğitim yapıları zaman içinde yıkılmış ve/veya işlev değişimine uğramıştır.

Bu çalışmada, *Ecole des Soeurs-Fevzi Çakmak İlkokulu*'nun oluşum ve dönüşüm sürecinin mimari analizinde; yakın çevre dönem yapılarından, tarihi belge ve bilgilerden, eski tarihli fotoğraflardan, kartografik dokümanlardan ve yapıda yürütülen tespitlerden yararlanılmıştır. Bu kapsamda, çalışmanın giriş kısmından sonra; yapının genel tanımı, yakın çevre eğitim yapıları, yapının oluşum ve dönüşüm sürecinin mimari analizi açıklanmış ve yapının koruma-kullanımı ile ilgili değerlendirmeler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eğitim yapıları, mimari analiz, restitüsyon, Fransız Mandası Dönemi, Fevzi Çakmak İlkokulu, Antakya.

* Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mimari Restorasyon Anabilim Dalı
e-posta: mertnezih@gmail.com ORCID: 0000-0002-0687-7968

ABSTRACT

The French Mandate Period lasted twenty years in Antakya. During this time, French Mandate carried out various development activities in the city. Several public buildings such as museums, cinemas, banks, administrative buildings, hospitals and school buildings have been built in and around the historic urban fabric. *Ecole des Soeurs-Fevzi Çakmak* Elementary School was built in the early years of the French Mandate Period in the historic urban fabric of Antakya where mostly traditional residential dwellings were located. All of the school buildings dated in French Madate Period in its near surrounding have been demolished or altered.

In this study, the architectural analysis of the formation and transformation process of the *Ecole des Soeurs-Fevzi Çakmak* Elementary School was investigated from the knowledge coming from the same period education buildings, historical documents and information, old photographs, cartographic documents and site-surveys carried out through the building. The paper begins with an introduction and continues with given information on the general definition of the building, the same period education building, the formation process of the building and the architectural analysis of the building's transformation process. The paper, therefore, concludes with evaluations about the building.

Keywords: Education buildings, architectural analysis, restitution, French Mandate Period, Antakya.

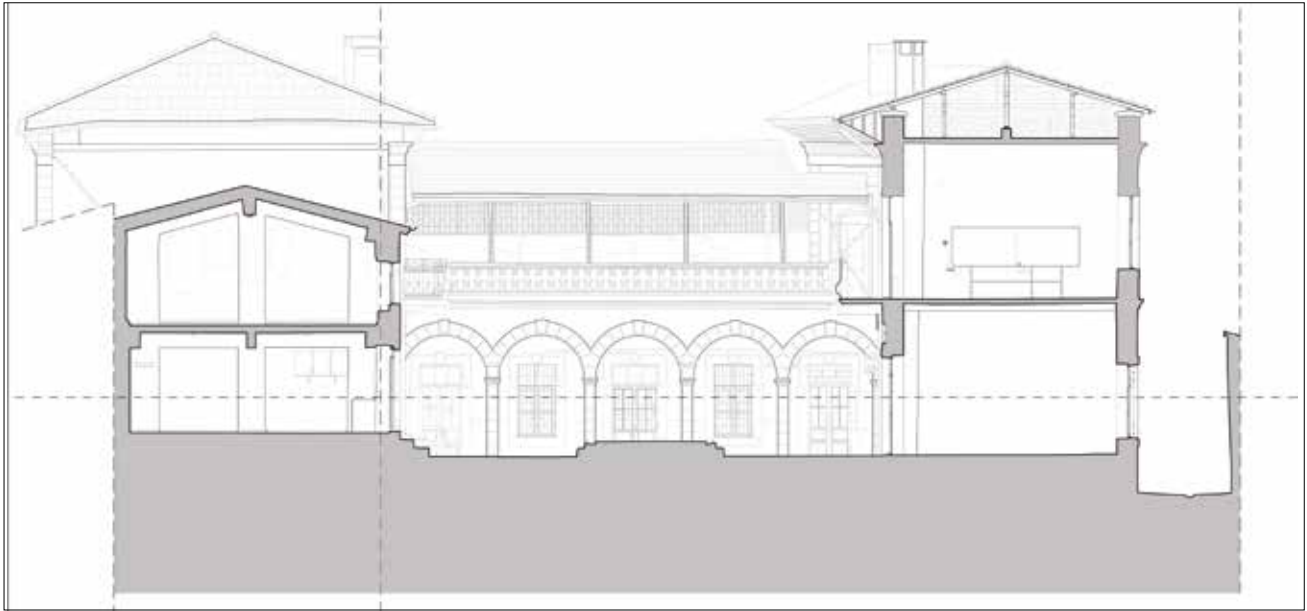
GİRİŞ

1938 yılına kadar süren yirmi yıllık Fransız Mandası Dönemi'nde Antakya'da ve manda idaresinde bulunan diğer yerleşimlerde yeni eğitim kurumları kurulmuş ve eğitim yapıları inşa edilmiştir. İnşa edilen eğitim yapılarının çoğu işlev değiştirmiş ve/veya yıkılarak yerine yeni yapılar inşa edilmiştir. Bu çalışmaya konu olan *Ecole des Soeurs-Fevzi Çakmak İlkokulu*, özgün işlevi ile günümüze ulaşmış ender yapılardan biri olma özelliği sebebiyle dönem yapılarına yönelik bilgi ve belge değeri bulunmaktadır. Bu sebeple makalede, yapının diyakronik incelemesi, yapı özelinde yapılan tespitler ve yakın çevrede bulunan dönem yapılarıyla ilişkili karşılaştırmalı çalışma ışığında, *Ecole des Soeurs-Fevzi Çakmak İlkokulu*'nun sahip olduğu mimari karakterinin oluşum ve dönüşüm sürecinin analizi amaçlanmıştır. Analizde; kültür varlığına yönelik yazılı kaynaklardan, eski fotoğraflardan, eski tarihli çizimlerden, yapıdan gelen izlerden, yasal dokümanlardan ve dönem yapıları üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmadan faydalanılmıştır.

Bu kapsamda, birincil derecede güvenilir kaynaklardan¹ (Bakırer, 1982) yazılı ve kartografik dokümanlar (Kadastral planlar, Tapu Sicil kayıtları), yapı kategorisi ile ilgili tüm görsel, sözel ve yazılı materyaller kütüphanelerden², sanal veri-tabanlarından ve ilgili kurumlardan³ temin edilmiş ve incelenmiştir. Elde edilen tüm veriler yapı özelinde gerçekleşen mimari eleman, strüktürel sistem, kütle-cephe özellikleri ile ilgili tespitlerle çözümlenerek yapının oluşum ve dönüşüm sürecinin tarihsel dönemleri ve içeriği saptanmıştır.

YAPININ GENEL TANIMI

Fransız Mandası Dönemi'nin ilk yıllarında inşa edilen okul, yapıldığı dönemde sahip olduğu yapı-avlu-parsel sınırı ilişkilerini devam ettirmektedir. Zemini kesme taş kaplı iki avluya sahip yapının ana avlusunda yer alan kütleler *U* biçimli oturma avluyu çevrelemektedir. Avlunun güneydoğu cephesinde beş akslı, kemerli, betonarme kolonlu, söveleri çarpma çimentoyla bosajlanmış bir revak mevcuttur (Şek. 1⁴, Foto. 1).

Şekil 1. Güneydoğu avlu cephesi (Rölöve çiziminden üretilmiştir, 2020). / South-east courtyard facade (Produced from measured drawings, 2020).

Çalışmada izlenen temel yöntem, yapının tarihsel süreç içerisinde değişime uğramış, kısmen ve/veya tamamen yok olmuş, eklenmiş kütsel ve mimari öğelerinin işlevsel gereksinimler, mimari gereklilik, yapıdan gelen izler, karşılaştırmalı çalışma analizleri ile tespit edilmesini kapsamaktadır.

¹ Birinci dereceden güvenilir kaynaklar Ömür Bakırer'in "Mimarlık Tarihi Araştırmalarında Belgelerin Katkıları" isimli makalesinde yapı kitabeleri, vakfiyeler, tahrirler, şeriye mahkeme sicilleri, mühimme ve maliye defterleri, şeriye ve müteferrik defterler, seyahatnameler, haritalar, topoğrafik haritalar ve gravürler olarak belirtilmiştir.

² Yazar tarafından yapılan kaynak araştırmasında üniversite kütüphanelerinden (ODTÜ-Bilkent-HMKÜ) ve Milli Kütüphane arşivinden yararlanılmıştır.

³ Sanal veri-tabanları ve ilgili kurumlardan edinilen bilgi ve belgeler yazı içinde kurum adı ve veri-tabanı bilgisi verilerek sunulmaktadır.

⁴ Makalede MNR Mimarlık tasarım-proje-restorasyon firmasının hazırladığı rölöve çizimleri firmanın izniyle kullanılmıştır.

Fotoğraf 1. Okulun ana avlusu. (Rifaioğlu, M. N., 2019)
/ *Main courtyard of school.*

Fotoğraf 2. Ana avlunun güneybatı cephesi. (Rifaioğlu, M. N., 2019)
/ *South-east facade of main courtyard.*

Avlu cephelerinde yüksek dikdörtgen, söveleri neoklasik üsluplu pencere ve kapı açıklıkları bulunmaktadır. Tüm açıklıkların sövelerinde çarpma çimento sıva uygulanmıştır (Foto. 2). Avlunun güneybatı cephesinde yapının diğer cephelerinden ayrılan bir detay gözlenmektedir. Cephenin zemin kat kotunda yer alan dört açıklığın üstünde geleneksel Antakya konutlarının avlu cephelerinde yaygın olarak bulunan çiçek ve geometrik desenli taş oyma bezemeler yer almaktadır (Foto. 3).

Yapının kuzeydoğu cephesinde ana giriş kapısı bulunmaktadır (Şek. 2). Yapının ana giriş kapısının üstünde ferforje lanternli kemer profilli demir saçak, dönemin mimari estetik anlayışına referans olmaktadır (Foto. 4). Kapının sövesinde çarpma çimento sıva, taş sövede bulunan yuvaya oturan mil menteşede tek kanat ahşap kapı mevcuttur. Dönem yapılarına benzer neoklasik cephe biçimlenmesine sahip olan yapının tüm cephelerin özgün mimari elemanlarında kayıplar ve/veya değişimler mevcuttur (Şek. 3).

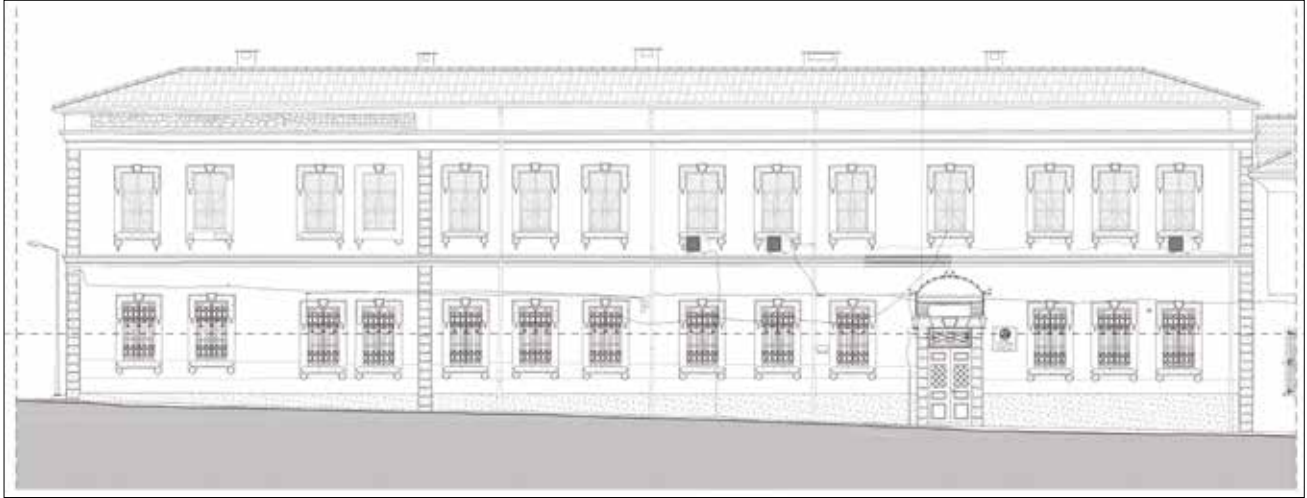

Fotoğraf 3. Ana avlunun güneybatı cephesinde bulunan çiçek ve geometrik desenli taş oyma bezemeler. (Rifaioğlu, M. N., 2019)
/ *Flower and geometric carved stone decorations on the south-west facade of main courtyard.*

Fotoğraf 4. Okulun ana giriş kapısı. (Rifaioğlu, M. N., 2019)
/ *Main entrance gate of school.*

Ana kütlelinin üst katında avluya doğru I profilli putrellerle oluşturulmuş açık koridor bulunmaktadır. I putrellerin altları köşegen sıvalıdır. Koridorda yer yer ana yapının avlu cephesine mesnetlenmiş ferforje bir korkuluk mevcuttur. Üst katın saçak kotunda bir silme ve silme üstünden itibaren ahşap rabıta ile kapatılmış çatı saçağı bulunmaktadır (Foto. 5). Yığma yapım sistemi ile çözümlenmiş I putrelli döşemeler dönemin yapım teknolojisine yönelik bilgi sunmaktadır.

Şekil 2. Kuzeydoğu cephesi (Rölöve çiziminden üretilmiştir, 2020). / North-east courtyard facade (Produced from measured drawings, 2020).

Şekil 3. Güneybatı avlu cephesi. Üst katta yer alan pencerelerin doğramaları değişmiş ve ahşap panjurları yok olmuştur (Rölöve çiziminden üretilmiştir, 2020). / South-west courtyard facade. There have been alterations and missings in the architectural elements of the building (Produced from measured drawings, 2020).

Fotoğraf 5. Revaklı cephenin tavanında bulunan pütreller. (Rifaioğlu, M. N., 2019) / I beams and the ceiling of the portico.

Fotoğraf 6. Ana avlunun Kuzeydoğu cephesi ve ikinci avluya geçiş mekânı (Rifaioğlu, M. N., 2019). / North-east facade of the main courtyard and transition space between main and second courtyard.

Yapının ana avlusunun kuzeydoğu cephesinde bulunan mekândan ikinci avlusuna geçiş bulunmaktadır (Foto. 6). İkinci avluya geçiş mekânının köşesi kedi merdiveni biçiminde bosajlanmıştır. Zemin döşemesi siyah

bordürlü renkli geometrik desenli mermer kaplamalı geçiş mekânından üst kata dökme mozaik basamaklı çift kollu bir merdivenle ulaşılmaktadır (Foto. 7).

Fotoğraf 7. Ana merdiven ve ikinci avluya geçiş mekânının mermer zemin döşemesi (Rifaioğlu, M. N., 2019). / *Main staircase and the marble floor covering of the transition space between main and second courtyard.*

Dersliklerin zemin kaplamalarında farklı geometrik biçim ve desenlere sahip karosiman, kesme taş ve beton şap kullanımı mevcuttur. Zemin kat güneybatı avlu cephesinde bulunan çiçek ve geometrik desenli taş oyma bezemelerin olduğu üç dersliğin zemin döşemesi -ana avluda olduğu gibi- kesme taş kaplıdır (Foto. 8-9-10).

Fotoğraf 8. Kesme taş zemin döşemeli sınıf (Rifaioğlu, M. N., 2019). / *Classroom with fine cut stone floor covering.*

Fotoğraf 9. Karosiman zemin döşemesi (Rifaioğlu, M. N., 2019) / *Cement tile floor covering.*

Fotoğraf 10. Beton şap zemin döşemeli sınıf (Rifaioğlu, M. N., 2019). / *Classroom with concrete screed floor covering.*

FRANSIZ MANDASI YÖNETİMİNDE YAKIN ÇEVREDE EĞİTİM YAPILARI

Fransız Mandası yönetiminde bulunan Suriye’de Şam, Halep, Lazkiye ve Rakka’da Fransızlar tarafından inşa edilen okullar üzerinden yapılan incelemede, Antakya’da inşa edilen *Ecole de Soeurs* ile mimari üslup ve kütle özellikleri bakımından benzerlikler tespit edilmiştir. Suriye’nin Lazkiye kentinde 1933 yılında inşa edilen *École des Soeurs Carmélites Françaises (Fransız Karmelit Kız Kardeşler Okulu)* bir uzun ve bir kısa kültenin dik açılı birbirine değen bir şekilde konumlanmasıyla oluşan L biçimli bir oturma sahiptir. Bir avlu etrafında çözümlenen okulun uzun kültelinin başına bitişik tek katlı ve mimari üslup olarak müstemilat kütleleri olarak nitelenebilen bir kütleyle sonlanmaktadır. Ana kütle iki katlı ve kırma çatılıdır. Zemin katta avlu cephesi boyunca ikinci katın çıkma düzleminde bir revak yer almaktadır. On bir kemerli açıklıkla oluşan revağın L kültelinin kesişiminde bulunan bölümünün kapalı mekâna dönüştürüldüğü gözlenmektedir. Revak zemini avlu zemininden kot ve malzeme farkı ile ayrılmıştır. Revaktan okulun zemin katında bulunan mekânlara giriş

bulunmaktadır. Mekânlarda revağa açılan dikdörtgen açıklıklı ve ahşap panjurlu pencereler bulunmaktadır (Foto. 11).

Fotoğraf 11. Suriye Lazkiye’de 1933 yılında inşa edilmiş olan / *École des Soeurs Carmélites Françaises* (Fransız Karmelit Kız Kardeşler Okulu) (<http://www.tabib-web.eu>). *École des Soeurs Carmélites Françaises* built in 1933 in Latakia, Syria.

Yapının üst katında, üç açıklıklı aks düzenine rastlanmaktadır. Her üçlü pencere düzeninin arasında zemin kat revak kolonlarının çatı kotuna kadar yükseldiği gözlenmektedir. Dört aks ve her aksta üç adet çift kanat dikdörtgen pencerede çift kanat ahşap panjur ve pencerelerin çevresinde bosajlı çarpma çimento söve bulunmaktadır. Fransız Mandası Dönemi’nden sonra yapıya benzer aks aralıklarına sahip, revaksız iki katlı bir kütle eklenerek yapı, avlu etrafında sıralanan U biçimli bir oturma şemasına dönüşmüştür (Foto. 12).

Lazkiye’de 1924 yılında Harem yolunun üstünde inşa edilmiş olan *Écoles Des Frères* (Kardeşler Okulu) yüksek kemerli bir revak ile yola cephe vermektedir. Yapının dış cephesini oluşturan revağın tavanında I profil pütrelli volta döşeme görülmektedir (Foto. 13). *College des Frères des Ecoles Chrétiennes* (Hristiyan Okullarının Kardeşleri Koleji) ile *Collège des Filles Américaines* (Amerikan Kız Koleji)’nin kare taban alanına sahip yüksek ve kırma çatılı tek kütlelerde yer aldığı bilinmektedir. Bu okullar Fransız Dönemi’nde Lazkiye’de bulunan yapıların okula dönüştürülmesiyle açılmıştır (Foto. 14-15).

Osmanlı Dönemi’nde kurulan ve Fransız Mandası Dönemi’nde kullanımı devam eden Halep’te Fransiskenlere ait olan *College de Terre Saint’in* (*Terre Saint Koleji*) yapımı 1853 yılında başlamış ve 1879 yılında tamamlanmıştır. Okul ve kiliseden oluşan yapı kompleksi dikdörtgen bir avlu etrafında konumlanmış iki katlı kütlelerden oluşmaktadır. Kısa kenarın avlu cephesinde üstü çapraz tonozlu kemerli bir revak bulunmaktadır. Avlu cepheleri Osmanlı Dönemi geleneksel ve neo-

Fotoğraf 12. *École des Soeurs Carmélites Françaises* (Fransız Karmelit Kız Kardeşler Okulu) okuluna eklenen kütle (<http://www.tabib-web.eu>). / *The addition part of École des Soeurs Carmélites Françaises*.

Fotoğraf 13. Suriye Lazkiye’de 1924 yılında inşa edilmiş olan *Écoles Des Frères* (Kardeşler Okulu) (<https://syrmh.com>). / *Écoles Des Frères* built in 1924 in Latakia, Syria.

Fotoğraf 14. Suriye Lazkiye’de bulunan *College des Frères des Ecoles Chrétiennes* (Hristiyan Okullarının Kardeşleri Koleji) (<https://syrmh.com>). / *College des Frères des Ecoles Chrétiennes* in Latakia, Syria.

Fotoğraf 15. *Collège des Filles Américaines* (Amerikan Kız Koleji) (<https://syrmh.com>).

klasik üsluplu mimari öğelere sahiptir. Avlunun revaklı cephesinin önünde St. Antonio Beduin'nin heykeli bulunmaktadır (Foto. 16). Fransiskanların kurduğu okul, yatılı erkek okulu olarak hizmet vermiş ve Fransız Mandası Dönemi'nde de varlığını sürdürmüştür. Okulun zemin katta bulunan bir mekânı kilise olarak işlevlendirilmiştir (Foto. 17). Öğrenci yatakhaneleri, zemin katta çapraz tonozlu mekânda yer almaktadır (Foto. 18). Yapı kompleksi, Suriye Devleti Dönemi'nde müzeye çevrilmiş ve okulda bulunan dini referanslar kaldırılmıştır (Foto. 19-20).

Fotoğraf 16. Halep'te bulunan College de Terre Saint (Terre Saint Koleji)'in avlusu, 27 Ekim 1895 (Fotoğraf: Yapıda bulunan görsel, yazar tarafından fotoğraflanmıştır, Ekim, 2005). / *The courtyard of College de Terre Saint in Aleppo.*

Fotoğraf 17. Okulun kilisesi (Fotoğraf: Yapıda bulunan görsel, yazar tarafından fotoğraflanmıştır, Ekim, 2005). / *The church section of school.*

Fotoğraf 18. College de Terre Saint (Terre Saint Koleji)'in yatakhaneleri (Fotoğraf: Yapıda bulunan görsel, yazar tarafından fotoğraflanmıştır, Ekim, 2005). / *The dorm space of College de Terre Saint in Aleppo.*

Fotoğraf 19-20. Halep'te bulunan College de Terre Saint (Terre Saint Koleji)'nin Suriye Devleti Dönemine ait fotoğrafları (Rifaioğlu, M. N., Ekim 2005). / *College de Terre Saint in 2005.*

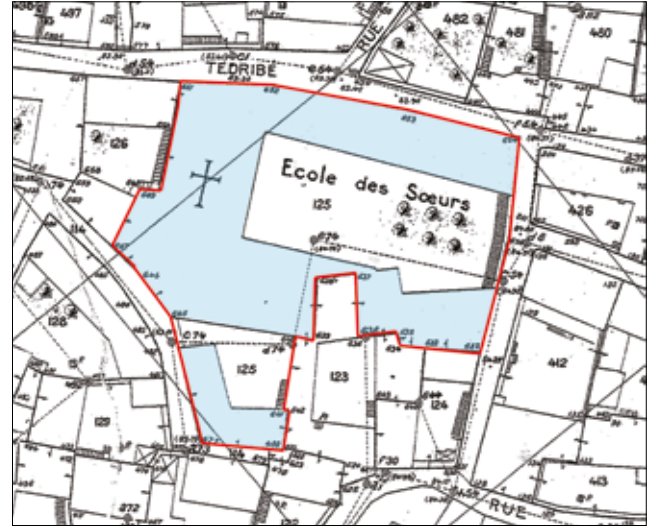
İncelenen eğitim yapılarında ortak olarak dikdörtgen büyük bir avlunun, avlunun enaz bir kenarında kemerli bir revağın, cephe biçimlenmelerinde neo-klasik üslubun olduğu anlaşılmaktadır. Okullarda kilise olarak kullanılan bir mekân bulunabilmektedir. Yatakhane ve dersliklerin avlunun çevresinde konumlandığı anlaşılmaktadır. Yapıların hepsinde ana yapı malzemesi taş olmasına karşın, birkaç örnekte *I* pütrelli volta döşemenin bulunduğu tespit edilmiştir.

YAPININ OLUŞUM SÜRECİ

Fransız Mandası Dönemi'nde *Ecole des Soeurs* (*Kız Kardeşler Okulu*), Sabiha Killez'e ait olduğu bilinen 3 parselde yer alan konutların yerine inşa edilmiştir (Antakya Fevzi Çakmak Ortaokulu Bülteni, 1984)⁵. İnşa sürecinin başında, Sabiha Killez'den satın alınan parsellerde bulunan konutlar yıkılmış, parseller tevhit edilerek 1321 m²'lik 125 numaralı tek parsel olarak kadastral plana işlenmiştir. *Ecole de Soeurs* oluşan yeni parselde dönemin eğitim binalarına benzer olarak büyük ve küçük iki avlunun çevresinde yapılaşmıştır (Şek. 4). Kadastral planın tarihi göz önüne alındığında, okul yapısının 1919-1929 yılları arasında Fransız Mandası Dönemi'nin başlarında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Rıfat Özdemir'in Antakya Şer'iyye Sicilleri üzerinde yaptığı çalışmaya göre, 1709 yılında kentte yirmi üç mahalle bulunmaktadır (Özdemir 1994:126). Yapı, bu mahallelerden Makbel Mahallesi'nde konumlanmaktadır. Farklı etnik ve dini grupların yoğunlaştığı bölgelere referansla verilen mahalle isimlerine göre Makbel Mahallesi'nin kuzeyi Makbel İslam, güneyi Makbel Hristiyan olarak ikiye bölünmüştür (Weulersse 1934: 44). *Ecole des Soeurs*, Makbel Hristiyan bölümünde yer almaktadır.

Weulersse, Antakya'daki Türk mahallelerini aristokrat, aristokrat mahallelere göre daha az homojen ve en fakir mahalleler olmak üzere üç ana grupta incelemektedir. Makbel Mahallesi ile birlikte Cami-i Kebir, Kastal İslam, Ümran, Dakik, Debbus ve Şenbey Mahalleleri aristokrat mahalleler olarak belirtilmiş ve bu mahallelerde "dar ve uzun sokakları sınırlayan penceresiz, kör ve çıplak duvarların arkasında, ağaların büyük güzel avlulara açılan zengin evlerinin, okulların ve dini yapıların" (Weulersse 1934:44) varlığından söz etmiştir. Fransız Mandası Dönemi kadastral planları ve mülkiyet bilgileri ile ilgili yapılan araştırma sonucunda mahallelerde yoğunlaşan homojen dini-etnik mülkiyet deseninin içinde heterojen bir sosyo-kültürel demografik yapının olduğu tespit edilmiştir (Rifaioğlu 2014).

Şekil 4. Kütüphane-avlu-parcel sınırı ilişkisi (Yazar tarafından 1929 tarihli kadastral plan üzerinden hazırlanmıştır, 2019). / *Mass-court-yard-parcel boundary relation prepared from 1929 cadastral plan.*

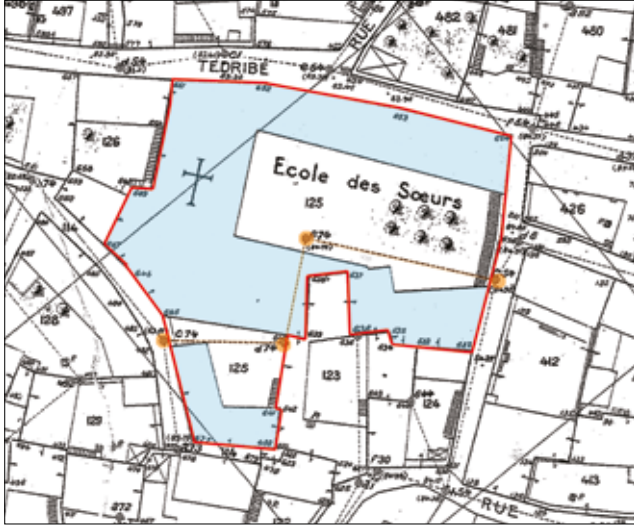
Kadastral planda, büyük ve küçük iki avlunun etrafında konumlanmış okulda; kilise, eğitim kütleleri ve tek kollu merdivene sahip müstemilat kütleleri görülmektedir. Büyük avlunun güneyinde ağaçlar ve merdiven bulunmaktadır. Haritanın belgeleme yöntemiyle ilişkili olarak çizilen daireler poligon noktalarını, daireleri birleştiren kesik çizgilerse poligon aktarımlarını nitelemektedir. Poligon noktalarının ve aktarım hatlarının konumlarının çözümlenmesiyle⁶, yapının büyük avlusunun kısa cephesinde merdivenin altından bir girişin olduğu, büyük avlu ile küçük avlu arasında günümüzde de mevcut olan -kütlelerin altında kalan- geçişin yer aldığı, küçük avluda ise arkada yer alan çıkmaz sokaktan ulaşılan -günümüzde kapatılmış olan- bir girişin daha olduğu anlaşılmaktadır (Şek. 5).

Fransız Mandası Dönemi'nde lise eğitimi verilen *Ecole de Soeurs*'da, Hatay'ın Anavatana katılımından sonra Fransız Lisesi, Lise Okulu, Merkez Ortaokulu, Fevzi Çakmak Ortaokulu ve Fevzi Çakmak İlkokulu isimleri ile eğitim-öğretim faaliyeti devam etmiştir. Okul, Fevzi Çakmak Ortaokulu ismini 1978, Eylül ayında Kurucu Müdür Halil İbrahim Uğurluel başkanlığında almıştır. Fevzi Çakmak Ortaokulu'nda 1980 yılında laboratuvar, 1981 yılında kız ve erkek öğrenciler için ayrı ayrı işlikler, 1982 yılında spor ve müzik odaları, 1983 yılında da tam teşekküllü okul kooperatifi ve okul kütüphanesi kurulmuştur (Antakya Fevzi Çakmak Ortaokulu Bülteni 1984)⁷.

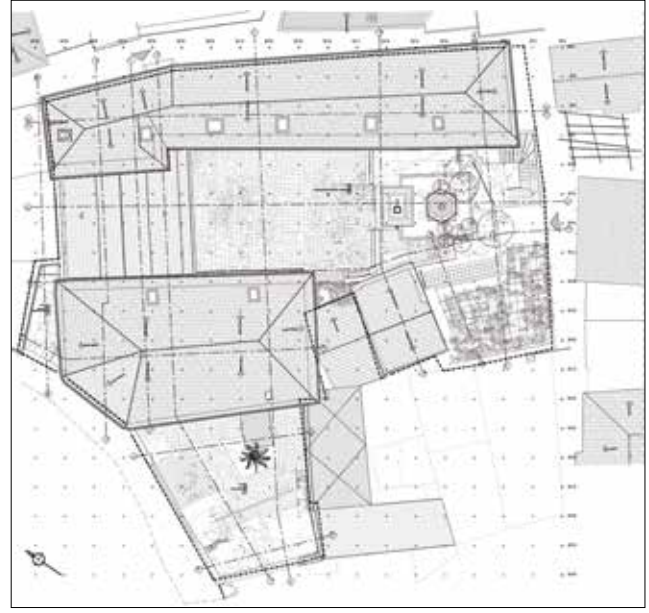
⁵ Antakya Fevzi Çakmak Ortaokulu Bülteni, Yıl.1, Sayı.1, 1984.

⁶ Kadastral planın belgeleme yönteminin çözümlenmesi yazarın özgün çalışmasıdır. Yazar tarafından yapılan poligon noktaları ile aktarım hatlarının çözümlenmesi yapı çevrenin özgün niteliklerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

⁷ Antakya Fevzi Çakmak Ortaokulu Bülteni, Yıl.1, Sayı.1, 1984.

Şekil 5. Kadastral planda yer alan poligon noktaları ve aktarım hatlarının çözümü (Yazar tarafından 1929 tarihli kadastral plan üzerinden hazırlanmıştır, 2019). /Analysis of polygon points and transfer lines in cadastral plan.

Şekil 6. Vaziyet Planı (Rölöve çiziminden üretilmiştir, 2020). Site plan (Produced from measured drawings, 2020).

Yapı günümüzde, Kentsel ve 3. Derece Arkeolojik sit alanı içerisinde, mülkiyeti Maliye Hazinesine ait, Milli Eğitim Bakanlığı'na tahsisli, Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 15.11.1985 tarih ve 1558 sayılı kararı ile tescilli⁸ olup çeşitli basit onarım müdahaleleri dışında kapsamlı restorasyon müdahalesi geçirmemiştir⁹. Yapının 2019 yılına ait rölöve çiziminde yer alan vaziyet planında Fransız Dönemi'nde hazırlanan kadastral planda görülen küçük avluda yer alan müştemilat kütesinin yok olduğu, büyük avluda bulunan merdivenin yerine başka bir merdivenin çözümlendiği ve yapının ana kütle sınırlarını nispeten koruduğu anlaşılmaktadır (Şek. 6).

Yapının içinde bulunduğu kentsel bağlamı; yoğun geleneksel konut dokusu, Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilisesi, Sarımiye Cami ve Cindi Hamamı gibi anıt ve sivil mimarlık eserlerinin birlikteliği oluşturmaktadır. Fransız Dönemi'nde yapının yakın çevresinde bulunan diğer eğitim yapıları yok olmuş karagah ve komutan evi işlev değiştirmiştir. Yapının bulunduğu çevrede özgün işlevi ile birlikte günümüze ulaşan çok az sayıda yapı kalmıştır. Konutların çoğu gastronomi ve eğlence sektörüyle ilişkili işlevlere dönüşmüştür. Fevzi Çakmak İlkokulu tarihi çevre içerisinde dini yapılar ve hamam dışında özgün işlevini koruyarak günümüze gelmiş tekil bir örnektir.

⁸ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 11.07.2019 tarih ve 181 sayılı kararı ile koruma grubu 1. Grup yapı olarak belirlenmiştir.

⁹ 2019 yılında Hatay Valiliği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı tarafından yapının Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri Hizmet Alımı işi gerçekleştirilmiştir. MNR Mimarlık tasarım-proje-restorasyon firması için yüklenicisidir.

YAPININ DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Araştırma sürecinde elde edilen veriler doğrultusunda, yapının dönüşüm sürecine ilişkin müdahalelerin yoğunlaştığı üç dönem aralığı belirlenmiştir. Dönem aralıkları, yapının ilk inşa tarihinden itibaren geçirdiği süreç, yapıdan gelen izler, yazılı ve görsel kaynakların değerlendirilmesi sonucunda elde edilen değişikliklerinin sınıflandırılması yapılarak belirlenmiştir.

1919-1928 yıllarını kapsayan birinci dönem yapının inşa edildiği süreci kapsamaktadır. Fransız Mandası döneminde inşa edildiği tespit edilen yapının yapım yılı Manda Döneminin başladığı 1919 yılı sonrasındır. Okul tarihçesinde yazan bilgiler ışığında, Fransızların Hatay'ı işgalinin ardından üç parselde konumlanan evlerin Fransızlar tarafından satın alınmasıyla okulun yapım süreci başlamıştır (Antakya Fevzi Çakmak Ortaokulu Bülteni, 1984).

İkinci dönem; yapının günümüze ulaşan parsel-kütle biçimlenişinin oluşmasıyla başlamaktadır. Bu dönemde okula Madame Vuyyu adında bir öğretmenin tayin olduğu (Bilgili 1939:49) ve okulun orta mektep seviyesine yükseltilerek yapıya yeni kütlelerin eklendiği anlaşılmaktadır (Bilgili 1939). Önceki dönemde yer alan L biçimli kütlelerin U biçimli yapıya dönüşmesiyle başlayan dönemde, günümüzden farklı olarak doğu kütesinin üst katının bu dönemde kısmi olarak var olduğu tespit edilmiştir (Foto. 21).

Üçüncü dönem olarak değerlendirilecek bir sonraki dönem, yapının özellikle üst katının kapsamlı müdahale görecer günümüze ulaşan biçimine en yakın hale geldiği dönemdir. Bu dönemde, Kutlu Sokak ile Gazipaşa Sokağın kesiştiği köşede zemin oturumunda çekme yapılmış ve burada yer alan kütlein üst katı inşa edilmiştir. Bu kapsamda, üst kata ulaşan merdiven müdahale görecer betonarme kolonlarla desteklenen L biçimli yeni bir merdivenin inşa edildiği tespit edilmiştir. Fakat, ilerleyen zamanlarda bu merdiveninde yok olduğu sonrasında günümüze ulaşan U biçimli merdivenin inşa edildiği yapıdan gelen izlerden anlaşılmaktadır.

BİRİNCİ DÖNEM: 1919 YILI SONRASI – 1928 YILI ARASINDAKİ SÜREÇ

Yapının ilk yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte yapım sistemi, mimari elemanlar ve literatürden gelen bilgiler ışığında yapının 1919 yılı sonrasında inşa edildiği tespit edilmiştir. Fransız kadastral planında parselin bir kenarında haç işareti bulunmaktadır ve parsel üzerinde “Ecole des Soeurs” yazmaktadır (Şek. 4). Kız Mektebi anlamına gelen bu yazıdan anlaşıldığı üzere

Fotoğraf 21. Yapının ikinci dönemine ait görsel (www.delcampe.net). The image belongs to the second period of the building.

o dönemde yapı okul olarak kullanılmıştır. Kuzeybatı kısmında yer alan hac işareti kütlein dini bir amaçla da kullanıldığını göstermektedir. Bu dönemde yer alan kütlelerin plan şeması günümüze ulaşan kütleler ve yapıdan gelen izler ile Fransız kadastral planlarında bulunan parsel-kütle ilişkilerinin karşılaştırmalı çalışması yapılarak çözümlenmiştir. Elde edilen tüm veriler dönem yapıları ve yapı içi karşılaştırmalı çalışmalarla ilişkilendirilerek yapının birinci döneminin varsayımsal plan şeması oluşturulmuştur (Şek. 7).

Yapılan mimari analiz doğrultusunda, yapının günümüze ulaşan parsel-kütle yerleşiminin Fransız kadastral planlarında da benzer biçimde yer aldığı fakat kütlein güneybatı kolunda yer alan betonarme kolon ve

kirişlemenin olduğu bölümün ilk dönemde olmadığı tespit edilmiştir. İkinci dönemde eklenecek bu bölüm putrel kirişlemelerinin farklı biçimlenişi, kiriş duvar birleşimlerinde kirişlerin kesilmiş olması, üst katta yer alan duvar kalınlıklarının farklılaşması, avluda olması

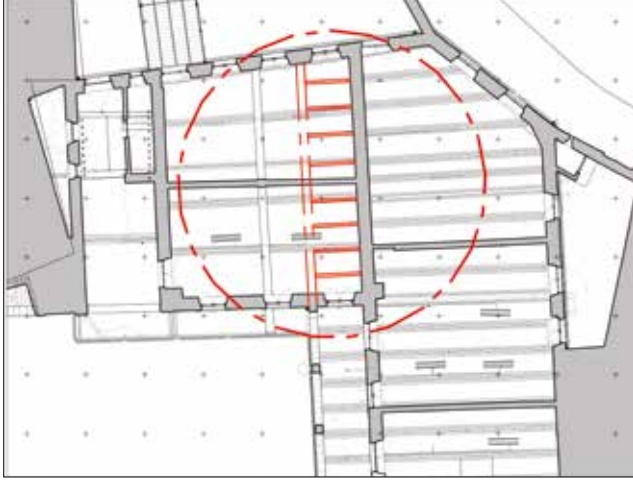

Şekil 7. Birinci dönem zemin kat plan şeması (Yazar, 2019). First period ground floor plan.

beklenen taş rögar kapaklarının ikinci dönemde eklenmesi kütlein iç mekânında kalmış olması gibi sebeplerle güneybatı kitlesinin ilk dönemde olmadığı varsayımı güçlenmektedir. Bu dönemde yakın coğrafyada inşa edilen aynı nitelikteki diğer okulların parsel-kütle yerleşimine bakıldığında da benzer nitelikte L biçimde parselde yerleşim yaygındır (Şek. 8).

Yapının tavan planı incelendiğinde, bu kütlede yer alan putrelli kiriş aralıklarının farklılık gösterdiği ve yapının geri kalanından farklı olarak putrelli kirişlerin yağma duvara değil de betonarme kirişe oturması burada yer alan kütlein yapıya sonradan eklendiğini güçlendirmektedir. Günümüze ulaşan betonarme kolon ve devamında yer alan yapıya uyumsuz betonarme kiriş kaldırıldığında bu kiriş oturan putrelli kirişler de kaldırılmaktadır. Dolayısıyla bu kısımdaki kütlein birinci dönem var olamayacağı anlaşılmaktadır. Kütlein bu kısmı kaldırıldığında açığa çıkan yağma duvarda da kütlein devamında görülen putrelli kiriş düzeninin devam ettiği fakat bu kirişlerin uçlarının kesildiği görülmektedir. Bu bulgu, kirişlerin ucunun birinci dönemde revaka oturduğunu ispatlamaktadır (Foto. 22).

Parselde yer alan diğer kütlelerin birinci dönemde var olduğu kabul edilmiştir. Yapının çatı arası incelendiğinde

Şekil 8. Birinci dönemde var olmayan kütlede yer alan revak ve putrel kiriş izleri (Yazar, 2019). / *The traces of portico space and I profile beams.*

çatının ahşap kirişlemelerinin yapının parapet duvarlarına oturduğu tespit edilmiştir. Yığma taş ile imal edilen parapetlerin üzeri harman tuğla ile harpuştalanarak üzeri kavisli bir şekilde sıvanmıştır. Parapet ve üzerindeki tuğla dolgulu beton harçlı harpuştanın niteliğine bakıldığında yapı üst örtüsünün ilk döneminde teras çatı olduğu sonraki dönemlerde ahşap oturtma çatının yapıya

eklenerek mevcut parapetler üzerine ahşap kirişlerin geldiği anlaşılmaktadır (Foto. 23). Yapının üst örtüsünde yapıyı çevreleyen parapet duvarlar dışında zemin kattan beri yükselen yığma duvarlar da üst örtüde bölücü parapet olarak devam etmektedir. Bölücü parapetlerde taş yığma olup harpuşta kısmında harman tuğla üzeri beton harç yer almaktadır (Foto. 24).

Fotoğraf 23. Çatı arası ve çatı parapeti. (Rifaioğlu, M. N., 2019) / *Attic and roof parapet.*

Fotoğraf 24. Yığma parapet duvarı. (Rifaioğlu, M. N., 2019) / *Masonry roof parapet.*

Fotoğraf 22. Birinci dönemde var olmayan kütlede yer alan betonarme kirişe oturan putreller ve duvarda kesilmiş putrel izleri (Rifaioğlu, M. N., 2019) / *The traces of I beams.*

Çatı arasında yapının özgün kiremitleri bulunmuştur. Arı logolu Marsilya kiremitlerin üzerinde Guichard Carvin&cie markası yazmaktadır. Marsilya kiremitle ilgili yapılan araştırma sonucunda, kiremitlerin 1890 -1914 yılları arasında üretildiği tespit edilmiştir (Museum of Applied Arts & Sciences, Australia). Yapı ilk yapıldığı dönemde teras çatılı olarak inşa edilse de hemen sonraki dönemde Marsilya tipi kiremitli ahşap oturtma çatının yapıya eklendiği düşünülmektedir (Foto. 25).

Yapının Gazipaşa Caddesi, Kutlu Sokak ve Kutlu Sokak'tan ulaşılan 114 parsel numaralı çıkmaz sokağa (Büyük Çıkmaz) bakan üç sokak cephesi vardır. Günümüze ulaşan cephe biçimlenişinin birinci dönem plan şeması, 20. yüzyıl başlarında çekilen eski tarihli fotoğraflarla ve dönem yapıları ile yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda dörtgen formlu kapı-pencere açıklıklarının ve etrafını çevreleyen çimento harçla bezeli sövelerinin birinci dönem de var olduğu tespit edilmiştir. Yapının sokak ve avlu cepheleri de günümüze ulaştığı şekliyle sıvalıdır.

İKİNCİ DÖNEM: 1928 YILI – 20. YÜZYIL İKİNCİ YARISI ARASINDAKİ SÜREÇ

Yapının ikinci dönemi ana kütlede yer alan revaklı kısmının kısalarak yerine merdivenli kütlede eklenmesi ile

Fotoğraf 25. Yapıda kullanılan özgün kiremit ve MAAS Museum'da yer alan örneği (Rifaioğlu, M. N., 2019; Kaynak: <https://collection.maas.museum/object/190677>). / *The original roof tile used in the building and its example in the MAAS Museum.*

başlayan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde parsel-kütle ilişkisi Fransız kadastral paftalarında net bir biçimde tespit edilmekle beraber, dönem içinde çekildiği tespit edilen eski tarihli fotoğraflarda da yer almaktadır. Bu fotoğraflardan da görüldüğü üzere yapı genel hatlarıyla günümüze ulaşan biçiminde görülürken günümüze göre iki önemli kütleli farklılık yer almaktadır. Bunlardan birincisi, yapının Kutlu Sokağa bakan cephesini oluşturan kütleliğin bu dönemden sonra yeni bir kütle eki olarak büyütüldüğünün tespitidir. İkincisi ise günümüze izleri ulaşan yapının çıkamaz sokağa bakan avlusunda yer alan kütleliğin varlığının tespitidir (Foto. 26).

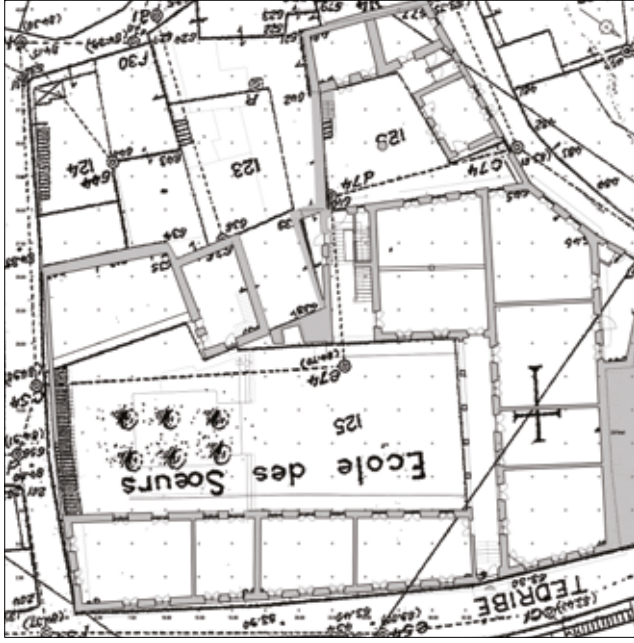
Kadastral planlar incelendiğinde parselin doğu köşesinde ana yapının günümüze ulaşan halinden daha uzun bir zemin oturumuna sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu kısmın sonraki dönemlerde sokak tarafından çekme yapılarak revize edildiği ve yapının bu kısımdaki üst katının inşa edilerek tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bu

dönemde yer alan fotoğraflarda üst kat görülmediği için bu kısımda yer alan avludan ulaşılan merdivenin yapının teras çatısına çıktığı tespit edilmiştir. Merdivenlerin parselin güney köşesine doğru devam etmesi ve burada kesikli çizgilerle belirtilen bir açıklığın olması merdivenin ters yönde çıkan yani parselin güney köşesindeki müstemilatın teras çatısına çıkan ikinci bir merdiven olduğunu göstermektedir (Şek. 9).

Ulucami minaresinden Askeri kışlaya doğru 20. yüzyıl başlarında çekilen fotoğrafta yapıda günümüze kadar ulaşan ana kütleler ile arka avluda yer alan günümüze izleri ulaşan kütle görülmektedir (Foto. 21). İlk dönemde tespit edilenden farklı olarak yapının üst örtüsünde ahşap çatı yer almaktadır. Ana kütleliğin cephelerinde pencereler önünde yer alan kepenkler de fotoğrafta tespit edilmiştir. Arka avluda yer alan L formu yapının bir kısmının iki katlı, bir kısmının tek katlı olduğu görülmektedir. İki katlı kütleliğin üst

Fotoğraf 26. 20. yüzyıl başlarında çekilen Antakya'nın hava fotoğrafı (Kaynak: Kondeleon C., 2000)./ *Aerial photograph of Antakya in the early 20th century.*

Şekil 9. İkinci dönem zemin kat plan şeması (Rifaioğlu, M. N., 2019) / Second period ground floor plan.

örtüsünün kırma çatılı, tek katlı kütle için ise teras çatılı olduğu tespit edilmiştir.

Yapının günümüze ulaşan kütleli farklılıkları dışında mekânsal olarak da değişimler tespit edilmiştir. Birinci katta zemin kaplamasında yer alan duvar izleri ve kapı-pencere açıklıklarındaki değişimler incelendiğinde bu dönemdeki iç mekân ve mimari elemanlardaki dönüşümler Şekil 10'da belirtilmiştir. Bu kapsamda, yapıdan gelen izlere göre bazı mekânların giriş kapılarının pencereye dönüştüğü kapı sövelerinin pencere kotuna kadar doldurulmuş olmasından anlaşılmaktadır. Birinci katta bu dönem eklenen kütle için de günümüze ulaşan durumundan farklı olarak yaklaşık 40 m²'lik birimler halinde daha küçük birimlerden ve bu birimler dışında servis mekânlarından oluştuğu tespit edilmiştir.

1940 yılına ait fotoğrafta arka planda okulun o dönemdeki mimari öğeleri görülmektedir. Günümüze ulaşamayan ahşap panjurların menteşe izleri günümüzde yapıda yer almaktadır. Pencerelelerden ve revaklardan uzanan soba borularından da anlaşıldığı üzere günümüzde var olan bacaların yapının ikinci döneminde olmadığı kanıtlanmıştır (Foto. 27).

Yapının cephesinde önceki döneme göre oluşan farklılıkları yeni kütle için eklenmesi ve bu dönemde ana yapının teras çatısına ahşap oturtma çatı imal edilmesi olmuştur. Bu kapsamda yeni eklenen kütle, cephe biçimlenişi olarak önceki dönemde var olan kütleyle eşdeğer biçimde şekillenmiş, kapı-pencere açıklıkları, parapet kotu gibi cepheyi oluşturan elemanlar benzer boyutlarda inşa edilmiştir.

Şekil 10. İkinci dönem birinci kat plan şeması ve yapıdan gelen izler (Rifaioğlu, M. N., 2019). / First floor plan in the second period of the building and the traces coming from the building.

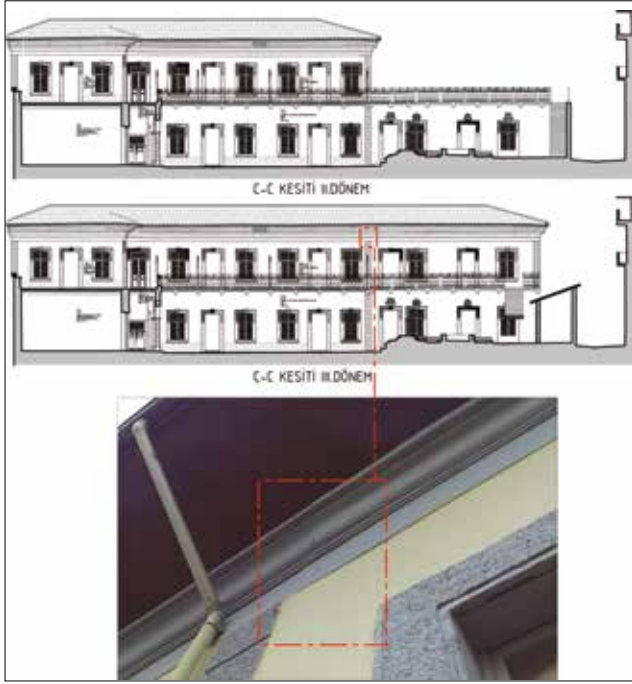

Fotoğraf 27. 1940 tarihli fotoğrafta görünen pencerede yer alan panjurun menteşe izleri (Rifaioğlu, M. N., 2019. Kaynak: Nakib, 2012). Hinge traces of the shutter in the window which is seen in the photograph dated 1940.

ÜÇÜNCÜ DÖNEM: 20. YÜZYIL'IN İKİNCİ YARISINDAN GÜNÜMÜZ ARASINDAKİ SÜREÇ

Yapının bu döneminde ana kütle günümüze ulaşan şekilde iki katlıdır. Önceki dönem fotoğraflarında yer almayan kütle için ikinci katın sonradan eklendiği yapıdan gelen izlerden de anlaşılmaktadır (Şek. 11). Bu müdahale sırasında yapının zemin oturum sınırında da değişim gerçekleşmiştir. Fransız kadastral paftalarında tespit edilen zemin oturum sınırı, Gazipaşa ve Kutlu Sokak kesişiminde yapılan yola terk ile küçülmüştür (Şek. 12).

Yapının zemin oturumunun değişmesi ile Fransız kadastral paftalarından tespit edilen avlu duvarına bitişik tek kollu merdiven de müdahale görmüştür. Bu kapsamda revize edilen merdivenin günümüze ulaşan merdivenden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Merdivenin günümüze ulaşan sahanlıktan başlayarak avluya doğru

Şekil 11. Eklenen kütle ile özgün kütle ile birleşiminde oluşan derz (Rifaioğlu, M. N., 2019). / *The joint formed between the original and added mass.*

Şekil 12. Üçüncü dönemde plan şeması ve parsel-kütle ilişkisinde Gazipaşa Caddesi ile Kutlu Sokak köşesinde yola terk edilen kısım (Rifaioğlu, M. N., 2019). / *Third period plan scheme and the mass transformation on the left corner of the building due to the expropriation of the lot at the intersection of Gazipaşa Road and Kutlu Street.*

L formda biçimlendiği sonraki dönemde sahanlıktan inen basamaklar yıkılarak günümüze ulaşan *U* biçimli merdivene dönüştüğü yapıdan gelen izlerden ve eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır (Foto.28).

İkinci avluda yer alan müştemilat kütleleri bu dönemde yıkılmıştır. Yok olan müştemilat kütlelerinin iki katlı, volta döşemeli, taş merdivenli bir yapı olduğu eski fotoğraflardan tespit edilmiştir (Foto 29). Kadastral planda görülen merdivenin bir kısmı günümüze ulaşmıştır (Foto 30). Çıkma kapısının günümüzde kapatıldığı yapıdan gelen izlerden anlaşılmaktadır (Foto 31).

Fotoğraf 28. Alta, yapının ikinci döneminde yer alan merdiven; üstte merdiven sahanlığının kesildiğini gösteren yapısal iz. (Rifaioğlu, M. N., 2019. Kaynak: Antakya Fevzi Çakmak Ortaokulu Mezunları Facebook grubu). / *Structural trace showing that the stair landing is cutted.*

Foto 29. İkinci avluda yıkılmış olan müstemilat kütle ve merdiveni (Kaynak: Antakya Fevzi Çakmak Ortaokulu Mezunları Facebook grubu). Annex building and its staircase in the second courtyard. The photo was taken before it was demolished.

Foto 30. Müstemilat merdiveninin günümüze ulaşan kısmı (Rifaioğlu, M. N., 2019). / *Remaining part of the staircase of the annex building.*

Foto 31. İkinci avlunun yıkılmış müstemilat külesine doğru bir bakış. Sağda çıkmaz kapısının kapatılmış açıklığı, sövesi ve kapı eşiğinin izleri görülmektedir (Rifaioğlu, M. N., 2019). / *The second courtyard. The demolished annex buildings and the traces of cul-de-sac entrance is seen.*

DEĞERLENDİRME

Ecole des Soeurs-Fevzi Çakmak İlkokulu Antakya'da Osmanlı Dönemi'nde bulunan mahalle mekteplerinden ölçek ve mimari program olarak ayrılmaktadır. Yapıldığı dönemde anıt eser ölçeğinde inşa edilmiş olan yapının günümüze ana işlevini ve yapısal bütünlüğünü kaybetmeden gelmesi dönemin sosyo-kültürel özelliklerinin mimari ortamla ilişkisini anlamamıza kaynak oluşturmaktadır.

Yapının oluşum ve dönüşüm sürecine yönelik yapılan mimari analizin tespitleri ışığında, yapının mimari elemanlarında malzeme, biçim, kullanımla ilişkili dönüşümlerin ve/veya kayıpların olduğu anlaşılmaktadır. Yapıdan gelen izlerden ve dönem yapıları üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmadan referansla özgün mimari elemanların yapıya kazandırılması önerilmektedir. İkinci avluda yok olmuş müstemilat külesinin özgün sınırları ve gabarisi korunarak tasarlanıp yapıya kazandırılması gerekmektedir.

Yapının eğitim işlevinin devam etmesi yapının özgün değerlerinin korunması için zorunludur. Kültür varlığında eğitim alan öğrencilerin kültürel miras alanlarına yönelik daha bilinçli ve duyarlı olacakları şüphesizdir. Bu nedenle yapı, koruma bilincinin olgunlaşması için bir eğitim aracı olarak ele alınabilir. Bu kapsamda yapının ilgili yerlerinde, okulun korunması gereken somut ve soyut değerlerinin yorumu ve sunumu öğrencilerin ve eğitimcilerin içinde buldukları kültür mirasına yönelik bilinçlenmelerine ve koruma duyarlılığına sahip olmalarına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Antakya Fevzi Çakmak Ortaokulu Bülteni, Yıl.1, Sayı.1, 1984.

BAKIRER, Ö., 1982.

"Mimarlık Tarihi Araştırmalarında Belgelerin Kategorileri",

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 1. Milli Kültür Şurası, Cilt 3, Sayı 36, sy: 25-29.

BİLGİLİ, Dr. M. F., 1939.

Manda İdaresinde: Hatay Kültür Hayatı, İktisat Basımevi, Antakya.

JACQUOT, P. 1931.

Antioche: Centre de Tourisme, Comite de Tourisme d'Antioche, Antakya.

KONDELEON C., 2000.

Antioch. The Lost Ancient City, Princeton University Press.

NAKİB, B., 2012.

Eski Antakya'dan Görünümler Tarihsel Yapılar ve Eski Ünlü Yerler, Antakya Belediyesi Kültür Yayınları, Antakya.

ÖZDEMİR, R., 1994.

"Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı 1709-1860", **Bellekten**, Cilt:LVIII, Sayı: 221, sy:119-157.

RİFAİOĞLU, M.N., 2014.

"The Historic Urban Core of Antakya under the Influence of the French Mandate, and Turkish Republican Urban Conservation and Development Activities", **Megaron Dergisi**, YTÜ, Mimarlık Fakültesi, İstanbul, sy:271-288.

URL-1: <https://collection.maas.museum>

URL-2: <http://delcampe.net>

URL-3: <https://symh.com/2018/01/15>

URL-4: <http://www.tabib-web.eu>

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BEYOĞLU'NDAKİ HÜSEYİN AĞA CAMİİ ÇEŞMESİ'NİN İNŞASI

THE CONSTRUCTION OF HÜSEYİN AĞA MOSQUE FOUNTAIN IN BEYOĞLU ACCORDING TO THE ARCHIVAL DOCUMENTS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 15 Mayıs 2020	Received: May 15, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 16 Mayıs 2020	Peer Review: May 16, 2020
Kabul: 26 Haziran 2020	Accepted: June 26, 2020

DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.005

Nurcan YAZICI METİN *

ÖZET

Beyoğlu, İstiklal Caddesi'ndeki Hüseyin Ağa Camii'nin bahçe duvarı köşesinde, Atıf Yılmaz Caddesi (Sakız Ağacı Caddesi) üzerinde bulunan çeşme, kaynaklarda cami ile aynı döneme, 16.yüzyıla tarihlendirilmiştir. Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen yazışmalar, keşf-i evvel defteri ve uygulanması planlanan çizimleri, çeşmenin 1880 yılında inşa edildiğini göstermektedir. Çeşmenin süslemeleri ve üzerindeki silik olan ve kısmen okunabilen tarih de bu tarihle uyumludur. Çeşme için Evkaf-ı Hümâyün tarafından hazırlanmış olan ilk projenin, masraflı olacağı gerekçesiyle uygulanmadığı; Beyoğlu Altıncı Belediye Dairesi tarafından hazırlatılan ikinci projenin ise değişikliklerle kısmen uygulandığı anlaşılmaktadır. Tek yüzlü, depolu/hazneli duvar çeşmesi olan ve caminin adıyla kaynaklarda tanımlanan çeşmenin süslemeleri de dönemi ile örtüşmektedir. Çeşmenin ayna taşındaki baklava dilimli geometrik düzenleme ortasında yer alan küp/vazo süslemesi de bu çeşmeye özgüdür. Çeşmenin keşf-i evvel defterinde, caminin karşısında, aynı cadde üzerinde yanmış başka bir çeşmenin bulunduğu ve mevcut yanık çeşmenin malzemesinin de yeniden inşa edilecek olan bu çeşmede kullanılacağı ifade edilmiştir. Yerinde yapılan incelemede, çeşmenin duvar yüzeyinde, musluk yerleri belli olan ayna taşı tespit edilmiştir. Çeşmenin inşası da tanımlanan çeşmenin yanması üzerine gündeme gelmiştir.

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin inşa sürecinde, dönemin vakıf baş mühendisi olduğu tespit edilen A. N. Perpignani de bir proje hazırlamıştır. Makalede, Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin mimari ve süsleme özellikleri tanımlanacak; çeşmenin inşa süreci ve tarihi ile hazırlanmış olan orjinal projeleri ele alınacak; son dönem Osmanlı mimarlığında çalışmalarıyla tanınan mimar Perpignani'nin bu çeşme ile bağlantısına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma Dönemi, Osmanlı Mimarisi, Hüseyin Ağa Camii, çeşme, Mimar Perpignani.

* Prof.Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İSTANBUL
e-posta: nurcan.metin@msgsu.edur.tr ORCID: 0000-0003-3859-4847

ABSTRACT

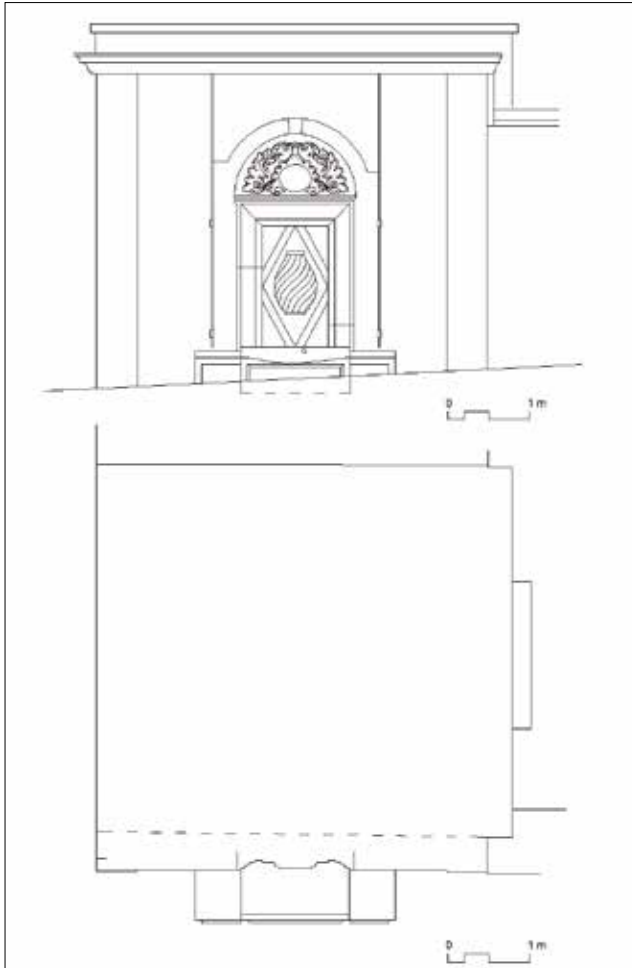
The fountain, located on the corner of the garden wall of Hüseyin Ağa Mosque on Istiklal Avenue in Beyoğlu, on Atıf Yılmaz Street (Sakız Ağacı Street), is dated to the same period as the mosque in sources, the 16th century. The correspondences, the keşfi-evvel book (construction book), and the drawings for implementation, in which are discovered the Ottoman Archive, show that the fountain was built in 1880. The decorations of the fountain and the partially readable history on it are also compatible with this date. It is understood that the first project prepared by Evkaf-ı Hümâyun for the fountain was not implemented on the grounds that it would be costly, and the second project prepared by Beyoğlu's Sixth Municipal Department was partially implemented with changes. The decoration of the fountain, which has a single-sided wall with a tank/reservoir and which is identified in the sources with the name of the mosque, also coincides with its period. The cube/vase decoration in the middle of the diamond-shaped geometric arrangement on the mirror stone of the fountain is also unique to this fountain. It is stated in the a keşfi-evvel (Construction book) book of the fountain, that there is another burned fountain on the same street opposite the mosque and the material of the existing burned fountain will be used in this fountain to be built. On-site inspection, a mirror stone with faucet locations was detected on the wall surface of the fountain. The construction of the fountain came to the agenda as a result of the burning of the defined fountain.

A. N. Perpignani, which was determined to be the foundation chief engineer of the period, also prepared a project during the construction process of the Hüseyin Ağa Mosque Fountain. In the article, the architectural and ornamentation features of Hüseyin Ağa Mosque Fountain will be defined, the original projects prepared with the construction process and history of the fountain will be discussed, and the connection of the architect Perpignani, known for his work in the late Ottoman architecture, will be mentioned.

Keywords: Westernisation Period, Ottoman Architecture, Hüseyin Ağa Mosque, fountain, Architect Perpignani.

GİRİŞ

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi, İstanbul'un Beyoğlu ilçesinde, 356 Ada, 6 Parselde, Şehit Muhtar Mahallesi'nde, Atıf Yılmaz Caddesi (Sakız Ağacı Caddesi) üzerinde, Mahyacı Sokağı'nın köşesinde (Foto. 1). İstiklal Caddesi üzerindeki Hüseyin Ağa Camii'nin kuzeybatı yönündeki bahçe duvarı köşesinde bulunan çeşme, tek yüzlü, depolu/hazneli duvar çeşmesidir. Çeşme kaynaklarda caminin adıyla, Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi olarak tanımlanmış ve tarihlendirmesi de camiye göre yapılmıştır¹. Dolayısıyla çeşmenin banisinin, caminin banisi olan Hüseyin Ağa olduğu ve 16. yüzyılda inşa edildiği kaydedilmiştir². Bu makalede, çeşmenin 1880 yılında, Beyoğlu Altıncı Belediye Dairesi tarafından inşa ettirildiği, projelendirme

Şekil 1. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin planı ve cephe çizimi (Çizim: Soner Şahin) / *Plan and facade drawing of Hüseyin Ağa Camii Fountain.*

¹ Banisinin adıyla bilinen Hüseyin Ağa Camii, 1596 yılında inşa edilmiştir. II.Mahmud Dönemi'nde iki defa onarım gören cami uzun süre bakımsız kalmış, 1930'larda Vakıflar tarafından ihata duvarlarına kadar kapsamlı bir onarım geçirmiştir (Yüksel 1988: 453); (Tuncer, Yılmaz 2014: 30-43).

² envanter.gov.tr. Erişim Tarihi: 28 Aralık 2019. Çeşme

aşamasında, vakıf baş mühendisi olarak çalıştığı tespit edilen A. N. Perpignani'nin de bir çizim hazırladığı ortaya konulmuştur.

Şekil 2. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin çizimi (Çizim: Soner Şahin) / *Drawing of Hüseyin Ağa Mosque Fountain.*

Fotoğraf 1. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin konumu / *Location of Hüseyin Ağa Mosque Fountain.*

ÇEŞMENİN MİMARİSİ VE SÜSLEMESİ

Tek yüzlü, depolu/hazneli duvar çeşmesi olan Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi kesme taştan inşa edilmiştir (Foto. 2, 3). Taş örgülü, yarım daire kemer içindeki çeşme alınlığı, ayna taşı, kurnası ve oturma sekileri beyaz mermerdendir. Alınlıkta stilize, dilimli akantus

Tanışik'ın eserinde geçmez (Tanışık 1945). Egemen, hiç tarih, dönem ve bani belirtmeden çeşmenin çok genel tanımını verir ve suyunun akmakta olduğunu ifade eder (Egemen 1993: 50). Beyoğlu'ndaki 19.yüzyıl çeşmelerini içeren tez çalışmasında da çeşmeye yer verilmemiştir (Bayfidan 2018).

Fotoğraf 2. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin konumu ve genel görünümü / Location and general view of Hüseyin Ağa Mosque Fountain.

Fotoğraf 3. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi / Hüseyin Ağa Mosque Fountain.

yaprakları ile çerçeveslenmiş, içinde “*Ve minel mai külle şey'in hay*” ayetinin yer aldığı madalyon bulunmaktadır. Enbiya Suresi'nin 30. ayeti olan ve “*her canlıyı sudan var kıldık/Hayatı olan her şeyi sudan yarattık*” anlamına gelen ayet, su ile ilgili olmasından dolayı çeşme ve sebil kitabelerinde sıklıkla kullanılmıştır. Ayetin hemen altında, çok silik olmakla ve kesin olmamakla birlikte, “sene

(1)296(?)” (M. 1879/1880) tarihi seçilebilmektedir³. Orta alandaki bu madalyon formunun iki yanında simetrik bir şekilde yerleştirilmiş, kıvrık dallı akantus yapraklarına yer verilmiştir (Şek. 1).

Çeşmenin iç bükey şeklindeki silmelerle belirlenmiş dikdörtgen ayna taşının üzerinde, orta alanda baklava dilimi ve dört köşesinde üçgenlerin yer aldığı bir düzenleme mevcuttur. Baklava dilimi formunun ortasında ise kabartma şeklinde, üzerinde eğrisel çizgilerin yer aldığı bir küp/vazo formu vardır (Şek. 2). Su küpü tanımıyla örtüşebilecek kabartma küp/vazo biçimli bu süslemenin benzer bir örneği tespit edilememiştir⁴. Ön bölümü aşınmış olmakla birlikte çeşmenin teknesi/kurnası ve iki yanındaki oturma sekileri mevcuttur. Tek lüle yeri bulunan çeşmenin suyu akmamaktadır⁵. Çeşmenin orijinal lüle yerinin küp/vazo formunun hemen altında olduğu ve burasının kapatılarak daha aşağıya, çaprazla alındığı, yerinde yapılan incelemede tespit edilmiştir.

Çeşmenin depo yerinde, betonarme trafo binası bulunmaktadır (Bk. Foto. 1). Çeşme deposunun, Mahyacı Sokağı yönüne bakan kuzey cephesinde trafo giriş kapısı ve havalandırma sistemi, caminin avlusuna bakan güney duvarında da II. Mahmud tuğralı, sonradan yerleştirildiği anlaşılan kitabe yer almaktadır. Cami 1939 yılında kapsamlı bir onarım geçirmiş ve bu süreçte kuzey bahçe duvarı önündeki kargir depo binası ile abdestlik olduğu düşünülen yapılar yıkılmış, yerlerine betonarme olarak yenileri yapılmıştır (Tuncer ve Yılmaz 2014: 37). Dolayısıyla çeşmenin deposunun yerine inşa edilen ve trafo olarak kullanılan betonarme bina bu tarihte yapılmıştır. Daha önce avlu kapısı üzerinde olduğu ifade edilen kitabe de 1939 tarihli onarımda, bugünkü yerine, trafo binası güney duvarına yerleştirilmiş olmalıdır⁶.

³ Mevcut durumda, ayetin bulunduğu kartuşun üzeri yeşille, yazı ve rakamlar ise altın yaldızla boyanmıştır. Aşınmanın yanı sıra bu boyama da rakamları ayırt etmeyi güçleştirmektedir. Çeşmenin 1939 yılı öncesine ait fotoğraflarında tarih daha net olmakla birlikte, ayrıntı olmadığı için bunlar üzerinden de kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir (Encümen Arşivi, Dosya No: 310). Aşağıda değinileceği gibi, eski fotoğraflardaki tarihin H.1262(?) olarak okunması da ihtimal dahilindedir.

⁴ Bu küp/vazo formu, İstanbul Ayasofya'sı içinde bulunan ve III. Murad Dönemi'nde Bergama'dan getirtilen Hellenistik abdest alma küplerini çağrıştırmaktadır. Bu hatırlatma ve ayrıca çizimler için Doç. Dr. Soner Şahin'e teşekkür ederim.

⁵ 1990'lı yıllarda çeşmenin suyunun aktığı anlaşılmaktadır (Egemen 1993: 50). Bu tarihte, çeşmenin suyu şehir şebekesinden verilmiş olmalıdır.

⁶ Trafo binası üzerine sonradan yerleştirilmiş olan kitabe, II.Mahmud Dönemi onarımlarını göstermektedir. Kitabede, daha önce II.Mahmud tarafından onarılmış olan caminin, yandıktan sonra tekrar aynı sultan tarafından, H. 1250 (M. 1834) tarihinde ihyâ edildiği yazılıdır (Yüksel 1988: 453). Yüksel, 20.yüzyıl başındaki onarım tarihini 1934 olarak vermekle birlikte Encümen Arşivi dosyasında “1939'daki tamirde cami

Çeşmenin, 1939 yılı öncesine ait olduğu anlaşılan fotoğrafında deposu görülebilmektedir (Foto. 4). Burada çeşmenin ön cephesiyle aynı saçak kotunda ve kesme taş malzemeli duvar örgüsü, yaklaşık ön cephe uzunluğunda, kuzey cephede de devam etmektedir.

Fotoğraf 4. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin eski bir fotoğrafı (Kaynak: Encümen Arşivi, Dosya No: 310) / An old photo of Hüseyin Ağa Mosque Fountain.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE ÇEŞMENİN İNŞASI

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin inşa süreci, Osmanlı Arşivi'nde bulunan çizim ve yazışmalardan takip edilebilmektedir.

1880 tarihli bir yazışmaya göre Beyoğlu'nda Sakız Ağacı Caddesi'nde bulunan bir çeşme yanmıştır. Yanan çeşme yerinin Mihail Agobyan isimli şahısa satılması gündemdedir. Bu satıştan sağlanacak kazançla, Hüseyin Ağa Camii'nin bahçe köşesine yeni bir çeşme inşası planlanmıştır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi veren mazbata, 13 Eylül 1880 tarihlidir⁷. Bu yanık çeşme alanı Agobyan'ın menzil ve dükkanları altındadır. Dolayısıyla adı geçen şahsa satışının düşünülmesi bu sebeptendir. Bu yer 300 liraya satılacaktır. Agobyan'dan, bu satıştan alınacak para ile Ağa Camii Şerifi'nin bahçesinin cadde yönündeki köşesine, 145 liraya mal olacak bir çeşme inşası kararlaştırılmıştır. Çeşmenin su yoluna kullanılacak borular da 55 lira tutacaktır. Satıştan kalan para ise Evkaf-ı Hümâyun Hazinesi'ne gönderilecektir. Yanmış olan eski çeşmenin yeri satış sonrası, Altıncı Belediye Dairesi

tarafından Agobyan'ın evinin senedine ilave edilerek işlenecektir. 145 liraya yapılması planlanan çeşmenin maliyetinin düşürülüp düşürülemeyeceği yönündeki yazışmada, Evkaf Hazinesi mühendisi tarafından keşif ve muayenesi yapılmış olan yeni çeşmenin, bu miktarın altında bir masrafla yapılamayacağı ifade edilmiştir. Hüseyin Ağa Camii bahçe duvarı köşesine, cadde tarafına yapılması planlanan çeşmenin ilk keşfini ve planını Evkaf mimarı/mühendisi Perpignani hazırlamıştır⁸.

Çeşmenin su yolunda kullanılacak boruların 10 altını geçmeyeceği hesaplanmış; ayrıca bu tarihte caminin tamirine de ihtiyaç olduğu belirtilerek bu tamirin, yapılan keşfe göre 61.5 altın 8 kuruş masrafla yapılabileceği anlaşılmıştır. Evkaf tarafından yapılan keşfe göre çeşmenin su yollarının 55 altına yapılabileceği hesaplanmışken 10 altına yapılarak, su yolu borularından tasarruf edilecek 45 altın üzerine ilave yapılarak 16.5 altın 8 kuruşla caminin tamir masrafları karşılanabilecektir. Bu miktarın da yukarıda adı geçen Agobyan'dan tahsil edilmesi planlanmıştır.

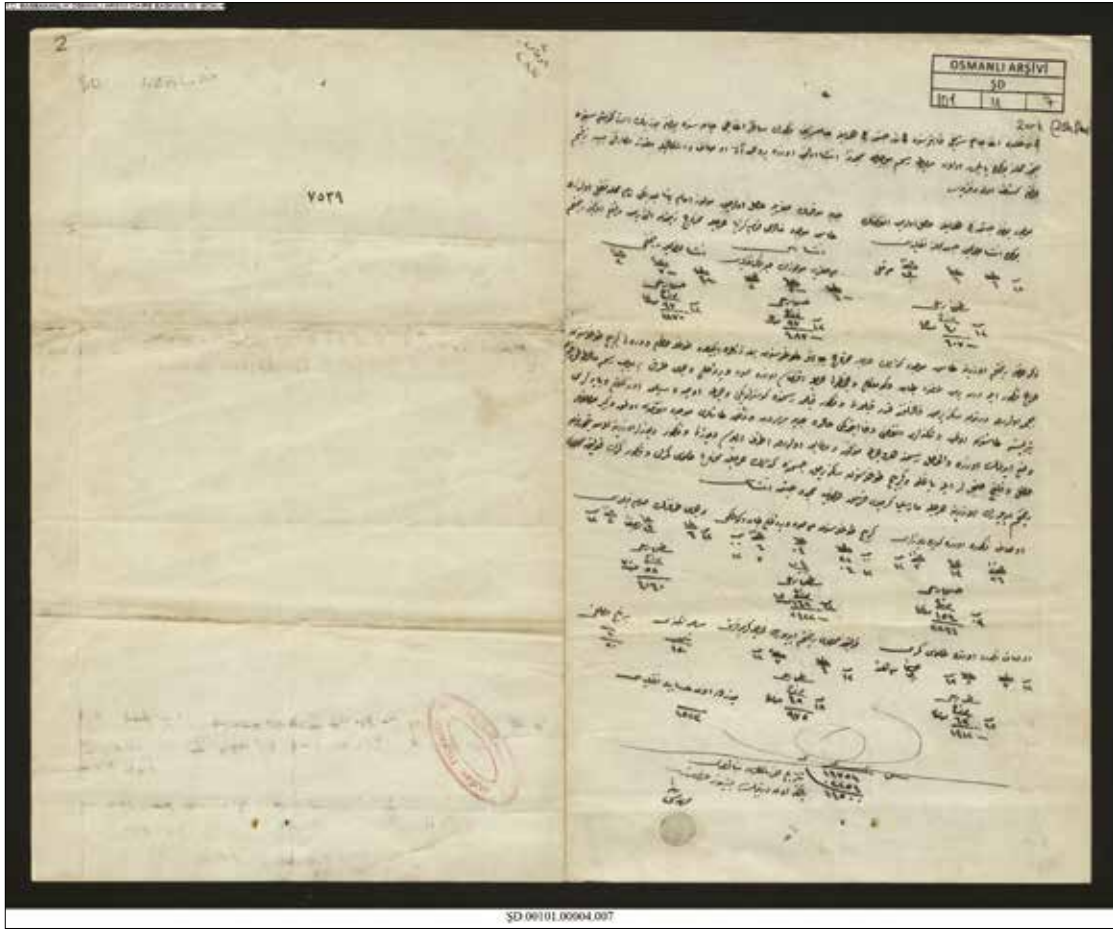
Evkaf başmimarının keşif ve planı masraflı bulunduğu için geçersiz kılınmış ve Altıncı Belediye Dairesi tarafından, adı geçen çeşmenin inşası için yeni bir proje hazırlanmıştır. Bu yeni plana göre çeşme, 100 altına yapılabilecek; bu miktarın 50 altını vakıftan, 50 altını da belediye dairesinden verilerek inşa masrafları karşılanabilecektir. Kısaca, Evkaf mühendisinin hazırladığı plan daha masraflı olacağı gerekçesiyle geçersiz kılınmış; belediye tarafından daha sade bir çeşme çizimi hazırlanmıştır. Yeni inşa edilecek bu çeşmenin yapımında, yanmış olan çeşmenin enkazı kullanılacaktır. Çeşmenin su yolu borularının masrafı da belediye tarafından karşılanacaktır. Bu kararlar Şehremaneti'ne bildirilmiştir.

Beyoğlu'nda Ağa Camii karşısında bulunan ve yanmış olan çeşmenin yıktırılmasıyla, adı geçen caminin “*Sakız Ağacı Caddesi'nde bulunan yüzünün alt köşesinde bağçe mahalline, bu kere yapılmış olan merbut resm mucebince müceddeden inşa olunmak üzere ber-vech-i âti evsaf ve eşkaliyle mikdar-ı masarfini mübeyyen terkim kılınan*”, mühendis Ferid mühürlü keşif-i evvel defterine göre (BOA., ŞD., 101/4, 7); “*Mevcud bulunan çeşmenin hedmiyle hasil olacak enkâzının bu kere inşa kılınacak çeşme mahalline nakliyesi 607 kuruş. Cedid mevkiin hafriyle hasil olacak moloz İmam Paşa çöplüğü nâm mahale nakl olunarak taş-ı mevcûd halîs kum kirec harcile memzûc (karışık) zeminden altı parmak mürtefi' olunca rıhtım(alt zemin, döşeme)*”

müceddeden bina kılınmış” denilmektedir. Aynı dosyada, bu onarım öncesine ait fotoğraflar arasında, eliptik formdaki bir kartuş içindeki II.Mahmud tuğrası altında H.1250 tarihinin okunduğu bir fotoğraf bulunmaktadır (Encümen Arşivi, Dosya No: 310).

⁷ BOA., ŞD., 101/4.1, Tarih: H.8 Şevval 1297, M.13 Eylül 1880. Durum Başvekalet Makamına, H.7 Şevval 1297/M.15 Temmuz 1880 tarihinde yazılmış; Altıncı Belediye Dairesi konuyu Şurayı Devlete H. 4 Ramazan 1297/M.10 Ağustos 1880 tarihinde göndermiştir.

⁸ Mimari çizimde, Fransızca ve Osmanlıca açıklamalar yer almaktadır. Perpignani, Fransızca açıklamada “Evkaf Başmimarı”, aynı çizim üzerinde yer alan Osmanlıca metinde ise “Evkaf-ı Hümâyun ser-mühendisi” olarak tanımlanmıştır.

Fotoğraf 5. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin keşf-i evvel defteri / The construction book of Hüseyin Ağa Mosque Fountain (Kaynak: BOA., ŞD. 101/4, 7).

inşası; Ma'a hafriye molozun çöplige nakliyesi 487, inşâ olınacak rıhtım 1170" olarak hesaplanmıştır. Tanımlanan rıhtım/alt zemin üzerine "taş-ı mevcut kezalik harcile memzûc çarşu tuğlasından beher zira'da iki sıra tuğla hatıllı ve derumi kerpiç tuğlasından harc-ı mezkûr ile dört parmak 'umkunda taş ve gömlekle harcile iktizası üzere siva ve perdahlı ve cebhe tarafı ber mucib-i resm Malta tomruğundan ... olarak dörtten sekiz parmak kalınlığına kadar kaplamalı ve mezkûr kaplama resminde gösterildiği vechile oyma ve siyah? avadanlıklılı ve pâyeleri Tirlişe taşından" olacak şekilde inşa edilecektir. Yanmış olan çeşmeye ait mevcut tekne enkazı yeterli gelmediği için çeşmenin teknesinin "cedîd mermerden" yapılacağı, diğer taşlarının ise mevcut enkazdan olacağı "kebir musluklar vaz' idilmek üzere ve'l hasıl resmine her vechile muvafık ve mutabik olarak etraf-ı erbaası ve duvarlı mezkûr duvarlar üzerine lame timürinden hatıl ve kılinc hancerler ile bağlama ve kerpiç tuğlasından sekiz parmak cisminde kezalik harcile memzûc talos kemerli ve mezkûr kemerin koltuk mahalleri rıhtım eyleyerek üzerine harcile Marsilya kiremidi ferş olunub müceddeden çeşme inşâ" olunacağı; tanımlanan vasıf üzere duvarlar 3396; "kerpiç tuğlasından ma'a ve perdahlı taban ve gömlekle 2422 kuruş; Ve cebhe tarafının som kaplaması 4060, Evsâf-ı mezkûre üzerine

Talos kemeri 1916; koltuk mahalleri rıhtım eyleyerek harcile kiremid ferşi 975, Mermer Teknesi 150, Piriñ Musluğu 50, Yüzde on hesabı nakliyesi 1523" toplam 16.754 kuruş; "tenzîli lazım gelen münâkasası: 2254" toplam "14.500 kuruş (145 Lira)" olarak hesaplanmıştır (Foto. 5).

Keşf-i evvel defterine göre çeşmenin inşasında, daha önce yanmış olduğu belirtilen çeşmenin taşları kullanılacaktır. Bugünkü çeşmenin duvar örgüsü üzerinde, çeşme nişinin sağ tarafında, üç parça mermer dikkati çekmektedir. Bunlardan biri üzerinde musluk yeri de görülebilmektedir ki bu yanık çeşmenin ayna taşına ait olmalıdır (Foto. 6). Evkaf-ı Hümâyün tarafından yaptırıldığı anlaşılan bu ilk keşifte, yanık çeşmeye ait tekne enkazının yeterli gelmediği, dolayısıyla teknenin yeni mermerden olacağı; iki yanında bulunan oturma sekilerinin taşlarının ise mevcut enkazdan yapılacağı ifade edilmiştir. Yerinde incelendiğinde, mevcut çeşmenin oturma sekilerinde kullanılan taşların bir bütünlük göstermediği görülebilmektedir. Bu durum, belgedeki ifadeyi destekler mahiyettedir⁹.

⁹ Çeşmenin hangi kısımlarının, yanmış olan çeşmeden

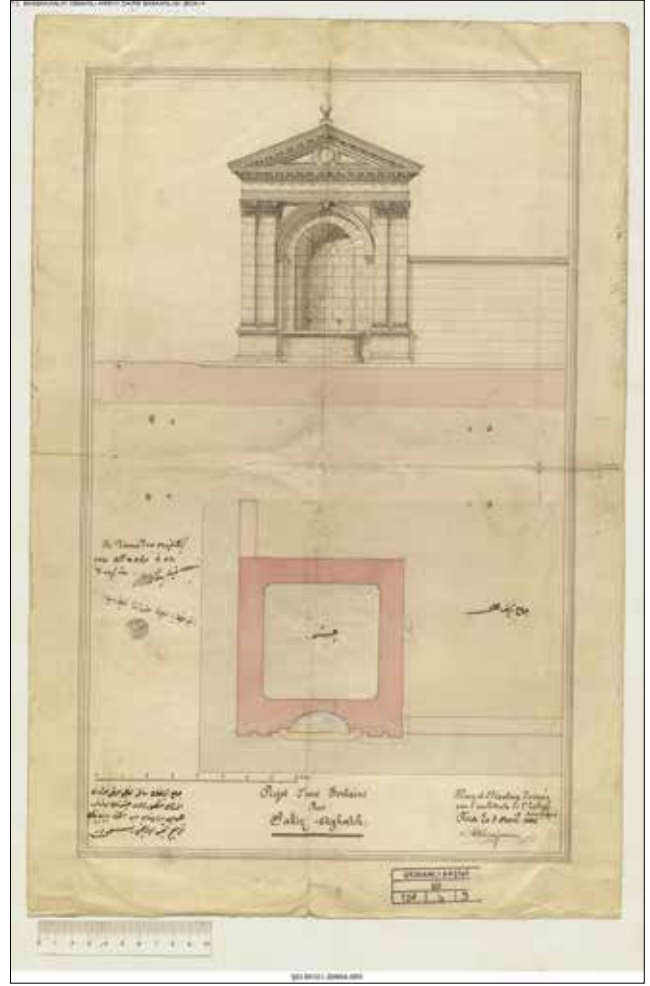

Fotoğraf 6. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin cephesindeki, yanmış olan çeşmeye ait mermer malzeme / Marble material of the burnt fountain on the facade of Hüseyin Ağa Mosque Fountain (Yazıcı Metin 2019).

Çeşmenin keşf-i evvel defterinin ekinde iki ayrı çizim bulunmaktadır. Bunlardan ilki 5 Nisan 1880 tarihli ve A. Perpignani imzası ve mührünün bulunduğu neo-klasik çeşme çizimidir (Foto. 7). Diğeri ise, “Ağa Camii şerifi köşesinde müceddeden inşa olunacak çeşmenin resmidir” açıklamasının yazılı olduğu isimsiz ve tarihsiz, yalnız çeşme çizimidir (Foto. 8).

Çeşmenin ilk projesini ve çizimini o tarihte vakıf başmimarı / başmühendisi olan Perpignani hazırlamıştır. Çizim üzerinde, “Cami-i şerifin Sakız Ağacı ciheti köşesinde inşası mutasavvur olan çeşmenin evkaf-ı hümayun ser mühendisi mösyo Anton Perpenyani'nin

getirildiğini tam olarak tespit etmek zordur. İnşa maliyetini azaltmak adına büyük oranda yanmış olan çeşmenin, kısmen iyi durumda olan taşları kullanılmış olmalıdır. Bu arada, çeşmenin alınlık kısmının da yanmış olan çeşmeye ait olması ihtimal dahilindedir. Nitekim 1939 yılı öncesine ait fotoğraflardan, kesin olmamakla birlikte, çeşme üzerindeki tarih H.1262? (M. 1846) olarak da okunabilmektedir. Eğer çeşme üzerindeki tarih H.1262 ise mevcut çeşmenin alınlık taşının da yanık olan çeşmeden getirilmiş olma olasılığı yüksektir. Bu durumda yanmış olan çeşmenin 1846 tarihinde inşa edilmiş olduğu da söylenebilecektir. Mevcut çeşme üzerindeki boyanın kaldırılarak tarihin netleştirilmesi konuyu aydınlatacaktır.

Fotoğraf 7. Çeşmenin Evkaf-ı Hümayun başmühendisi A. Perpignani tarafından hazırlanmış olan çizimi / Drawing of the fountain by A. Perpignani, the chief engineer of Evkaf-ı Hümayun. (Kaynak: BOA., ŞD. 101/4).

tersim etmiş olduğu resimdir” açıklaması, 5 Nisan 1880 tarihi ve A. Perpignani imzası yer almaktadır. Oldukça gösterişli bir çeşme tasarımı olan çizimde, iki yanda kaideler üzerine oturan ikişer plastır arasında kilit taşının vurgulandığı yarım daire kemerli, içbükey çeşme ayna taşına yer verilmiştir. İki yandaki ikişer plastır, korent başlıkla sonlanmaktadır. Çeşme teknesinin/kurnasının hemen üstünde iki musluk bulunmaktadır. Üçgen alınlıklı çeşmede, alınlık ortasında madalyon formu, üste de hilal vardır. Bu çizimdeki çeşme de aynı yerde, Hüseyin Ağa Camii bahçe duvarının bitimindeki köşededir. 6,5x7 metre ölçülerinde olduğu anlaşılan çeşmenin ön cephe uzunluğu 6,5 metre kadardır. Bütünüyle neo-klasik üslupta tasarlandığı anlaşılan çeşmenin bu projesi uygulanmamıştır.

Kim tarafından ve hangi tarihte hazırlandığı belirtilmeyip “Ağa Camii köşesi” şeklinde yer tanımlaması yapılan ikinci çeşme projesi ise çok daha yalındır (Foto. 8). Bu projenin, Perpignani tarafından hazırlanan ilk projenin çok maliyetli olacağı

Fotoğraf 8. Çeşmenin, Altıncı Belediye Dairesi tarafından hazırlanmış olan çizimi (Kaynak: BOA., ŞD. 101/4). / Drawing of the fountain prepared by the Sixth Municipal Department.

düşüncesiyle, Altıncı Belediye Dairesi tarafından hazırlatıldığı, ilgili yazışmalarda belirtilmiştir. Çizimde, köşeleri tanımlanmış ve üste plastirlerle sınırlanmış dikdörtgen bir kütlenin ortasında çeşme yer almaktadır. Kademeli şekilde iki basamakla ulaşılan çeşme nişi silmelerle sınırlandırılmıştır. Ayna taşının alınışındaki eliptik kartuş içinde tuğraya, altında tek satırlık kitabeye yer verilmiştir. Tuğranın bulunduğu alınlık kısmı eğrisel süslemelerle tamamlanmıştır. Üste yine tek satırlık kitabe bulunmaktadır. Kurnasız tasarlandığı anlaşılan çeşme tek muslukludur. Altında “zira-i mimari” şeklinde ölçeğin de verildiği bu çizimdeki çeşmenin daha küçük, yaklaşık 5 metre olduğu anlaşılmaktadır.

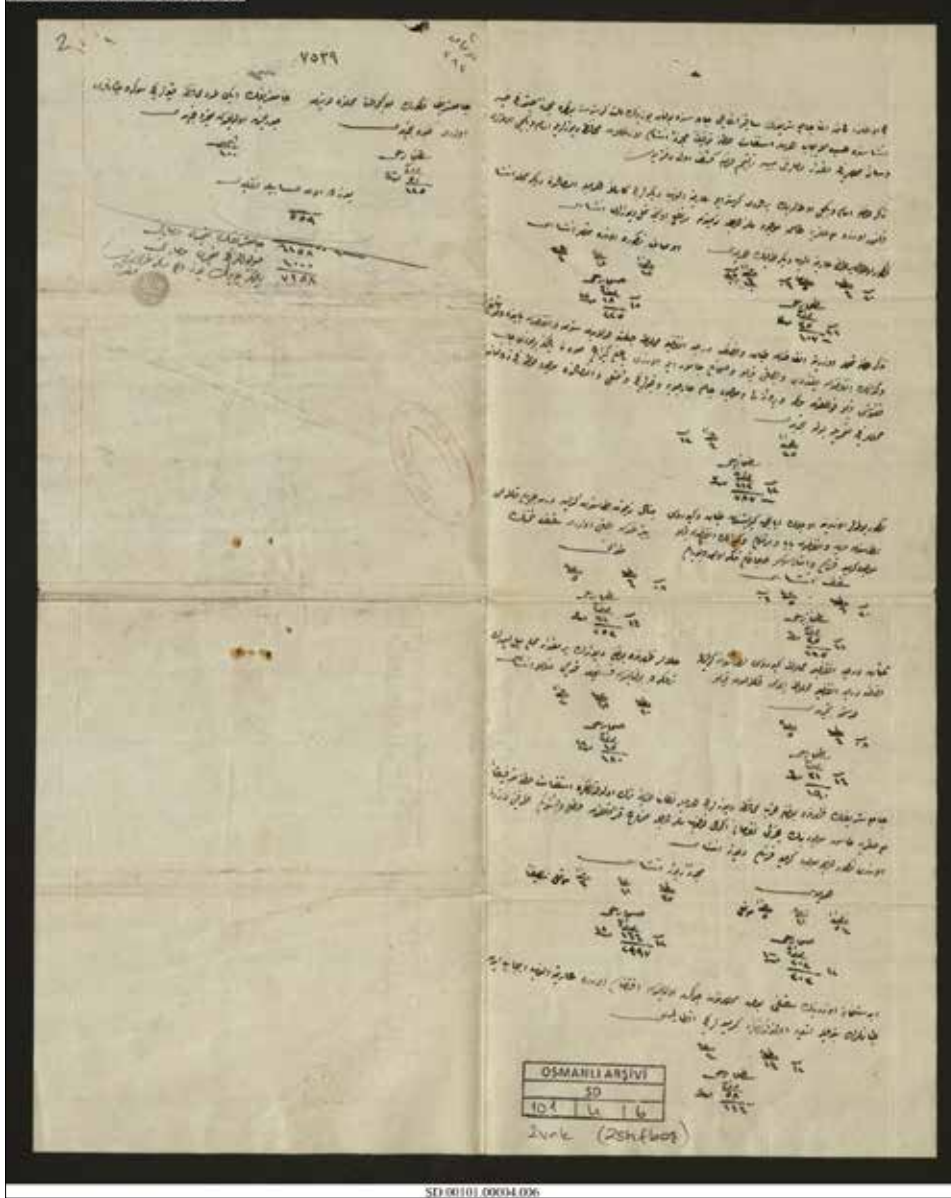
Çeşmenin inşa edilmesinin planlandığı tarihlerde, caminin çevre duvarlarında, imam ve bekçi odalarında, abdesthane sakfında/saçığında, caminin

son cemaat yerinde ve cami kapılarının söve ve tabanlarında onarım yapılması planlanmıştır. Bu iş için de bir keşf-i evvel defteri hazırlanmıştır (Foto. 9). Bu defterden anlaşılacağı üzere aynı tarihlerde, Ağa Camii'nin Sakızağacı Caddesi'nde bulunan yüzünün alt köşesine, inşa edilecek olan çeşmenin inşası sırasında gerekli yeri yıkılarak, yeni baştan inşasına ihtiyaç duyulan muhafaza duvarları; ayrıca imam ve bekçi odaları ve sair mahallerinin de inşa ve onarımı yapılacaktır. Mühendis Ferid mühürlü keşf-i evvel defterinde 7158 kuruş tutacak olan işler şöyle tanımlanmıştır (BOA., ŞD., 101/4, 6.1). Belirtilen imam ve bekçi odalarının biri kereste ile ayrılıp diğerlerinin “*kâmilen hedmiyle ittisalinde diger mahale inşâ kılınmak üzere*” mevcut taş ve moloz harçla zeminden belli bir yükseklikte temel duvarlarının inşası işinde, odaların bir tarafının ayrılıp diğer tarafının yıkım işi 107 kuruş; tanımlanan şekilde temellerin inşası 225 kuruş; tamir ve bölmelerin yenilenmesi işi 787 kuruş; mevcut bölmeler üzerine kiremit kaplı, saçaklı teneke oluk ve borulu sakıf inşası işi 285 kuruş; sakfın tavanı 253 kuruş; döşeme yenilemesi 190; helaların oradaki duvarın yeniden, eskisi gibi inşası 180 kuruş tutacaktır. Caminin dışındaki harap muhafaza duvarlarının yıkılıp usulünce yol bırakıldıktan sonra mevcut hafriyat taşının eksik kısmı tamamlanarak moloz harçla iki tarafı derzli, kiremit ferşli duvar inşası işinde yıkım bedeli 303; yeni baştan duvar inşası işi 2997 kuruş olarak hesaplanmıştır. Abdesthane sakfının aktarılması işi 116 kuruş; ayrıca “*Cami-i şerifin mezkûr son cemaat mahallinde devşirme olarak siva tecdîdi 125; Camii şerifin iki aded muhafaza kapularının söge ve tabanları çürümüş olduğundan tecdîdi 100*” işi ve nakliye bedeli 559 kuruş; cami-i şerifin tamir masrafı 6158; su yollarının tamiri 1000 kuruş, toplamda 7158 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu keşif defterinde tanımlanan “imam ve bekçi odaları” günümüze ulaşmamıştır (Foto. 10).

Mimar Perpignani ve Çeşme: Çeşmenin Evkaf tarafından hazırlatıldığı belirtilen planı Antoine N. Perpignani imzalıdır.¹⁰ Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin neo-klasik üsluptaki bu ilk projesini hazırlamış olan Perpignani, çizimde yer alan Osmanlıca notta “*evkaf-ı hümayun sermühendisi mösyo Anton Perpenyani*” olarak tanımlanmıştır. Aynı çizimdeki Fransızca açıklamada ise meslek ünvanı mimar olarak verilmiştir. Osmanlı mimarlığının son döneminde başta İstanbul olmak üzere Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösterdiği bilinen İtalyan kökenli, mimar Antoine N. Perpignani (1840-1910) İstanbul'da büro

¹⁰ Perpignani hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Can 1993: 85-86; Sönmez 2006: 256-257.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BEYOĞLU'NDAKİ HÜSEYİN AĞA CAMİİ ÇEŞMESİ'NİN İNŞASI

Fotoğraf 9. Çeşmenin inşası sırasında yapılacak diğer işlerle ilgili hazırlanmış olan keşf-i evvel defteri (Kaynak: BOA., ŞD. 101/4.6). / *The construction book prepared for other works to be done during the construction of the fountain.*

Fotoğraf 10. Çeşmenin inşa sürecinde onarım göreceği tanımlanan Ağa Camii'nin müştemilat yapısı (Kaynak: Encümen Arşivi, Dosya No: 310). / *The construction of the outbuilding of Ağa Mosque, which is defined to be repaired during the construction of the fountain.*

açan ilk mimarlardandır. Beyoğlu Hanif Han (1904, M. Langas ile), Beyoğlu Hacıpulos Apartmanı gibi İstanbul'daki ortak projelerinin yanı sıra Tarabya'daki Huber Köşkü ve ekli yapılarının inşaatı 1902-1903 tarihlerinde Perpignani tarafından tasarlanmıştır (Tüfekçi 2015: 133). Ayrıca Osmanlı Bankasının danışman mimarı olarak çalışmıştır (Baruh 2018: 29). Perpignani'nin, çeşmenin inşa edildiği tarihte Osmanlı Devleti hizmetinde, Evkaf-ı Hümâyün başmühendisi/başmimarı olarak çalıştığı, bu çeşme için hazırladığı projedeki açıklamadan tespit edilebilmektedir.

ÇEŞMENİN DÖNEMİ İÇİNDEKİ YERİ

Kaynaklarda 16. yüzyıla tarihlendirilen Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin 19. yüzyılın sonunda, 1880 yılında inşa edildiği, dönemin resmi yazışmalarından anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerinin yanı sıra çeşme üzerinde, net olarak okunamayacak kadar kötü durumda olan mevcut tarih de okunabilen rakamlarıyla, çeşmenin bir 19. yy yapısı olduğunu göstermektedir. Bütün bunlara ek olarak çeşmenin süslemelerinin de 19. yüzyıla özgü olduğu görülmektedir. Böylece çeşmenin banisinin, kaynaklarda ifade edildiği üzere Hüseyin Ağa olmadığı anlaşılmıştır. Evkaf-ı Hümâyun tarafından inşa edilmesi planlanan çeşmenin masraflarına Altıncı Belediye Dairesi ortak olmuştur. İlk keşfi ve projesi Evkaf-ı Hümâyun tarafından hazırlanmış olmakla birlikte, mevcut keşf-i evvel üzerinden çeşmenin inşası maliyetli bulunduğu için Altıncı Daire-i Belediye, tekrar bir proje hazırlamıştır. Evkaf-ı Hümâyun sermühendisi/başmimarı imzalı/mühürlü neo-klasik üsluptaki ilk projeye karşın, belediyenin hazırladığı ikinci projenin çok daha sade olduğu görülmektedir. Bu ikinci proje, büyük değişikliklerle kısmen uygulanmıştır. İnşa masraflarını azaltmak adına yanmış olan çeşmenin bazı taşları da burada kullanılmıştır. Çeşmenin inşa sürecinde Hüseyin Ağa Camii'nde de birtakım onarımların yapılmasının planlandığı, bu onarımlara dair hazırlanmış olan keşf-i evvel defterinden anlaşılmıştır. Bu keşfe göre caminin yanı sıra ihata duvarları ve müştemilat yapısı onarım görmüş olmalıdır.

Tek yüzlü, depolu/hazneli, duvar çeşmesi olan Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi, bir cami duvarına bağlı olarak inşa edilmiştir. Osmanlı çeşme mimarisinde, her dönemde bu tür örnekler oldukça yaygındır¹¹.

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi, süslemeleri açısından da dikkat çekicidir. Yarım daire kemer içine yerleştirilmiş akantuslu çeşme alınlığı ortasında yer alan madalyon formu dönemin çeşmelerinde belirleyicidir. Bu çeşmede ayetin yazılı olduğu, ancak genellikle tuğranın kullanıldığı akantus çerçevesi madalyon formu, son dönem Osmanlı çeşme mimarisinde yaygın olarak görülmektedir. Bu kısım, birçok çeşmede tuğranın yerleştirildiği alandır. Beyoğlu'ndaki Sadrazam Hüsrev Paşa Çeşmesi (1818 inşa, 1843 tamir kitabesi), tuğra yeri açısından benzer örneklerden biridir (Foto. 11). Alınlıktaki stilize akantus yapraklarının kullanımı da bu dönemde görülmektedir. Beyoğlu'ndaki Fesahat Usta Çeşmesi (1807) ayna taşında da akantus yaprakları yer almaktadır (Bayfidan 2018: 18). Beylerbeyi'ndeki II. Mahmud Çeşmesi (1811)

(Foto. 12), Beyoğlu Tarlabası'nda, Aya Kostantin Rum Ortadoks Kilisesi avlu duvarındaki II. Mahmud Çeşmesi (1815) ayna taşındaki süslemeler (Foto. 13), Topkapı Derviş Paşa Çeşmesi (1819) alınlığı (Foto. 14), bu dönemin İstanbul'daki benzer örneklerinden birkaçını oluşturmaktadır¹².

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin alınlığındaki madalyon içinde "*Ve minel mai külle şey'in hay*" yazılı olduğu, Enbiya Suresi'nin 30. Ayeti yer almaktadır. Su ile ilgili bir ayet olmasından dolayı çeşme ve sebil kitabelerinde sıklıkla kullanıldığı bilinen bu ayet, kitabe metni içinde yer alabildiği gibi, Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nde olduğu gibi madalyon içinde ayrı olarak da kullanılmaktadır. Aynı kurguda, madalyon içinde kullanıldığı örnekler de yaygındır. Üsküdar İhsaniye İsa Ağa Çeşmesi alınlığı ortasındaki oval madalyonda (1824); Ümraniye Dudullu'da Adile Sultan Çeşmesi (1886) alınlığındaki oval madalyon içinde aynı ayet yazılıdır. Eyüp Siyavuş Paşa Çeşmesi (1602) ve Galata Bereketzade Çeşmesi (18.yy) kitabeleri; Fatih Hacı Arif Ağa Çeşmesi (1852) alınlığındaki eliptik kartuş içinde, Kumkapı Veznedar Hüsmen Ağa Çeşmesi (1856) kitabesinde, Fındıklı Beytülmalci Sokağı'ndaki çeşmede (1269/1892) dikdörtgen kartuşta aynı ayetin kullanıldığı görülmektedir (Egemen 1993: 47, 143, 188, 396, 430, 756; Bayfidan 2018: 63).

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin en dikkat çekici süslemeleri, ayna taşındaki baklava dilimi formu ve küp/vazo süslemesidir. Baklava dilimli geometrik süslemeler çeşmelerde çok rastlanan bir süsleme olmamakla birlikte farklı kullanım örnekleri mevcuttur. Sarıyer'deki II. Mahmud Çeşmesi (1837) teknesi/kurnasındaki baklava dilimi böyle bir örnektir (Egemen 1993: 532). Afyon Bel Mescidi Çeşmesi'nde (19.yy sonu), musluk baklava diliminin ortasına yerleştirilmiştir¹³. Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin ayna taşındaki, cepheden taşma yapacak şekilde plastik etkili küp/vazo motifinin bu şekliyle kullanımının halen bilinen tek örnek olduğu anlaşılmaktadır. Batılılaşma Dönemi çeşmelerinde vazo, testi gibi motiflerin kullanılması yaygın olmakla birlikte bu tarz bir düzenlemeye rastlanmamıştır. Daha çok abdest alma amaçlı su küpüyle ilişkilendirilebilecek düzenleme, bu anlam üzerinden Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nde kullanılmış olmalıdır.

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi'nin keşf-i evvel defterinde, caminin karşı köşesinde bulunduğu ve yangında harap olduğu ifade edilen çeşmeye dair bir veriye ulaşılamamıştır. 1880 öncesi mevcut olduğu

¹¹ İstanbul örnekleri için bkz. Tanışık 1945; Egemen 1991; Pilehvarian, Urfaloğlu 2000.

¹² Metinde adı geçen çeşmelerin tamamı yerinde incelenmiştir.

¹³ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri>. Erişim 20.12.2019.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BEYOĞLU'NDAKİ HÜSEYİN AĞA CAMİİ ÇEŞMESİ'NİN İNŞASI

Fotoğraf 11. Beyoğlu'ndaki Sadrazam Hüsrev Paşa Çeşmesi / *Sadrazam Hüsrev Paşa Fountain, Beyoğlu (Yazıcı Metin, 2019)*

Fotoğraf 12. Beylerbeyi'ndeki II. Mahmud Çeşmesi / *II. Mahmud Fountain, Beylerbeyi (Yazıcı Metin, 2020)*

Fotoğraf 13. Tarlabası'ndaki II. Mahmud Çeşmesi / *II. Mahmud Fountain, Tarlabası (Yazıcı Metin, 2019)*

Fotoğraf 14. Topkapı'daki Derviş Paşa Çeşmesi / *Derviş Paşa Fountain, Topkapı (Yazıcı Metin, 2019)*

anlaşılan bu çeşmenin bazı malzemelerinin yeni inşa edilmiş olan bu çeşmede kullanılmış olması dikkat çekicidir. Son dönem Osmanlı mimarlığında, “*tasarruf kaidelerine riayet*” kapsamında sıklıkla baş vurulan bir yöntem olan eski yapı enkazı kullanımı¹⁴, küçük bir yapı olmakla birlikte burada da karşımıza çıkmaktadır.

¹⁴ Bu durumu örnekleyen pekçok yapı mevcuttur (Yazıcı Metin 2019:45).

Keşf-i evvel defterinde tanımlanan, yanmış olan çeşmeye ait taş malzeme, bugün mevcut olan çeşme duvar örgüsünde görülebilmektedir (Foto. 6).

SONUÇ

Beyoğlu'nda Hüseyin Ağa ya da Ağa Camii olarak kaynaklarda geçen ve ilk inşası 16. yüzyıl olan caminin bahçe duvarı köşesinde yer alan çeşme, yapıyla aynı adla anılmakta ve tarih olarak da aynı tarihlerde, aynı banî tarafından inşa edildiği kabul edilmekteydi. Çeşmenin 1880 yılında, Altıncı Belediye Dairesi tarafından inşa edildiği, inşa masraflarının bir kısmının Evkaf-ı Hümâyün Nezareti tarafından, bir bölümünün de belediye tarafından karşılandığı tespit edilmiştir. Çeşmenin inşasına, caminin karşısında, bu cadde üzerinde, Sakız Ağacı Caddesi'nde mevcut olduğu anlaşılan çeşmenin yanması üzerine karar verilmiş; yanık çeşmenin kısmen iyi durumda olan taşları da bu çeşmede kullanılmıştır. Başlangıçta bu yanık çeşme yerinin satışından elde edilecek gelire yeni çeşme inşa edilecektir. Evkaf-ı Hümâyün başmimarı Perpignani'nin projelendirdiği çeşmenin, bu projeye göre inşası masraflı bulunmuş; Altıncı Belediye Dairesi tarafından tekrar bir plan hazırlanmış; inşa masraflarına ortak olan belediye değişikliklerle bu planı uygulamıştır. Genel cephe kurgusu ve ölçüler bu ikinci planın kısmen de olsa uygulandığını göstermektedir. Çeşmenin inşa sürecinde cami bahçe duvarlarında, müstemilat yapılarında ve kısmen de olsa camide birtakım inşa ve onarımların yapılmasının planlandığı anlaşılmıştır. Çeşme için neo-klasik üslupta bir plan hazırlamış olan mimar Perpignani'nin, bu tarihte evkaf başmühendisi/başmimarı olarak çalıştığı da bu vesileyle tespit edilmiştir.

Hüseyin Ağa Camii Çeşmesi, süslemeleriyle de inşa edildiği dönemi yansıtmaktadır. Beyoğlu gibi oldukça merkezi bir konumda yer alan çeşme, büyük oranda iyi durumda olmakla birlikte suyu akmamaktadır. Lüle yeri değiştirilmiş olan çeşmenin teknesi/kurnası ve sekileri yer yer hasarlıdır. Çeşmenin depo yerinde, betonarme trafo binası bulunmaktadır. Osmanlı çeşme mimarisinin son dönem örneklerinden olan bu yapının korunarak gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), ŞD., 101/4, H. 1297, M. 1880.

BARUH, L.T., 2018.,

“*Mülkiyet, Finans ve Mimarlık: Osmanlı Bankası Şube Binaları*”, **Toplumsal Tarih**, 290, s. 26-35.

BAYFİDAN, D., 2018.,

19. Yüzyıl Beyoğlu Çeşmeleri, (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi) Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

CAN, C., 1993,

İstanbul'da 19.Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

EGEMEN, A., 1993.,

İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, İstanbul.

SÖNMEZ, Z., 2006.,

Türk-İtalyan Siyaset ve Sanat İlişkileri, İstanbul.

PİLEHVARİAN, N. K., ve URFALIOĞLU, N., 2000,

Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler, İstanbul.

TANIŞIK, İ.H., 1945,

İstanbul Çeşmeleri II, Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri, İstanbul.

TÜFEKÇİ, D., 2015,

Huber Köşkü Yerleşkesi Tarihi ve Mimarisi Hakkında: (Belgeler Üzerinden Bir Araştırma), (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi) Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

TUNCER ULUDAĞ, S. ve YILMAZ, H.E., 2014,

“*Taksim'deki Hüseyin Ağa Camii ve Son Restorasyon Çalışmaları*”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, 2014/ 8, s. 30-43.

YAZICI METİN, N., 2019,

Devlet Kapısı, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hükümet Konaklarının İnşa Süreci ve Mimarisi, İstanbul.

YÜKSEL, İ. A., 1998,

“*Ağa Camii*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 1, s. 453, İstanbul.

<https://www.envanter.gov.tr>. Erişim: 28 Aralık 2019. (Kültür ve Turizm Bakanlığı)

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri>. Erişim: 20 Aralık 2019.

(Kültür ve Turizm Bakanlığı)

BOYABAT KÖYLERİNDE GELENEKSEL KANDİL EVLER VE KORUMA SORUNLARI *

TRADITIONAL KANDIL HOUSES IN THE VILLAGES OF BOYABAT AND PROBLEMS RELATIVE TO THEIR PRESERVATION

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 18 Şubat 2020	Received: February 18, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 7 Nisan 2020	Peer Review: April 7, 2020
Kabul: 26 Haziran 2020	Accepted: June 26, 2020

DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.006

Ayten ERDEM **

ÖZET

Sinop'a bağlı bir yerleşim olan Boyabat ve çevresindeki köylerin 11. yüzyıl'dan itibaren Anadolu'ya yerleşen göçer *Türkmenler/ Yörükler* tarafından kurulduğu bilinmektedir. Boyabat kent merkezinde bulunan geleneksel evler ahşap çatıklı ve çatki arası dolgulu/hımış yapılar olmasına rağmen, Boyabat köylerinde açık sofalı ahşap yığma evler çoğunluktadır. Ahır ve samanlıkları kütüklerle, üst katları biçilmiş kerestelerle yapılan bu evler yörede *kandil* ev olarak adlandırılmaktadır. Evlerin zemin katları depolama alanı ve ahır olarak değerlendirilmekte, üst katlar ise yaşam katı olarak kullanılmaktadır. Büyük parseller üzerine yapılmış olan *kandil* evlerin ana taşıyıcıları olan ve zemin kat seviyesinde taş ayaklara oturan ahşap direkler; kütük veya kalasların üst üste yığılması ile oluşan ve köşelerde birbirlerine geçmelerle bağlanan üst kat duvarlarını taşımaktadır.

Günümüzde bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de yerel mimari karakteristik özelliklerini, kırsal alanlardan kentlere göç, modern yapım teknikleri ile malzemelerin geleneksele tercih edilmesi vb nedenlerden dolayı hızla yitirmektedir. Ülkemizde yürürlükte olan koruma yasasında kırsal sit kavramının tanımlanmış olmayışı nedeniyle bu alanlar yeterince korunamamaktadır. Bu yüzden kırsal alanlarda yerel mimari kimliğin korunması, bu kimliği oluşturan mimari değerlerin belirlenmesi, belgelenmesi ve envanterinin yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada, Boyabat köylerindeki kandil evlerin mimari özellikleri ve koruma sorunları araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Boyabat köyleri, kandil/çantı evler, açık sofa, yığma duvar.

* Bu çalışma; ICOMOS Uluslararası Anıtlar ve Sitler Günü 2019 Etkinlikleri içinde yer alan "Kırsal Mimari Miras" konulu sempozyumda bildiri olarak sunulmuş ve bildiri özeti yayınlanmıştır.

** Doç. Dr., YTÜ Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı, Beşiktaş/Yıldız
e-posta: aerdem@yildiz.edu.tr ORCID: 0000-0003-2251-1605

ABSTRACT

Boyabat is a traditional settlement within to Sinop Province in northern Anatolia. It is known that settlement and the villages in its vicinity were established by nomadic Türkmen / Yörüks who settled in Anatolia from the 11th century AD. Although the traditional houses in the center of Boyabat are timber framed houses with infill material, the majority of the houses in the villages of Boyabat are houses with open sofa and starting constructed with wood log construction technique. The houses constructed with the massive block of either logs or broad planks are named of as kandil in the district. While the ground floor of the houses function as the depot areas and stables; the upper floor is used as the “living floor” where a big family lives together. The main load bearers of the kandil houses that built on large lots rest on stone plinths at the ground level. The wooden posts carry the upper floor walls that are constructed with massive blocks or planks one on top of the other. The upper floor’s flooring, and the walls are attached to each other in the corners with joints.

The migration from rural settlements today and the preference for modern construction techniques and construction materials over the traditional, etc. are quickly destroying rural architectural characteristic features as in the whole world and in Turkey too. In the laws of protection in Turkey, village settlements can’t be sufficiently protected because a definition of a “rural site” hasn’t yet been found. So in rural regions, it is necessary to identify the architectural values that create this identity, document it and inventory it for the protecting and continuation of the local architectural identity. This study focuses on the architectural identities and preservation problems of the kandil houses in Boyabat villages.

Keywords: Boyabat villages, kandil houses, open- hall, massive wood wall.

GİRİŞ

Boyabat; Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Sinop İlinin en büyük ilçesidir. Geçmişte Paflogonya olarak adlandırılan bölgede, önemli yol güzergâhları üzerinde bulunan yerleşimin adının *Boya Abad* (boyalı ova) (Leonhard 1915:79), *Boy Abad* (uzun ova) (Başoğlu 1972:21) ya da *Türk boylarının* bol olduğu yer; *Boy Abad* anlamına geldiği düşünülmektedir (Çal 2014:10). Yerleşimin Gökırmak kenarında uzanan bir ovasının olması ve çeşitli Türk boylarının bu yöredeki mevcudiyeti Boyabad adının bu anlamlardan birini taşıdığını göstermekte, ancak hangi anlamda kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. MÖ 600 yıllarında Gaskalar tarafından kurulmuş olduğu düşünülen yerleşim ve çevresi 12. yüzyıl başlarından itibaren çeşitli Türk beylikleri ve devletleri tarafından yönetilmiş, 15. yüzyıl ortalarında (1461) bölge tamamen Osmanlı egemenliğine girmiştir. Bu dönemde Kastamonu Sancağı sınırları içinde bulunan yerleşim, 19. yüzyıl ortalarından itibaren Kastamonu Eyaleti'nin Sinop sancağına bağlı bir kaza olmuştur (Başoğlu 1972:24-47). Yerleşimin tamamen Türk olan nüfusuna 1877 yılından sonra Puşıyan - Kıbtıyan, Ermeni ve çok az sayıda Rum nüfus eklenmiştir (Çal 2014:12). Günümüzde ise bu yörede Rum ve Ermeni nüfusa rastlanmamaktadır.

Yerleşim ve çevresindeki köyler 11. yüzyıl'dan itibaren Anadolu'ya yerleşen göçer Türkmenler tarafından kurulmuştur. 16. yüzyıl Kastamonu Tapu Tahrir Defterleri'ne göre Boyabat Kazası'na bağlı olan yaklaşık olarak 220 köyün büyük bir kısmı günümüzde de mevcut olup aynı isimle anılmakta, ancak bazı köyler değişen idari yapı nedeniyle başka il ve ilçe sınırları içinde kalmaktadır (Gömeç 2015). Boyabat Kazası hakkında 1681-1835 yılları arasında tutulmuş Hurufat Defterlerinde adı geçen köy sayısı 282'dir (Çal 2014:318). Günümüzde bu köylerden 174 tanesinin var olduğu bilinmekle birlikte Boyabat ilçe sınırları içinde bulunan köy sayısı 107'dir (URL 1). Denizden uzak olan yerleşimde kışlar soğuk ve karlı, yazlar ise sıcak ve kurak geçmekte, bu iklim koşulları dağlık ve ormanlık alanlarda, çam ve meşe ormanlarının yakınında bulunan köylerde daha da sertleşmektedir (Gömeç 2015). Halk geçimini geçmişten bugüne sınırlı alanlarda yapılan tarım ve hayvancılık ile sağlamaktadır. Gelir kaynaklarının kısıtlılığına karşılık ormanların bol olması mimariye de yansımış, köylerdeki bütün yapılar, camiler, evler, ambarlar ve samanlıklar hemen hemen tümüyle tek bir malzemedendir; ahşaptan inşa edilmiştir. Köylerde çoğunluğu oluşturan açık sofalı geleneksel evlerin zemin katları ahşap dikmeli/direkli, üst katları ahşap yığma duvarlı, alaturka kiremitli, kırma çatılı, çantı yapıları olduğu ve bölgeye özgü mimari özelliklerini hala korudukları görülmektedir (Foto. 1, 2).

Boyabat Kalesi'ni odak noktası olarak gelişmiş olan kent merkezindeki geleneksel evler ise genellikle kapalı (iç) sofalı plan tipinde, 2 veya 3 katlı, zemin katları taş, üst katları ahşap çatıklı ve çatki arası dolgulu olarak inşa edilmiştir¹ (Foto.3). Kent merkezindeki geleneksel yapılar sınırları belirlenmiş sit alanları içinde, korunması gerekli kültür varlıkları olarak tescil edilmiş olmasına karşılık köylerdeki geleneksel yapılar ve alanlar henüz yasal olarak koruma kapsamına alınmamıştır. Köylerde bulunan geleneksel yapıların mimari biçimlenmelerinin araştırılması, belgelenmesi ve tahribat nedenlerinin belirlenmesi için 2005, 2015 ve 2018 yıllarında Boyabat'ın 30 köyüne gidilmiş ve 20 evin içine girilebilmiştir. Bu çalışma kapsamında yapılan mimari değerlendirmeler; gidilen köylerde çekilen fotoğraflara, içine girilebilen evlerdeki incelemelere, ölçümlere ve köylerde yaşayanlardan elde edilen bilgilere dayanmaktadır².

ANADOLU'DA ÇANTI TEKNİĞİ

Genellikle ormanı bol olan Karadeniz Bölgesindeki kırsal yerleşmelerde görülen, ahşap kütüklerin ya da biçilmiş kerestelerin üst üste yığılarak, köşelerde birbirine geçmelerle çatılması ile oluşan çantı duvar yapım tekniği yörelere göre farklılıklar göstermektedir. Batı ve orta Karadeniz Bölgesi kırsalında uzun keresteler ve kurt boğazı geçmeler kullanılarak yapılmış çantı evler mevcutken, Doğu Karadeniz Bölgesinde bu tip evlerin yanısıra çalma boğaz tekniği ile yapılan evler de görülmektedir. *Kurt boğazı* geçmelerle yapılan evlerde, mekanların yan yana inşasında, bütün cephe boyunca uzanan ahşap kerestelere ihtiyaç duyulmakta, mekanlar arasındaki ara duvarlar da bu kerestelere geçme ile bağlanmaktadır. Köşelerde ve aralarda birbirlerine geçme ile bağlanan kerestelerin uçları ise bir miktar dışarıya doğru uzatılmaktadır. Ancak bu yöntem; evi oluşturan bütün yığma duvarların birlikte yapılmasını gerektirdiğinden oldukça zordur. Tecrübeli ustalara ve uzun kerestelere ihtiyaç vardır (Foto. 4,5). Bu nedenle söz konusu uygulama daha çok küçük boyutlu yapılarda kullanılmıştır. Ahşap kerestenin istenilen uzunluklarda bulunamadığı ve büyük boyutlu yapı yapma gereği ortaya çıktığında ise çantı evlerin *çalma boğaz* yöntemi kullanılarak yapıldığı görülmektedir (Foto. 6). Bu yöntemde yapının köşelerine ve ara bölmelerine denk gelen yerlerde ahşap dikmeler kullanılmakta, bu dikmelerin yüzlerine açılan *kanallara/boğazlara* biçilmiş keresteler üst üste yığılarak yerleştirilmektedir.

¹ Kent merkezindeki en eski ev olarak nitelendirilebileceğimiz Latife Matuk Evi, diğer geleneksel evlerden farklı olup, özellikle plan şeması ve ahşap dikmeler üzerinde yükselen ambarlı zemin katı ile Boyabat köy evlerine benzemektedir (Seçkin, Özakın, Erdem 2003:104). Bir başka deyişle Latife Matuk Evi; köy evlerinden kent evlerine geçişi simgeleyen tek ve erken bir örnek olarak önem kazanmaktadır.

² Bu makaledeki bütün fotoğraflar ve çizimler yazara aittir.

Bu direklere, konumlarına göre; bir, iki, üç hatta dört yönden bağlantı yapılabilen ve ahşap kerestelerin uçları dikmelerin içinde kalmaktadır (Demirrenk 2017: 49). Her iki yöntemde de yığma duvarlar genellikle subasman seviyesine kadar yükseltelen taş temellere veya taş kaideye oturan ahşap dikmelere ya da zemin katı oluşturan taş beden duvarlarına oturmaktadır. Bu evlerin plan düzenleri de yörelere göre farklılıklar içermekle birlikte genellikle kapalı sofalı plan düzeninin kullanıldığı görülmektedir.

Boyabat ve çevresindeki köylerde ise üst kattaki her oda *kurt boğazı* geçme tekniği ile diğer odalardan bağımsız olarak inşa edilmiştir. Bu şekilde evlerin yapım süreci hızlandırılmış ve yapımı kolaylaştırılmıştır. Ancak, bu yöntemle çantı duvarlı iki oda arasında, yığma duvarların köşe uzantıları nedeniyle dış ortama açık, 40-50 cm genişliğinde bir geçit ortaya çıkmıştır. Kullanılmayacak kadar dar olan bu atıl alan; iki odalı evlerde biraz daha genişletilerek aralık olarak adlandırılan mekana dönüştürülmüş, üç odalı evlerde de üçüncü oda çantı odalardan birinin hemen yanına ahşap çatkılı olarak eklenecek dar geçitin oluşumundan kaçınılmıştır. Dört odalı evlerde ise dar geçitlerin sayısı kaçınılmaz olarak ikiye çıkmıştır. Ancak, zaten açık sofalı olan evlerde bu durum bir sorun teşkil etmemektedir. Evlerin zemin kat oluşumu da diğer yörelerdeki çantı evlere benzememekte, genellikle dışa açık olan zemin katlar taş kaidelere oturan ahşap dikmeler ve dikmeleri birbirine bağlayan tabanlardan oluşmaktadır.

BOYABAT KÖYLERİ

Boyabat ilçe sınırları içinde yer alan köylerdeki ortalama hane sayısı 20-50 arasında değişmekle birlikte bazı köylerde 10'un altında, bazılarında ise eğer yakın köyler birleştirilmişse 100'ün üzerinde ev bulunmaktadır. Ovada veya yamaçta kurulmuş olan köyler; birbirine yakın evler ve eklentilerinden oluşmaktadır (Foto. 7, 8). Tarım ve hayvancılıkla geçinen köylerde, evlerin altında büyükbaş hayvan damı, odunluk ve kümes, yanında koyun ve keçiler için ahır/yamalık, yakınında samanlıklar, bahçelerinde ya da tarlalara yakın yerlerde ise artı ürünü depolamak için ambarlar mevcuttur (Foto. 9, 10).

Köylerin merkezinde genellikle bir cami yer almakla birlikte (Foto. 11), hane sayısı az olan köylerde cami bulunmamakta, köylüler birkaç köyün veya mahallenin arasına yapılan ve Cuma Camisi olarak anılan merkez camileri kullanmaktadır (Çal 2014:326). Köylülerin cami dışında ortak kullandıkları diğer yapılar; köy çeşmesi, *suvalık* olarak adlandırılan çamaşır yıkama yeri ve köye gelen kişilerin konaklaması için yapılmış misafirhanedir. Misafirhaneler köy odası olarak bazen

fevkani ahşap yığma camilerin orta katlarında yer alırken, bazen de bağımsız yapılar/ahşap yığma evler olarak inşa edilmiştir (Foto. 11, 12). Eğitim yapısı olarak geçmişte, sadece bir köyde mektep olduğu bilinmekte, bu nedenle eğitimin camilerde Kur'an okutma şeklinde verildiği düşünülmektedir (Çal 2014:326).

Oldukça büyük parseller üzerinde, ayrı düzende yapılmış olan köy evleri birbirlerinin görüş açısını kapatmayacak şekilde manzaraya doğru yönlendirilmiş, bazen kendi parsellerinin ortasına bazen de sokak hattını oluşturacak şekilde sokak kenarına veya köşesine yerleştirilmiştir. Evlerin bahçeleri bazen taş duvarlar veya çitler ile sınırlanmış, bazen de evlerin etrafına sınırlama yapılmamıştır. Kaplamasız, toprak sokaklar topoğrafyaya uygun bir biçimde, kıvrımlı olarak oluşmuştur (Foto.13, 14). Günümüzde köylerin nüfusları Boyabat merkeze ya da diğer büyük şehirlere göç olduğu için azalmıştır. Köylerin nüfusu yaz ve kış aylarında değişmekte, bazı köylerin kış aylarında tamamen boş kaldığı, yaz aylarında ise köylerine tatil için geri dönenlerin nüfusu arttığı görülmektedir.

BOYABAT KÖY EVLERİNİN MİMARİ BİÇİMLENMELEİ

Boyabat köy evlerinin ana yapım malzemesi ahşap, en çok kullanılan ağaç türü de reçineli olması nedeniyle çamdır. Ahşap çevredeki ormanlar nedeni ile bol bulunan malzemedir. Köy evleri arasında Anadolu'da *çantı*, bu yörede *kandil* ev olarak adlandırılan ahşap yığma evler çoğunlukta olup, bazen tamamen ahşap çatkılı olan bazen de ahşap yığma ve ahşap çatkılı tekniklerinin birlikte kullanıldığı evler görülmektedir. *Çantı* ya da halk ağzına göre *çandı* kelimesinin sözlük anlamı; birbirine çivisiz olarak geçmelerle bağlanmış kerestedir (URL 2). *Kandil* kelimesi ise kalın, geniş kereste anlamında kullanılmaktadır (Acar 2015:110). Yörede biçilmiş kalaslara *kandil*, bu kalasların üst üste yığılması ve köşelerde birbirlerine çivisiz olarak geçmelerle bağlanması tekniği ile yapılan evlere de *kandil* ev denilmektedir (Başoğlu 1990:215) (Foto 15,16). Bu bağlamda, *çantı* ev ile *kandil* evin aynı anlamı taşıdığı anlaşılmaktadır. Latince *Candere / yanmak* kelimesinden türeyen *kandil* adının (URL 3), kolayca yanabilmesi nedeniyle ahşap keresteye verilmiş olduğu düşünülmektedir. *Kandil* evler sadece Boyabat köylerinde değil, aynı tarih, kültür ve geleneklere sahip olan komşu konumundaki Durağan (Sinop), Taşköprü (Kastamonu) ve Kargı (Çorum) ilçelerindeki köylerde de görülmektedir (Başoğlu 1990:211).

Birbirlerinden uzakta, yamaçta veya düzlükte inşa edilmiş olan ve yoğun olmayan bir görünüm sunan geleneksel evlerin bir kısmı buldukları parselin sokak

kenarında veya köşesinde konumlanmakta, dolayısıyla bu evlere giriş sokak üzerinden yapılmaktadır (Foto.17). Sokak kenarında olmasına rağmen girişin sokağa paralel uzanan avlu ya da bahçe üzerinden yapıldığı örnekler de görülmektedir (Foto.13). Evlerin çitlerle, duvarlarla çevrilmiş bahçeleri ya da avluları evin önünde, yanında ve arkasında yer almaktadır. Geleneksel evlerin bazıları da buldukları parselin ortasında konumlanmış bulunmakta, bahçe ise sokak ile evin arasında uzanmaktadır. Bu tip evlere giriş, bahçe üzerinden sağlanmaktadır (Foto.2). Bazı evlerin çevrelerinde ise çit veya duvar gibi bir sınırlandırma elemanı bulunmamakta, dolayısıyla parsel sınırı anlaşılacağı için parsel üzerindeki oturma biçimi anlaşılmamaktadır (Foto. 1,12).

Yamaçtaki evlerin; arazinin eğimine uygun olarak biçimlendiği, zemin katlarındaki taşıyıcı dikmelerin boylarının, manzaraya bakan ön cephelelerinde yüksek, arka (tuvalet-kiler) cephelelerinde kısa tutularak üst katların kurulumunun sağlandığı görülmektedir (Foto. 13, 17).

PLAN ÖZELLİKLERİ

Türklerin Anadolu'da yarattıkları en özgün ev tipi olan dış, açık sofalı evler Anadolu'nun doğusundan Balkanlara kadar uzanan büyük bir coğrafi alanda 16. yüzyıl dan itibaren yaygın olarak kullanılmıştır. Erkek egemen aile içi ekonomisi, tarımsal ekonomi ve Türk- İslam ailesi modeli bu ev tipinin oluşumunun ana faktörleridir. Dış, açık sofalı plan şeması; kentli geleneğinin olmadığı yarı kırsal çevrelerde en uygun çözüm olarak benimsenmiş ve kullanılmıştır (Kuban 1995: 48). Boyabat ve çevresindeki köylerde yüzyıllardır yaşayan *Yörük Türkleri* de evlerini; dış ortamla iç içe bir yaşama olanağı veren dış, açık sofalı plan şemasında inşa etmişlerdir. Geleneksel yaşam biçiminde değişim hızı çok yavaş olduğu için plan şemaları ve yapım teknikleri çok fazla değişmemiş, 1950'li yıllara kadar evlerin inşasında aynı plan şemaları ve yapım tekniği kullanılmıştır. Genellikle iki katlı bazen üç katlı olan evlerin en üst katlarında kullanılan bu plan şemasında; odaların önünde yer alarak dış ortama açılan mekân sofadır. Dış sofa; üç kenarı ile tamamen dış ortama açık olabildiği gibi, kış aylarının soğuk geçmesi nedeni ile sadece bir kenarı veya köşesi ile kısmen dışa açılmakta veya bütün kenarları yan yana çakılmış tahtalar/darabalar ile dışa tamamen kapatılmaktadır (Foto. 12, 17, 18). Boyabat'ın soğuk olan dağ köylerinde ve yaylalarda tamamen dış ortama kapatılmış sofa, biraz daha sıcak olan ova köylerinde ise yarı açık sofa kullanıldığı görülmektedir. Evin odak noktası olan yarı-açık sofa; bütün ailenin bir araya gelip, sohbet ettiği, konuk ağırladığı, yaz aylarında uyuduğu, aynı zamanda ev içi üretimin gerçekleştirdiği mekândır. Sofanın dış çevreyi en iyi gören köşesinde, ahşap ayaklar üzerinde

yükseltilmiş bir oturma alanı yer almakta, bu alana yörede kaldırım veya çıkma adı verilmektedir (Foto. 19). Sofada bazen bir dokuma tezgâhı, herkil denilen küçük bir ambar (Foto. 20), bazen de yoğurt, yağ, süt vb. ürünlerin saklandığı sütlük dolabı da bulunabilmektedir. Boyabat köy evlerinde sofanın genellikle odaların arasına doğru eyvan gibi uzandığı ve odaların arkasında yer alan tuvalet - kiler mahallerinin bulunduğu koridora geçişi sağladığı görülmektedir. Sofanın odalar arasındaki bu kısma yörede aralık adı verilmektedir (Foto. 21).

Yaşam katı olarak kullanılan üst katlarda birim eleman olan odalar bütün Türk evlerinde olduğu gibi çok işlevli olarak düzenlenmiştir. Odalarda oturmak için geniş bir sedir, ısınmak ve yemek pişirmek için ocak, uyumak için gerekli yorgan ve yatakları gündüzleri saklayabilmek için yüklük, kap kaçak ve diğer eşyaları depolamak için dolap ve gözler, boy abdesti almak için gusülhane dolabı, tabak çanak koymak için raf/sergen bulunmaktadır (Foto. 22, 23). Çok küçük olan oda pencereleri yörede cam olarak adlandırılmaktadır.

Üst katta bulunan diğer mahaller ise tuvalet ile kiler mahalleridir. Tuvalet ve kiler; iki odanın arkasında oluşturulan dar bir koridorun iki başında yer almaktadır (Foto. 24, 25). Aralık ile bu koridorun birleştiği noktada, her zaman koridorun dış kenarından da daha ileriye çıkan ahşap bir lavabo/abdestlik mevcuttur. Tuvalet; özellikle zemin kattaki hayvan gübrelerinin biriktirildiği yer olan kemrelik üzerine gelecek şekilde yerleştirilmekte ve böylece pis su giderinin hayvan gübresi üzerine akması sağlanmaktadır. Tuvalet ve kiler mahallerinin yer aldığı koridor her zaman döşeme kirişlerinin uzatılması ile oluşturulan bir çıkmanın üzerinde bulunmakta ve dış kenarları daraba ile ışık almasını sağlayan bir veya iki delik dışında tamamen kapatılmaktadır. Bazen kiler de sütlük dolabı, ahşap lavabonun yanında ise içinde içme suyu saklanan içi oyulmuş bir çam kütüğü /oluk bulunabilmektedir (Foto. 26). Köy evlerinde mutfak olarak ayrılmış bir mekân yer almamakta, sebze- meyve ve bulaşık yıkamak için abdestlik olarak adlandırılan ahşap lavabo, yemek pişirmek için odalardaki ocaklar kullanılmaktadır.

Evlerin zemin katları samanlık, ahır ve tarım araçlarının yerleştirildiği alan olarak kullanılmaktadır. Taş ayaklara oturan ahşap dikmelerin sınırlandırdığı zemin kat tamamen açık bırakılabildiği gibi tamamen ya da kısmen daraba, taş duvar veya yığma kütük duvarlarla sınırlandırılabilir. Genellikle zemin katın bir köşesinde yığma kütük duvarlı büyük baş hayvan ahır/ dam yer almakta veya zemin katın tamamı hayvan damı, ambar, tavuk kümesi, yemlik, samanlık gibi mahaller için ayrılmaktadır (Foto. 27, 28). Üç katlı olan evlerde orta kat; kışlık oda, ambar ve depolama alanı olarak

kullanılmakta veya en üst kata benzer plan şeması ile günlük yaşamın geçtiği kat olarak kullanılmaktadır.

Köy evlerinin plan şemaları dış sofanın kenarlarına sıralanan oda sayısına göre çeşitlenmekte, oda sayısı en az bir, en fazla dört olabilmektedir. Oda sayısı da evlerin zemin katlarında bulunan ahşap dikme sayısına göre belirlenmekte, tek odalı evler altı direkli, iki ve üç odalı evler dokuz direkli, dört odalı evler ise on iki direkli ev olarak anılmaktadır.

Köy evlerinin en küçüğü tek odalı evdir. Ahşap altı direk zemin kat seviyesinde ikişerli 3 sıra halinde oda duvarlarının altına ve sofanın dış kenarına gelecek şekilde yükselmektedir. Üst katta ise ahşap yığma duvarlı bir odanın önünde yarı açık bir dış sofa bulunmakta ve bahçeden sofaya ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır. Dış sofa bir koridor şeklinde odanın bir yanına ya da hem yanına hem de arkasına doğru uzanmakta; tuvalet mahalli ile lavabo ise odanın yanındaki veya arkasındaki koridora yerleştirilmektedir (Şek. 1, 2 - Foto. 29).

En çok tercih edilen evler ise iki odalı evlerdir. Zemin katta üçerli üç sıra halinde yerleştirilen dokuz direk üst kattaki plan düzenine geçiş olanağı sağlanmaktadır. Bu plan tipinde dış sofanın uzun kenarına iki oda, odaların arasında aralık, aralık bitiminde ise ahşap lavabo bulunmakta; odaların arkasında ise tuvalet ve kiler mahallerinin bulunduğu koridor yer almaktadır (Şek. 3, Foto. 30, 31).

Dokuz direkli evler üst kat seviyesinde iki odalı olabildiği gibi üç odalı da olabilmekte, iki oda ve aralık önünde uzanan sofanın bir köşesine üçüncü oda yerleştirildiği için dış sofa köşe sofa haline gelmektedir (Şek.4, Foto. 32-36). Yığma ahşap duvar yapım sisteminde köşe geçmelerinden sonra duvarların bir miktar daha uzatılmasından dolayı odalar birbirine bitişik olarak konumlanamamakta; yan yana iki oda arasında eğer aralık yoksa her zaman 50-60 cm kadar bir açıklık olmaktadır. Bu nedenle, birçok örnekte üçüncü odanın yığma ahşap duvarın hemen yanına yerleştirilerek ahşap çatıklı ve kerpiç dolgulu olarak inşa edildiği ve yığma yapım sisteminden kaynaklanan açıklığın odalar arasında bırakılmadığı görülmektedir. Diğer odalara kıyasla, ahşap çatıklı duvarları sayesinde daha fazla sayıda ve daha büyük pencerelere sahip olan bu oda, konuk odası veya kışık oda olarak kullanılmakta ve yörede camlı ev olarak adlandırılmaktadır (Foto. 36). Dokuz direkli evlerde, üçüncü odanın ambar olarak ayrıldığı örnekler de görülmektedir (Şek.5, Foto. 37-38). Bu durumda ambarın duvarları dış cepheden daha geride kalmakta ve ambara pencere açılmamaktadır.

On iki direkli evler de üst katta üç veya dört oda bulunmakta; dört odalı evlere ise nadir olarak rastlanmaktadır (Şek. 6; Foto. 39-42). Direkler zemin katta dörderli üç sıra halinde, odaların ve sofanın dış kenarlarına gelecek veya 20-40 cm kadar geride kalacak şekilde yerleştirilmiştir. Dört odalı üst kat planı iki odalı plan tipinin önünde uzanan dış sofanın iki köşesine de birer oda yerleştirilmesiyle oluşturulmuş olup, odaların arasında kalan sofa yarı açık sofa niteliğini sürdürmektedir. Ahşap merdiven bütün evlerde sofanın içinde yer almakta, ahşap limon kirişlerin üzerine bazen rıhtlı, bazen rıhtsız basamaklar yerleştirilmektedir.

YAPIM SİSTEMİ ÖZELLİKLERİ

Zemin Katlar: Genellikle iki bazen üç katlı olan Boyabat köy evleri; ahşap dikmeler/direkler üzerine oturan genellikle yığma ahşap duvarlı/*kandil* evlerdir. Kandil evler dışında, ahşap direkler üzerine ahşap çatıklı olarak ya da ahşap yığma ve ahşap çatık teknikleri birlikte kullanılarak inşa edilmiş evler de mevcuttur. Üst katların inşa tekniklerindeki farklılıklara rağmen bütün köy evlerinde temel duvarı bulunmamakta, ana taşıyıcılar olan direkler kısmen toprağa gömülmüş büyük taşlar/kayalar üzerine oturmaktadır (Şek.7, Foto. 27, 28, 30). Ancak zemin katta bir ahır bulunuyor ise yığma kütüklerden oluşan ahır duvarları zemin suyu nedeniyle kısmen toprağa gömülü alçak taş duvarlar üzerinde yükselmektedir. Ana taşıyıcılar olan ahşap direklerin sayısı ve yükseklikleri evin büyüklüğüne ve arazinin eğimine göre değişmekte; zemin kat altı, dokuz veya on iki direkli olabilmektedir (Foto. 29, 30, 39). Bu direklerin dışında, üst kat odalarında bulunan her ocağın altında, taş veya tuğla ocak duvarını destekleyen kirişleri taşıyan ahşap bir direk daha bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 30/30, 33/33, 35/35 cm kesitlerinde, 2.5-5 metre yüksekliklerinde olabilen direkler 3 ile 6 metre arasında değişen aralıklarla üst kat plan düzenine uygun olarak yerleştirilmektedir. Bazen direkler arası çapraz yerleştirilmiş payandalarla desteklenmekte ve böylece yapı depreme karşı güçlendirilmektedir (Foto. 43). Yapı eğimli bir arazi üzerinde ise direklerin yüksekliği eğime göre değişmekte, direkler arasında yükseklik farklılıkları olmaktadır (Foto.12, 17). Yörede dört köşesi yontulmuş, kalın ahşap taban kân olarak anılmaktadır (Başoğlu, 1999:218). Direkler üstten birbirlerine yekpare tabanlar/kânlar ile bağlanmakta, altı direkli evde beş, dokuz direkli evde altı, on iki direkli evde yedi adet taban/kân bulunmaktadır. Tabanların / kânların kesitleri yaklaşık olarak ahşap direk kesitleri ile uyumlu bir şekilde 30/ 20, 30/30 cm, boyları 8-9 metre uzunlukta olabilmektedir.

Zemin kat bir köşede veya kenarda bulunan ahır dışında genellikle sadece direklerden ibarettir (Foto. 29, 30). Ancak, dikme aralarının taş duvarlarla, yığma kütük/

yumru duvarlarla ya da yan yana çakılan tahtalar/darabalarla tamamen ya da kısmen kapatıldığı örnekler de mevcuttur (Foto. 33, 39, 44). Üzerlerinden sadece kapak alınarak oturma yüzeyleri biraz düzeltilmiş ve kurtlanma, böceklenme olasılıkları azaltılmış, çapları 20-25 cm arasında değişen kütüklerin üst üste yığılması oluşan ve alçak taş duvarlara oturan ahır duvarları, köşelerde birbirlerine genellikle kara boğaz tekniği ile bağlanmaktadır (Şekil.8). Bu teknikte kütüklerin uçlarına yakın kısımların üstten kütük yüksekliğinin yarısı kadar oyulmuş olduğu ve kütüklerin birbirlerine dik gelecek şekilde bu oyuntulara yerleştirilerek köşelerde birbirlerine bağlandığı görülmektedir (Foto. 45). Bu geçme biçimi samanlık, depo vb. ek yapıların yapımında da kullanılan bir tekniktir. Kütükler arasında kalan boşluklar, ahırın daha iyi ısınması için hayvan tezeği veya çamur harç ile doldurulmuş, ahşap kirişli ahır tavanı genellikle üst kat döşemesinden daha aşağıda tutulmuş ve tavan kaplamasının üzeri çamur harç ile kaplanarak düz dam oluşturulmuştur. Bu şekilde, ahır kokusunun yaşam katını etkilemesi önlenmek istenmiştir (Foto. 46).

Üst katlar: Üst kat oluşturulurken genellikle zemin kattaki ahşap direklerin üzerine önce ahşap başlıklar yatay olarak yerleştirilmiş, sonra da ahşap tabanlar / kânlar konarak direkleri üstten çepeçevre saran ve köşelerde birbirine geçme ile bağlanan yatay bir çerçeve oluşturulmuştur. Ancak, kânın dikmeye doğrudan oturduğu, ahşap başlığın kullanılmadığı ya da başlığın da kân gibi yapıyı çepeçevre sardığı uygulamalara da rastlanmaktadır (Foto. 29, 47). Üst katın sofa dikmeleri ile döşeme kirişleri/dökmeler (döküntüler), kânların üzerine oturtulmuş, dökmelerin üzerine ise ahşap kaplama tahtaları ile üst kat zemin döşemesi yapılmıştır (Şek.8, Foto. 27, 28).

Yığma /Kandil Duvarlar: Üst katta bulunan oda duvarları genellikle biçilmiş, dikdörtgen kesitli ahşap kalasların/kandillerin üst üste yığılması ile oluşturulmuştur (Şek.11). Yığma oda duvarları, kânların üstündeki döşeme kirişlerinin üzerinde yükselirken, duvarı oluşturan ilk kandil taban gibi kullanılmış, diğer kandiller ise üst üste sıralanmıştır (Şek.7, Foto. 48). Yığma duvarlarda, bazen bir yumrunun boyuna olarak ortadan ikiye ayrılması ile oluşan kandiller de kullanılmış, kandillerin biçilmiş düzgün yüzleri oda içine, kavisli yüzleri ise sofaya gelecek şekilde istiflenmiştir (Foto. 49). Bu tip duvarlarda en geniş yeri 9-12 cm, en dar yeri 6-9 cm olan 20-25 cm yüksekliğinde keresteler kullanılmıştır. Bir yumrudan / kütükten 6-15 cm arasında değişen kalınlıklarda, 20-25 cm yüksekliğinde dikdörtgen kesitli kandiller de elde edilmiş, böylece hem odaya hem de sofaya bakan yüzeyleri düzgün olan ve aralarında boşluk bulunmayan kandil duvarlar elde edilmiştir (Foto. 40-42). Yatay olarak yığılan kandiller birbirlerine köşelerde

kurt boğazı geçme tekniğinde bağlanmış (Şekil 11, Foto.15, 49) ve bağlandıktan sonra uçları 20-25 cm kadar dışarıya doğru uzatılmıştır. Bu yapıım detayından dolayı yan yana gelen iki kandil oda arasında yaklaşık 50- 60 cm genişliğinde dışa açık geçitler oluşmuştur (Foto. 48). Kurt boğazı geçme tekniğinde genellikle biçilmiş kalaslar/kandiller köşelerde birbirlerine hem üst hem de alt kenarları U biçiminde oyularak bağlanmaktadır. Kandillerin sadece üst kenarlarının oyularak birbirlerine bağlandığı uygulamalara da rastlanmaktadır. Yığma ahşap duvarları oluşturan kandillerin birbirine oturması, sağa sola kaymaması için duvarın ortasında, üst üste gelen iki kalastan alttakine ahşap çiviler /kavelalar çakıldığı, üstteki kalasın da kavelalara denk gelecek yerlerine açılan delikler sayesinde alttaki kalasa oturtulduğu kaynaklarda belirtilmektedir. (Başoğlu 1990: 215, Çal 2014: 329). Ancak gezilen köylerde yıkılmış bir duvara rastlanmadığı için bu detayın incelenen evlerde de var olup olmadığı anlaşılamamıştır.

Üç odalı evlerde, sofa köşesine yerleştirilen odanın, yanındaki oda ile bitişik olması istendiğinde, ortak yığma duvar dışında odanın oda duvarları ahşap çatki tekniğinde, bağdadi çita üzerine sıvalı veya tuğla dolgulu olarak yapılmıştır (camlı ev, Foto. 32, 50). Bu amaçla, ahşap çatkının ilk dikmesi, kandil duvarın köşe bağlantı uzantısının hemen bitimine yerleştirilmiş ve kandil duvar yüzeyi ile bağdadi çitalı ya da dolgulu yüzey içerde bütünüyle önce çamur, sonra kireç harç ile sıvanarak strüktür farklılığı yok edilmiştir. Kandil duvar çıkıntısında sıva yapabilmek için kandillerin geçmeden sonra devam eden kısımlarına keserle kertikler atılmış ve sıvanın bu kertikler üzerine tutunması sağlanmıştır. Camlı evin ahşap çatkılı duvarları, kandil duvarlardan farklı olarak döşeme kirişlerinin üzerine yerleştirilen bir tabana oturtulmuştur (Foto. 36). Üç katlı olan evlerde camlı evin kışlık oda olarak kullanmak amacıyla orta katta da yapıldığı görülmektedir (Foto. 33, 38).

Yığma ahşap / kandil duvarlar zemin kat direklerine aktarılan duvar yükünün hafif olması için fazla yükseltilmemiş, yaklaşık olarak 220 cm ile 240 cm arasında değişen yüksekliklerde yapılmıştır (Foto. 40, 51). Oda yükseklikleri 200 cm ile 206 cm arasında değişen ölçülerde alçak tutulmuş, camlı evde yükseklik biraz daha arttırılmıştır. Ahşap yığma duvarlar üzerinde yer alan kapı ve pencere boşlukları duvarlar birbirlerine sadece köşelerde bağlandığı için mümkün olduğu kadar az sayıda ve küçük yapılmıştır (pencereler 53/75, 58/85 cm, kapılar 74/172, 73/162 cm vb. ölçülerde). Yatay konumda uzanan kandiller kapı ve pencere boşluğu oluşturmak için kesildikleri zaman düşey dikmelere yani kasalara bağlanarak sağlamlaştırılmıştır. Ancak bazı örneklerde kapı boşluğundan biraz daha geride, duvarın iç yüzeyine, duvar yüksekliğince uzanan dikey bir lata

daha çakıldığı, kapı boşluğu nedeni ile köşe bağlantısı kesilen duvarın bu lataya bağlanarak sağlamlaştırıldığı görülmektedir (Foto.51). Yörede sıkırtma olarak bilinen bu yöntem bazen duvarların dış yüzlerinde de kullanılmıştır (Çal 2014: 330), (Foto. 52). Pencere geçmişte camsız, çerçevesiz ve kapaklı iken sonradan sürme kanatlı ya da sürme kanatlı ve kapaklı, kapılar ise çakma ya da tablalı olarak yapılmıştır (Foto. 29, 50, 16, 40). Camlı ev pencereleri ise ahşap çatkılı duvar üzerinde olduğu için kandil oda pencerelerinden daha büyük tutulmuştur (Foto.50,52).

Dış Sofa: Üst katta, dış sofanın kenarları 15/15, 16/16 cm kesitinde bir taban üzerine aralıklı olarak yerleştirilen 12/12, 13/13 cm kesitlerindeki direklerle belirlenmiştir (Foto.26,27). Bu direklerin üzerine de önce yatay konumda bir hatıl/ taban, sonra hatıla ve kandil duvarlara dik kirişler, kirişlerin üstüne de tekrar bir başka hatıl yerleştirilmiş; böylece direk ve duvarlar birbirine bağlanmıştır (Şek.7, Foto.53). Aynı zamanda, yapıyı tamamlayan kırma çatının yükünün direklere ve yığma duvarlara aktarılması da sağlanmıştır. Dış sofanın kenarları bazen ahşap dikmelere bağlanan 80-90 cm yüksekliğindeki yatay ahşap korkuluklarla sınırlandırılmış ve sofa açık bırakılmıştır (Foto. 29, 53). Bazen de sofanın bir bölümü 80-90 cm yüksekliğe kadar 2.5 cm kalınlığında 20-30 cm genişliğinde olan ve dikey olarak kullanılan tahtalar / darabalar ile çevrelenmiş (Şek.9, Foto.38); sofanın kalan bölümü ise saçak seviyesine kadar yükselen darabalarla tamamen kapatılmıştır (Foto. 38). İklimin daha soğuk olduğu dağ köylerinde ve yaylalarda dış sofanın tamamen darabalarla kapatıldığı, ışık için yatay sürgü kapaklı küçük deliklerin bırakıldığı örnekler de mevcuttur (Foto. 43). Bu şekilde yan yana dizilmiş darabalarla bir mekânı kapatmaya yörede dizeme adı verilmektedir. Bütün evlerde tuvalet ve kiler mahallinin yer aldığı koridorun çevresi de saçağa kadar dizeme tekniği ile kapatılmıştır (Foto. 54).

Boyabat köy evlerinde tuvalet ve kiler mahallinin bulunduğu koridor her zaman cephe boyunca uzanan yaklaşık 100-110 genişliğinde bir çıkma üzerine oturtulmuştur (Şek. 9). Bu çıkmanın yapılabilmesi için koridora dik olan tabanların/ kânların başları kertilerek çıkma genişliği kadar dışarıya doğru uzatılmış; bir başka taban kânların üzerine, kânlara dik konumda yerleştirilmiştir. Koridorun döşeme kirişleri/ döküntüler de bu tabana, taban yüksekliğini geçmeyecek şekilde biraz oyularak yerleştirilmiştir (Foto.55). Koridor çıkması dışında, kandil odaların da sokak veya bahçeye doğru çıkma ile taşıdığı görülmektedir. Bu örneklerde çıkma döşeme kirişlerinin konsol olarak 20-40 cm kadar dışarıya uzatılması ile oluşturulmuş; kandil duvarlar bu çıkmanın dış hattı üzerine yerleştirilmiştir (Foto. 48). Bazı evlerin sofalarında bulunan köşklerin çıkmaları da benzer şekilde oluşturul-

muş, köşk çıkmaları bazen payandalarla desteklenmiştir (Foto. 47).

Oda tavanlarını oluşturmak için öncelikle biçilmiş 8/10, 10/12 cm boyutlarındaki kirişler yaklaşık 60-70 cm aralıklarla 200-210 cm kadar yükselen (yaklaşık 9-10 adet üst üste yığılmış kalas) kandil duvarın son kalasının içine oyularak yerleştirilmiş ve kiriş başları, dış cepheye, aralık mekânına veya sofaya doğru biraz uzatılmıştır (Foto. 34, 21). Kiriş başlarının yerleştirildiği kalasın/ kandilin üzerine, bir kandil daha konarak tavan kirişlerinin sıkışması sağlanmıştır. Tavan kaplaması ise genellikle kirişler içeriden gözükecek şekilde, çatı içinden çakılarak ters tavan tarzında yapılmıştır. Ters tavan/ nallama tavan dışında (Çal 1999:48), kaplama tahtalarının oda içinden kirişlere çakıldığı, tahtalar arasındaki derzlerin çıtalarla kapatıldığı pasalı tavanlara da rastlanmaktadır (Foto. 23, 36). Sofanın üzerine genellikle tavan kaplaması yapılmamış, çatı kuruluşu sofadan görülecek şekilde açık bırakılmıştır (Foto. 40, 41, 53,56,57).

Çatı: Yapıları örten kırma çatıyı oturtmak için öncelikle sofayı sınırlayan direklerin ahşap bir hatilla ya da tabanla, yatayda birbirine bağlanması, oda duvarlarının ve tavanlarının yapılmış olması gerekmektedir. Daha sonra, sofanın kısa kenarına paralel olarak belirli aralıklarla yerleştirilen ahşap kirişler sofanın uzun kenarındaki dikmeleri bağlayan hatıla ve oda duvarlarına oturtulmakta ve kiriş başları sofa kenarından daha ileriye doğru saçak mesafesi kadar uzatılmaktadır. Bu kirişler de çoğu zaman kendilerine dik olarak üstlerine konan bir hatıl ve kandille sıkıştırılmaktadır (Foto. 50). Bu kirişlerin dışında bazen iki oda arasında, odaların yan /aralık duvarlarına oturan veya aralık mahalline paralel olarak uzanan kirişler de bulunmaktadır. Aralığın kısa kenarına paralel uzanan ve sofa ile aralık arasındaki sınırdaki bulunan kirişin üstüne, yapının tam ortasına gelecek şekilde dört adet taşıyıcı direk/ baba yerleştirilmekte ve bu direklere yapının köşelerinden başlayarak yükselen dört adet eğik mahya bağlanmaktadır (Foto. 56). Eğik mahyalarla birlikte yapı kenarlarına dik konumda, belirli aralıklarla mertekler yerleştirilmekte, merteklerin üzerine merteklere dik konumda latalar, lataların üzerine de latalara dik konumda kiremit altı kaplama tahtaları çakılmaktadır (Şek.7, Foto 57). Çatıyı taşıyan dört dikme/baba arasında, yörede kedilik ya da kuzgunluk olarak anılan çatıya çıkış merdiveni ve penceresi bulunmaktadır. Çatıya çıkış penceresi olmayan tek odalı küçük evlerde ise çatıyı bir veya iki adet taşıyıcı dikme/ baba taşımaktadır (Keşkekçinin Rıza Evi). Geçmişte ince tahtalarla/pedavralarla kaplı olduğu bilinen çatılar günümüzde alaturka kiremit ile kaplanmış olup, pedavra kaplı çatıların bazı örneklerine Günpınar Köyü, Kayadibi Mahallesinde rastlanmaktadır.

Malzeme: Evlerin yapımında ana malzeme olarak çam ağacından elde edilen ahşap kullanılmıştır. Duvarlar, dikmeler, çatılar, kapı ve pencereler, tavanlar, dolaplar, lavabolar ve hatta helalar bile ahşaptan yapılmıştır. Boyabat ve çevresindeki ormanlarda daha çok karaçam ve sarıçam bulunduğu için evler bu ağaç türlerinden elde edilen keresteler ile inşa edilmiştir. Kullanılan kereste dayanıklı olması için kış aylarında kesilen çam ağacı tomruklarının ham kısmı çürütüldükten sonra geride kalan çıralı kısmından, özünden elde edilmiştir (Başoğlu 1990: 217). Çam ağacının reçineli bir ağaç olması dış ortama daha dayanıklı olmasını sağlamaktadır. Ayrıca kolay kurutulan ve işlenme özelliği iyi olan bir ağaç türü olduğu için de tercih edilmiş olmalıdır. Ahşap dışında, evlerin yapımında az da olsa kullanılan taş malzeme, dere yataklarından ve yamaçlardan elde edilmiş; kerpiç, tuğla ve kiremit malzeme ise yine çevredeki topraktan üretilmiştir.

CEPHE ÖZELLİKLERİ

Köy evlerinin zemin kat cepheleri genellikle dış ortama açık, üst kat cepheleri ise mümkün olduğu kadar dışa kapalı olarak biçimlenmektedir. Bu düzenlemenin nedenlerini iklim, yapım sistemi ve işlevsel farklılıklar olarak sıralamak mümkündür. Zemin kat cepheleri çoğu zaman sadece taşıyıcı dikmelerin algılandığı şeffaf bir görünüme sahiptir (Foto. 29). Ancak, dikme araları taş duvarlı, dikmelerin arkası yumru duvarlı ya da dikmelerin üzeri ve araları darabalı olan yarı şeffaf veya tamamen sağır zemin kat cepheleri de mevcuttur (Foto. 17, 43, 44).

Boyabat köy evlerinin üst kat seviyesinde dış ortama en açık cepheleri sofa cephesi olmakla birlikte, iklimin daha soğuk olduğu dağ köylerinde veya yaylalarda sofa darabalarla tümüyle dışa kapatılabilmektedir (Foto. 43). Diğer köylerde ise dış sofanın darabalarla sadece parapet seviyesine kadar kapatıldığı ve sofanın tam ortasına üçgen alınlıklı bir çıkmanın / köşkün yerleştirildiği (Foto.13) ya da sofanın bir kısmının tamamen, kalan bölümünün ise parapet seviyesine kadar kapatıldığı yarı şeffaf cepheler görülmektedir (Foto. 38). Sofanın bir köşesinde, hımış duvarlı “camlı ev”in yer aldığı evler, diğer evlerden daha bezemeli cephelere sahiptir. Bu odaların dış yüzlerinde, çatki arasındaki tuğlalar çeşitli konumlarda (verevine, balıksırtı) yerleştirilerek desenler oluşturulmuş ve camlı ev cephelerine tuğlalar gözükecek şekilde kireç harç ile derz yapılmıştır (Foto. 50), Ancak, bağdadi tekniğinde yapıldıkları için dış yüzleri tamamen ya da kısmen sıvanan camlı ev cepheleri de mevcuttur (Foto.32, 52).

Sofanın kısa kenarı, oda duvarı ve tuvalet ya da kiler mahallinin kısa kenarının birlikte oluşturduğu yan cephelerde oda duvarı yığma ahşap/ kandil duvar iken, sofa tamamen veya kısmen açık ya da tuvalet ve kiler

mahalli gibi darabalar ile tamamen dışa kapatılmış olabilmektedir. (Foto. 29, 30, 46). Kandil odanın dışarıya doğru çıkma yaptığı veya kandil duvarlı iki odanın birlikte olduğu yan cepheler de mevcuttur (Foto. 33, 39). Yan cephelerde, odaların dış ortam ile ilişkisini birer adet, küçük sürme pencere sağlamaktadır. Darabalarla kaplı sofa yüzeylerinde ise yatay sürme ahşap bir kapak ile örtülen ve temek olarak adlandırılan dikdörtgen delikler bulunmaktadır.

Tuvalet ve kiler mahallerinin olduğu üst kat cepheleri bir iki küçük delik ve ahşap çörten dışında her zaman darabalarla kapatılmış sağır cephelerdir. Darabalar bazen sadece üst kat yüksekliğinde yapılırken bazen de zemin kat cephesini de kaplayacak kadar uzun tutulmaktadır. Bu cephelerin orta aksında dışarıya doğru çıkıntılı olan lavabo/ abdestlik bölümü yer almaktadır (Foto. 54). Cepheler genellikle geniş saçaklı, alaturka kiremitli, kırma çatı ile tamamlamaktadır.

BOYABAT KÖYLERİNDE MİMARİ MİRASIN BOZULMA NEDENLERİ

Bütün dünya da olduğu gibi ülkemizde de en hızlı bozulma süreci kırsal mimarlık alanında yaşanmaktadır. Ülkemizde kırsal mimari mirasın karakteristik özelliklerini kaybetmeye başlamasının en önemli nedenlerinden biri henüz yasal olarak koruma kapsamına alınmamasıdır. Yürürlükte olan koruma yasalarında kırsal sit tanımı, sorunları ve bu sorunların çözümüne ilişkin kararlar ne yazık ki henüz yer almamakta; ancak kırsal alanların kentsel sit veya doğal sit statüsünde tescil edilerek koruma kapsamına alındığı örnekler bulunmaktadır. Bu yasal eksikliğin yanı sıra 2004 yılında çıkarılan 6360 sayılı kanunla 30 ilin Büyükşehir Belediyesi ilan edilmesi, bu illerdeki köy tüzel kişiliklerinin kaldırılması, köylerin mahalleye dönüştürülmesi, mera, yaylak gibi ortak alanların belediyelere devredilmesi de bu illerin kırsal alanlarında yapılan tarım ve hayvancılığa zarar vermekte; köylü nüfusun azalmasına, geleneksel yaşam biçiminin değişmesine yol açmaktadır (Dik, 2014). Kırsal alanların korunması konusunda karşılaşılan bir diğer sorunun da bazı Kültür Varlıklarını Koruma Kurulları'nın yeterli sayıda elemana ve köylere ulaşımı sağlayacak araca sahip olmamalarından kaynaklandığı görülmektedir. Bu nedenle, özellikle Anadolu'daki köylerde envanter çalışması tam olarak yapılamamakta, “sayıca çok ve birbirinin benzeri oldukları” ileri sürülerek içlerinden sadece bir veya birkaçı tescil vasıtasıyla yasal koruma kapsamına alınmaktadır.

Geleneksel yapılar bakımından zengin olan Boyabat köylerinde günümüzde sadece arkeolojik alanlar ile bu

alanlardaki yapılar yasal koruma altındadır. Köylerde geleneksel yapılar için alınmış tescil kararı ile doğal sit kapsamına alınmış alanlar da bulunmamakta sadece Kurusaray Köyü yakınlarındaki “Bazalt Kayalıklar”ın Tabiat Varlığı olarak tescillendiği görülmektedir. Geleneksel mimari mirasın tescil dışında en temel koruma sorunu köylerde yaşayan nüfusun kentlere göç etmesidir. İşsizlik, tarım yaparken karşılaşılan güçlükler, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamama, alt yapı ve ulaşım zorluğu gibi sebepler yüzünden terk edilen köyler özellikle kış aylarında insansızlaşmakta; geleneksel evler ve çevreleri terk nedeni ile köhneleşme sürecine girmektedir. Bir kısmı tamamıyla terk edilen, bir kısmı ise mevsimlik olarak kullanılan evlerde bakım ve basit onarımlar yapılamamakta; yaz aylarında evlerini kullananlar da modern malzemelerle niteliksiz onarımlar gerçekleştirmektedir. Bir yapıyı korumanın en iyi yolu; onu sürekli olarak kullanmaktır. İçinde yıl boyunca kullanıcısı olan bir yapı, herhangi bir olumsuz durumda sahiplenilmekte, dolayısıyla korunabilmektedir.

Yaşları nedeniyle eskiyen evlerde yapılan onarımlarda çağdaş yaşamın konfor şartlarına uymak amacıyla modern malzeme ve teknikler kullanılması, hem evlerin özgünlük değerini azaltmakta hem de köylerdeki homojen görünümü bozmaktadır. Yapılan onarımlar mal sahibinin ve ustanın “yapım tekniği” bilgisine göre uygulanmakta; evlerin ahşap duvarları tuğla malzeme ile yenilenmekte; ahşap dikmeler betonarme ayaklar üzerine oturtulmakta ya da ahşap direkler betonarme ayaklarla değiştirilmektedir (Foto. 55-57). Geleneksel evler dışında yöreye yabancı betonarme ev ve cami yapımı da köylerin kimliğinin değişmesine neden olmaktadır. Köyde yaşayanlarda koruma bilincinin olmaması, geleneksel yapı ustalarının bulunmaması, yeni ustaların yetiştirilmemesi ve modern yaşam arzusu da bu tür onarımların ve betonarme yapıların artmasına neden olmaktadır.

Evlerin ana malzemesi olan ahşap, içinde barındırdığı böcek, kurt, mantar gibi canlılar nedeniyle çürümekte, bol yağış alan bölgede oluşan nem de ahşap malzemenin çürümesini hızlandırmaktadır. Ahşabı tahrip eden bir diğer neden de yangındır. Yangın nedeniyle 2014 yılında 45 haneli Aşağı Seyricek Köyünde 31 geleneksel konut kullanılmaz hale gelmiştir (URL 4). Köylere ulaşımın zor olması, konaklama olanağının bulunmaması, kış aylarında evlerin kapalı olması gibi nedenlerden dolayı köylerde akademik çalışmalar da yapılamamakta, özgün geleneksel değerler saptanamamaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

16. yüzyıldan itibaren mevcudiyetleri bilinen Boyabat ve çevresindeki köylerde yaşayan halk, geleneklerini, yaşam biçimlerini ve yapı inşa tekniklerini günümüze kadar koruyarak sürdürebilmiştir. Göçer Türkmenler tarafından kurulan bu köylerde genellikle ahşap yığma sistemle inşa edilmiş olan kandil evler, ambarlar, samanlıklar günümüzde de hala çoğunlukta olan yapılardır. Köylerin yakın çevresinde bulunan tarım ve orman alanları ile köylerin geleneksel dokusunun birlikteliği bu yörenin kültürel peyzaj alanları olarak değerlendirilmesi gerekliliğini göstermektedir. Nüfusun azalması, evlerin terk edilmesi, onarımlarda modern malzemelerin ve yöntemlerin geleneksel malzeme ve yöntemlere tercih edilmesi bölge için önemli risk faktörleridir. Ancak, tarım ve hayvancılığın tekrar tercih edilen bir geçim kaynağı haline dönüştürülmesi, çocukların eğitimi için okul yapılması, kültür, doğa, yayla turizminin teşvik edilerek atıl durumdaki evlerin pansiyon olarak kullanılması yörenin tekrar canlanmasını sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Boyabat köy evleri Türk evlerinin en eski örnekleri olan dış, açık sofalı evlerin, geç dönemde yapılmış yerel örneklerini içermektedir. Sofanın evin dış kenarında, odaların önünde konumlanan yarı-açık bir mekân olması, sofa-merdiven-oda ilişkisi, odaların iç düzeni, üst katın ahşap dikmeler üzerinde yükselmesi gibi özellikler eski tarihli Türk evleri ile aynı olmakla birlikte, sofa çevresinin tahtalarla kontrollü olarak kapatılması, tuvalet, kiler ve bazen ambar mekânlarının üst kat plan şemalarında yer alması, ahşap çatki yapım sistemi yerine genellikle ahşap yığma yapım sisteminin tercih edilmesi yöreye özgü ev karakterini oluşturmaktadır. Bazı evlerde, üst kat veya orta kat seviyesinde daha korunaklı olan, daha fazla sayıda ve daha büyük pencere açılmasına olanak sağlayan ahşap çatkılı bir oda yapılması da yine yöreye özgü niteliklerden bir başkasıdır. Ayrıca, bu evler buldukları arazinin doğal eğimine ve iklim koşullarına uygun bir şekilde, yöredeki malzemelerle ve gelenekselleşmiş yapı teknikleri ile üretilmiş, çevreye uyumlu yapılardır. Aynı geçmişi ve geleneği paylaşan Durağan, Taşköprü, Kargı ilçelerinin köylerinde Boyabat köy evlerine benzer evler bulunmakta; ancak, Anadolu'nun başka yörelerinde özellikle Doğu Karadeniz bölgesindeki ahşap yığma evlerin plan ve cephe karakteri bu yöredekilere benzememekte; yığma ahşap yapım sistemi de farklılıklar içermektedir. Bütün bu niteliklerinden dolayı Boyabat köyleri, evleri ve doğal çevresi kültürel peyzaj olarak belgelenmeli, incelenmeli ve korunmalıdır.

KAYNAKLAR

- ACAR, E., 2015.
Sinop Yöresi Söz Varlığı, Ankara, Gazi Kitabevi.
- BAŞOĞLU, B., 1972.
Boyabat ve Çevresi Tarihi, Ankara, Doğu Matbaacılık.
- BAŞOĞLU, B., 1990.
Boyabat Yöresi Araştırmaları, Boyabat, Boyabat Matbaası.
- ÇAL, H., 1999.
“*The Architecture of Boyabat Village Houses*”, **The Ottoman House; Papers from the Amasya Symposium (24-27 September 1996)**”. Edit. S. Ireland, W. Bechhofer, p. 46-54, British Institute of Archaeology at Ankara.
- ÇAL, H., 2014.
Boyovası /Boyabat Kazasında Türk Mimarisi, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- DEMİRRENK, E., İ., 2017.
Geleneksel Rize İkizdere Evlerinin Plan Tipolojisi Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Üniversitesi Mimarlık Programı.
- DİK, E., 2014.
“*6360 Sayılı Kanun Bağlamında Köylerin Mahalleye Çevrilmesi Sorunu*”, **Mülkiye Dergisi** 38/1, s. 75-102.
- GÖMEÇ, S., 2015.
“*16. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Boyabat’ın Köyleri*”, <http://www.angelfire.com/or3/etnografya/depo1/boyabat.htm> / .
- KUBAN, D., 1995.
Türk Hayatlı Evi, İstanbul, Ziraat Bankası Yayınları.
- LEONHARD, R., 1915.
Paphlagonia Reisen und Forschungen im Nördlichen Kleinasien, Berlin, Deitrich Reimer.
- SEÇKİN, N., ÖZAKIN, R., ERDEM, A., 2003.
“*Sinop- Boyabat Kentsel Mimarlık Envanter Raporu 2002 Yılı Çalışması*”, **TÜBA Kültür Envanteri Dergisi-Journal of Cultural Inventory 2003**, S.1, s. 90-128.
- URL 1, 2020.
<http://www.boyabat.bel.tr/tr-tr/alt-sayfalar/202/>
- idari-yapi** / (Boyabat Belediyesi Resmi Web Sitesi).
URL 2, 2019.
<https://sozluk.gov.tr/>
(Türk Dil Kurumu)
- URL 3, 2019.
<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/kandil>
(Etimoloji Türkçe – Türkçe Etimolojik Kelime İncelemeleri).
- URL 4, 2020.
<https://www.sabah.com.tr/yasam/2014/06/02/ko-yu-haritada-silen-yangin> (Sabah Gazetesi)

Fotoğraf 1. Emin Kaptan'ın Evi, Arioğlu Köyü / *Emin Kaptan House, Arioğlu Village, 2005.*

Fotoğraf 4. Kurt boğazı çantı ev, Rize, Ayder Yaylası / *Çantı house with Kurt boğazı technique, Ayder Plateau in Rize, 2012.*

Fotoğraf 2. Kandil ev, Terzi Ahmet Köyü / *Kandil house, Terzi Ahmet Village, 2018.*

Fotoğraf 3. Ahşap çatıklı Altınbabalar Evi, Boyabat / *Timber framed Altınbabalar House Boyabat, 2005.*

Fotoğraf 5. Kurt boğazı çantı ev, Rize, Ortan Köyü / *Çantı house with Kurt boğazı technique, Ortan Village in Rize.*

BOYABAT KÖYLERİNDE GELENEKSEL KANDİL EVLER VE KORUMA SORUNLARI

Fotoğraf 6. Çalma boğaz çantı ev, Çamlıhemşin / *Çantı House with çalma boğaz technique, Çamlıhemşin, 2012.*

Fotoğraf 9. Samanlıklar, Kurusaray Köyü / *The Haylofts, Kurusaray Village, 2018.*

Fotoğraf 7. Arıoğlu Köyü ovada / *Arıoğlu Village on meadow, 2018.*

Fotoğraf 10. Kandil ev ve ambarı, Yabanlı Köyü / *Kandil House and its depot, Yabanlı Village, 2018.*

Fotoğraf 8. Engilekin Köyü yamaçta / *Engilekin Village on the slope, 2018.*

Fotoğraf 11. Killik Köyü Cami / *The mosque of Killik Village, 2018.*

Fotoğraf 12. Keşkekçinin Rıza Evi, Arıoğlu Köyü /*Keşkekçinin Rıza House, Arıoğlu Village, 2015.*

Fotoğraf 13. Kıvrımlı toprak yol, Yeni Mehmetli Köyü, / *The house and unpaved road, Yeni Mehmetli Village, 2005.*

Fotoğraf 14. Hacı Satılmış Evi, Engilekin Köyü / *Hacı Satılmış House, Engilekin Village, 2018.*

Fotoğraf 15. Kandil duvar (kurt boğazi) / *Log wall with Kurt boğazi technique, 2018.*

Fotoğraf 16. Kandil duvar, Arıoğlu Köyü / *Kandil wall, Arıoğlu Village, 2018.*

BOYABAT KÖYLERİNDE GELENEKSEL KANDİL EVLER VE KORUMA SORUNLARI

Fotoğraf 17. Dış sofa kısmen kapalı bir ev, Engilekin Köyü / *A house with partially closed external wall, Engilekin Village, 2018.*

Fotoğraf 20. Sofada küçük ambar, Kel Süleğin Evi, Bürüm Köyü / *The storage chest in the hall, Kel Süleğin House, Bürüm Village, 2018.*

Fotoğraf 18. Kamamen kapalı dış sofa, Aluç Yaylası / *Completely closed external hall, Aluç Plateau, 2015.*

Fotoğraf 21. Aralık mahalli ve lavabo, Yeni Mehmetli Köyü / *The connecting hall and washbasin, Yeni Mehmetli Köyü, 2005.*

Fotoğraf 19. Dış sofada sedir, Nazım İnebeyli Evi, Çarşak Köyü / *The sitting bench in the hall, Çarşak Village, 2008.*

Fotoğraf 22. Ömer Koca Evi'nde oda, Engilekin Köyü / *The room in the Hacı Ömer House, Engilekin Village, 2018.*

Fotoğraf 23. Emin Kaptan Evi'nde oda girişi, Arıoğlu Köyü / *The entrance of the room, Emin Kaptan House, Arıoğlu Village, 2005.*

Fotoğraf 25. Kiler mahalli, Yeni Mehmetli Köyü / *The larder, Yeni Mehmetli Village, 2016.*

Fotoğraf 24. Hela mahalli, Yeni Mehmetli Köyü / *The toilet, Yeni Mehmetli Village, 2016.*

Fotoğraf 26. Su oluğu, Uzun Ali'nin Evi, Yabanlı Köyü / *Carved log for water near the washbasin, Uzun Ali House, Yabanlı Village, 2018.*

BOYABAT KÖYLERİNDE GELENEKSEL KANDİL EVLER VE KORUMA SORUNLARI

Fotoğraf 27. Zemin kat kullanımı, Gazidere Tabaklı Köyü / *Usage of the ground floor, Gazidere Tabaklı Village, 2018.*

Fotoğraf 30. Kadir Kızılaslan Evi dış görünümü, Akyörük Köyü, Aluç Yaylası / *Exterior view of Kızılaslan House, Akyörük village, Aluç Plateau, 2015.*

Fotoğraf 28. Zemin katta yemlikler, Salar Köyü / *Mangers on the ground floor, Salar Village, 2018.*

Fotoğraf 31. Kadir Kızılaslan Evi, dış, açık sofa, Aluç Yaylası / *Kızılaslan House and external, open hall Aluç Plateau, 2015.*

Fotoğraf 29. Keşkekçinin Rıza Evi, misafırhane, Arıoğlu Köyü / *Keşkekçinin Rıza House, guesthouse, Arıoğlu Village, 2005.*

Fotoğraf 32. Uzun Ali'nin Evi avlu cephesi Yabanlı Köyü / *Courty of facade of Uzun Ali's House, Yabanlı Village, 2018.*

Fotoğraf 33. Uzun Ali'nin Evi sokak cephesi, Yabanlı Köyü / Street facade of Uzun Ali's House, Yabanlı Village, 2018.

Fotoğraf 34. Uzun Ali'nin Evi, oda görünümü / The view of a room in Uzun Ali's House, Yabanlı Village, 2018.

Fotoğraf 35. Uzun Ali'nin Evi, açık sofa görünümü / The view of the open-hall of Uzun Ali's House, Yabanlı Village, 2018.

Fotoğraf 36. Uzun Ali'nin Evi, camlı ev görünümü / The view of the camlı house of Uzun Ali's House, Yabanlı Village, 2018.

Fotoğraf 37. Nazım İnebeyli Evi ambarı, Çarşak Köyü / The storage of N. İnebeyli House, Çarşak Village, 2018.

Fotoğraf 38. Nazım İnebeyli Evi sokak görünümü, Çarşak Köyü / The street view of N. İnebeyli House, Çarşak Village, 2018.

Fotoğraf 39. Kel Süleğin Evi Bürüm Köyü / Kel Sülek's House, Bürüm Village, 2018.

Fotoğraf 40. Kel Süleğin Evi sofa görünümü, Bürüm Köyü / View from the hall, Kel Sülek's House, Bürüm Village, 2018.

BOYABAT KÖYLERİNDE GELENEKSEL KANDİL EVLER VE KORUMA SORUNLARI

Fotoğraf 41. Kel Süleğin Evi sofa ve merdiven, Bürüm Köyü / *The hall and staircase, Kel Sülek's House, Bürüm Village, 2018.*

Fotoğraf 42. Kel Süleğin Evi oda görünümü, Bürüm Köyü / *A room view of Kel Sülek's House, Bürüm Village, 2018.*

Fotoğraf 43. Payanda destekli zemin kat. Aluç Yaylası / *Ground floor supported with struts, Aluç Plateau, 2015.*

Fotoğraf 44. Darabalı zemin kat, Terzi Ahmet Köyü, 2018 / *Ground floor with darabas, Terzi Ahmet Village, 2018.*

Fotoğraf 45. Yığma kütük duvar (kara boğaz) Kurusaray Köyü / *The log walls with kara boğaz technique, Kurusaray Village, 2018.*

Fotoğraf 46. Taş kaideli ahşap direkler, Aluç Yaylası / *Wooden post on the stone bases, Aluç Plateau, 2015.*

Fotoğraf 47. Direk üstünde başlık ve taban, Yeni Mehmetli köyü / *Capital and base on the post, Yeni Mehmetli Village, 2006.*

Fotoğraf 48. İki kandil oda arasında dar geçit, Bürüm Köyü / *Narrow passage between the two kandil rooms, Bürüm Village, 2018.*

Fotoğraf 49. Kandil duvar, Arioğlu Köyü / *The "kandil" wall, Arioğlu Village, 2018.*

Fotoğraf 50. Ahşap çatıklı ve tuğla dolgulu "camlı ev" (oda), Terzi Ahmet Köyü / *Timber framed and brick infilled "camlı ev" (the room with glass), Terzi Ahmet Village, 2018.*

Fotoğraf 51. Kapı yanında sıkırtma, Arioğlu Köyü / *The "sıkırtma" next to the door, Arioğlu Village, 2018.*

Fotoğraf 52. Camlı ev ve kandil oda, Yeni Mehmetli Köyü / *Camlı house and kandil room, Yeni Mehmetli Village, 2005.*

BOYABAT KÖYLERİNDE GELENEKSEL KANDİL EVLER VE KORUMA SORUNLARI

Fotoğraf 53. Açık sofa, Arıoğlu Köyü / *The view of open hall, Arıoğlu Village, 2018.*

Fotoğraf 55. Tuvalet ve kilerin oturduğu çıkma detayı, Arıoğlu Köyü / *Detail of the projection of the toilet and larder, Arıoğlu Village, 2018.*

Fotoğraf 56. Çatı kurulumu, Yeni Mehmetli Köyü / *The detail of the hipped roof Yeni Mehmetli Village, 2015.*

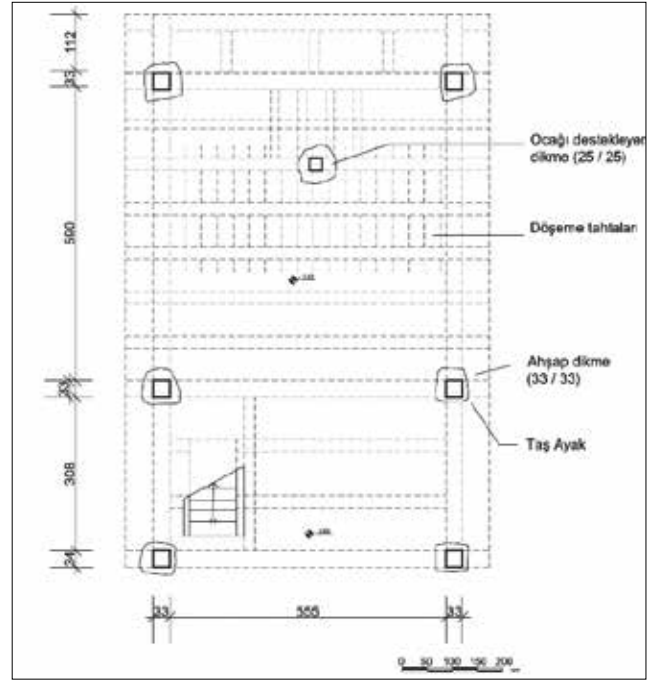
Fotoğraf 54. Hela ve Kiler cephesi, Killik Köyü / *Toilet and larder facade, Killik Village, 2018.*

Fotoğraf 57. Direk, taban ve çatı ilişkisi, Arıoğlu Köyü / *The connection with between the post, base and roof, Arıoğlu Village, 2018.*

Fotoğraf 58. Modern malzeme ve betonarme tekniği ile yapılan onarımlar, Çarşak Köyü / *The repairs made with modern materials and reinforced construction technique, Çarşak Village, 2018.*

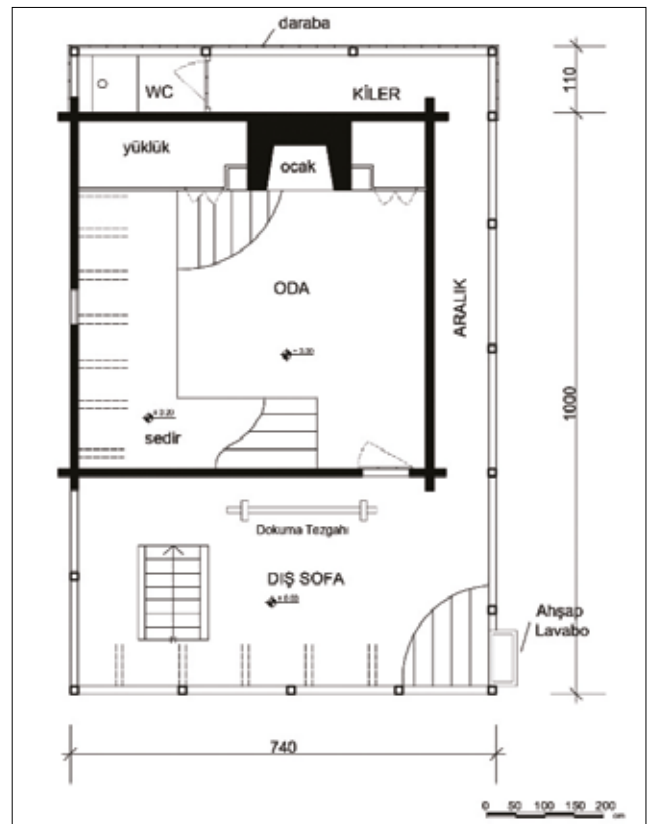
Şekil 1. Keşkekçinin Rıza Evi, zemin kat planı, tek odalı, 6 direkli ev (2015) / *House of Keşkekçinin Rıza, ground floor plan, single room house with 6 posts.*

Fotoğraf 59. Ahşap dikmeler yerine betonarme ayaklar, Salar Köyü, 2018 / *Reinforced concrete pillars instead of wooden posts, Salar Village, 2018.*

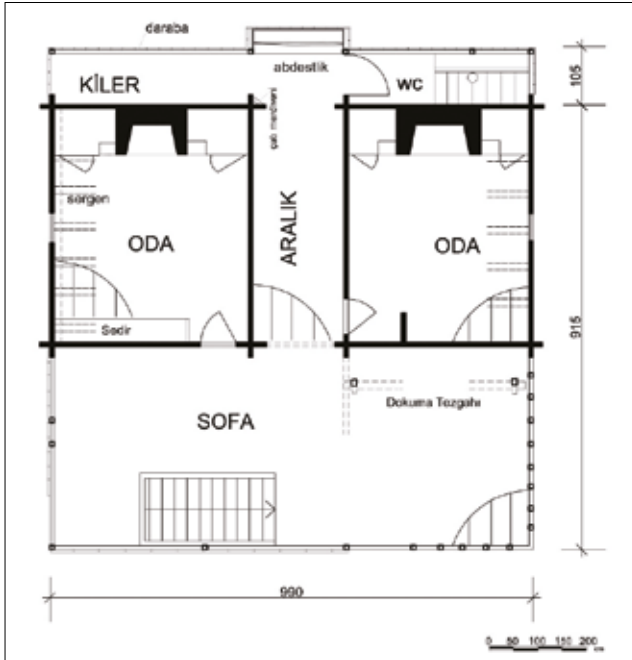

Fotoğraf 60. Taş kaidelerin betonarme kaideler ile değişimi, Çarşak Köyü / *Stone bases replaced with reinforced concrete bases, Çarşak Village, 2015.*

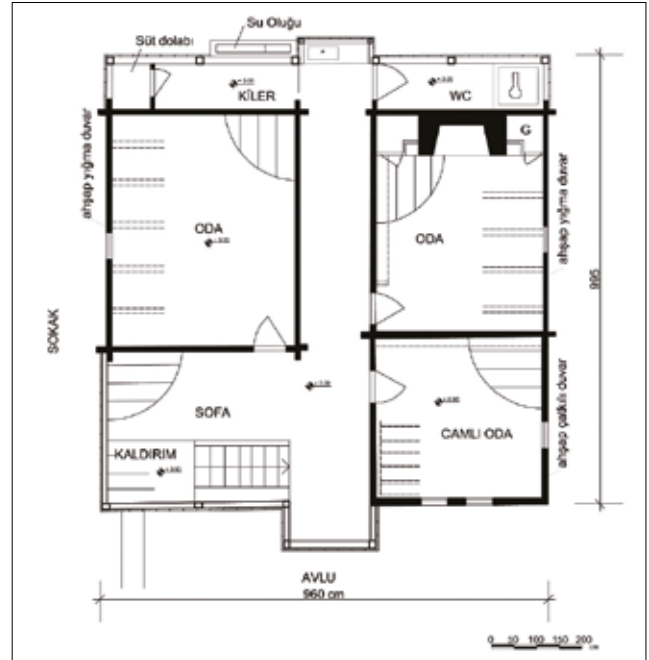

Şek. 2. Keşkekçinin Rıza Evi, birinci kat planı, tek odalı, 6 direkli ev (2015) / *House of Keşkekçinin Rıza, first floor plan, single room house with 6 posts.*

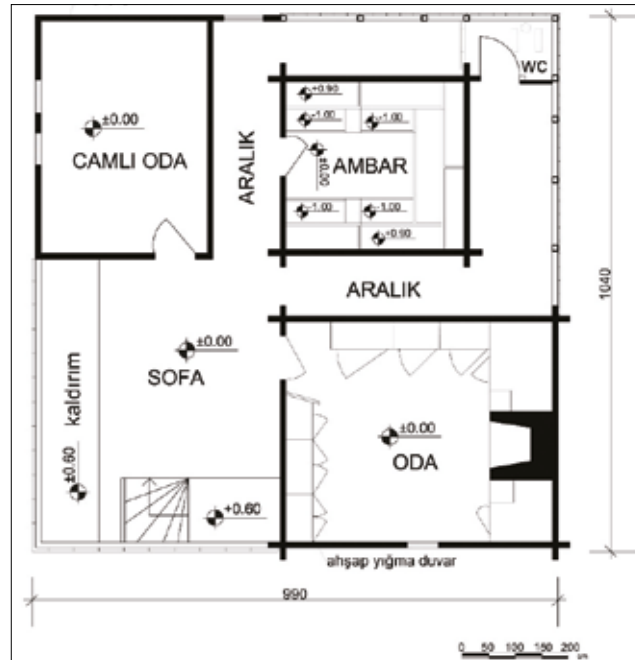
BOYABAT KÖYLERİNDE GELENEKSEL KANDİL EVLER VE KORUMA SORUNLARI

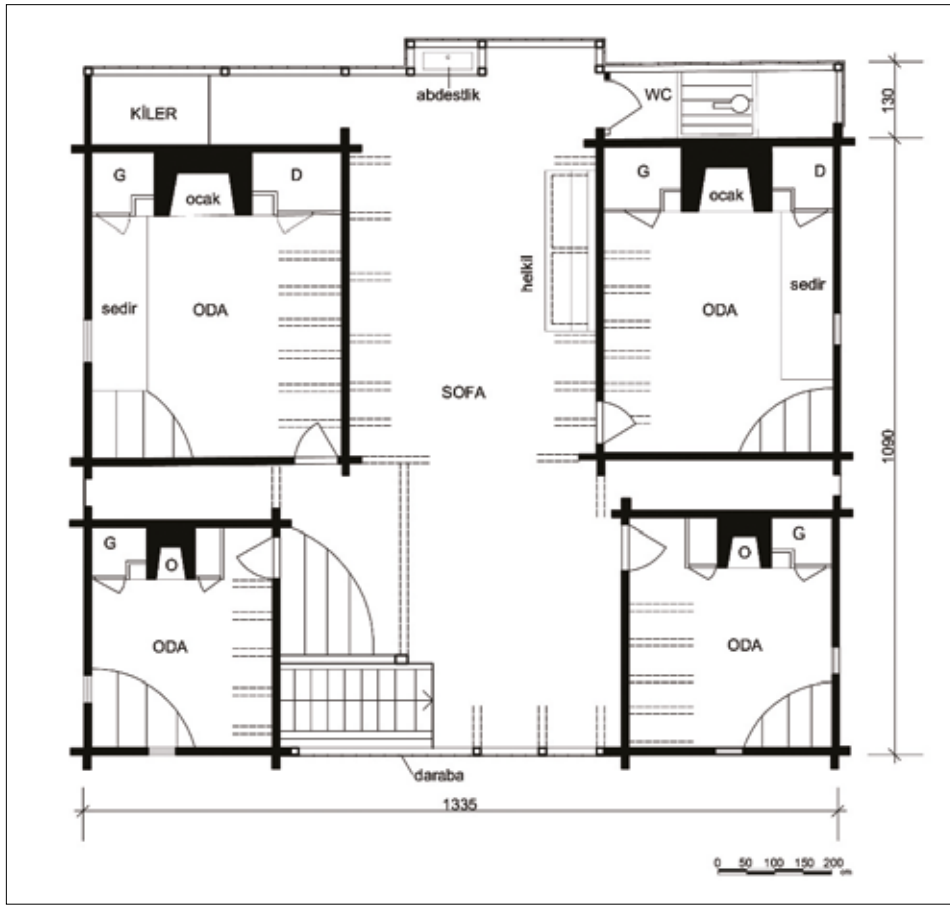
Şekil 3. Kadir Kızılaslan Evi, üst kat planı, (2015) / Kadir Kızılaslan House, upper floor plan.

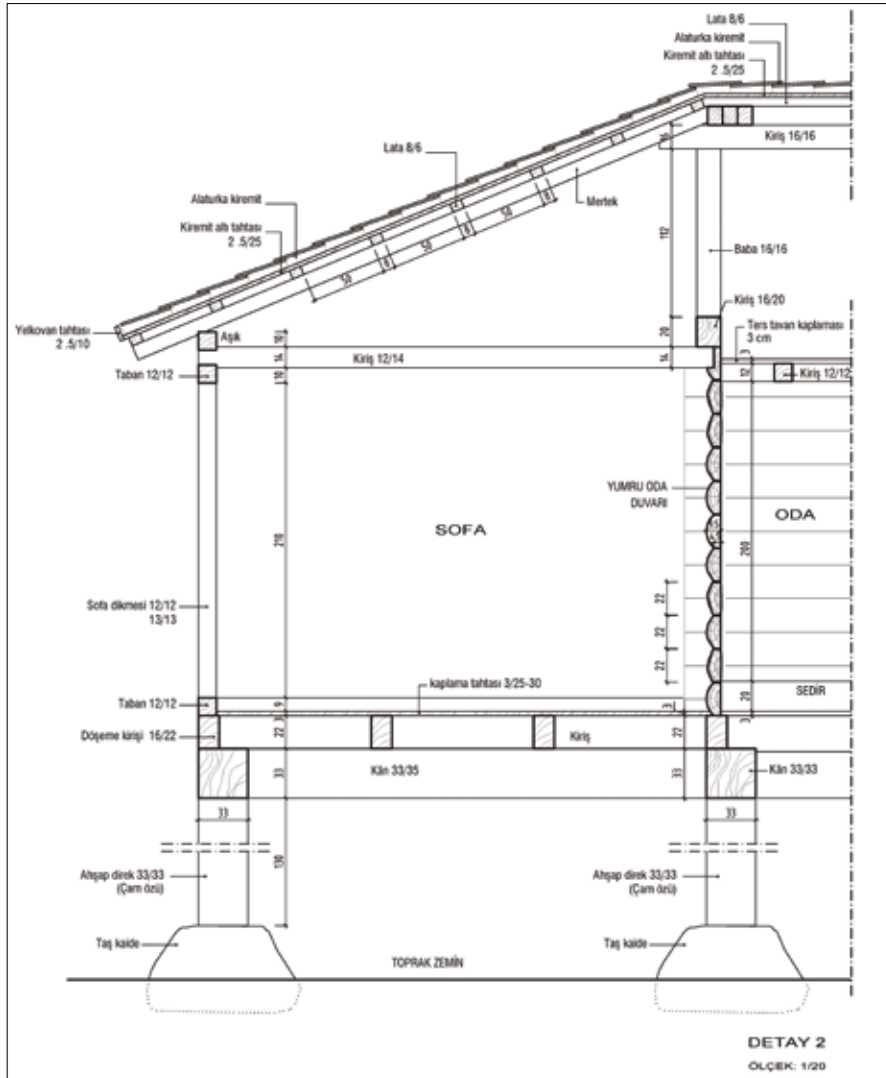
Şekil 4. Uzun Ali'nin Evi üst kat planı, 12 direkli, üç odalı ev / Upper floor plan of Uzun Ali's House, three-room house with 12 posts.

Şekil 5. Nazım İnebeyli Evi üst kat planı (9 direkli ev) Çarşak Köyü (2015) / Upper floor plan of Nazım İnebeyli House (house with 9 posts), Çarşak Village.

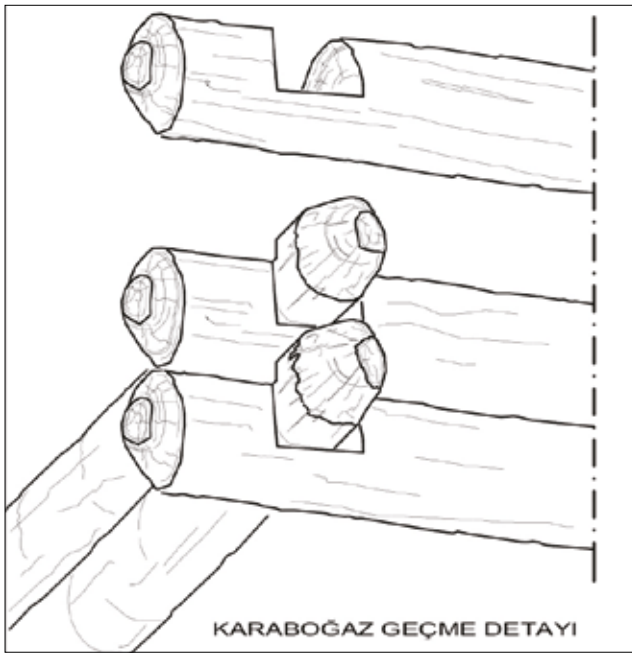

Şekil 6. Kel Süleğin Evi üst kat planı (12 direkli ev) Bürüm Köyü (2018) / Upper floor plan of Kel Süleğin House (The house with 12 posts), Bürüm Village.

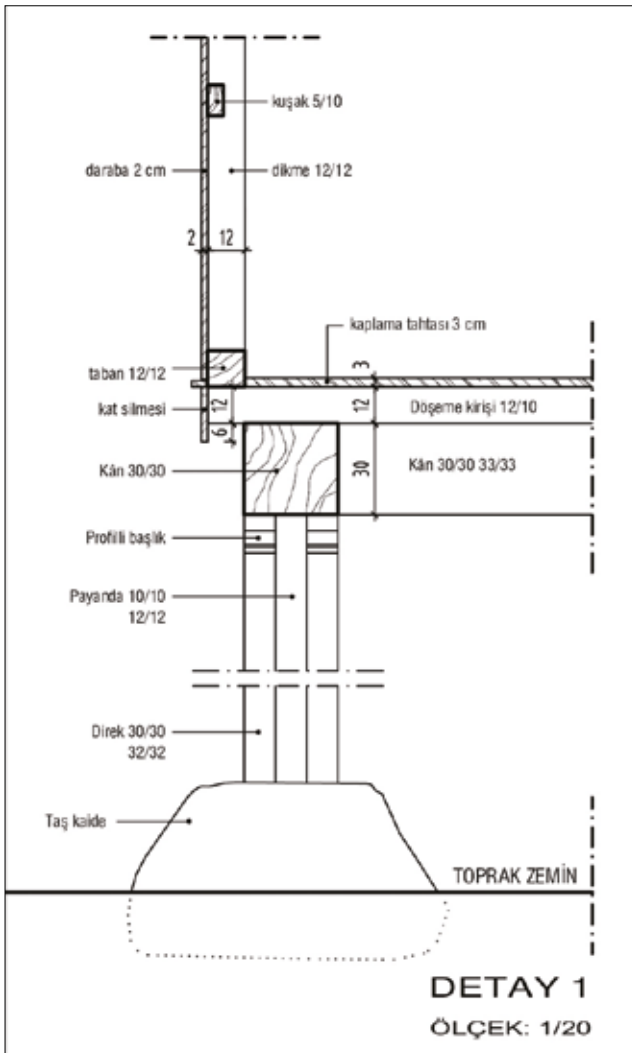

Şekil 7. Keşkekçi Rıza Evi, sofa kesiti (2018) / Keşkekçi Rıza House, The outer hall section, Arioğlu Village.

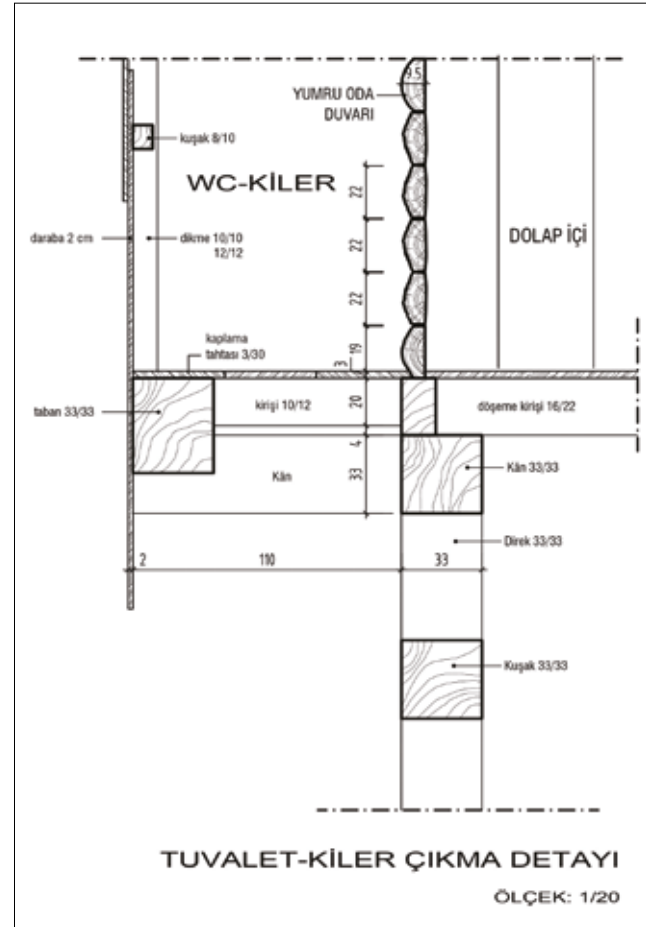
BOYABAT KÖYLERİNDE GELENEKSEL KANDİL EVLER VE KORUMA SORUNLARI

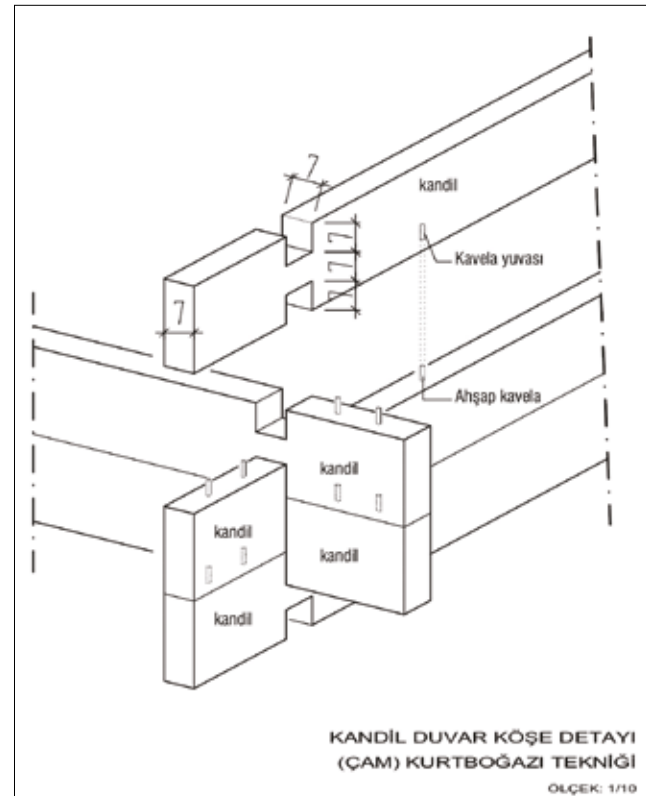
Şekil 8. Kara boğaz geçme detayı (2018) / The detail of log wall with Kara boğaz technique.

Şekil 9. Taş kaide, dikme, taban (kân) detayı Kadir Kızılaslan Evi (2018) / Detail of stone plinth, wooden pillar and base.

Şekil 10. Hela-kiler çıkma detayı, Keşkekçinin Rıza Evi (2018) / Detail of the projection of the toilet-larder Keşkekçinin Rıza Evi (2018)

Şekil 11. Kurt boğazı geçme detayı (2018) / Detail of kandil wall with kurt boğazı technique.

ILDIRI'NIN MEKANSAL İZLERİNİN PEŞİNDE: BİR 19. YÜZYIL YERLEŞİM BULMACASI

IN SEARCH OF ILDIRI'S SPATIAL TRACES: A 19th CENTURY SETTLEMENT PUZZLE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 25 Temmuz 2019	Received: July 25, 2019
Hakem Değerlendirmesi: 24 Eylül 2019	Peer Review: September 24, 2019
Kabul: 26 Haziran 2020	Accepted: June 26, 2020

DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.007

F. Nurşen KUL ÖZDEMİR * - Ela ÇİL **

ÖZET

Bu yazı, Erythrai Ören Yeri üzerinde yer alan Ildırı'nın 19. yüzyıldaki mekan kurgusunu çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Bu dönem, günümüzde Yunanistan'dan gelen Türk mübadillerin yaşadığı yerleşimin Ortodox Rumlar tarafından iskan edildiği Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılına karşılık gelmektedir. Ildırı, mübadele sürecinde ve sonrasında ciddi yıkımlara tanıklık etmiştir. Gerek bu yıkımlar gerekse günümüzde süregelen izinsiz yapılar nedeniyle özgün dokuya ait izler büyük oranda yok olmuştur. Son yıllarda artan turizm baskısı da bu yok oluşu hızlandıran önemli bir faktördür. Bu sebeple bu yazıda farklı kaynaklardaki mekana ilişkin ipuçları biraraya getirilerek bir bulmaca gibi mekansal kurgunun çözümlenmesi amaçlanmıştır. Bu yerleşim bulmacası, mevcut dokudan gelen sınırlı bilgilerin, sözlü tarih çalışmaları ve seyyah arkeologların anlatılarından gelen bilgilerle karşılaştırılarak tamamlanmasına dayanmaktadır. Burada bahsi geçen sözlü tarih çalışmaları, hem önceki Rum ve hem de mevcut Türk mübadillerin anlatılarından oluşmaktadır. Ildırı'nın mübadele öncesi yaşantısına tanıklık etmiş Rumların anlatılarına Atina'daki Küçük Asya İncelemeleri Merkezi arşivinden ulaşılmıştır. Mübadele sonrasında tanıklık eden Türk mübadillerle yapılan görüşmeler ise yazarlar tarafından 2012-2014 tarihleri arasında farklı zamanlarda Ildırı'da gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda, Ildırı gibi hem hızlı bir dönüşüm ve hem de mübadele gibi keskin bir toplumsal kopuş yaşayan yerleşimlerde yerin yakın tarihini ve mekansal dönüşümünü anlamada sözlü tarih çalışmalarının önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ildırı, Lithri, mübadele, mekansal dönüşüm, sözlü tarih.

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Mimari Restorasyon Bölümü
e-posta: nursenkul@iyte.edu.tr ORCID: 0000-0002-5857-1119

** Doç. Dr., İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
e-posta: elacil@iyte.edu.tr ORCID: 0000-0003-4408-1570

ABSTRACT

This paper aims to decipher the 19th century spatial characteristics of Ildırı which overlaps the archaeological remains of ancient Erythrai. This period corresponds to the Ottoman Empire's last century when Ildırı was inhabited by Orthodox-Rum community. Ildırı experienced serious alterations and destructions during and after the population exchange. Due to both these changes and destructions as well as recent illegal construction activities, the original settlement pattern is almost disappeared in Ildırı. Increasing tourism pressure of recent years is another factor that accelerates this disappearance. For this reason, in this paper, the spatial characteristics of 19th-century Ildırı is deciphered like a jig-saw puzzle; by tracing the clues about the place from different sources. This settlement puzzle is based upon supporting the limited traces coming from the place with oral history studies and narratives of archaeologist travellers. The mentioned oral history studies are composed of the narratives of both existing Turkish and former Rum inhabitants. The narratives of Rum inhabitants who experienced the pre-exchange period were obtained from the Centre of Asia Minor Studies in Athens. Interviews with Turkish inhabitants who witnessed the post-exchange period were conducted by the authors at different times between 2012 and 2014 in Ildırı. As the conclusion, the importance of oral history studies is emphasized in understanding the place, its recent history and spatial transformations of the settlements like Ildırı that experienced major transformations as well as a sharp social interruption with population exchange.

Keywords: Ildırı, Lithri, population exchange, spatial transformation, oral history.

GİRİŞ

Korunaklı doğal limanları, bereketli tarım arazileri ve bu arazileri besleyen zengin su kaynaklarının varlığı sebebiyle tarih boyunca iskan için tercih edilen bir yer olan Ildırı'nın hikayesinde göçler her zaman belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple yerleşim, bazen uzun bazen kısa dönemlerle iskana ara vermiş olsa da farklı topluluklar tarafından yerleşilmiş, yaşanmış, terk edilmiş veya terk edilmek zorunda kalınmış ve günümüze tüm bu dönemlerin deneyimlenmesine olanak sağlayacak zengin bir kültürel peyzaj alanı olarak gelebilmiştir (Şekil 1, Foto. 1, 2). Bu kültürel peyzajın son katmanı, zorunlu nüfus mübadelesi kapsamında çoğunluğu Yunanistan'a bağlı Karacaova bölgesinden gelen Türklerin yaşam alanı Ildırı'dır. Mübadillerin Ildırı ve çevresine yerleşim süreci ve o zamandan günümüze süregelen mekansal değişimler daha önce başka bir makale kapsamında ele alınmıştır². Bunun öncülü niteliğindeki bu yazı, Ildırı kültürel peyzajının bir önceki katmanını, Osmanlı'nın son yüzyılındaki Ortodoks-Rum yerleşimi Lithri'yi ele almakta ve yerleşimin 19. yüzyılda nasıl bir yer olduğunu çözümlenmeye çalışmaktadır.

Erythrai arkeolojik sit alanı üzerinde yer alan Ildırı'da yapılaşmaya izin verilmemesine rağmen, çoğalan nüfusun ihtiyaçları ve özellikle son yıllarda artan turizm baskısı sebebiyle özgün dokuya ait izler hızla yok olmaktadır. Ildırı zaten mübadeleden hemen sonra büyük ölçekli bir yıkım yaşamıştır ve yapıları çevrenin özgünlüğü büyük oranda zedelenmiştir. Son yıllarda ivme kazanarak devam eden turizm ile yaşamın devam ediyor olmasından kaynaklanan değişiklikler, mevcut izlerden geri giderek 19. yüzyıldaki mekansal kurguyu anlayabilmemizi oldukça zorlaştırmaktadır. Bu sebeple bu yazıda farklı kaynaklardaki mekana ilişkin ipuçları biraraya getirilerek bir bulmaca gibi mekansal kurgunun çözümlenmesi amaçlanmıştır. Bu mekan bulmacası, mevcut yerleşim dokusundan gelen sınırlı bilgilerin, sözlü tarih çalışmaları ve seyyah arkeologların anlatılarından gelen bilgilerle karşılaştırılarak tamamlanmasına dayanmaktadır. Burada bahsi geçen sözlü tarih çalışmaları hem önceki Rum ve hem de mevcut Türk mübadillerin anlatılarından oluşmaktadır. Mübadele ile keskin bir toplumsal kırılma yaşayan Ildırı'da günümüz yaşayanlarının anlatıları ancak kendilerinin deneyimlediği 1924 ve sonrasını yansıtabilmektedir. Yazarlar tarafından 2012-

2014 tarihleri arasında farklı zamanlarda Ildırı'da gerçekleştirilen bu görüşmelerde Ildırı'nın en yaşlıları, kendisi deneyimlememiş olsa bile ailesinin anlattığı geliş hikayesini en detaylı hatırlayabilenler ile Ildırı'ya yerleştikten günümüze kadarki yaşantıyı ve mekansal değişimleri en doğru aktarabilenler özellikle seçilmiştir³. Bu anlatılar, Ildırı'nın mübadeleden sonraki hikayesi ile kaynaklardan özellikle de Rumların anlatılarından varlığını öğrendiğimiz ancak günümüze ulaşamamış yapıları konumlandırabilmekte faydalı olmuştur.

Ildırı'nın 1924 öncesi sakinlerinin anlatıları ise Rum nüfusun terk ettiği diğer her yerde olduğu gibi kayıt altındadır. Yunanistan, 1930'lu yıllardan başlayarak, terk ettikleri yerlere ait hatıraları henüz tazeyken mübadillerin hafızalarını kaydetmeye başlamıştır. Bu bellek kaydetme ve geleceğe aktarma görevi Küçük Asya İncelemeleri Merkezi'nce yürütülmüştür. Bu merkezde Ildırı'da doğan beş Rum mübadil ile farklı tarihlerde yapılan görüşmelerin kayıtları yer almaktadır. Görüşülen Rumlar, görüşülen tarihteki yaşları ve görüşme tarihleri; Anastasia Andreadaki (75)-1961, Theodoros Andreadakis (75)-1961, Andreas Drimipedis (65)-1961, Dimitris Borias (80)-1956, Ioannis Kanakaris (44)-1955 şeklindedir. Dönemi bizzat deneyimleyenlerin anlatılarına dayanan bu kayıtlar; Lithri'nin ilk yerleşilmesinden itibaren tarihine, gündelik yaşamdan ticarete, yapıları çevreden bitki örtüsüne kadar çok çeşitli konularda içerdikleri bilgilerle Ildırı yerleşim bulmacasının çözümünde eşsiz bir kaynak olmuştur.

Bölgeyi ziyaret eden seyyah arkeologların anlatılarının tamamı taranmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 20. yüzyılın başına kadar devam etmekle birlikte çoğunluğu 19. yüzyıla ait olan bu anlatıların önceliği Erythrai antik kentidir. Ancak arkeolojik alan üzerinde bir yerleşim olup olmadığına dair verdikleri bilgi ile bile Ildırı yerleşim tarihindeki süreklilik ve kopuşları aydınlatmaktadırlar. Bunlar arasında 20. yüzyılın hemen başında bölgeyi ziyaret eden Weber, arkeolojik kalıntıları belgelemek amacıyla ürettiği haritasında modern yerleşim dokusuna, inanç, eğitim ve üretim yapılarına, tarım alanlarına ilişkin verdiği bilgiler ile Ildırı bulmacasının çözümünde önemli bir kaynak olmuştur. Sözlü tarih çalışmaları ve seyyahların anlatıları, arşiv ve literatür kaynaklarından gelen bilgilerle de desteklenmiştir. Nihayetinde bu yazı, Ildırı yerleşim

¹ 2014 yılından beri devam etmekte olan Ildırı'nın mekansal ve toplumsal dönüşümlerini anlamaya yönelik çalışmalarımızda bize her türlü desteği sağlayan Ankara Üniversitesi Erythrai kazıları başkanı Doç. Dr. Ayşe Gül Akalın-Orbay'a teşekkürlerimizi sunarız.

² ÇİL, Ela ve KUL, F. Nurşen, 2015. "Ildırı: Yerleşilemeyen Köy", *Mimarlık 381*: 65-69.

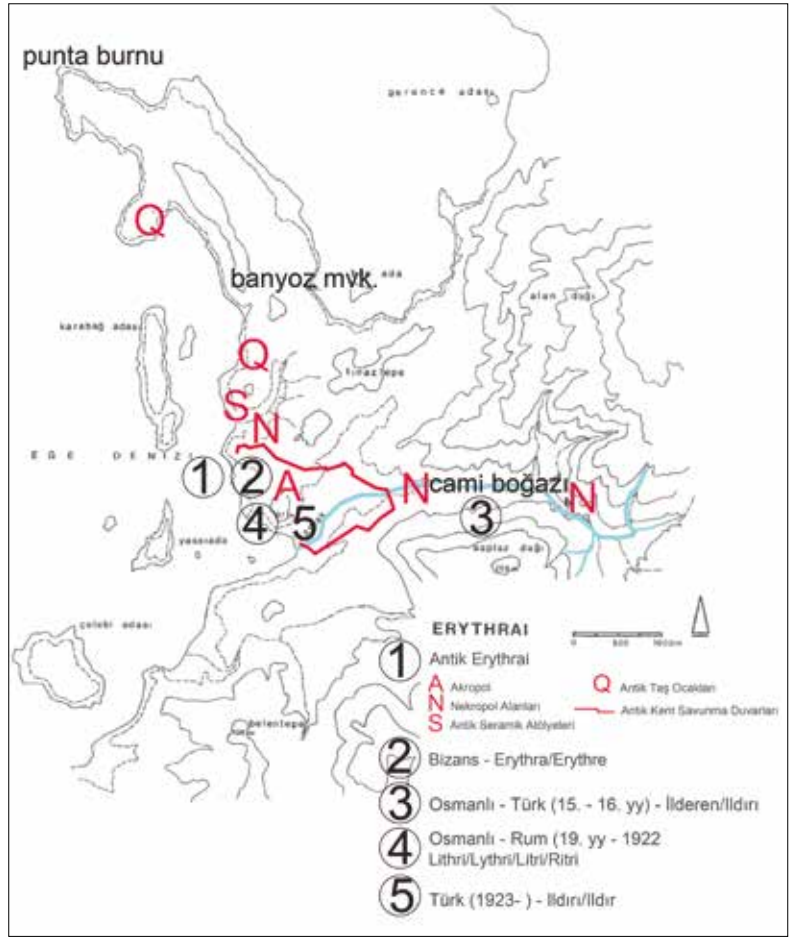
³ 2012-2014 tarihleri arasında görüşülen ve yerleşime ilişkin en doğru ve kapsamlı bilgi veren Türk mübadillerin isimleri ve doğum tarihleri: Fatma Arpacı (1922), Ahmet Kükrer (1930), Şadiye Mete (1931), İbrahim Mete (1932), Hakkı Güvercin (1933), Mükerrrem Deniz (1936), Hüseyin Yavuz (1940), Havva Yavuz (1940), Cevriye Dolma (1942), Muharrem Mete (1944), Recep Çetinkaya (1946), Adnan Değirmenci (1953), Harika Akgün (1956), İlkay Karadiken (1961), Nebahat Timuçin (1965), Cevdet Yırtıcı (1968), Seyhan Mete.

bulmacasının tamamını çözümlayebildiği iddiasında değildir. Kaynaklardan gelen bazı ipuçlarının mekansal karşılığını bulabilmek şu an için mümkün olamamıştır. Dolayısıyla bulmacanın bazı parçaları eksiktir. Öte taraftan mekanın ayrılmaz bir bileşeni olan yaşam ve onun yer ile kurduğu ilişkiye yazının hacim sınırları sebebiyle burada değinilememiş, başka bir makale kapsamında ele alınması öngörülmüştür.

RUMLAR GELMEDEN ÖNCE

Arkeolojik kazılarda ortaya çıkan buluntular Erythrai'nin MÖ 3. binyıldan itibaren yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Arkaik dönemde Aksos Deresi ile Punta Burnu arasındaki korunaklı koyları, Helenistik ve Roma döneminde ise günümüzde Azmak (Aleon) Deresinin doldurduğu bölgeyi liman olarak kullanan Erythrai, her zaman İonia'nın önemli limanlarından ve Akdeniz ticaretinin aktif figürlerinden biri olmuştur (Akalin (a) 2010) (Şek. 1). Bu ticari hareketlilik ve beraberinde getirdiği zenginliğin izleri günümüzde sur içerisinde ve sur dışındaki yapılar ile buluntulardan izlenebilmektedir (Akurgal 1993:52-54; Akalin, Orbay 2001; Akalin (b) 2010; Akalin 2009; Akalin 2008). Roma idaresine girdikten sonra gittikçe önemini kaybeden yerleşim MS 3. asırdan itibaren Erythra isimli bir Bizans köyüdür ve küçülerek sur duvarları içerisine çekilmiştir (Bayburtluoğlu 2015:15). Bu katmandan günümüze ulaşan az sayıdaki yapının ölçek, malzeme ve yapım tekniği açısından mütevazılığı Bizans dönemi ekonomik durgunluğunun göstergesidir.

Türkler Batı Anadolu'da 11. yüzyıldan itibaren varlık göstermeye başlamışlardır. Çakabey'in 10 yıl kadar süren kısa hakimiyeti döneminde Erythrai'yi sınırlarına katıp katmadığı net değildir. Ancak öyle olsa bile bölgenin sonradan tekrar Bizans hakimiyetine geçtiğini adının Erythra veya Ertyhre olarak 1167, 1216 ve 1292 tarihlerinde piskoposluk belgerinde geçişinden anlaşılmaktadır (Bayburtluoğlu 2015:69). 14. yüzyıldan itibaren tamamen Türk hakimiyetine geçen bölgede Erythrai'deki Hristiyan nüfusa ne olduğu bilinmemektedir. Hacıbeis'in son derece taraflı kitabında Türklerin tüm köyü yok ettikleri yönünde bir ifade olsa da bu bilgi başka kaynaklardan doğrulanmış değildir (Hacıbeis 1961-1965:4). Baykara ise Erythrai'deki Bizanslıların Türklerin gelişinden hemen önce yakınlardaki adalara kaçmış olabileceklerini belirtmektedir (Hacıbeis 1990:609).

Şekil 1: İldırı ve çevresinde tarih boyunca var olmuş yerleşimler (Erythrai Kazısı arşivinden elde edilen harita üzerine işlenmiştir). / *Settlements established in İldırı and its environs throughout history.*

Kaynaklarda en son 13. yüzyılda bir Bizans yerleşimi olarak geçen Erythra'dan sonra aynı bölgede iskana ilişkin bilgi veren en erken tarihli kaynak 15. yüzyıla aittir ve yerleşim artık İlderan⁴ /İldırı⁵ isimli bir Müslüman Türk Köyüdür. İldırı, antik kent üzerindeki yerleşimi devam ettirmemiş, kıyıda yaklaşık 3 km. içerde, günümüzde Cami Boğazi olarak adlandırılan vadiye kurulmuştur

⁴ 1476 tarihli bir fermenda sakızlık bahçesiyle ilgili bir işlem dolayısıyla İlderan ismine rastlanmaktadır. Adı geçen yer, o zamanki idari taksimata göre Aydın Vilayetine bağlı olan çevrede İlderan ismine kelime olarak benzeyen ve sakızlık yapmaya elverişli tek mahal olan İldırı'ya karşılık gelmelidir (Bayburtluoğlu 2015:15).

⁵ Yerleşimin ismi bugünkü kullanış şekli İldırı ile ilk kez Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye adlı eserinde geçmektedir. Kitabı Bahriye'de köyün adı Karye-i İldırı (İldırı Köyü); Azmak (Aleon) Deresinin adı da Mai İldırı (İldırı Deresi) şeklindedir (Bayburtluoğlu 2015:16). Baykara, Piri Reis haritasında Karye-i İldırı ifadesinin kıyıda içerde yazılmış olmasını köyün konumuyla ilişkilendirerek Türklerin denizden belirli bir güvenlik mesafesi uzaklıkta yerleştikleri hipotezini güçlendirir (Baykara 1990:610). 16. yüzyıl arşiv belgelerinde de köyün adı İldırı olarak geçmektedir (Kütükoğlu 2010).

(Şek. 1). Bu durum dönemin yerleşim politikalarının tipik bir yansımasıdır. Denizlerin tam olarak Türk hakimiyetine geçmediği 11-16. yüzyıllar arasında kıyılar yerleşmek için güvenli yerler değildir (Baykara 1990: 609). Bu sebeple Türkler iskan için deniz kenarlarını değil, Ildırı örneğinde olduğu gibi kıyıdan belirli bir güvenlik mesafesi içerdeki verimli ova veya yaylaları tercih etmişlerdir (Baykara 1990:609).

15. ve 16. yüzyıllar Çeşme Yarımadası bölgenin stratejik önemine de bağlı olarak, yaya çiftliklerinin kuruluşuna tanıklık eder. Sefer zamanında orduya asker temin eden, barış zamanında tarımla geçimini sağlayan ve reaya çiftliklerinden farklı olarak elde ettikleri ürünün öşrünü kendileri alan yaya çiftliklerinden iki tanesi Ildırı'da bulunmaktadır (Kütükoğlu 2010: 79-80, 87). 1467 tarihli tahrirde Ildırı 41 nefer nüfusu barındırmaktadır. Köy nüfusu 16. yüzyılda artarak 1529 yılında 62 hane ve 75 nefere, 1575 yılında da 81 hane ve 135 nefere ulaşmıştır (Kütükoğlu 2010: 107-134). Buğday, arpa, zeytin, keten, kenevir, susam, dut yaprağı başlıca tarımı yapılan hububat ve sanayi bitkileridir (Kütükoğlu 2010: 107-134). 1529 yılında köyde 4 adet su ve 9 adet zeytin değirmeni vardır. Köye ilişkin bilgi veren en geç tarihli belge olan 1575 tahririne göre de köyde 3 yel, 1 su ve 6 zeytin değirmeni bulunmaktadır (Kütükoğlu 2010: 141). 15. ve 16. yüzyıllarla sınırlı bu veriler, Ildırı'nın küçük ama tarımsal faaliyetlerin ve üretimin yoğun olduğu bir yer olduğunu göstermektedir. Günümüze hiç bir yapı kalıntısının ulaşmadığı Cami Boğazındaki bu yerleşime 16. yüzyıldan 19. yüzyıl ortasına kadar ne olduğu sorusu şu an için cevaplandırılmamaktadır⁶. Ama görünen o ki, 18. yüzyılda Ildırı artık tamamen harap olmuş bir yerdir. 1764 yılında Erythrai'yi gezmek için bölgeye giden Chandler; çevrenin ıssızlığı sebebiyle kendilerini güvende hissetmediklerini ve bir an önce gitmek istediklerini ifade etmektedir (1871: 131-132). Bu ifade, 18. yüzyılda antik kentin üzerinde ve etrafında herhangi bir yerleşim olmadığını kanıtlar. Chandler aynı zamanda Erythrai'ye yaklaşırken bir nehir ile sulanan vadiden geçtiklerinden ve kent surlarına gelmeden önce bir cami kalıntısı gördüklerinden bahseder. Bu yer aşağı yukarı Cami Boğazı mevki ile örtüşmektedir ve bahsi geçen cami kalıntısı da artık var olmayan 16. yüzyıl Ildırı'sına ait olmalıdır. Aleon (Azmak) Deresi üzerinde gördüğü "tek başına dönen değirmen" de bir zamanların canlı üretim hayatının sessiz bir tanığıdır artık.

19. YÜZYILDA OSMANLI-RUM YERLEŞİMİ LİTHRİ⁷

Rumların Ildırı'ya gelişi, 19. yüzyılda neredeyse tüm Batı Anadolu'nun tanıklık ettiği demografik değişim ile paralel gelişmiştir. Yüzyıl başında Türklerin çoğunluğunu oluşturduğu nüfus salgın hastalıklar ve savaşlar gibi sebeplerle azalmaya başlarken aynı dönemde Ege adalarında tam tersi bir durum söz konusudur. Adaların sınırlı imkanları nüfusu beslemekte yetersiz kalınca Rumlar tarım arazilerinde çalışmak üzere Anadolu kıyılarına gelmeye başlarlar (Baykara 1999: 197). Rumların Urla yarımadasına gelişlerine ilişkin farklı rivayetlerin ortak noktası; öncelikle tarım arazilerinde çalışmak için gelenlerin akrabalarını da getirerek çoğaldığı, kendilerine gösterilen hoşgörü ve Tanzimat Fermanı sonrası yeni politik iklim ile kiliselerini yaparak ibadet etmelerine izin verildiği ve sonrasında da kendi yerleşimlerini kurduklarıdır (Baykara 1999: 197-198).

Ildırı Rumlarının anlatıları da bu rivayetleri destekler niteliktedir. Anlatılara göre Rumlar Ildırı'ya 1821 yılından itibaren Sakız ve Girit'ten gelmişlerdir. Daha sonra Çeşme ve Alaçatı'dan da gelenler olmuştur⁸. Andreadakis, köye ilk yerleşen Rumların Aleon vadisindeki Meci Beye (Metzi Mpei) ait çiftliklerde çalışmak için geldiklerini söylemektedir. Bu çiftlikler, aşağı yukarı Cami Boğazındaki eski Türk yerleşiminin bulunduğu bölgedir. Denizden içerde yer alan tarım arazilerinde çalışan Rumların yerleşmek için kıyıyı seçme nedenleri arasında denizle olan ilişki kadar Bizans döneminden kalma ve hala kullanılabilir nitelikte yapıların varlığı ile antik dönemden beri kullanılan zengin tarım arazileri de önemli faktörler olmalıdır.

Rumlar Ildırı'da yaklaşık 100 yıl var olmuş ve bu süre içerisinde tarım, ticaret ve denizciliğe dayalı zengin bir ekonomi oluşturmayı başarmışlardır. Köyü kuruluşundan kısa sayılabilecek bir süre sonra, 1836 yılında ziyaret eden Hamilton, Akropol'un kuzey batı eteklerinde yer alan Ritri isimli köyün nüfusunun tamamının Rum'lardan oluştuğundan ve yıkıntılarının yakınlarındaki çiftliklerden birinde kendisine çok lezzetli bir şarap ikram edildiğinden bahseder (1842: 9). Bu anlatı, Rumların artık hatırı sayılır bir nüfus olarak Ildırı'da yerleştiklerini ve tarım arazilerini etkin bir biçimde kullanmaya başladıklarını göstermektedir. Ancak 1883 yılındaki şiddetli deprem hemen hemen tüm

⁶ Baykara; kaynak göstermemekle birlikte 17. yüzyılda salgın hastalık nedeniyle köyün tamamen boşaldığını ifade etmektedir (1990: 610).

⁷ Yerleşim Rumlar tarafından Lithri olarak isimlendirilmektedir. Bu isim farklı kaynaklarda Litri, Ritri, Lythri gibi farklı söylenişleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bayburtluoğlu'na göre Erythrai ismi zamanla dönüşerek Lythri-Litri-Ildırı şeklinde dönüşmüştür (2015:18).

⁸ "Lithri'liler aslen Sakız, Girit, Alaçatı ve Çeşme'dendir" (Drimpedis 1961). Hacibeis de Ildırı'nın 1821 den az önce Ege ve Kiklid adalarından gelen Rumlar tarafından iskan edildiğini söylemektedir (1961-1965: 28).

Urla yarımadasını olduğu gibi Ildırı'yı da etkilemiştir. *The Eastern Express* gazetesi muhabiri Forton, depremde hasar gören köyleri dolaşarak aktardığı izlenimlerinde yaklaşık 1000 kişilik küçük bir köy olan Ildırı'da taş taş üstünde kalmadığını söylemektedir (Satılmış 2012: 510). Forton'un 31 Ekim 1883 tarihinde resmi kaynaklara dayanarak yayınladığı istatistiklere göre 198 ev yıkılmış; 100 kişi açıkta kalmış, 4 kişi ölmüş ve 8 kişi de yaralanmıştır (Satılmış 2012: 509). Bu bilgilerden 1883 yılında Ildırı'nın yaklaşık 200 konuttan oluşan 1000 nüfuslu bir yer olduğu ve depremde yerleşimin neredeyse tamamının yıkıldığı anlaşılmaktadır. Rumların anlatıları da bu bilgiyi doğrulamaktadır⁹.

Depremden sonra antik kenti ziyaret için gelen ve yerleşime ilişkin bilgi veren en erken tarihli kaynak Weber'dir. Depremden 17 yıl sonra, 1900 yılında bölgeye gelen Weber'in anlatılarında depremin izlerine dair hiç bir ifade yoktur. Weber, ismini Lythri olarak verdiği yerleşimde ticaretle uğraşan varlıklı insanların yaşadığını ifade eder. Demek ki depremde hemen sonra Lithri hızla toparlanmış ve eski ferah günlerine geri dönmüştür¹⁰. Öyleyse Lithri'den günümüze gelebilen izlerin, Rumlar bölgeye 1821 yılında yerleşmiş ve yapıları çevrelerini oluşturmaya başlamış olsalar da aslında 1883 depreminden sonra şekillendiği söylemek mümkündür. Rumlar Kurtuluş Savaşı ile bölgeden kesin olarak ayrılmış olmakla birlikte bölgede huzursuzluğun ve göçlerin başladığı Balkan Savaşlarından itibaren yapılaşmanın olmadığı veya yapı üretim hızının düştüğünü de hesaba kattığımızda Lithri'nin büyük oranda 1883-1914 yılları arasındaki kısa zaman diliminde şekillendiği ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Weber haritası, 19. yüzyılda Lithri'nin nasıl bir yer olduğu sorusunu cevaplandıran en önemli belgelerden biridir. Elbette dönemin diğer seyyah arkeologları gibi Weber'in önceliği de Erythrai antik kentidir. Ancak diğer anlatılarda çoğunlukla modern yerleşimden bahsetmeye bile gerek görülmezken¹¹ Weber, köyün çeperindeki tarım arazilerinin niteliklerini, inanç, eğitim ile üretim yapılarının yerlerini belgelemiştir. Fakat köy içine ilişkin yerleşim lekesi ve sokak dokusu dışında bilgi vermemiştir (Şek. 2). Diğer taraftan bu haritada gösterilenler ile günümüze ulaşabilen veya

varlığını başka kaynaklardan öğrendiğimiz yapıları karşılaştırarak konut dışı yapılar için bir dönemleme yapabilmek de mümkün olabilmektedir. Weber'den bir kaç yıl sonra Lithri'yi ziyaret eden Burchner (1907), Weber haritasını güncellemiş olsa da modern yerleşimi belgeleme konusunda onun gibi hassas davranmamıştır. Burchner, haritaya iki şapel eklemek dışında yeni bilgi vermemektedir ve ziyareti sırasında görmüş olması muhtemel yapıları da haritaya aktarmamıştır¹².

Weber haritasında antik dönemin ızgara plan şemasını devam ettiren ve günümüzde de gerek köy içinde gerekse köyün çeperindeki tarım arazilerinde hala okunabilen sokak dokusu net bir biçimde gösterilmiştir (Şek. 2). Haritaya göre 19. yüzyılın hemen sonunda yerleşimin sınırları batıda limandan başlamakta ve doğuda bugün de olduğu gibi Akropol Tepesinin eteklerinde sonlanmaktadır (Şek. 2, Foto. 2). Weber haritasındaki kuzey sınırı da mevcut durumla örtüşmektedir. Güney sınırı ise günümüz yerleşiminden biraz daha güneye doğru inmektedir.

Bu yerleşim lekesi, nüfusa ilişkin bir fikir vermektedir. Her ne kadar Rumlar gitmeden evvel nüfuslarının 3000 ve 4000 civarında olduğuna dair iki bilgi varsa da bu rakamların doğruluğu, herhangi bir istatistiksel veriye dayandırılmadıkları için tartışmalıdır¹³. Nüfusa dair şu an için elimizdeki tek geçerli bilgi yukarıda da ifade edildiği gibi 1883 yılında Ildırı'nın yaklaşık 200 haneli ve 1000 nüfuslu küçük bir yerleşim olduğudur. Bugün, köy içindeki 123 parselde 158 yapı bulunmaktadır. Boş 13 parselin de yapıları olduğu düşünüldüğünde toplam yapı sayısı 171 etmektedir. Deniz kenarına yakın büyük boş parsellerde konutlar olduğunu söyleyen Türk mübadillerin anlatıları göz önünde bulundurulduğunda 1883 yılındaki köy alanı aşağı yukarı günümüz ile örtüşmektedir. Rumlar gidinceye kadar nüfusun ne kadar arttığını bilemesek de Weber haritasında görülen sınırlar, 19. yüzyılın hemen bitiminde yerleşimin günümüz sınırları içerisinde kaldığını göstermektedir.

Weber, bugün de aktif olan Azmak (Aleon) deresinin kaynaklarını, derenin yatağını ve üzerinde yer alan iki değirmeni haritasına işlemiştir (Şek. 2). Bu değirmenlerden biri, derenin denizle birleştiği yerde, diğeri ise daha içerde yer almaktadır. Denize yakın değirmenden günümüze ulaşan herhangi bir iz yoktur. Günümüzde dere üzerinde iki değirmen kalıntısı vardır ve bunlar da denizden içerde yer almaktadır (Şek. 3,

⁹ "1882 de ben doğmuş değildim fakat büyüklerden bütün evlerin yıkıldığını duydum. Köyümüz harap oldu. Taş taş üstünde kalmadı. Ölen ve yaralananlar çoktu. Bu felaket bütün dünyada öğrenildi" (Andreadaki 1961).

¹⁰ Rumların anlatılarında depremde yıkılan kilisenin, çeşmenin ve okulun yeniden inşa edildiği; yıkılan evleri yapmaya ustaların yetişemediği, Sakız ve Midilli adalarından yabancı ustalar getirildiği ifade edilmektedir (Andreadaki 1961).

¹¹ Örneğin 20. yüzyıl başında epigrafik çalışmalar yapmak üzere Erythrai'ye gelen Keil (1910) Lythri olarak ismini verdiği modern yerleşimde devşirme malzemeyle inşa edilmiş konutların bir çoğunda yazıt içeren taşlar tespit eder. Bu yazıtları okuyan Keil, konutlara ilişkin sahiplerinin isimleri dışında bilgi vermez.

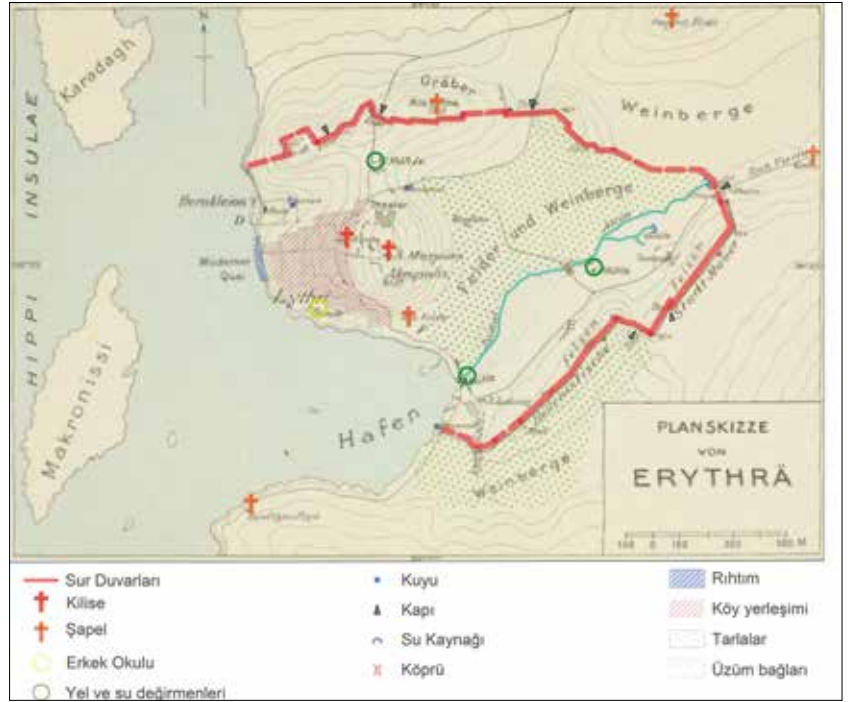
¹² Örneğin 1901 yılında inşa edildiği kitabesinden bilinen zeytinyağı değirmeni Burchner haritasında yoktur.

¹³ Rum mübadillerin anlatılarında Ildırı'dan ayrılmadan evvel nüfusun 3000 civarında olduğu söylenmektedir (Andreadaki 1961). Hacibeis ise nüfusun 4000 olduğunu iddia etmektedir (1961-1965: 28).

Lev. 1.1). Rum mübadiller Lithri'de üç tane su değirmeninin varlığından bahseder (Drimpedis 1961). Demek ki denizden içerdeki iki taneden biri, Weber'in ziyaretinden sonra inşa edilmiştir. Halen mevcut iki yel değirmeninden Akropol Tepesinin kuzeyinde yer alan Weber haritasında görülmektedir (Şek. 2, Lev. 1.3). Haritada gösterilmeyen kuzey sur duvarlarının denizle birleştiği noktada yer alan yel değirmeni de 1900 yılından sonra inşa edilmiş olmalıdır (Şek. 3, Lev. 1.2). Ildırı'da yer alan iki zeytinyağı değirmeninin Weber haritasında yer almaması ikisinin de 1900 yılından sonra yapıldığını düşündürmektedir (Şek. 3). Nitekim günümüzde ayakta olan değirmenin kitabesinden 1901 yılında, yani Weber'in ziyaretinden sonra inşa edildiğini anlıyoruz (Foto. 3).

Weber haritasında köyün iki kilisesi, Zodikos Pigi ve Matrona Kiliselerinin yerleri görülmektedir (Akalin, 2010). Bu iki kilise dışında 5 adet şapelin yeri belirtilmiştir (Şek. 2, Lev. 2.1). Bunlardan köyün güneydoğu çıkışında yer alan şapelin adı Rumların anlatılarında Aziz Konstantinos olarak geçmektedir. Yine Rumların anlatılarında burada bir mezarlık olduğu da ifade edilmektedir¹⁴. Her ne kadar bu şapelden ve mezarlıktan günümüze ulaşan herhangi bir iz yoksa da Türk mübadillerin anlatıları bu bölgede eski Rum mezarlığının olduğunu doğrulamaktadır. Haritada güneyde, sur duvarlarının bir hayli dışında ve deniz kenarında gösterilen şapel ile doğudan sur duvarlarına yaklaşırken gösterilen şapeller de günümüze gelmemiştir. Weber haritasında görülmeyen ama bugün var olan Aziz Haralambos Şapeli, 1900'lerden sonra inşa edilmiş olmalıdır (Şekil 3, Lev. 2.3). Koromila vd. Ildırı ve çevresinde 25 küçük kilise olduğunu söylese de bu bilgi herhangi bir kaynağa dayandırılmamaktadır (1997: 31). Mevcut yıkıntılar ve kaynaklardan var olduğunu öğrendiklerimizle beraber şu an için toplam 10 adet şapel tespit edilmiştir¹⁵ (Şek. 2, Şek. 3, Lev. 2).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Weber Haritası döneminin diğer kaynaklarına göre modern yerleşimi belgelemede son derece hassas olmakla

Şekil 2: 19. yüzyıl sonunda Lithri ve çevresi (Weber haritası üzerine Weber ve Bürchner'den gelen bilgiler işlenmiştir). / *Lithri and its environs at the end of 19th century*

Şekil 3: Ildırı çevresinde artık var olmayan ya da yıkıntı durumunda olan yapılar (Günümüze ulaşamayan yapılar siyah çerçeve ile ayrıştırılmıştır) (Erythrai Kazısı arşivinden elde edilen hava fotoğrafı üzerine işlenmiştir). / *Nonexistent or ruined buildings around Ildırı (Nonexistent buildings are highlighted with black frame code)*

¹⁴ "Kilisenin sağında başka bir yol var. Bu da köyün dışına, eskiden Aziz Konstantinos Mezarlığı olan tarafa çıkıyor" (Andreadakis 1961).

¹⁵ Yazarların Erythrai Kazıları Başkanı koordinasyonunda Ildırı ve çevresindeki şapellerin tespitine yönelik çalışmaları devam etmektedir.

Şekil 4: Ildırı köyü içindeki 19. yüzyıla ait röper yapılar ve açık alanlar (2015 yılında üretilen halihazır harita üzerine işlenmiştir). / Important buildings and public spaces in Ildırı

birlikte köyün içine ilişkin bilgi vermemektedir. Bu durumda köy içini anlayabilmenin tek kaynağı günümüze gelebilen izlerle mübadillerin anlatıdır. Rum döneminde inşa edilen konut dışındaki yapıları, bir kısmının günümüze yıkıntı olarak da olsa ulaşmış olması ve gerek Türk gerekse Rum mübadillerin anlatılarında sıklıkla yer almaları sebebiyle deşifre etmek görece kolaydır. Özellikle bellekte yer etmiş yapılar, daha çok ve daha detaylı bahsedilmiş olmalarından ötürü kolaylıkla konumlandırılabilir. Ancak bellekte yer edememiş yapıları, eğer yıkılmışlarsa, konumlandırabilmek son derece zordur. Örneğin bir gümrük binasının varlığını başka bir yapı tariflenirken bahsi geçmesinden öğrenebiliyoruz¹⁶. Bu yapı, Rumların anlatılarında önemli görülen diğer yapılara referansla bahsedildiği için bulmacada yerine oturtulabilmektedir. Ancak anlatılarda geçen Kız Okulu için yeterli ipucunu bulunamamıştır. Burada ilginç olan, görece daha büyük ve gösterişli olan Erkek Okulu'nun hem Weber Haritasında gösterilmesi ve hem de yapı günümüze ulaşamamış olsa da Türk mübadiller tarafından yıkıntılarında hatırlanarak doğru konum bilgisiyyle aktarılmasıdır. Dikkat çekmeyen ve mütevazı bir yapı olduğunu Rumların anlatılarından anladığımız Kız

Okulu için tek bilgi köyün meydanında yer aldığıdır¹⁷. Bu yapı için en olası konum, Lagada Meydanının yer aldığı yapı adasının kuzeydoğu köşesidir (Şek. 4). Türk mübadillerin, evvelden bu köşede depo şeklinde gösterişsiz bir bina olduğu yönündeki anlatısı da bu olasılığı kuvvetlendirmektedir.

19. yüzyıl Ildırı'nı anlayabilmekteki önemli sıkıntılardan biri de gündelik yaşamda önemli olan meydanlar, toplanma alanları, ortak üretim alanları gibi kolektif mekanların konumlandırılmasındaki zorluklardır. Örneğin, günümüz ulaşan köyün ortasındaki çeşme; onu çevreleyen sokaklar ve sokak çeperindeki yapılar ile küçük bir meydan olma niteliği taşımaktadır ve bu alan Rumların anlatılarında Nikos Meydanı olarak geçmektedir. Anlatılardaki Nikos Meydanı, çeşme ile ilişkilendirilmesinden ötürü konumlandırılabilir¹⁸ (Şek. 4). Ancak anlatılarda kahvehanelerin önünde olduğu belirtilen ve Lagada Meydanı¹⁹ olarak geçen diğer meydanı,

¹⁷ “Köyümüzün merkezinde bir kız okulu bulunuyordu. Gerekliliklerin hepsinin olması için inşa edilmiş değildi” (Andreadaki 1961).

¹⁸ “Başka bir meydan çeşme meydanıydı. Buna Nikos Meydanı diyorlardı. Orada bir kahvehane de vardı” (Andreadaki 1961).

¹⁹ “Kahvehanenin önünde bir meydanımız vardı.... Meydana Lagada derdik. ...Ve yazları sandalyeleri alıp denizen kenarına oturuyorlardı...Meydanda su yoktu. Kahvehalardan su istiyorduk ve köyün çeşmesinden getiriyorlardı. Denizin

¹⁶ “Denizde gümrüğe yakın başka bir yol var, yukarıya çıkıyor ve köyün çeşmesine ulaşıyor” (Kanakaris 1955).

Fotoğraf 1: Akropol Tepesinin doğu yamacından Ildırı koyu manzarası (Yazar Arşivinden) / *Vista of Ildırı Cove from the east skirt of Acropolis Hill*

Fotoğraf 2: Batı yönden Ildırı hava fotoğrafı (Hava fotoğrafı: Hakan Çetinkaya, Erythrai Kazısı arşivi). / *Aerial view of Ildırı from westwards*

bahsi geçen kahvehanelerden hiçbiri günümüze ulaşmadığı ve bu meydan başka röper yapılarla ile ilişkilendirilmediği için konumlandırmak zordur. Anlatılardan denize yakın olduğunu ve etrafında birçok su kuyusu olduğunu öğrendiğimiz Lagada Meydanı için en olası konum, günümüzde otopark olarak kullanılan boş parsel olmalıdır (Şek. 4).

Anlatılarda geçen diğer kolektif mekanlardan biri de harman yerleridir. Harman yerlerinden bir tanesi hala korunan taş döşemesi sayesinde tespit edilebilmiştir (Şek. 3). Yoğun bir tarımsal üretimin var olduğu Ildırı'da başka harman yerleri olduğunu öğrensek de bunlar henüz tespit edilememiştir²⁰.

yakınında kuyular vardı. Bu yüzden su tuzluydu” (Andreadaki 1961).

²⁰ “Harmanyerleri köyün dışında idi. Çiftlikler olan yerlerde harmanyerleri de vardı. Bizimki Kavos'da bulunuyordu. Harmanyerimiz taş ve kaldırım kaplıydı. Harmanyerimizi hayvanları beslemek ve hamurları yapmak(?) için kullanıyorduk. Harman yeri için hep lepedakiayı(?) seçiyorduk.

Fotoğraf 3: Zeytinyağı değirmeni / *Olive oil mill*

Fotoğraf 4: Ildırı'nın ekonomik açıdan iyi olduğunu ortaya koyan konutlardan biri (Yazar Arşivinden) / *A dwelling reflecting welfare condition of Ildırı*

Fotoğraf 5: Ildırı'nın ekonomik açıdan iyi olduğunu ortaya koyan konutlardan birinin yıkıntısı (Yazar Arşivinden) / *A ruined dwelling having traces of welfare condition of Ildırı in the past.*

Tarım, Ildırı ekonomisinin temel kaynaklarından biridir. Öncelikli tarım ürünleri zeytin ve üzüm olmakla birlikte pamuk, buğday, tütün, susam, incir de ticareti yapılan ürünler arasındadır (Borias 1956). Weber haritasından anlaşıldığı üzere tarım arazileri sadece sur içerisinde,

Çünkü bu yerde rüzgar vardı ve orada kolayca jihnizo (sapla samanı ayırma işi) yapabiliyorduk” (Andreadaki 1961).

Levha 1: Ildırı çevresindeki su ve yel değirmenleri /Water and wind mills around Ildırı; 1: Azmak (Aleon) Dersi üzerindeki su değirmenlerinden biri , 2: denize yakın yel değirmeni, 3: köyün kuzey doğusunda yer alan su değirmeni

Levha 2. Ildırı ve çevresindeki kilise ve şapeller / Churches and chapels around Ildırı; 1: Aziz Matrona Kilisesi, 2: Aziz Nikola Şapeli, 3: Aziz Haralambos Şapeli, 4: 144 numaralı adada yer alan şapel (Erythrai Kazısı Arşivi), 5: 141/1 ada-parselde yer alan şapel (Erythrai Kazısı Arşivi), 6: 143/4 ada-parselde yer alan şapel (Erythrai Kazısı Arşivi), 6: 144/8 ada-parselde yer alan şapel (Erythrai Kazısı Arşivi), 6: 133/15 ada-parselde yer alan şapel (Erythrai Kazısı Arşivi)

Akropol'ün doğu eteklerinde yer alırken bağlar sur içerisindeki tarım arazilerinin doğusunda ve sur duvarlarının kuzey-doğu ve batı duvarlarının dışında yer almaktadır (Şek. 2). Bu bağlardan ve zeytinliklerden elde edilen ürün fazlası öncelikli olarak Alaçatı ve Çeşme'ye ve sonrasında çevre yerleşimlere satılmaktadır (Drimpedis 1961). Ildırı, Sakız, Çeşme ve İzmir ile aktif bir deniz ticareti ilişkisine sahiptir ve limandan giriş çıkış yapan mallar gümrükte kayıt altına alınmaktadır²¹. Köy içine dağılmış her türlü ürünün bulunabildiği beş adet bakkal, bir adet manifaturacı dükkanı ve bir ayakkabı tamircisi vardır²². Bu dükkanlara mallar

Sakız, İzmir ve Çeşme'den deniz yoluyla getirilmektedir (Drimpedis 1961). Antik dönemden beri kullanılan seramik atölyelerinin olduğu bölgede tuğla, kiremit gibi pişmiş toprak inşaat malzemeleri üretilmekte ve deniz yoluyla ihraç edilmektedir (Kanakaris 1955). Günümüzde yıkıntı yapılardan dökülen tuğlalar üzerindeki damgalar en azından dört farklı atölye olduğunu göstermektedir (Akalin/Orbay 2011; Akalin 2010) (Lev. 3).

Ildırı Rumları, çevre yerleşimlerle kıyaslandığında oldukça refah bir yaşam sürmektedir. Günümüze gelebilen yapılar ve yıkıntılar, Ildırı'nın bir köy olmaktan çıkıp neredeyse bir kasabaya doğru evrildiğini göstermektedir (Foto. 4, 5). Köyün mekansal ve sosyal farklılığı; Rumların son dönemine tanıklık etmiş çevre köylülerin anlatılarına "o kadar zengin

²¹ 1914 tarihli Aydın Ticaret Rehberinde Ildırı limanı, ihracat yapılan limanlar arasında yer almakta ve gümrük geliri belirtilmektedir (Rıfat 1997: 135).

²² "Bizim dört beş tane bakkalımız vardı. Biri Sakız Adası'ndan gelen ürünleri satıyordu, biri Çeşme'den, biri de İzmir'den. Bakkallar; Hadziantonakis, babam Drimbasis, Konstantinos Kutuladis, Nikos Pumatitis ve Konstantinos Andreadakis'e aitti. Bütün bu dükkanlar her türlü şeyi satıyorlardı. Mamunis'in dükkanı da vardı. Ama bu

sadece kumaş satıyordu. Ayakkabılarımızı Çeşme'den alıyorduk. Bizde ayakkabı tamircisi ayakkabı yapmıyor, sadece tamir ediyordu. Alaçatı'da da ayakkabı yaptırıyorlardı" (Drimpedis 1961).

Levha 3. Farklı üreticilerin damgalarını içeren tuğlalar / Bricks that have stamps of different manufacturers

kişilerdi ki yanbaşılarında İzmir, karşılarında Sakız gibi büyük şehirler olduğu halde en basit ihtiyaçlarını Avrupa'dan temin ediyorlar, devrin modasını günü gününe takip ediyorlardı” şeklinde yansımaktadır (Bayburtluoğlu 2015: 16). Rumların Ildırı'daki 100 yıllık yaşamı, İmparatorluğun çöküşünün getirdiği iç karışıklık ve Balkan Savaşları ile kuvvetlenen siyasi çözülme süreciyle son bulmuştur. Her ne kadar bu dönemde Çeşme Kaymakamlığı yapan Hilmi Uran anılarında Rumların olası tepkilerden korktukları için adalara kaçtıklarını söylese de (2008: 63) Rumların anlatıları oldukça farklı bir gidiş hikayesinden bahsetmektedir. Bu anlatıya göre Almanlar Türklere Hristiyan nüfusu Osmanlı saflarında savaşmaya ikna etmek için ya askere gitmelerini ya da köylerini terk etmelerini istemelerini öğütlemişlerdi. Böylece Hristiyan nüfusun yerleşimlerini terk etmemek için askere gitmeyi kabul edecekleri beklenmekteydi. Ancak bu beklenti gerçekleşmedi. Bunun üzerine Ildırı'nın liderine 28 Mayıs tarihinde açılması emredilen bir mektup gönderildi. Mektup açıldığında Rumlar, o gün köyü terk etmeye mecbur olduklarını öğrendiler ve 29 Mayıs 1914 da eşyalarını toplayarak karşı adalara geçtiler (Borias 1956). Yunan işgali döneminde bir bölümü geri dönse de Kurtuluş Savaşından sonra tekrar ve son kez Ildırı'dan ayrıldılar.

SONUÇ

Bu çalışmada 19. yüzyılda Ildırı'nın nasıl bir yer olduğu sorusu cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Rumlar'ın Ildırı'ya 1821 yılından itibaren yerleşmeye başladığı bilirse de 1883 depremi tüm yerleşimi yok etmiştir. Sonrasında yeniden inşa edilen Ildırı'nın deprem öncesine ilişkin günümüze gelebilen ya da kaynaklarda bahsi geçen herhangi bir yapı veya iz yoktur. Dolayısıyla bu çalışmada çözümlenmeye çalışılan yerleşim bulmacasının öznesi, depremden sonra yeniden var edilen Ildırı'dır. Ne yazık ki yeniden kurulan Ildırı

mübadele sonrasındaki yıkım ve değişikliklerle büyük oranda özgünlüğünü kaybetmiştir. Günümüze gelebilen yapı ve izlerden geçmişe dönük bütüncül bir okuma yapmak mümkün değildir. Literatür kaynaklarına bakıldığı takdirde arkeolojik alan üzerinde yer alması sebebiyle Ildırı'yla ilgili diğer kırsal yerleşimlere oranla daha fazla bilgi olduğu görülmektedir. Özellikle seyyah arkeologların anlatıları Ildırı'nın 19. yüzyıldaki mekan kurgusuna ilişkin önemli ipuçları içermektedir. Bununla birlikte bu araştırmanın sorusunun cevabı büyük oranda önceki ve mevcut yaşayanların yere ilişkin anlatılarından gelmektedir. Mübadele ile Ildırı'da kültürel bir kopuş yaşanmış olsa da mübadele öncesine tanıklık edenlerin anlatıları kayıt altındadır. Yazarlar tarafından günümüzde Ildırı'da yaşayanlarla gerçekleştirilen görüşmeler ile yer hikayesinin bütünlüğü sağlanmıştır. Bu hikaye, 19. yüzyılda Ildırı'nın çevresindeki kırsal yerleşimlerden sosyal ve ekonomik olarak ayrıldığı göstermektedir. Kırsal üretim biçimleri devam ediyor olmakla birlikte ciddi bir sanayinin ve ticari hareketliliğinin olduğu görülmektedir. Komşu köylerin aksine; İzmir, Sakız, Çeşme, Alaçatı gibi dönemin önemli bölgesel ticaret merkezleriyle aktif bir ilişki söz konusudur. Ildırı'nın bu ekonomik üstünlüğü yapılı çevrede de kendini göstermektedir. Yoğun bir deniz trafiğine sahip limanı, inşaat malzemelerinin üretildiği atölyeleri; su, zeytin ve yel değirmenleri, köy içine dağılmış dükkanları, iki okulu, iki kilisesi ve bir çok şapeliyle Ildırı; çevresindeki kırsal yerleşimlerden ayrılarak neredeyse Çeşme, Alaçatı, Sakız ile benzeşen kasaba ölçeğinde bir yerdir. Çalışmanın sonuçları, Ildırı gibi derin bir yıkım ve değişim yaşamış ve yerin kendisinden gelen izlerin mekansal dönüşümü okumada yetersiz kaldığı yerlerde sözlü tarih çalışmalarının yakın dönem tarihini ve mekansal dönüşümlerini anlamada önemli bir kaynak olduğunu ortaya koymasından dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

AKALIN-ORBAY, A. G., 2011, “*Erythrai Kazısı 2010 Sezonu*”, **33. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 4, s. 509-534, Ankara.

AKALIN(a), A. G., 2010, “*İonia'nın önemli ticaret merkezi Erythrai*”, **İzmir Kültür ve Turizm Dergisi**, 7, s. 34-38, İzmir.

AKALIN(b), A. G., 2010, “*Erythrai Kazısı 2009 Sezonu Kazı ve Araştırmaları*”, **32. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 4, s. 342-359, Ankara.

AKALIN, A. G., 2009, “*2008 Sezonu Erythrai Kazı Çalışmaları*”, **31. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 4, s. 381-395, Ankara.

AKURGAL, E., 1993, **Eski Çağda Ege ve İzmir**, İzmir, Net Turistik Yayınları.

BAYBURTLUOĞLU, C., 2015, **Erythrai**, Ankara.

BAYKARA, T., 1999, “*XIX Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri*”, **Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar**, s. 195-204, İzmir.

BAYKARA, T., 1990, “*Çeşme Kalesi*”, **Belleten**, LIV/210, s. 603-638, Ankara.

BÜRCHNER, L., 1909, “*Erythrai*”, **RE**, VI/1, p. 575-590.

CHANDLER, R., 1871, **Travels in Asia Minor 1764-1765**, ed. Edith Clay, London.

ÇİL, E. ve KUL, F. N., 2015, “*Ildırı: Yerleşilemeyen Köy*”, **Mimarlık**, 381, s. 65-69.

HAMİLTON, W. J., 1842, **Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia**, London.

KEİL, J., 1910, “*Forschungen in der Erythraia I*”, **Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien**, 13, p. 5-74.

KOROMILA, M., KODORAS, T., KARANIKI, M., KOLIMBA, K., PETROPULU, T., PALAVIDAS, Y., PODROMU, T., 1997, **Erythrai**, Atina.

KÜTÜKOĞLU, M., 2010, **XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, Ankara.

RIFAT, H., 1997, **İzmir 1914 Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi**, İzmir.

SATILMIŞ, S., 2012, “*Osmanlı'da Bir Afet Yönetimi Örneği: 1993 Çeşme ve Urla Depremi*”, **History Studies**, 4/1, p. 503-527.

URAN, H., 2008, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım**, İstanbul.

WEBER, G., 1901, “*Erythrai*”, **Mitteilungen Des Kaiserlich Deutschen Archaeologischen Instituts Athenische Abteilung**, XXVI, p. 103-118.

SÖYLEŞİLER

Ildırı'lı Rum Mübadillerle Yapılan Söyleşiler (KÜÇÜK ASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ)

Ioannis Kanakaris (44), söyleşi tarihi: 20.03.1955, röportör: Zoe Kiritsopolou, Kalavrita.

Dimitris Borias (80), söyleşi tarihi: 20.03.1956, röportör: Zoe Kiritsopolou, Kalavrita.

Andreas Drimpetis (65), söyleşi tarihi: 28.02.1961, röportör: Zoe Kiritsopolou, Atina.

Theodoros Andreadakis (75+), söyleşi tarihi: 24.03.1961, röportör: Zoe Kiritsopolou, Kalavrita.

Anastasia Andreadaki (75), söyleşi tarihi: 24.03.1961, röportör: Zoe Kiritsopolou, Kalavrita.

Ildırı'lı Türk mübadillerle Yapılan Söyleşiler

Fatma Arpacı (1922), söyleşi tarihi:08.03.2013, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., Ildırı.

Ahmet Kükrer (1922), söyleşi tarihi:07.12.2012, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., Ildırı.

Şadiye Mete (1931), söyleşi tarihi: 14.02.2014, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

İbrahim Mete (1932), söyleşi tarihi: 01.03.2013, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Hakkı Güvercin (1933), söyleşi tarihi: 08.03.2013, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Mükerrem Deniz (1936), söyleşi tarihi: 07.12.2012, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Hüseyin Yavuz (1940), söyleşi tarihi: 21.11.2012, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Havva Yavuz (1940), söyleşi tarihi: 21.11.2012, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Cevriye Dolma (1942), söyleşi tarihi: 07.12.2012, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Muharrem Mete (1944), söyleşi tarihi: 21.11.2012, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Recep Çetinkaya (1946), söyleşi tarihi: 14.02.2014, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Adnan Değirmenci (1953), söyleşi tarihi: 01.03.2013, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Harika Akgün (1956), söyleşi tarihi: 08.03.2013, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

İlkay Karadiken (1961), söyleşi tarihi: 08.03.2013, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Nebahat Timuçin (1965), söyleşi tarihi: 23.11.2012, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Cevdet Yırtıcı (1968), söyleşi tarihi: 14.02.2014, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

Seyhan Mete, söyleşi tarihi: 14.02.2014, röportörler: Çil, E., Kul, F.N., İldırı.

ÇEVİRİ

HACIBEİS, S. St., 1961-1965, *"I Krini (Tsesmes) kai I Periokhi tis"*, **MKchron**, 9-12, Atina. (bu makale Tayfun Caymaz'ın yayınlanmamış "1922 Öncesi Çeşme ve Civarı" adlı çevirisinden alınmıştır.)

KENTSEL BAĞLAMDA MÜZELEŞME: SULTANAHEMET BÖLGESİ'NİN MÜZE ALANINA DÖNÜŞÜMÜ *

MUSEALISATION IN THE URBAN CONTEXT: TRANSFORMATION OF THE SULTANAHEMET DISTRICT INTO A MUSEUM AREA

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 25 Nisan 2020	Received: April 25, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 27 Nisan 2020	Peer Review: April 27, 2020
Kabul: 26 Haziran 2020	Accepted: June 26, 2020

DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.008

Pınar AYKAÇ **

ÖZET

Kültür eksenli kentsel dönüşüm politikalarının bir parçası olarak müze kavramı yapı sınırından kente yayılmış ve kentsel dönüşümün önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Müzeleşme olarak adlandırılan bu dönüşümün sonucunda; kentsel alanların bazı nitelikleri kasıtlı olarak öne çıkartılıp, korunup, sunulurken; diğer nitelikleri ihmal edilmiştir. Bu nedenle müzeleşme, çoğunlukla yaşayan bir kent parçasının turistlere yönelik kurgulanmış bir sahne olmasına neden olur. Günümüzde, kültürün somut ve somut olmayan pek çok özelliği müzelerde sunulmakta, terkedilmiş yapıların çoğu müzeye çevrilmekte ve tarihi alanlar müze alanları veya açık hava müzelerine dönüştürülmektedir. Türkiye göz önüne alındığında ise; Sultanahmet Bölgesi, Aya İrini'nin 1846'da sergi mekânı olarak düzenlenmesinden günümüze kadar, kent ölçeğinde değişen müzeleşme yaklaşımlarının izlendiği en önemli alanlardan biridir. Bu bağlamda makale, Sultanahmet Bölgesi üzerinden müzeleşmenin yapı sınırlarından çıkıp kente nasıl yayıldığı ve değişen ideoloji ve kültür politikalarıyla geçmişin müzeleşme yoluyla kent formunda yeniden nasıl oluşturulduğu ve kavramsallaştırıldığını tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müzeleşme, kültür eksenli kentsel dönüşüm, Sultanahmet Bölgesi, İstanbul Tarihi Yarımada.

* Bu makale, yazarın 2017 yılında University College London (UCL) Bartlett School of Architecture bölümünde tamamladığı 'Kentsel Bir Süreç Olarak Müzeleşme: İstanbul Tarihi Yarımada Sultanahmet Bölgesi'nin Dönüşümü' başlıklı doktora tezine dayanmaktadır. Tez danışmanım Prof. Dr. Murray Fraser'a ve ikinci danışmanım Prof. Dr. Sophia Psarra'ya tezimin her aşamasındaki çok önemli katkıları ve yardımları için teşekkür ederim. Doktora tez çalışmam, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi J.M. KAPLAN bursu ve Foundation for Urban and Regional Studies'in tez yazım bursunun yardımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Makalenin bazı bölümleri daha önce İngilizce olarak yayınlanmıştır. Bkz. Aykaç, P., Musealisation as a Strategy for the Reconstruction of an Idealised Ottoman Past: Istanbul's Sultanahmet District as a 'Museum-Quarter', International Journal of Heritage Studies, 2018, DOI: 10.1080/13527258.2018.1475407; Aykaç, P. Musealisation as an Urban Process: The Transformation of the Sultanahmet District in Istanbul's Historic Peninsula, Journal of Urban History, DOI: 10.1177/0096144219853775.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
e-posta: pinaraykac@gmail.com ORCID: 0000-0003-4534-0220

ABSTRACT

As a part of culture-led regeneration policies, the museum concept has expanded from the boundaries of an individual building to the city and has become an important component of urban regeneration. As a result of this expansion, referred to as musealisation, certain aspects of urban areas are deliberately accentuated, protected and presented, whereas the other aspects other qualities are neglected. Therefore, musealisation generally results with the presentation of the historic city as a staged artefact directed towards tourists. Today, almost every aspect of culture both tangible and intangible are presented in museums, most of the derelict historic buildings are converted into museums, and historic urban areas are transformed into museum areas or open-air museums. In the context of Turkey, the Sultanahmet district has been the major witness of planning and conservation activities triggering musealisation, starting with the re-opening of Hagia Irene as the public display of the Ottoman Empire in 1846. Within this framework, the article discusses how museum concept expanded from the boundaries of the building and spread over the Sultanahmet District, and how the past was reconceptualised and recreated in the district's form through musealisation with changing ideologies and cultural policies.

Keywords: Musealisation, culture-led urban regeneration, Sultanahmet District, Istanbul's historic peninsula.

GİRİŞ

Küresel ekonomilerdeki önemli yapısal değişiklikler, tarihi kent merkezlerinde gerilemeye neden olur. Bu alanların yenilenmesi konusu özellikle 1960'lardan itibaren önemli bir tartışma olarak ortaya çıkar. Küresel piyasa ekonomisinin yan etkilerinden birisi olarak bir endüstriye dönüşen kültürel miras kavramı, kültür eksenli kentsel dönüşümü temel politika olarak karşımıza çıkarır. Bu politika, kültüre dayalı aktiviteleri teşvik eden yaklaşımları, kültürel planlamayı, tarihi alanlara yeni müzelerin inşa edilmesini ve tarihi yapı ve bölgelerin sistemli bir şekilde müzeye dönüştürülmesini içerir (Bianchini 1993, Evans 2001, Miles ve Paddison 2005). Kültür eksenli kentsel dönüşüm politikalarının bir parçası olarak müze kavramı, müzeleşme yoluyla yapı sınırından kente yayılmış ve kentsel dönüşümün önemli bir aktörü haline gelmiştir. Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) müzeleşmeyi, fiziksel veya kavramsal olarak bir şeyi özgün, doğal veya kültürel ortamından çıkarma ve ona müze statüsü sağlama, müze nesnesine dönüştürme veya müze alanına yerleştirme olarak tanımlar (Desvallées ve Mairesse 2010: 50). Bu nedenle müze kavramının özü; kurum, bina, obje, sergileme veya koruma değil; obje, yapı veya alanları müze nesnelere dönüştüren müzeleşme sürecinin kendisidir. Edward Relph, müzeleşme (*museumisation*) kavramını yerle ilişkili olarak kullanan ilk araştırmacılardan biridir. Relph turizmin tarihi yerler üzerindeki etkilerini tartışırken, müzeleşmeyi tarihin korunması, yeniden üretimi ve idealleştirilmesi olarak tanımlar (Relph 1976:101). Gregory Ashworth ve Brian J. Graham ise, açık hava müzesi örnekleri üzerinden müzeleşmeyi, yerleşimler ve müzeler arasındaki ayrımın bulanıklaşması olarak tarif eder (Ashworth ve Graham 2015: 541).

Kentsel çevrenin müzeleşmesi kültürel miras endüstrisi ve kültür turizmi ile ilişkilidir. Müze kavramı kente yayıldığında, bir eserin sergileme için seçilmesi gibi kentler de bir seçim sürecinden geçer. Bu sürecin başlangıcı kentteki bazı yapıların kültür mirası olarak belirlenmesidir. Kentlerin bazı nitelikleri korunup, ön plana çıkartılıp, sunulurken; diğer özellikleri ihmal edilmekte veya bilinçli olarak tahrip edilmektedir. Anja Barbara Nelle, kentte müzeleşmenin etkilerini belirleyen işlevin kaybolması veya değişmesi, bağlamın değişmesi ve yeni bir izleyici-nesne ilişkisinin kurulması olan üç temel kriterden bahseder (Nelle 2009: 154). Bu kriterler temel alındığında kentsel bağlamda müzeleşme, yapı veya alanları seçme, bağlamlarını değiştirme ve yeni bir bağlamda sunma süreçlerinden oluşur.

Bir objenin müze koleksiyonuna seçilmesi gibi kentsel bağlamda müzeleşme de bir yapının veya alanın kültürel miras olarak belirlenmesiyle başlar. Kültürel miras

statüsüyle yapı ve açık alanlar ilk önce fiziksel, işlevsel veya sosyal bağlamlarından ayrıştırılır ve yeni bir bağlamla kültürel turizme hizmet edecek şekilde sunulurlar. Tarihi anıtların çevrelerindeki dokunun yıkılması, fiziksel bağlamın değişmesine örnektir. İşlevsel bağlamın değişimi ise yapıların müzeye dönüştürülmesinden turizmle ilişkili işlevlerle yeniden kullanılmalarını içerir. Müzeleşen alanlarda yaşayanların bu alanları terk etmesi ve yeni kullanıcı gruplarının ve turistlerin bu alanlara gelmesiyle sosyal bağamları da dönüşür. Bu nedenle kentsel bağlamda müzeleşme, yaşayan mirasın kurgulanmış bir sahne olarak turistlere yönelik düzenlenmesi şeklinde tanımlanabilir (Daher 1999: 39). Müzeleşme, farklı dönemler, farklı bağamlar ve farklı koruma yaklaşımlarıyla değişen bir süreçtir. Bu makale, İstanbul tarihi yarımada'daki Sultanahmet Bölgesi'nin; Aya İrini'nin 1846'da sergi mekânı olarak açılmasından günümüze nasıl bir müze alanına dönüştüğünü incelemektedir. Bu kapsamda araştırmada, Sultanahmet Bölgesi üzerinden müze kavramının yapı sınırından çıkıp kente nasıl yayıldığı, geçmişin müzeleşme yoluyla kent formunda yeniden nasıl oluşturulduğu ve kenti dönüştürdüğü tartışılacaktır.

SULTANAHMET BÖLGESİ'NİN MÜZE ALANINA DÖNÜŞÜMÜ

Sultanahmet Bölgesi, İstanbul tarihi yarımada'nın doğu ucunda yer alır. Bölge, Konstantinopolis'in kurulduğu MS 330 yılından başlayarak, geç antik, Bizans ve Osmanlı dönemlerinin idari, dini ve sosyal merkezidir. Bölgenin doğu ucundaki Büyük İmparatorluk Sarayı Kompleksi, 11. yüzyıla kadar Bizans imparatorları ve soylularının ikametgahıyken, hipodrom resmî törenler ve yarışların yapıldığı kentin en önemli kamusal açık alanıdır. Ayasofya ise ilk yapıldığı dönemden itibaren kentin ana kilisesidir (Berger 2001: 83). Kentin Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra, Fatih Sultan Mehmet önce Ayasofya'yı camiye dönüştürür. Bugün Topkapı Sarayı olarak bilinen yeni sarayı için antik Byzantion'un akropolü olan Sarayburnu'nu seçer. Hipodrom ise önceleri Atmeydanı; sonrasındaysa Sultanahmet Meydanı olarak kentin en önemli kamusal açık alanı olma niteliğini korur (Kafesçioğlu 2009). 19. yüzyılda Osmanlı hanedanının Dolmabahçe Sarayı'na taşınmasına rağmen bölge, kentin sembolik merkezi olma özelliğini sürdürür. Sultanahmet Bölgesi günümüzde Gülhane Parkı, Topkapı Sarayı, Aya İrini ve İstanbul Arkeoloji Müzelerini içeren Sur-u Sultani bölgesi, Ayasofya, İbrahim Paşa Sarayı, Büyük Saray Kalıntıları, Sultanahmet Külliyesi ve Küçüayasofya Camisi (SS. Sergius ve Bacchus Kilisesi) gibi pek çok simgesel yapıyı içermektedir.¹ Bu nedenle bölge, 19.

¹ Bu çalışmada Sultanahmet Bölgesi; 1953 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından ilan edilen Sultanahmet Arkeoloji Parkı sınırları ile 1995'te İstanbul Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından ilan edilen

yüzyıldan günümüze koruma ve planlama çalışmalarının merkezinde yer almış ve 1846'da Aya İrini'nin sergi mekânı olarak düzenlenmesinden günümüze kadar kent ölçeğinde değişen müzeleşme yaklaşımlarının izlendiği en önemli alanlardan biri olmuştur. Bu bölüm, 19. yüzyıldan günümüze Sultanahmet Bölgesi'nin geçirdiği dönüşümü alanın müzeleşmesini teşvik eden koruma ve planlama yaklaşımları ve projeleri ile bunların mekânsal yansımaları üzerinden tartışacaktır.

MÜZELEŞMENİN İLK İZLERİ: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SEMBOLİK MERKEZİ OLARAK SULTANAHMET BÖLGESİ (1839-1922)

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kamusal sergi mekânı, Aya İrini'nin Mecmua-ı Asar-ı Atika (Eski Eserler Koleksiyonu) ve Mecmua-i Esliha-i Atika (Eski Silahlar Koleksiyonu) olarak 1846'da düzenlenmesiyle açılır. Aya İrini'deki eski silahlar koleksiyonuna eski eserlerin de eklenmesi, imparatorluk sınırları içinde başlayan yabancı kazıların etkisi olarak değerlendirilebilir (Shaw 2003: 82). Aya İrini'deki serginin adı bir süre sonra Müze-i Hümayun olarak değiştirilir ve böylece kurum olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk müzesi kurulmuş olur (bkz. Foto 1). Müze-i Hümayun (İmparatorluk Müzesi) koleksiyonunun 1876'da Topkapı Sarayı'nın birinci avlusundaki Çinili Köşk'e taşınmasıyla Sur-u Sultani içindeki alanın müzeleşmesinin ilk adımları atılmış olur. 1884'te yürürlüğe giren Asar-ı Atika Nizamnamesi'nden sonra, imparatorluk sınırları içindeki tüm eski eserlerin Osmanlı devletine ait olduğu ve hiçbir koşulda yurtdışına çıkartılmayacağı açıkça belirtilir. (Madran 2002: 195-196). Bu nizamnameden sonra Müze-i Hümayun'daki eserlerin sayısı oldukça artar ve yeni sergileme mekanlarına ihtiyaç duyulması sonucunda Çinili Köşk'ün karşısına 1891 yılında yeni bir müze inşa edilir. Süreç içinde Müze-i Hümayun yeni eklerle genişler ve Sanayi-i Nefise Mektebi de müzenin bir parçası haline gelir.

Fotoğraf 1. Aya İrini / Hagia Irene (Pınar AYKAÇ 2014)

Müze-i Hümayun yavaş yavaş genişlerken, Topkapı Sarayı ise hanedanın 1856'da Dolmabahçe Sarayı'na taşınmasıyla zamanla terk edilir (Eldem ve Akozan 1982: 95). Ancak sarayın bünyesindeki kutsal emanet ve hazineler ile imparatorluk koleksiyonları nedeniyle önceleri yabancı devlet insanların özel izinle ziyaret ettiği saray yapıları ve koleksiyonlar, 1909'dan başlayarak standart hale getirilir (Özlü 2015: 176). Böylelikle Topkapı Sarayı Osmanlı'nın son dönemlerinde tarihi ve sembolik önemi nedeniyle resmen olmamakla birlikte sergi mekânı olarak hizmet vermektedir (Özlü 2019: 2).

Sur-u Sultani sınırları dışındaki ilk sergi için ise, tarihi yarımadanın hala en önemli kamusal meydanı olan Atmeydanı ve çevresi seçilir. Sultan II. Mahmut döneminde yapılan kıyafet reformunun ardından Aya İrini'deki Elbise-i Atika koleksiyonu 1852'de Atmeydanı'ndaki İbrahim Paşa Sarayı'na taşınır. Londra'da ilki düzenlenen dünya sergilerinden esinlenen Serg-i Umumi Osmani ise 1863'te yine Atmeydanı'nda düzenlenir (Shaw 2003: 55-81). Beş ay süren sergi için Atmeydanı'nın çevresinde peyzaj ve kaldırım düzenlemesi ile meydan çevresindeki kentsel dokuda cephe iyileştirmesi yapılır (Yazıcı 2010: 134). Sergiyle birlikte Sultanahmet Bölgesi'ndeki kentsel dokuda ziyaretçilere yönelik fiziksel müdahaleler başlar.

Sultanahmet Bölgesi Osmanlı İmparatorluğu'nun sembolik merkezi olmasına rağmen, bölgenin kentsel dokusu hala organik şekilde düzenlenmiş ve dar sokaklarla birbirine bağlanmış ahşap-karkas evlerden oluşur. Tanzimat dönemiyle başlayan kentsel reformlar, 19. yüzyılın ikinci yarısında kentsel doku için ciddi bir tehdit oluşturan yangınları önlemeye yönelik çabaları beraberinde getirir (Çelik 1986: 28). 1865'te Sultanahmet'in büyük bir bölümünü etkileyen Hoca Paşa Yangını, bölgenin düzenlenmesi için bir şans olarak görülür. Kentsel düzenlemeler sırasında, kentin ana aksı ve tören yolu olan Divanyolu genişletilir ve yol üzerindeki Köprülü Mehmet Paşa Medresesi ve Çemberlitaş Hamamı gibi anıtsal yapılar bu genişlemeler sırasında zarar görür, Köprülü Mehmet Paşa Türbesi ise yolun genişletilmesinden sonra yeni yerine taşınır (Cerasi 2005: 213). Yine aynı dönemde Atmeydanı bir kent parkı olarak düzenlenir. Aya Sofya ise çevresindeki konut dokusundan temizlenerek Divanyolu ve Sultanahmet Meydanı ile görsel ilişkisi güçlendirilir. Zeynep Çelik'e göre Haussmann'ın Paris için benimsediği yaklaşımlardan etkilenen bu kentsel düzenlemeler, kenti güzelleştirmek adına anıtların çevrelerindeki kentsel dokudan arındırılması ve birbirleriyle görsel ilişkilerini sağlamayı amaçlar (1986, 59). Müzeleşmenin kentsel bağlamda ilk örnekleri Ayasofya'nın kentte bir sergi objesi olarak çevresindeki konut dokusundan arındırılmasında görülebilir.

birinci derece arkeolojik sit alanı ve kentsel arkeolojik sit alanı sınırlarını içine alan tarihi mahalleler olarak tanımlanmıştır.

Sultanahmet bölgesini etkileyen bir diğer yangın ise, 1912'deki İshakpaşa Yangını'dır. Yangın, Sultanahmet Meydanı'nın doğusundaki konut dokusunun oldukça büyük bir bölümünü tahrip eder. Dönemin şehremini Cemil Paşa, yangın sonrasında Ayasofya ve Sultanahmet Camisi arasındaki görsel ilişkiyi güçlendirmek için 16. yüzyılda inşa edilmiş Hürrem Sultan Hamamı'nı yıkıp çevresindeki yangında zarar gören mahalleyi kamulaştırarak Paris'teki *Place de la Concorde* gibi bir park haline getirmeye karar verir. İstanbul Asar-ı Atika Muhipler Cemiyeti'nin itirazları sayesinde hamam yıkılmaktan kurtularak Sultanahmet Parkı olarak düzenlenir (Topuzlu 1951: 166). Hürrem Sultan Hamamı'nın korunması, 19. yüzyılın ikinci yarısında tarihi anıt kavramının ortaya çıkışı ve 1906'da yürürlüğe giren Asar-ı Atika Nizamnamesi ile ilişkilidir.² Daha öncekilerden farklı olarak bu nizamname, kent yaşamının bir parçası olan tarihi anıtları (abidat) da eski eser olarak kabul eder ve tarihi anıt kavramının koruma mevzuatına girmesine neden olur. 1912'de yürürlüğe giren Muhafaza-i Abidat Hakkında Nizamname ise, tarihi anıtların nasıl korunacağına dair yasal bir çerçeve oluşturur (Madran 2002, 208; Shaw 2000, 63). Ancak çevresindeki mahallenin yok olması sonrasında Hürrem Sultan Hamamı'nın bölgeyi ziyaret edenlere yönelik düzenlenmesi önerilir. Önce yapının Müze-i Hümayun'un sergi mekânı olarak kullanılması, sonrasında da endüstri müzesi, tarım müzesi ve yabancı turistlere yönelik bir 'Türk hamamı' olabileceği düşünülür (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA), DH.İD, 28-2/32, 1332.CA.03; MV., 200/7, 1334.RA.10; DH.KMS., 44-1/23, 1335.CA.19; MV., 208/97, 1335.N.14, Eski Eserleri Koruma Encümeni Arşivi (EEKEA), 21.06.1917; 16.07.1917). Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yapı uzun bir süre işlevsiz kalır.

Tanzimat'la başlayan kent reformları, tarihi anıt kavramının ortaya çıkışıyla, İstanbul'un sembolik merkezi olan Sultanahmet Bölgesi'nde önemli dönüşümlere neden olur. Hocapaşa ve İshakpaşa yangınları sonrasında Ayasofya ve Hürrem Sultan Hamamı gibi anıtsal yapılar, yalnızca fiziksel bağamlarından değil; aynı zamanda sosyal bağamlarından da soyutlanır. Hürrem Sultan Hamamı'nın öncelikle müze, sonrasında da turistlere yönelik bir işlev önerileri ise bölgenin ziyaretçilere yönelik düzenlenmeye başlamasına işaret eder. Kentsel bağlamda müzeleşmenin ilk izlerini tarihi anıt kavramının ortaya çıkışı ve kentsel düzenlemelerde anıtların bir sanat eseri gibi bağamlarından ayrıştırılarak, ziyaretçilere yönelik sunulmalarında izleyebiliriz. Aya İrini'nin sergi mekânı olarak açılması, Müze-i Hümayun'un temelini oluşturur. Serginin Çinili Köşk'e taşınmasıyla birlikte müze işlevi yapı sınırından çıkarak

çevreyi dönüştürmeye başlar. Topkapı Sarayı'nın işlevini kaybetmesi sonucunda ise yapı grubu tarihi bir anıt olarak sergilenmeye başlar. Geç Osmanlı döneminde Sur-u Sultani, Müze-i Hümayun ve Askeri Müze'nin yer aldığı ve Topkapı Sarayı'nın belli bölümlerinin sergilendiği bir alandır. Sur-u Sultani'nin dışındaysa Atmeydanı Sultanahmet Meydanı, Ayasofya'nın önü ise Sultanahmet Meydanı olarak düzenlenmiştir. Buna karşılık, İshakpaşa Yangını sonrasında Sultanahmet Bölgesi'nin yangın mahali (*quartier incendie*) olarak nitelendirilmesi, erken Cumhuriyet döneminde alana yönelik vizyonları da etkileyecektir (bkz Şek.1).

ERKEN CUMHURİYET'İN BİR SEKÜLERLEŞME STRATEJİSİ OLARAK MÜZELEŞME: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN ESKİ MERKEZİ SULTANAHMET BÖLGESİ (1923-1950'LER)

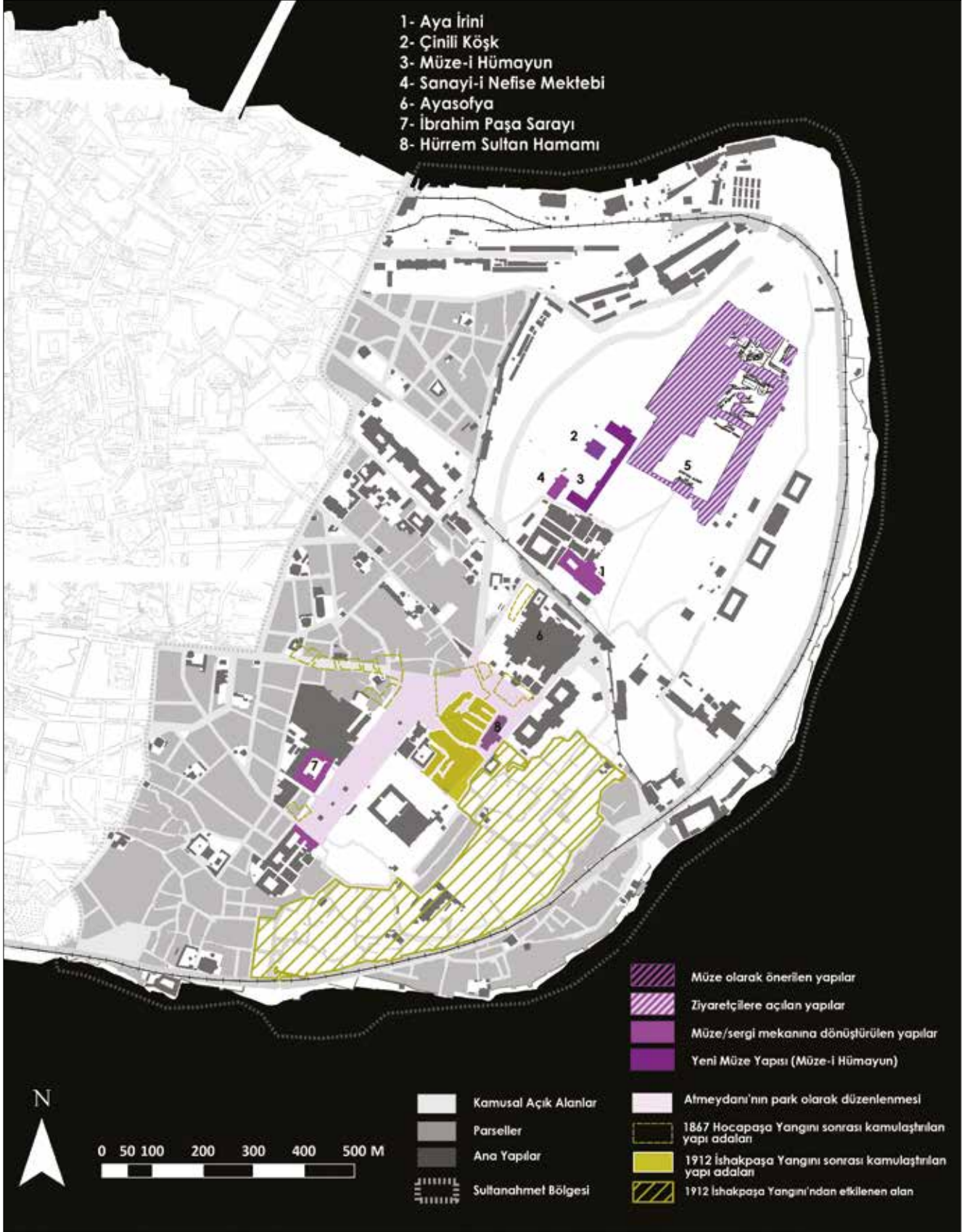
Cumhuriyetin ilanından sonra müzeler, ulus kimliğinin inşasında önemli bir rol oynar. Medrese eğitiminin ve tekkelerin kaldırılmasıyla işlevsizleşen pek çok anıtsal yapı arkeoloji ve etnografya müzelerine dönüştürülür. Ulus olma bilinci başkent Ankara'dan ülkenin diğer bölgelerine müze mekânı aracılığıyla ulaşır (Madran ve Önal 2000: 181). Saltanatın kaldırılması ve saltanat yapılarının kamuya devriyle birlikte imparatorluğun simgesi olan saray yapıları da müzeye dönüştürülmeye başlar. Böylece bu anıtların sembolik çağrışımları bilinçli olarak etkisiz hale getirilir.

Geç Osmanlı döneminde Topkapı Sarayı'nın bazı bölümleri sergi mekânı olarak hizmet vermektedir. Cumhuriyetin ilanının hemen ardından imparatorluğun en önemli sembollerinden Topkapı Sarayı basit onarımlar sonrasında resmen müzeye dönüştürülür. Saray 1939-1942 yılları arasında kapsamlı bir onarıma girer. Müze müdürü Tahsin Öz'e göre onarım yaklaşımı 'sarayı Fatih Sultan Mehmet dönemindeki ihtişamına döndürmek ve gerileme dönemindeki eklerinden kurtarmaktır' (Shaw 2007: 270). Viollet-le-Duc'nün 'stilistik restorasyon' yaklaşımını benimseyen onarımlar, sarayı 16. yüzyıldaki haline dönüştürmeyi amaçlar.³ Divan-ı Hümayun, Harem kısmı ile Bab-üs Saade ve Arabacılar kapılarındaki rokoko ve barok süslemeler temizlenerek, altlarında bulunan daha erken döneme ait mimari elemanlar ve süslemeler yeniden üretilir (Coşkun 2018: 7-10). Aşçılar ve hademeler koğuşlarının 19. yüzyıla tarihlenen ahşap yapıları ise yine bu dönemde yıkılır (EEKE Raporu, 14.04.1942). Yapının belli bir dönemini ön plana çıkaran bu onarımlar, İstanbul'daki tarihi anıtların korunmasında karar verici olan Eski Eserler Koruma Encümeni⁴

² 19. yüzyılda tarihi anıt kavramının ortaya çıkışı ile ilgili olarak bakınız: Choay 2001.

³ Stilistik restorasyonlarla ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Jokilehto 1999, 129.

⁴ Eski Eserleri Koruma Encümeni 1917 yılında tarihi anıtların korunması ve restorasyonunu denetleyen bir danışma kurulu

Şekil 1. Sultanahmet Bölgesi'nde müzeleşmeye katkı sağlayan kentsel dönüşümler (1839-1922) / Urban transformations in the Sultanahmet District contributing to musealisation in the Ottoman period (Pınar AYKAÇ 2017)

tarafından eleştirilse de saray klasik Osmanlı döneminin ön plana çıkartıldığı bir saray-müze olarak tekrar ziyarete açılır.

Ayasofya'nın müzeye dönüşme hikayesi ise, Amerika Bizans Enstitüsü müdürü Thomas Whittemore'un Ayasofya Camisi'nde sıva altında kalan mozaikleri ortaya çıkartma talebiyle başlar. Açığa çıkartılan mozaikler, koruma ve sunum açısından büyük tartışmalara neden olur. Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi ilk olarak Eğitim Bakanı Abidin Özmen tarafından ortaya atılır (Akgündüz vd. 2005, 711). Bu önerinin kabul görmesinin ardından 1934 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Ayasofya 'bütün Şark alemini sevindireceği ve insanlığa yeni bir ilim müessesesi kazandıracığı' gerekçesiyle müzeye çevrilir (Ayasofya Müzesi Arşivi (AMA), 23.08.1934; CDA, 4979.06./30.18.1.2., 24.11.1934). Bu kararnameden sonra, yapıyı müzeye dönüştürmek için gereken müdahaleleri belirlemek için bir komisyon oluşturulur. Bu komisyon, yapının batısındaki açık alanın açık hava müzesi olarak düzenlenmesi, doğu cephesindeki dükkanların kamulaştırılması, galeri bölümünde Türk-İslam eserleri sergisinin açılması ve kimsesizler yurdu olarak kullanılan medresenin onarımına karar verir (AMA, 23.08.1934). Ancak komisyonun ilk kararından altı ay sonra hazırlanan başka bir raporla, 19. yüzyılda yenilenen medrese yıktırılır ve yapı 1935 yılında müze olarak açılır (AMA, 26.01.1950). İstanbul'un fethinin sembolü olarak görülen Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi günümüzde halen devam eden şiddetli tartışmalara neden olur.

Cumhuriyet'in ilanından sonra önce Topkapı Sarayı ve sonrasında Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun sembolü olan bu anıtların güncel çağrışımlarını bilinçli olarak etkisizleştirmeyi amaçlar. Ayrıca bu dönüşümler, Sultanahmet Bölgesi'ne yönelik koruma vizyonunu etkileyecek ve bölgenin kentsel ölçekte müzeleşmesini hızlandıracaktır. Müzeleşmenin çevredeki yapıların dönüşümüne yönelik baskısı, Hürrem Sultan Hamamı örneğinde izlenebilir (bkz. Foto.2). Topkapı Sarayı ve Ayasofya'ya yakınlığından dolayı yapının yoksullar hamamı olarak kullanılması Koruma Encümeni tarafından reddedilir ve yapının hayatta kalmasının tek yolunun müzeye dönüştürülmesi olduğu düşünülür. Ancak yapının ne

tür bir müze olacağına dair herhangi bir öngörü yoktur. Yazışmalardan anladığımız üzere halı müzesi, hamam müzesi, pedagoji müzesi, kültür müzesi, turistik hamam ve mumya müzesi gibi pek çok öneri getirilir (EEKEA 22.09.1945, 30.03.1946, 07.10.1946 İstanbul IV. Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi (İKVKBKA), 11.02.1965).

Henri Prost, 1936'da İstanbul'u planlaması için davet edildiğinde, Topkapı Sarayı ve Ayasofya müze olarak açılmış, Sultanahmet Bölgesi ise hala 'yangın mahali' olarak kabul edilmekteydi. Yangından zarar gören alanlarda ise, bölgenin geç antik ve Bizans dönemini

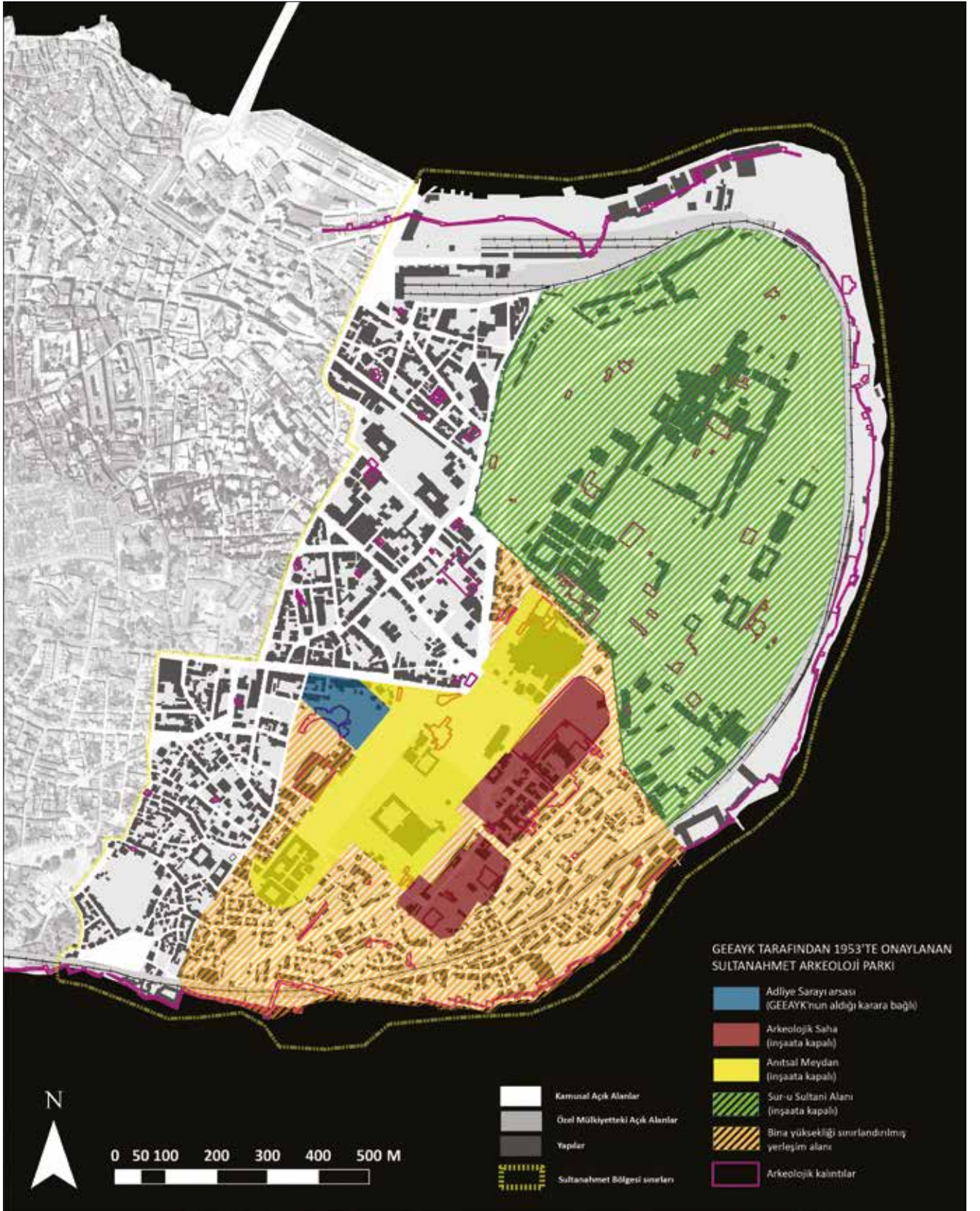

Fotoğraf 2. Sultanahmet Parkı ve çevresi, 1970'ler / (Sultanahmet Park and its vicinity in the 1970s (İstanbul IV. Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

ortaya çıkarmayı amaçlayan kazılar yapılmaya başlanmıştı. Bu çalışmalarda hipodromun sıraları ve temelleri, Zeuxippus Hamamları ile Büyük Saray'ın mozaik zeminli peristili ortaya çıkarılmıştı (Brett vd. 1974, plan 59). Prost, daha önce İstanbul'da yaptığı Konstantinopolis restitüsyon projesinden etkilenerek yangın mahali olarak belirlenen bölgenin arkeoloji parkı olarak düzenlenmesini önerir. Böylelikle Sultanahmet Bölgesi'ndeki geç antik ve Bizans dönemi mirası kazılarak açığa çıkartılacak ve bölge kamusal bahçeler içinde sunulacaktır (Pinon 2010, 297). Prost arkeoloji parkı önerisinin arkasındaki nedeni ise şöyle açıklar: "Türkiye Cumhuriyeti, 'Ayasofya beşeriyetin malı bir eserdir' dedi ve onu dinden ayırdı. Sarayburnu ve ona hâkim binalar da aynı telakkiye layıktır" (2007 [1937], 90). Prost'un geç antik ve Bizans dönemini önceleyen bu yaklaşımını İpek Yada Akpınar bir sekülerleşme çabası olarak yorumlar (2003, 83).

İstanbul Nazım Planı İstanbul Belediyesi tarafından 1939'da onaylanmış olsa da Prost'un Sultanahmet arkeoloji parkı önerisi bölgede halen ayakta duran önemli Osmanlı dönemi eserleri, yeni yapılaşma baskısı, yüksek kamulaştırma bedelleri ve kazıları gerçekleştirmek için gereken bütçe gibi nedenlerle Eski Eserleri Koruma Encümeni tarafından 1949'da reddedilir

olarak kurulur. 1924 yılında görev alanları yalnızca İstanbul'u içerecek şekilde değişir. 1933 yılında ise, Türkiye genelinde koruma alanında yasal düzenlemeler yapmak ve tarihi anıtların korunmasına yönelik belgeleme ve onarım çalışmalarını gerçekleştirmek amacıyla Anıtları Koruma Komisyonu kurulur. 1951 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun (GEEAYK) kurulmasıyla birlikte, GEEAYK'a yerelde destek veren bir komisyon olarak 1978'de kendisini lağvetti (Altınyıldız 2007, 286; Madran 2002, 109; EEKEA, 01.07.1978).

Şekil 2. GEEAYK tarafından 1953'te onaylanan Sultanahmet Arkeoloji Parkı / (Sultanahmet Archaeological Park approved by the High Council of Immovable Antiquities and Monuments in 1953 (Pınar AYKAÇ 2017)

(EEKEA, 01.02.1949). Prost, arkeolojik park projesini gerçekleştirmek için Fransız Enstitüsü'nden Albert Gabriel ile Andre Grabar ve Paul Lemerle gibi tanınmış Bizans tarihçilerinin desteğiyle UNESCO'nun da yer aldığı uluslararası bir kampanya başlatır (Pinon 2010: 291-292). Bu kampanyanın sonucunda Sultanahmet, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) tarafından 1953 yılında arkeoloji parkı olarak ilan edilir (bkz. Şek.2). Ancak GEEAYK'nın arkeoloji parkı yaklaşımı Henri Prost'un projesinden oldukça farklıdır. Planda Konstantin'in Büyük Sarayı'nın yalnızca bir bölümü arkeolojik alan olarak belirlenir ve kalıntıların ileride yapılacak kazılarla açığa çıkarılmasına izin verilir. Hipodrom, Prost'un önerisinde olduğu gibi anıtsal meydan olarak belirlenirken, Azize Euphemia Kilisesi, Lausos ve Antiochos saraylarının bulunduğu Adliye Sarayı kazı alanının geleceği GEEAYK'nın sonraki dönemde alacağı karara bırakılır (GEEAYK kararı, 13.11.1953-18/186)

Sultanahmet arkeoloji parkı statüsü, Prost'un öngördüğü gibi bir açık hava arkeoloji müzesinden oldukça farklı olmasına rağmen; Prost'un önerisi olan Sultanahmet Bölgesi'nin bir bütün olarak algılanması ve müzeleştirilmesinin önünü açar. Topkapı Sarayı, Arkeoloji Müzeleri, Ayasofya Müzesi ve önemli anıtsal yapılarıyla çok sayıda ziyaretçi çeken bölge, bu yeni koruma statüsüyle turizmle uyumsuz işlevlerden arındırılarak ziyaretçilere Osmanlı'nın tarihi ve sembolik merkezi olarak sunulmaya başlar.

SULTANAHEMET BÖLGESİ'NİN MÜZELEŞMESİ İÇİN BİR İTİCİ GÜÇ OLARAK TURİZM-ODAKLI KENTSEL DÖNÜŞÜM (1970'LER-2004)

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk koruma kanunu 1973'te Eski Eserler Kanunu'nun kabul edilmesiyle yürürlüğe girer. 1906 Asar-ı Atika Nizamnamesi'nden farklı olarak bu kanun, sit kavramını tanıyarak alan ölçeğinde koruma yaklaşımını benimser (Şahin Güçhan ve Kurul 2009, 29). Kentsel dokunun ve bileşenlerinin kültürel miras olarak tanınmasıyla Sultanahmet Bölgesi bir kez daha odak noktası olur. Alan ölçeğindeki ilk tespit ve tescil çalışması, Sur-u Sultani'nin çeperindeki geleneksel bir Osmanlı sokağının önemli bir temsilcisi olarak kabul edilen Soğukçeşme Sokağı'nda yapılır (GEEAYK Kararları 08.02.1975/ 8268, 12.06.1976/ 9167). Bu tespit çalışması sonrasında alanın turizm potansiyeli göz önüne alınarak, 1978'de Sultanahmet Meydanı Çevresi ve Ayasofya Soğukçeşme Sokağı Koruma ve Geliştirme Projesi hazırlanır. Proje, Soğukçeşme Sokağı için konaklama işlevi önerirken, Ayasofya İmareti ve çevresi ile Aya İrini arasındaki bölgede süreli çağdaş sanat sergileri gibi kültürel işlevler, Ayasofya'nın doğusundaki parselde yer alan Caferağa (Soğukkuyu) Medresesi için

hostel işlevi önerir (Eldem vd. 1979). Kültür ve Tanıtma Bakanlığı tarafından genişletilen proje, Sultanahmet Tarihi Çevresi ve Turizm Değerlendirme Projesi adıyla bir turizm planlamasına dönüşür. Sultanahmet Bölgesi'nin bütünü bir 'abideler müzesi' olarak değerlendiren proje, bölgenin yabancı turistler için konaklama, yeme-içme, alışveriş, eğlence işlevleri ile 'Türk özelliklerini yansıtan' Türk evi, hamamı ve kahvesi gibi işlevlerle turistlere sunulmasını amaçlar (EPA Mimarlık Ofisi 1979).

Bu projelerle önerilen vizyon, 1981'de Sultanahmet ve Çevresi Koruma, Turizm Mevzi İmar Uygulama Planı adıyla kapsamlı bir plan haline getirilir. Turizm planı, Sultanahmet Parkı'na bakan Kabasakal Medresesi ve Şükrü Paşa Konağı, Ayasofya'nın batısındaki yapı adaları ve Soğukçeşme Sokağı'nı turizm alanları olarak belirlerken, Ayasofya'nın doğu cephesindeki dükkanların turistik işlevlere dönüştürülmesini önerir. Plan ayrıca Sultanahmet Arastası, Ahırkapı ile Şifa Hamamları gibi bölgedeki tarihi anıtların ticari işlevlere ve günümüzde halen çok tartışılan koruma uygulamalarından biri olan Sultanahmet Cezaevi'nin otele dönüştürülmesini önerir. Bu süreçte 1980'de başlayan tescil çalışmaları, 1982'de Cankurtaran ve Küçükayasofya'daki tarihi mahalleleri içerecek şekilde genişletilir (GEEAYK kararı 10.09.1982/14051). Turizm planının GEEAYK tarafından onaylanmasından sonra Sultanahmet Meydanı ve çevresi 1982'de turizm merkezi olarak ilan edilir. Sultanahmet'in turizm merkezi ilan edilmesinin arkasındaki ana neden, aynı yıl yürürlüğe giren Turizmi Teşvik Kanunu kapsamında bölgeyi özel yatırım ve işletmelere açmaktır (kanun numarası: 2634, tarih: 12.03.1982).

Turizm planının onaylanması ve turizm merkezi ilanı ile Sultanahmet Bölgesi'nde turizmi geliştirmeye yönelik kararlar hâkim olur. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu önce Şükrü Paşa Konağı'nı Yeşil Ev adıyla bir otele; yanındaki Kabasakal Medresesi'ni ise İstanbul Sanatlar Çarşısı'na dönüştürür. Kurum daha sonra Soğukçeşme Sokağı'ndaki konutları butik otel olarak restore eder (bkz. Foto.3). Ancak bu süreçte çoğunluğu özel mülkiyette ve halen kullanılan konutlar boşaltılarak kamulaştırılır. Restorasyon yaklaşımı olarak ise yapılar sökülerek yeniden inşa edilir. Böylelikle sokak, yaşayanlardan arındırılarak idealleştirilmiş bir Osmanlı sokağı sahnesi olarak turistlere sunulur (Türel 2014: 26). 1912 İshakpaşa Yangını'nda ciddi zarar gören Sultanahmet arastası ise turistik bir çarşı olarak restore edilirken; Büyük Saray Kompleksi'nin mozaik döşemeli peristil kısmı çarşıyla bütünleştirilir. Ayasofya'nın doğu cephesindeki dükkanlar hediyelik eşya dükkanları olarak restore edilir ve Hürrem Sultan Hamamı nihayet halı dükkânı olarak açılır. Caferağa Medresesi Türk

Fotoğraf 3. Soğukçeşme Sokağı / *Soğukçeşme Street* (Pınar AYKAÇ 2014)

El Sanatları Kültür Merkezi, Sultanahmet Hünkâr Mahfili halı müzesi, İbrahim Paşa Sarayı ise Türk İslam Eserleri Müzesi olarak açılır. Konaklama işlevi verilen Sultanahmet Cezaevi ise, 1996'da yatırımcısını bulduktan sonra Four Seasons Oteli olarak hizmet vermeye başlar.

Turizm planı, daha çok Sultanahmet Meydanı ve çevresine odaklanırken, Cankurtaran ve Küçükayasofya gibi tarihi mahallelerde konut işlevinin devamını öngörmektedir. Bu alanda turizme yönelik ilk uygulamalardan biri, Ahırkapı Caddesi'ndeki 18. yüzyılın ünlü bestecilerinden Hammamizade İsmail Dede Efendi'yle ilişkilendirilen konutun dönüştürülmesi olur. 1980'de tescillenen yapının polis karakolu olarak kullanılmasının önerilmesiyle GEEAYK, yapının Dede Efendi'nin evi olduğunu vurgular ve Kültür Bakanlığı'na tahsis edildikten sonra müze olmasını tavsiye eder (GEEAYK kararı 07.06.1980/12060). Yapı, Türkiye Tarihi Evleri Koruma Derneği (TÜRKEV) tarafından müze-ev olarak onarılır. Ancak onarım yaklaşımı, mütevazı bir 19. yüzyıl konutunun, 18. yüzyıl mimari özelliklerini taşıyan bir konağa dönüştürülmesidir.

GEEAYK tarafından 1953'te belirlenen "Sultanahmet Arkeoloji Parkı"; Süleymaniye Camisi ve çevresi koruma alanı, İstanbul Kara Surları ile Zeyrek Camisi (Pantokrator Kilisesi) ve çevresi koruma alanıyla birlikte 'İstanbul'un Tarihi Alanları' adı altında 1985 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girer (İBB 2011, 2). Dünya mirası statüsüyle, Sultanahmet Bölgesi'nin uluslararası tanınırlığı önemli ölçüde artar.

Sultanahmet turizm merkezinden sonra, Ahırkapı Caddesi üzerinde Barbaros Evleri olarak bilinen sıra evler 1989 yılında turizm merkezi ilan edilir. Vakıflar mülkiyetindeki sıra evler, 1982'de tescil edilir ancak sonrasında Eminönü belediyesi tarafından içinde yaşayan kiracılar çıkartılarak izinsiz bir şekilde yıkılır (Akyol 1987). Bu alanın turizm işleviyle yeniden canlandırılmasının iyi bir yatırım olarak görülmesiyle birlikte, alan için yıkılmış sıra evleri andıran yeni bir otel projesi geliştirilir (bkz. Foto.4). 1994'te hizmet vermeye başlayan Armada Oteli, yalnızca Barbaros Evleri'ni dönüştürmekle kalmaz; aynı zamanda yakın çevresini de dönüştürmeye başlar. 'Gittikleri şehirde o şehrin yerlisi olanlar gibi yaşamak!' sloganıyla önce otelin yan sokağındaki betonarme bir konut ahşap cephe giydirilerek yönetim birimleri ve restoran olarak açılır, sonrasındaysa çevredeki iki geleneksel konut restoran olarak onarılır. Benzer bir yaklaşımla üç geleneksel konut Ahırkapı Evleri adıyla butik otellere dönüştürülürken, başka bir konutun zemin katı Ahırkapı Börekçisi olarak açılır (Armada İstanbul, 2020).

Armada Otel, yakın çevrede yalnızca bir fiziksel dönüşümü değil aynı zamanda geleneksel bir Osmanlı mahallesindeki sosyal yaşantıyı da canlandırmayı hedefler. Otel, Roman topluluğunun yoğun olduğu bölgede Ahırkapı Hıdrellez Şenlikleri Derneği ile birlikte hıdrellezin otel ve çevresinde kutlanmasına önyak olur. Böylelikle otel bütün bir tarihi mahalleyi, gündelik

Fotoğraf 4. Armada Otel / *Armada Hotel* (Pınar AYKAÇ 2017)

yaşamı ve somut olmayan kültürel mirasıyla bir bütün olarak turistlere yönelik bir sahne olarak yeniden üretir. Armada Otel'in turizmi canlandırmadaki başarısı, benzer işletmeleri teşvik eder ve Cankurtaran ile Küçükayasofya mahallelerindeki konut dokusunu zamanla turizm yatırımlarına açar.

Sultanahmet ve Çevresi Koruma, Turizm Mevzi İmar Uygulama Planı ile birlikte turizm odaklı dönüşüm Sultanahmet Bölgesi için bütüncül bir yaklaşım olarak kabul edilir. Sultanahmet Meydanı ve çevresinin turizm merkezi olarak ilan edilmesi bölgenin müzeleşmesi için bir itici güç olur. Kültürel miras kavramının anıtlardan tarihi kentsel dokuyu da içine alacak şekilde genişlemesiyle birlikte bölgedeki Osmanlı konut dokusu turizme yönelik dönüştürülmeye başlar. Ancak geleneksel konut dokusunun kültürel miras olarak belirlenmesi çoğunlukla bu bölgelerin tarihi ve fiziksel değerlerine dayanmakta, sosyal dokuyu göz ardı etmektedir. Bu nedenle çoğunluğu özel mülkiyette olan Soğukçeşme Sokağı'ndaki konutlar, Sultanahmet arastası ve Kabasakal Medresesi'ndeki dükkanlar kamulaştırılarak yaşayanlar tahliye edilir. Böylelikle Sultanahmet Bölgesi yalnızca turizm merkeziyle uyumsuz olduğu işlevlerden değil, aynı zamanda bölgede yaşayanlardan da arındırılarak, ziyaretçilere idealleştirilmiş bir Osmanlı mahallesi şeklinde sunulmaya başlar (bkz. Şek.3).

SULTANAHEMET BÖLGESİ'NİN MÜZELEŞMESİ İÇİN BİR STRATEJİ OLARAK KÜLTÜR-ODAKLI KENTSEL DÖNÜŞÜM (2004 -)

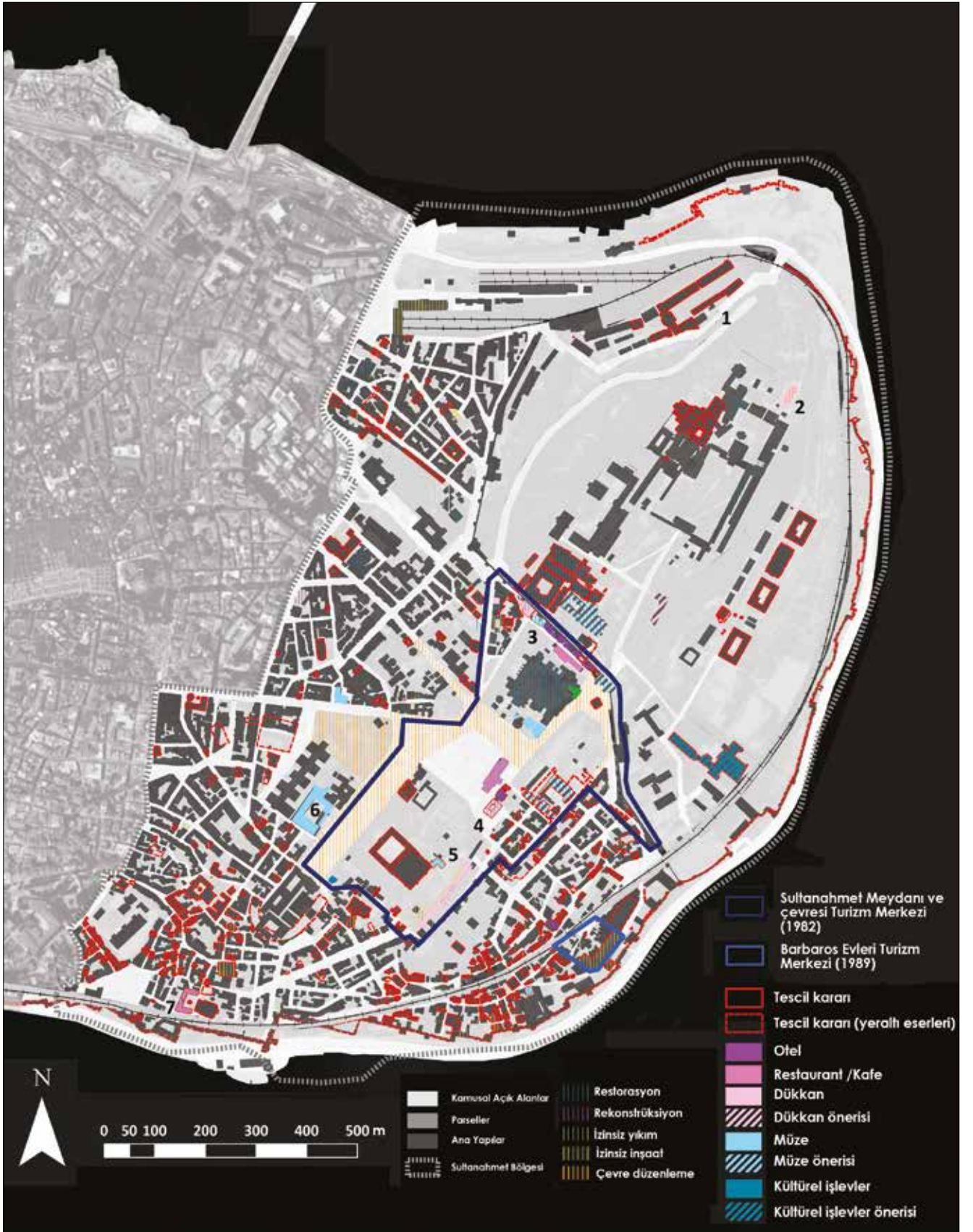
2004 yılında İstanbul Müze-Kent Projesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Valiliği, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün desteğiyle kenti bir müze alanı olarak gören ortak bir vizyon şeklinde basına duyurulur. Dönemin Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş, açık-hava müzesi olarak öngörülen Tarihi Yarımada'nın '*...her tarafı boşaltılmış, mevcut yapıların bir sahne dekoru gibi ayakta tutulduğu bir kent olarak değil; gelenekler, örf ve adetler ile mutfağıyla birlikte yaşayan bir kent...*' olacağını belirtir (Anadolu Ajansı 2004). Ancak projenin pilot bölge olarak belirlenen Süleymaniye Bölgesi için geliştirilen proje, Topbaş'ın açıklamalarından oldukça farklıdır. İlk aşamada 2000 yapı kamulaştırılarak yıkılacak ve yerlerine eski Osmanlı konutlarından esinlenen yeni "tarihi" yapılar tasarlanacaktır (Kuban 2005). Doğan Kuban'a göre bu yaklaşım, "İstanbul gibi dünyanın en büyük tarihsel kentlerinden birine tarihsel bir maske takmaya çalışmaktadır" (Kuban 2006, 7).

Müze-kent projesi, Sultanahmet Bölgesi'ni bir müze mahallesine dönüştürmeyi amaçlar. Özellikle Topkapı Sarayı ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin yer aldığı

Sur-u Sultani içindeki ve çoğunluğu kamu kuruluşları tarafından kullanılan tarihi yapılar müze ve sergi alanlarına dönüştürülecek ve ziyaretçiler kombine bilet kullanarak tarihi ve turistik yerleri dolaşabileceklerdir. Bu kapsamda Sirkeci Garı sanat galerisi ve kültür merkezi, garın yakınındaki Yalı Köşkü ile birlikte yıkılmış üç tarihi köşk yeniden inşa edilerek kültür ve turizm amaçlı kullanılacaktır. Sultanahmet Adliye Sarayı yıkılacak, Azize Euphemia Kilisesi ile Antiochos ve Lausos Sarayı kalıntıları açığa çıkartılarak 'yeni bir açık hava müzesi' oluşturulacak, yanındaki Tapu İdaresi binası ise otele dönüştürülecektir (Kalkan 2004).

İstanbul Müze-Kent Projesi'nin açıklanmasından sonra Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı (KANİP) 2005 yılında onaylanır. Suriçi'nde turizm endüstrisini canlandırmayı amaçlayan plan, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi'nin açtığı dava sonucunda iptal edilir. 2011 yılında yürürlüğe giren yeni koruma amaçlı nazım imar planı ise, bir önceki plandan farklılaşarak kültür-eksenli dönüşümü ön plana çıkarır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) 2010, 44). Müze-kent projesinden farklı olarak KANİP, tarihi yarımada'nın 'hiçbir zaman höyük veya tümülüs' olmadığını ve 'öncelikli kimliğinin üst kültürden soyut bir müze şehir konumunda' değerlendirilmeyerek 'yaşayan bir şehir' olarak korunması gerektiğini belirtir (İBB 2010, 46). KANİP'in bu yaklaşımı, Henri Prost'un arkeoloji parkı projesi gibi tarihi yarımada'nın yalnızca geç antik ve Bizans dönemi mirasını ön plana çıkarmaya çalışan projelerin önünü kesmeyi amaçlar. Plan ayrıca Sultanahmet Bölgesi'nin 'öncelikli kimliğini üst kültürün oluşturduğunu' ve üst kültüre ait kaybolmuş yapıların yeniden inşa edilerek işlevlendirilmesini önerir (İBB 2010, 80). Sultanahmet Bölgesi'nin yerüstünde ağırlıklı olarak Osmanlı dönemi yapılarının olduğu göz önüne alındığında, 'üst kültür'ün Osmanlı yapılarına işaret ettiği ve bölgenin kentsel arkeolojik sit alanı olmasına rağmen Osmanlı geçmişinin ön plana çıkartılmak istendiği anlaşılabilir. Benzer bir şekilde plan birinci derece arkeolojik sit alanı olan Sur-u Sultani içinde, Topkapı Sarayı Müzesi yapılarına zarar vereceği endişesiyle restorasyon kapsamı dışında alanda herhangi bir kazı ve yüzey araştırması yapılamayacağına hüküm verir (İBB 2010, 79).

Bu kapsamda koruma amaçlı uygulama imar planı, Sur-u Sultani içindeki kamu kurumlarına ve askeriyeeye ait yapıların müze, kültür merkezi ve rekreasyon alanları olarak kullanılmasını önerir. Hipodromun kenarındaki Azize Euphemia Kilisesi ile Antiochos ve Lausos Sarayı kalıntılarını arkeolojik sergileme-park alanı olarak tanımlarken, Büyük Saray Mozaik Müzesi ve yakınındaki merdiven kalıntılarını sosyo-kültürel tesisler olarak belirler. Four Seasons Oteli'nin bulunduğu parsel ise arkeoloji parkı ve turizm alanı olarak belirlenir.

Şekil 3. Sultanahmet Bölgesi'ndeki işlev değişiklikleri ve tescil kararları (1982-2004) / *Functional changes and registration decisions in the Sultanahmet District (1982-2004)*, (Pınar AYKAÇ 2017)

KAİP ayrıca Sultanahmet ve Cankurtaran mahalleleri için butik otel ve misafirhaneler gibi yeni konaklama tesislerinin yanı sıra turizm acenteleri, kitapçılar, sanat galerileri ve el sanatları atölyeleri gibi kültürel işlevler önerir (İBB 2010, 123).

KANİP'in önerdiği kültür-eksenli dönüşüm, İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti seçilmesiyle birlikte hızlanır. Kurumlar arası koordinasyon için kurulan 2010 İstanbul Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın kendi projeleri ile birlikte, sivil toplum kuruluşları ve özel kişiler kenti 2010 yılına hazırlamak için pek çok proje önerir. Topkapı Sarayı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Ayasofya ve Türk İslam Eserleri Müzesi gibi devlet müzeleri kapsamlı onarıma alınır. Yalnızca özel konserler için kullanılan Aya İrini anıt-müze olarak ziyaretçilere açılırken, Darphane-i Amire yapılarının boşaltılarak sergi mekanına dönüşmesine karar verilir. Gülhane Parkı'ndaki Alay Köşkü, Ahmet Hamdi Tanpınar Edebiyat Müze Kütüphanesi; Has Ahırlar Binası da İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi olarak açılır. Hürrem Sultan Hamamı ise, turistik hamam olarak yeniden işlevlendirilir.

2011'de onaylanan Tarihi Yarımada Yönetim Planı, Sultanahmet Bölgesi'nin 'yer altı ve yer üstü kültür varlıklarının kimliklerine uygun olarak korunması, yaşatılması ve değerlendirilmesi' hedefi ile Sur-u Sultani alanını 'müzeler alanı', Gülhane Parkı içindeki arkeolojik kalıntılar ile Aziz Euphemia Kilisesi ve Büyük Saray kalıntılarının arkeoloji parkı olarak değerlendirilmelerini öngörür (İBB 2011, 169). Yönetim planı, KANİP'e benzer bir şekilde kültür-eksenli dönüşüm stratejisini benimseyerek mevcut müzelerin geliştirilmesi, yeni müzeler açılması ve arkeolojik kazılar ve açık hava müzelerinin geliştirilmesi ile arkeolojik alanlarda yeni müzelerin kurulmasını önerir (İBB 2011, 270).

Ancak Sultanahmet'in kültür-eksenli dönüşümü, zamanla bölgenin Osmanlı döneminin ön plana çıkartılmasına neden olur. Arkeoloji parkı ve turizm alanı olarak ilan edilen Sultanahmet Cezaevi parselindeki Büyük Saray kalıntıları kazılar sonucunda ortaya çıkarılır, ancak alanın güneyine Four Seasons Otel'in ek binaları inşa edilmeye başlar (bkz. Foto.5). 2008'de mahkeme kararıyla inşaat durdurulunca yatırımcı İstanbul IV. Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun taleplerine rağmen açığa çıkartılan kalıntıların korunmasına yönelik bir uygulamada bulunmaz (İKVKBK Kararları 09.08.2006/574, 12.09.2007/1704). Arkeoloji parkı ve sergi alanı olarak belirlenen Lausos Sarayı kalıntıları üzerinde günümüzde kalıntılara zarar veren sahne ve oturma birimleri ile havuzlu merdivenler yer almaktadır (bkz. Foto. 6). Koruma kurulu belediyeden defalarca bu izinsiz

Fotoğraf 5. Four Seasons Otel olarak kullanılan Sultanahmet Cezaevi (Four Seasons Oteli) önündeki Büyük Saray Kompleksi kalıntıları / Great Palace Complex remains in front of the Sultanahmet Prison used as Four Seasons Hotel (Pınar AYKAÇ 2015)

Fotoğraf 6. Lausos Sarayı kalıntıları üzerine izinsiz inşa edilmiş sahne ve oturma yerleri / Unauthorised stage and seating arrangement on top of the remains of the Palace of Lausos (Pınar AYKAÇ 2015)

müdahalelerin kaldırılmasını istese de belediye herhangi bir düzenleme yapmaz (İKVKBK Kararı 14.03.2011/4472). Uzun süre bütçe kısıtları gerekçesiyle bakımsız kalan Aziz Euphemia Kilisesi'nde koruma çalışmaları ancak 2013'te, KOÇ Vakfı sponsorluğunda başlatılır.

Daha önceden yıkılmış pek çok Osmanlı dönemi yapısının 'ihyası'nı öneren 2005'te onaylanan KANİP'in iptal edilmesine rağmen, yeni plan da benzer bir yaklaşım benimser. Sultanahmet Bölgesi'nde süreç içinde her yapı için ayrı kurul kararı alınarak yıkılmış yapıların rekonstrüksiyonları devam eder. 2007'de İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Ayasofya'nın yıkılmış medresesi için belgeleme, kazı ve restitüsyon çalışmalarını başlatır (AMA, 04.12.2007). Yapının plan şemasının ortaya çıkmasından sonra, İstanbul IV. Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, kalıntıları Ayasofya Fatih Medresesi olarak tescil eder. Kalıntıların tesciliyle Koruma Yüksek Kurulu'nun 660 numaralı ilke kararına göre medresenin rekonstrüksiyonunun önü açılır.⁵

⁵ Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 660 numaralı 'Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım

Kurul kararının ardından, yıkılmış medresenin rekonstrüksiyonu ile ilgili ICOMOS Milli Komitesi, İstanbul Mimarlar Odası ile UNESCO ve ICOMOS ortak heyet raporundaki eleştirilere rağmen koruma kurulu 2012’de medresenin rekonstrüksiyon projesini onaylar. Kurul kararın gerekçesi olarak, Ayasofya Müzesi idaresinin ek mekanlara ihtiyaç duymasını belirtir. Müze idaresinin, ek mekân ihtiyaçları için Vakıflar mülkiyetindeki Ayasofya imaretini talep etmesine rağmen, Vakıflar yapıyı müze idaresine tahsis etmez. Aynı yıl, Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü Ayasofya imaretini halı müzesine dönüştürür. Yapının müze idaresine tahsis edilmemesi ve medresenin rekonstrüksiyonundaki ısrar, Ayasofya’nın Osmanlı dönemi eklerini ön plana çıkarmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir (Aykaç 2019a, 168).

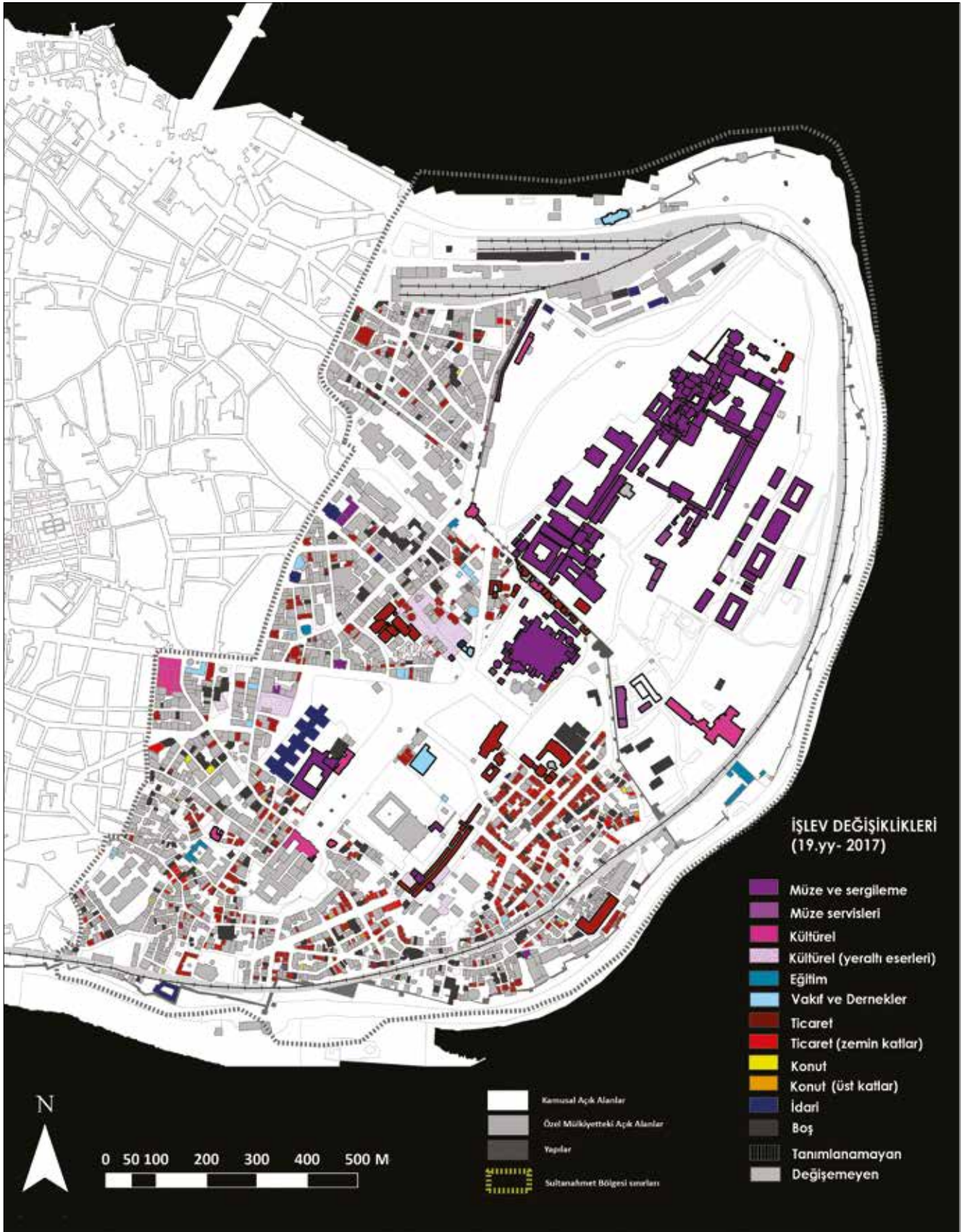
Benzer bir şekilde, KANİP’in Sultanahmet Bölgesi’nin ‘öncelikli kimliğini üst kültürün’ oluşturduğu değerlendirmesi, özellikle arkeolojik kalıntıların olduğu alanlarda kaybolmuş Osmanlı mirasının seçilerek, yeniden üretilmesine neden olur (İBB 2010, 80). Büyük Saray Mozaik Müzesi’nin doğusundaki alan, koruma amaçlı uygulama imar planında sosyo-kültürel tesis olarak belirlendikten sonra tescilli ancak yıkılan Tunuslu Hayrettin Paşa Konağı için bir rekonstrüksiyon projesi hazırlanır. Projenin koruma kurulu tarafından onaylanmasından sonra konak, Büyük Saray Kompleksi’nin bir parçası olan alanda yeniden inşa edilir.

Benzer bir yaklaşım, Topkapı Sarayı Yerleşkesi için de uygulanmaya çalışılır. Birinci derece arkeolojik sit alanı olarak yeni yapılaşmaya tamamen kapalı olan bölge için KANİP, restorasyon uygulamaları dışındaki herhangi bir arkeolojik kazı ve yüzey araştırması yapılmasına izin vermez. Böylelikle antik Byzantion’un akropolü olan ve geç antik ve Bizans döneminden pek çok kalıntı içeren bölgenin Osmanlı dönemi mirasına önem verilir. Fatih Belediyesi 2017’de Sur-u Sultani içindeki alanın birinci dereceden üçüncü derece arkeolojik sit alanına düşürülmesi için koruma kuruluna başvurur. Belediyenin amacı, günümüzde yıkılmış olan Balıkhane Kasrı, İncili ve Şevkiye köşkleri gibi Osmanlı yapılarının yeniden inşası için yasal zemin oluşturmaktır. Fakat bu alan, içinde saray, manastır ve ayazma gibi önemli Bizans kalıntılarının olduğu Manganlar olarak bilinen bölgedir (Pasinli ve Soydan 1976, 35). İstanbul IV. Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Sepetçiler Kasrı ile Ahırkapı Feneri arasındaki alanın üçüncü derece arkeolojik sit alanı olmasına yönelik uygun görüş

bildirir, ancak alanın önemi nedeniyle Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü’nün görüşünü ister (Erbil 2017). Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, alanın sit alanı statüsünün değiştirilmesinin doğru olmadığını vurgulamasına rağmen; yıkılmış Osmanlı yapılarının müze ihtiyaçları için kullanılmak üzere yeniden inşasını onaylayan bir prensip kararı verir (Erbil 2018). Bu kararlar Topkapı Sarayı yerleşkesinde yalnızca yapay bir Osmanlı geçmişi yaratılmayacak; aynı zamanda alandaki Bizans mirasına büyük zarar verilecektir (Aykaç 2019a, 161).

İstanbul Müze-Kent Projesi’nin açıklanmasının ardından, Sultanahmet Bölgesi’nin kültür-eksensel dönüşümü ortak bir strateji olarak belirlenir. Bu stratejiyle uyumlu olarak, Topkapı Sarayı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Türk İslam Eserleri Müzesi gibi mevcut müzeler ise kapsamlı onarıma alınır. Sur-u Sultani içindeki kamu kuruluşları ve askeriyeye ait yapılar boşaltılarak, müze ve diğer kültürel işlevlere dönüşür. Benzer bir şekilde surların dışında da kültürel turizme yönelik yeni odaklar oluşturulur. Müze alanının servis işlevleri ise kaçınılmaz olarak çevreye dağılır. Cankurtaran ve Küçükayasofya mahallelerindeki Osmanlı dönemi yapılarının çoğu otel, restoran ve hediyelik eşya dükkanlarına dönüşür (bkz. Şek.4). Ancak müzeleşme stratejisi aynı zamanda bölgenin Osmanlı dönemi kimliğini tekrar geri kazanmasını amaçlar. Topkapı Sarayı Kompleksi’nde restorasyon uygulamaları dışında alanın farklı dönemlerini ortaya çıkaracak herhangi bir arkeolojik kazıya izin verilmez. KANİP ve yönetim planı bölgedeki geç antik ve Bizans dönemi kalıntılarının arkeoloji parkı ve sergi alanı olarak düzenlenmesini önerse de süreç içinde bu alanların sergilenmesine yönelik herhangi bir düzenleme yapılmaz. Sultanahmet Meydanı’nın kenarındaki Lausos Sarayı kalıntıları sergilenmek yerine bilinçli olarak gizlenir. Sultanahmet Cezaevi parselindeki Büyük Saray kalıntıları örneğindeyse arkeoloji parkı ve sergi alanı kararı Four Seasons Oteli’nin ek inşaatının kabul edilmesi için bir araç olarak kullanılır. Ayasofya Medresesi ve Tunuslu Hayrettin Paşa Konağı’nın inşaatı ve son dönemde Topkapı Sarayı’nın yıkılmış sahil köşklerinin rekonstrüksiyonuna izin verilmesiyle, bölgenin müzeleşmesi kendi sahte nesnelere de üretmeye başlar. Tarihi gibi görünen yeni yapılarla birlikte, Sultanahmet Bölgesi için yüzeysel ve gerçek olmayan bir Osmanlı geçmişi yaratılmaya başlanır (Aykaç 2019a, 167).

ve Onarımları’ başlıklı ilke kararına göre korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilen ve belli nedenlerle tescili yapılmamış veya yitirilmiş yapıların rekonstrüksiyonunun yapılabileceğini belirtir (05.11.1999/ 660).

Şekil 4. Sultanahmet Bölgesi'ndeki işlev değişiklikleri / *Functional changes in the Sultanahmet District (Pınar AYKAÇ, 2017)*

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk müzesi olan Müze-i Hümayun'un Aya İrini'de kurulmasıyla birlikte, müzeleştirme bir kentsel strateji olarak Sultanahmet Bölgesi'nde etkisini gösterir. Koleksiyonun Çinili Köşk'e taşınmasıyla müze, çevresini dönüştürmeye başlar. Zamanla yeni müze yapısı inşa edilir ve yanındaki Sanayi-i Nefise Mektebi müzenin bir parçası olur. Topkapı Sarayı'nın terk edilmesiyle birlikte yapının belli bölümleri 20. yüzyılın başında ziyaretçilere açılır. Müzeleşmenin kentsel bağlamda ilk izlerini tarihi anıt kavramının ortaya çıkışı ve yangınlar sonrasındaki kentsel düzenlemelerde Ayasofya ve Hürrem Sultan Hamamı gibi anıtların kentte bir sergi objesi olarak çevresindeki konut dokusundan arındırılmasında görebiliriz. Ancak bölgenin bir müze olarak kavramsallaştırılması İshakpaşa Yangını'ndan sonra olur. Sultanahmet'in Osmanlı'nın son döneminde yangın mahali olarak nitelendirilmesi, erken Cumhuriyet döneminde bölgeye yönelik vizyonu da etkiler. Cumhuriyetin ilk yıllarında Topkapı Sarayı ve Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi, bu anıtların yalnızca sembolik anlamlarının değişmesini değil; aynı zamanda bölgeye yönelik koruma vizyonunu da etkiler ve Sultanahmet'in kentsel ölçekte müzeleşmesini hızlandırır. Henri Prost İstanbul master planında yangın mahali olarak anılan bölgenin bir arkeoloji parkına dönüşmesini önerir. Bu öneriyle Prost, Sultanahmet'in geç antik ve Bizans dönemini değerli görerek bölgeyi Osmanlı döneminden soyutlanmış bir açık hava müzesi olarak değerlendirir (Aykaç 2019b: 1254).

Kentsel dokunun kültürel miras olarak kavramsallaştırılmasıyla birlikte, müzeleşmenin odağı tarihi anıtlardan kentsel dokuya kayar. 1981'de hazırlanan turizm planı ve bir yıl sonra ise Sultanahmet Meydanı ve çevresinin turizm merkezi olarak ilan edilmesiyle; Sultanahmet'te turizm-odaklı stratejiler hâkim olur. Zamanla bu stratejiler bölgenin fiziksel, işlevsel ve sosyal bağlamını ziyaretçilere yönelik dönüştürerek gündelik yaşamı tehdit eder ve kentsel bağlamda müzeleşmeyi hızlandırır. İstanbul Müze-Kent Projesi kapsamında Sultanahmet'in müze alanı olarak belirlenmesi, bölgede kültür ve turizm odaklı dönüşümü teşvik eder. Özellikle Sur-u Sultani içindeki tescilli yapıların çoğu müze ve sergi mekânı olarak yeniden işlevlendirilir.

Udo Küsel'e göre 'çevreyi bir müze olarak kabul edip, müzeleşmeyi uygularsak, etrafımız büyük bir müze olarak algılanabilir' (aktaran Davis 2011: 18). Sultanahmet'in kentsel dönüşümü incelendiğinde müzeleşme; etki alanını fiziksel olarak kentsel bağlamda, kavramsal olarak değişen koruma yaklaşımı ve politikalarıyla, sosyal olarak ise değişen gündelik hayatla sürekli genişleten bir süreç olarak tanımlanabilir (Aykaç 2019b, 1266).

Kentsel bağlamda müzeleşme, bir yapının korunması

gerekli bir kültürel miras olarak algılanması veya kentsel bir dokuya müze inşaatıyla başlar. Bir yapının müzeye dönüşmesi yapının fizikselliği ve belli anlamlarını ön plana çıkarırken, aynı zamanda diğer anlamlarını göz ardı eder. Bu nedenle müzeleşme, kültürel mirası tekrar yorumlar ve belli çağrışımlarını sunar. Bir yapının müzeye dönüşmesi, kaçınılmaz olarak çevresini de etkiler (Aykaç 2019b, 1248). Süreç içinde müze ve çevresinin korunmasında yaşayanlara yönelik stratejiler yerini turizmi ve turistleri hedef alan stratejilere bırakır. Benzer bir şekilde, kültürel miras kavramının tarihi anıtlardan, kentsel dokuları kapsayacak şekilde genişlemesiyle, müze kavramı da etki alanını genişletir. Tarihi alanların bir müze gibi turistlere sunulması, bu alanların fizikselliğini değerli görürken, sosyal ve işlevsel bağlamlarını görmezden gelir. Bazı durumlarda ise müzeleşme bir adım öteye giderek tarihi alanlardaki gündelik yaşantıyı da turistlere yönelik yeniden kurgular. Bir yapı veya alanı belirli anlamları nedeniyle değerli bulmak, onun korunmasına veya yıkımına karar vermek; farklı dönem ve bağlamların düşünce biçimleri (*episteme*), koruma yaklaşımları ve ideolojilerine bağlı bilinçli bir seçimdir. Bu nedenle müze kavramı da kültürel mirasla benzer bir gelişim göstermekte ve farklı düşünce biçimleri ve ideolojilerle kentleri dönüştürmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, A. ÖZTÜRK S. ve BAŞ Y. 2005.

Üç Devirde bir Mabet: Ayasofya, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKYOL, M. 1987.

“Tarihi Evler Yıkıldı”, **Milliyet**, 1 Mart 1987.

ALTINYILDIZ, N. 2007.

“The Architectural Heritage of Istanbul and the Ideology of Preservation”, Eds: S. Bozdoğan ve G. Necipoğlu, History and Ideology: Architectural Heritage of the Lands of Rum, **Muqarnas** 24, p. 281-305.

ASHWORTH, G. J. ve B. J. GRAHAM, 2015.

“Heritage and Reconceptualization of Post-war European City”, Ed: Dan Stone, **The Oxford Handbook of Postwar European History**, p. 582-599. Oxford, Oxford University Press.

AYKAÇ, P. 2019A.

“Musealisation as a Strategy for the Reconstruction of an Idealised Ottoman Past: Istanbul’s Sultanahmet District as a ‘Museum-Quarter’”, **International Journal of Heritage Studies** 25:2, p. 160-177.

AYKAÇ, P. 2019B.

“Musealisation as an Urban Process: The Transformation of the Sultanahmet District in Istanbul’s Historic Peninsula”, **Journal of Urban History** 45:6, p. 1246-1272.

BERGER, A. 2001.

“Imperial and Ecclesiastical Processions in Constantinople”, in **Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life**, Ed: N. Necipoğlu, Leiden: Brill, p. 73-88.

BIANCHINI, F. 1993.

“Remaking European Cities: the Role of Cultural Policies,” Eds: F. Bianchini ve M. Parkinson, **Cultural Policy and Urban Regeneration: The West European Experience**, s. 1-20, Manchester, Manchester University Press.

BRETT, G. MACAULAY W.J. ve STEVENSON R.B. 1974.

The Great Palace of the Byzantine Emperors 1935-1938: Being A First Report on the Excavations Carried Out in Istanbul on Behalf of the Walker Trust (the University of St. Andrews) 1935-1938, London: Geoffrey Cumberlege, Oxford University Press.

CERASI, M. 2005.

“The Urban and Architectural Evolution of the Istanbul Divanyolu: Urban Aesthetics and Ideology in Ottoman Town Building”, **Muqarnas** 22, p. 189-232.

CHOAY, F. 2001.

The Invention of the Historic Monument, New York: Cambridge University Press.

COŞKUN, B.S. 2018.

“Scraping the layers: Tahsin Öz and his Stylistic Restorations in Topkapı Palace Museum”, **ITU A|Z**, 15:3, p. 1-12.

ÇELİK, Z. 1986.

The Remaking of İstanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century, Seattle: University of Washington Press.

DAHER, R. F. 1999.

“Gentrification and the politics of power, capital and culture in an emerging Jordanian heritage industry”, **Traditional Dwellings and Settlements Review** 10, p. 33-45.

DAVIS, P. 2011.

Ecomuseums: A Sense of Place, London: Continuum.

DESVALLÉES, A. VE F. MAIRESSE (Eds), 2010.

Key Concepts of Museology, ICOM International Councils of Museums and Musée Royal de Mariemont, Paris: Armand Colin.

ELDEM, S. H. ve F. AKOZAN, 1982.

Topkapı Sarayı: Bir Mimari Araştırma, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.

EVANS, G. 2001.

Cultural Planning: An Urban Renaissance?, London: Routledge.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB), 2010.

İstanbul Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Raporu, İstanbul IV. Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi.

MADRAN, B. ve Ş. ÖNAL. 2000.

“Yerellikten Küreselliğe Uzanan Çizgide Tarihin Çokpaylaşımlı Vitrinleri: Müzeler ve Sunumları”, **Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar: Küreselleşme ve Yerelleşme**, İstanbul: Tarih Vakfı, 170-186.

MADRAN, E. 2002.

Tanzimat’tan Cumhuriyete Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1850- 1950, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

MILES, S. ve R. PADDISON, 2005.

“Introduction: The Rise and Rise of Culture-led Urban Regeneration,” **Urban Studies** 42:5/6, p. 833-839.

JOKILEHTO, J. 1999.

A History of Architectural Conservation, Oxford, England: Butterworth-Heinemann.

KAFESÇİOĞLU, Ç. 2009.

Constantinopolis/Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital, University Park, PA: Pennsylvania State University Press.

KUBAN, D. 2006.

“En Kötü Tarih Yorumu, ideolojik Amaçlarla Tahrif Edilendir...”, Ed. D. Kuban, İstanbul Müze-kent Projesi Bağlamında Gözlemler, **Yapı** 292, s. 6-10.

NELLE, A. B. 2009.

“Museality in the urban context: An investigation of museality and musealisation processes in three Spanish-colonial World Heritage Towns.” **Urban Design International** 14:3, p. 152-171.

ÖZLÜ, N. 2015.

“Single P(a)lace, Multiple Narratives: The Topkapı Palace in Western Travel Accounts from the Eighteenth to the Twentieth Century” Eds: M. Gharipour ve N. Özlü, **The City in the Muslim World: Depictions by Western Travel Writers**, ed., (London, New York : Routledge.

ÖZLÜ, N. 2019.

“Koruma: Osmanlı’da Koruma Fikrinin Doğuşu: Topkapı Sarayı Örneği,” Eds: E. Altan ve S. Enginsoy İkinci, **İnci Aslanoğlu İçin Bir Mimarlık Tarihi Dizimi**, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, s. 1-6.

PASINLI A. ve C. SOYDAN, 1976.

“Sarayburnu Bölgesinden Yeni Buluntular”, **Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni** 8, s. 35-40.

PINON, P. 2010.

“The Archaeological Park”, Ed: F. Cana Bilsel ve Pierre Pinon, **From the Imperial Capital to the Republican Modern City: Henri Prost’s Planning of İstanbul (1936- 1951)**, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, s. 289- 304.

PROST, H. 2007 [1937].

“İstanbul Nazım Planını İzah Eden Rapor”, Ed: Ş. Özler, **Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları 1934-1995**, TMOBB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, s. 79-100.

RELPH, E. C. 1976.

Place and Placelessness, London: Pion.

SHAW, W. 2000.

“Islamic Arts in the Ottoman Imperial Museum, 1889-1923”, **Ars Orientalis** 30, p. 55-68.

SHAW, W. 2003.

Possessors and Possessed: Museums, Archaeology, and the Visualization of History in the late Ottoman Empire. Berkeley: University of California Press.

SHAW, W. 2007.

“Museums and Narratives of Display from the Late Ottoman Empire to the Turkish Republic”, Eds: S. Bozdoğan ve G. Necipoğlu, **History and Ideology: Architectural Heritage of the Lands of Rum, Muqarnas** 24: p. 253-280.

ŞAHİN GÜÇHAN, N. ve E. KURUL, 2009.

“A History of the Development of Conservation Measures in Turkey: from the mid-19th century until 2004” **METU Journal of Faculty of Architecture** 26:2, p. 19-44.

TOPUZLU, C. 1951.

İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 yıllık Hatıralarım, İstanbul: Güven Basım ve Yayınevi.

TÜRELİ, İ. 2014.

“Heritagisation of the ‘Ottoman/Turkish House’” in the 1970s: Istanbul-based Actors, Associations and their Networks,” **European Journal of Turkish Studies** [Online], <https://journals.openedition.org/ejts/5008>

YADA AKPINAR, İ. 2003.

“The Rebuilding of İstanbul After the Plan of Henri Prost, 1937-1960: From Secularisation to Turkish Modernisation”, yayınlanmamış doktora tezi, University College London, Londra.

YAZICI, N. 2010.

“The First Ottoman Exhibition Building in Atmeydanı and the Collaboration of Architects-Bourgeois-Parvillée-Montani”, Ed: Ekrem Işın **Hippodrome/Atmeydanı: A Stage for İstanbul’s History**, II. Cilt, İstanbul: Pera Müzesi, s. 128-151.

URL KAYNAKLARI:

ANADOLU AJANSI, 2004.

NTVMSNBC,

<http://arsiv.ntv.com.tr/news/271515.asp?0m=117>

ARMADA İSTANBUL, 2020.

“Mimari ve Tarihi Varlıkları Koruma,” <http://www.armadaistanbulkulturu.com/tr/5/giritli-restoran-binasi>

ELDEM, N., A. YÜCEL ve M. KAMIL, 1979.

“*Sultanahmet Meydanı Çevresi ve Ayasofya Soğukçeşme Sokağı Koruma ve Geliştirme Projesi*” **Çevre** 22. http://www.yapi.com.tr/Uploads/HaberMedya/20002006/haberler%5Chaber_dosyaları%5Cnezih_eldem%5Ccevre_1.pdf

EPA Mimarlık, 1979.

“*Urban Planning of Sultanahmet Square*”, <http://epamimarlik.com/en/proje/sultanahmet-vecevresi-duzenleme-projesi/>

ERBİL, Ö. 2017.

“*Topkapı Sarayı'nın Hasbahçe'si 'denetimli inşaat'a açılıyor*”, **Hürriyet**, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hasbahceye-imar-40608750>

ERBİL, Ö. 2018.

“*Topkapı Sarayı kurtuldu: Sit derecesi değişmedi*”, **Hürriyet**, <https://www.hurriyet.com.tr/kitap-sanat/topkapi-sarayi-kurtuldu-sit-derecesi-degismedi-40769927>

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ (İBB), 2011. **İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı**, http://www.worldheritageturkey.com/media/dosyalar/%C4%B0stanbul_Y%C3%B6netim%20Plan%C4%B1_24%C5%9Fubat2012_k.pdf

KALKAN, E. 2004.

“*Devlet Sultanahmet'ten çekiliyor*”, **Hürriyet**, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/devlet-sultanahmet-ten-cekiliyor-234750>.

KUBAN, D. 2005.

“*İstanbul Müze-Kent Projesi Üzerine: İstanbul 1600 yıllık bir müzedir*”, **Yapı** 288:11, http://www.yapi.com.tr/haberler/istanbul-muze---kent-projesi-uzerine-istanbul-1600-yillik-birmuzedir-_61093.html

MYRELAION ROTONDASI'NIN TARİHİ VE GÜNCEL DURUMUNUN KENTSEL ARKEOLOJİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

A STUDY OF HISTORICAL AND CURRENT STATUS OF THE MYRELAION ROTONDA (CISTERN) IN TERMS OF URBAN ARCHAEOLOGY

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 01 Kasım 2019 | Received: November 01, 2019
Hakem Değerlendirmesi: 12 Kasım 2019 | Peer Review: November 12, 2019
Kabul: 26 Haziran 2020 | Accepted: June 26, 2020

DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.009

Mustafa ARMAĞAN *

ÖZET

İstanbul'un günümüze ulaşan en önemli antik yapılarından biri Myrelaion Rotondası'dır. Gerek 'rotonda' şeklindeki özgün mimari formu gerekse tarihsel süreçte değişimler gösteren mimari ve işlevsel özellikleriyle İstanbul'un kadim tarihinde özel bir yere sahiptir. Konuya ilişkin yapılan bilimsel çalışmalarda; yapının ilk inşa edildiği döneme ve bu dönemdeki niteliğine yönelik farklı değerlendirmelerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma ile antik Rotonda yapının tarihsel süreci ve bu süreçteki fiziki değişimleri ele alınarak yapının özelliklerine dair kapsamlı bir araştırmanın ortaya konulması hedeflenmiş, yapının ilk inşa edildiği dönem ve o dönemdeki işlevine dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Rotonda yapının güncel durumuna ilişkin ise yakın tarihteki niteliksel değişimleri, çevresel ölçekte fiziki durumu, kent dokusuyla ilişkisi ve korunmasına yönelik yapılan girişimler, kentsel arkeoloji bağlamında incelenerek yapının güncel durumunun kültürel mirasın korunması çerçevesinde iyileştirilmesi ve kentin güncel yaşam dokusuyla bütünleşmesine dair tespit ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Myrelaion, rotonda, bütünleşik koruma, kentsel arkeoloji, tarihsel süreklilik.

* Arkeolog (MA), İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü,
e-posta: mustafaarmagan1@gmail.com | ORCID: 0000-0002-4712-0347

ABSTRACT

Myrelaion Rotonda is one of the most important surviving ancient buildings in Istanbul. It has a particular place in the ancient history of Istanbul with its authentic architectural form of 'rotonda' and its qualitative features that have changed throughout the historical process. Previous studies have different opinions about the date of building, its function and the architectural characteristic of the original structure. This study aims to put forward a comprehensive research about the characteristics of the ancient Rotonda by discussing its historical process and physical changes through this process. It also makes evaluations about the construction period and the original function of the structure. In relation to the current state of the Rotonda, recent physical changes, physical condition of its surrounding, its relationship with the urban fabric and conservation efforts are examined in the context of urban archaeology. After the evaluation of the findings, recommendations are proposed in order to improve the conditions of the building in accordance with the principles of architectural conservation and integrate the structure with the city's living fabric.

Keywords: Myrelaion, rotonda, integrated conservation, urban archaeology, historical continuity.

GİRİŞ

İstanbul'un tarihi merkezi olarak nitelediğimiz ve Tarihi Yarımada olarak bilinen bölge, Neolitik çağa uzanan geçmişi; Roma, Bizans, Osmanlı, Cumhuriyet dönemlerini kapsayan katmanlarıyla çağlar boyu kesintisiz iskan ve yaşam faaliyetlerinin sürdüğü önemli bir arkeolojik alandır. Tarihi Yarımada; bu çok katmanlı tarihsel dokusunun zenginliğinin yanı sıra günümüzde de kentin en önemli yerleşim alanlarından biri olarak yaşamaya devam etmekte, güncel iskan ve imar faaliyetleri sürdürülmektedir. Bu sebeplerle Tarihi Yarımada, çok katmanlı kesintisiz bir yaşam alanı ve yaşayan tarihsel bir alan niteliğine sahiptir. Çok katmanlı tarihsel dokuya sahip aynı zamanda güncel yaşamın da aktif şekilde sürdüğü kent alanlarında, güncel ihtiyaçlar doğrultusunda inşai ve fiziki çalışmaların yapılması ve denetlenmesi belirli yasal mevzuat ile düzenlenmiştir. Bu kapsamda Koruma Amaçlı İmar Planları ve Sit Alanları bağlamında ilgili mevzuat doğrultusunda kanunlar ile belirlenmiş izin ve denetim mekanizmaları oluşturulmuştur. Tarihi kent merkezlerinde yapılan inşai ve fiziki çalışmalar neticesinde arkeolojik kalıntıların açığa çıktığı pek çok örnekten söz etmek mümkündür. Özellikle Tarihi Yarımada'da karşımıza çıkan Yenikapı, Sirkeci Marmaray çalışmaları ve Beşiktaş metro kazı çalışmaları bu bağlamda verilebilecek önemli örneklerdir. (bkz. Gökçay 2007: 89-93, Kızıltan 2014: 54-83, Başgelen 2016, Aydoğdu 2011.) İnşai proje çalışmaları kapsamında açığa çıkan kalıntıların; belgelenip nasıl korunacağı, projelerin fiziki niteliklerine ne şekilde etki edeceği; kalıntıların sergilenme ve korunma bağlamında güncel yaşam alanlarıyla nasıl buluşturulacağı vb. konular kentsel arkeoloji kavramını karşımıza çıkarmaktadır. Kentsel arkeoloji kavramının çerçevesini sadece inşai çalışmalarda açığa çıkan arkeolojik kalıntılarla sınırlandırmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Kentin güncel yaşam dokusunda mevcudiyetini sürdüren her türlü tarihi yapı ve kalıntılar da kentsel arkeoloji kavramı kapsamında değerlendirilmelidir. Kentsel arkeoloji kavramı; kent merkezlerinde yapılan kazı vb. çalışmalarda açığa çıkan arkeolojik kalıntıların veya mevcutta varlıklarını sürdüren tarihi yapıların; kentin dokusuna belleğine, güncel yaşamına dahil edilmesini, kentin tarihsel katmanlarının güncel yaşamla bütünleşerek korunmasını, aynı zamanda bilimsel çalışmalarda faydalanılacak belgelemenin yapılmasını amaçlamaktadır. Kentsel arkeoloji kavramının çatısı altında; arkeologlar, mimarlar, şehir plancıları, inşaat mühendisleri, restorasyon uzmanları, sosyolog vb. pek çok meslek ve uzmanlık bir araya gelmektedir. Bu durum, kentsel arkeoloji kavramının ne denli kapsamlı ve çok yönlü bir olgu olduğunun somut göstergesidir. Bu bağlamda kentsel arkeoloji çerçevesinde disiplinler

arası işbirliğinin mutlak gereklilik olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir. Kentsel arkeoloji kavramının tarihsel sürecini ele aldığımızda; Avrupa'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kent merkezlerinde yoğunlaşan endüstriyel yapılaşma ve kent merkezlerinde artan nüfusun ihtiyaçları doğrultusunda yapılan inşai faaliyetler kapsamında tarihi kalıntıların ortaya çıkması sonucu gerçekleştirilen kazı ve belgeleme çalışmaları kentsel arkeoloji çalışmalarının ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir (Sarfati ve Melli 1999: 21). Bu bağlamda Oslo kentinin güneyinde 1870'li yıllarda yapılan inşaat kazıları sırasında açığa çıkan arkeolojik kalıntılar Avrupa'da kentsel arkeoloji çalışmalarının başlangıcı olarak nitelenmektedir (Tuna 2000: 7). 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde II. Dünya Savaşı sonrasında büyük bir yıkım yaşayan kentlerin yeniden planlanması, imarı ve restorasyonu kapsamında özellikle Almanya, Polonya ve Sovyetler Birliği'nin batı kısımlarında önemli inşai çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sırasında açığa çıkan kalıntılar ve bu bağlamda yapılan arkeolojik kazı ve belgeleme çalışmaları modern kent arkeolojisinin ilk önemli sonuçlarının alındığı örnekleri olarak nitelenmektedir (Tuna 2000: 7). 1931 yılında, tarihi alan ve yapıların korunmasına dair uluslararası düzlemde Uluslararası Müzeler Örgütü tarafından Atina'da önemli bir adım atılarak *I. Uluslararası Tarihi Anıtların Korunması ile İlgili Mimar ve Teknisyenler Konferansı* düzenlenmiştir. Konferansta tarihi anıtlara fon oluşturan çevrelerin, yapı kümelerinin ve bazı özellikleri olan manzaraların korunması önerilmiştir. Söz konusu konferans, koruma kavramının ilk kez uluslararası platformda ele alınması açısından önemlidir. 1960'lı yıllardan sonra kent ölçeğinde koruma kavramının önemi artmış kentsel arkeoloji kavramı daha net şekilde ifade edilmeye başlanmıştır (Aydeniz 2009: 2505). 1964 yılında Venedik'te *II. Uluslararası Tarihi Anıtların Korunması ile İlgili Mimar ve Teknisyenleri Kongresi* düzenlenmiş kongre sonucunda pek çok koruma yaklaşımının yöntemini belirleyen ve temelini oluşturan Venedik Tüzüğü hazırlanmıştır. Bu tüzük çerçevesinde pek çok devlet ulusal koruma mevzuatını şekillendirmiştir (Aydeniz 2009: 2505-2506).

Günümüzde Kentsel Arkeoloji kavramının tanımsal çizgisini genel hatlarıyla ele aldığımızda; "*Kentsel arkeoloji geleneksel arkeoloji kazı tekniklerinin günümüz kentsel alanlarına özel koşullarında uygulandığı bir araştırma konusu ile sınırlı değildir. Sadece yapılan kurtarma kazıları ve az sayıda sondaj alanlarından elde edebildiğimiz arkeolojik verilerle değil, kentin bu kesimindeki eski sokak dokusundan, tarihi yapılardan, kullanılan veya kullanılmayan duvar izlerinden hareketle, tüm bilgi parçacıklarının anlamlı bir bütünlük kurgusunda tarihsel kentin geçmişi üzerine bilinenler yeniden yorumlanmaktadır.*

Bu bütünlük içinde, mülkiyet deseni, eski dönem kent yapılarına ilişkin ipuçları, kent ile ilgili her türlü yazılı ve görsel belge kent arkeolojisinin inceleme konusuna girmektedir” (Tuna 2000: 10) şeklinde bir çerçeve oluşturulduğu görülmektedir.

İstanbul gibi çok katmanlı arkeolojik dokusuyla varlığını sürdüren şehir merkezleri açısından kentsel arkeoloji kavramı son derece önemlidir. Bu bağlamda İstanbul’da plansal ve fiziksel uygulamaya dönük başarılı çalışmalar yapılmakla birlikte özgün çalışmaların yapılması gerektiği pek çok kalıntı ve tarihi yapıdan söz etmek mümkündür. Bu yapılardan biri İstanbul’un kent tarihi açısından önemli olduğu kadar, arkeoloji bilimi ve mimarlık tarihi açısından da önemli bir yapı olan Myrelaion Rotondası’dır. Yapının inşa edildiği dönemden günümüze ulaşan tarihsel sürecinde önemli fiziki ve işlevsel değişimler geçirdiği, bu önemli değişim sürecinin yüklediği misyon ve benzersiz özgün mimari nitelikleriyle İstanbul’daki pek çok tarihi yapıdan ayrılarak özel bir yapı olduğu, fakat bilimsel düzlemde yeterince incelenmemiş olmakla birlikte mevcut fiziki durumunun da kültürel mirasın korunması bağlamında olumsuzluklar barındırdığı gözlemlenmektedir. Yapılan bu çalışma ile Myrelaion Rotondası’nın ilk inşa edildiği dönem ve bu dönemde işlevinin ne olduğu konuları araştırılmış bu bağlamda daha önce kaleme alınan yayınlar incelenerek eleştirel bir gözle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Rotonda yapının ilk inşa edildiği dönemden günümüze dek yaşadığı değişim ve dönüşümlerin neler olduğu incelenerek genel bir perspektif oluşturulması hedeflenmiştir. Rotonda yapının; günümüzde ki durumunun nasıl olduğu, yapının korunması ve tarihi kimliğinin çevresel bağlamda sürdürülebilirliğine dair hangi adımların atılması gerektiği, Rotonda’nın kentin güncel yaşam katmanıyla nasıl etkileşim oluşturarak hem katmanlar arasında oluşan köprü niteliğinin güçlendirilmesi hem de yapının tarihi niteliğinin korunmasına dair neler yapılabileceği kentsel arkeoloji kavramının perspektifinden incelenmiştir. Kent içerisindeki arkeolojik alanların korunması ve kentle bütünleşik katmanlar arası bir bağ kurmaları birbiriyle iç içe geçmiş bağlantılı konulardır. Arkeolojik alanların korunmasında kent ölçeğinde yaşanan sosyal, kültürel, ekonomik, demografik vb. pek çok değişiklik doğrudan belirleyici unsurdur. Myrelaion Rotondası’nın bulunduğu alan ve yakın çevresi son 50-60 yılda önemli sosyolojik ve fiziksel değişimlerin yaşandığı bir bölge olarak gözlemlenmektedir. Bu değişimlerin neler olduğu ve Rotonda’nın kent ile ilişkisini nasıl etkilediği bu çalışma kapsamında incelenmeye çalışılmıştır.

MYRELAİON ROTONDASI’NIN TARİHSEL SÜRECİ

Myrelaion Rotondası; İstanbul’un Fatih İlçesinin Laleli Semtinde, Mesihpaşa Mahallesi, Sait Efendi Sokakta yer almaktadır¹ (Şek. 1-3). “Myrelaion” kelimesinin terminolojisinin “Myre” (Mür) yağı ile ilişkilendirildiği ve “Kutsal Mürrüsafi Yeri” anlamı taşıdığı bazı bilimsel yayınlarda ifade edilmektedir (Freely ve Çakmak 2005: 149). Rotonda’nın konumunun Roma/Bizans Dönemine dair incelemesi yapıldığında; İstanbul’un en önemli forumlarından Forum Tauri ve Forum Bovis’in arasında, Amastarium Meydanı olarak isimlendirilen alanda yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu alan, Roma/Bizans İstanbul’unun en önemli ulaşım aksı olan Mese’nin güneyinde, IX. bölgede yer almaktadır (Freely ve Çakmak 2005: 149). Rotonda’nın güneyinde günümüzde Langa, Osmanlı döneminde ve daha erken dönemlerde Vlanga, Ulanga, Blankhai olarak isimlendirilen muhit mevcuttur (Ortaylı 1994: 195-196). Bu bölge Roma/Bizans İstanbul’unun en önemli limanlarından Theodosius Limanı’na ev sahipliği yapmaktadır. Mevcut veriler değerlendirildiğinde Myrelaion Rotondası’nın Roma/Bizans İstanbul’unun merkezinde önemli bir konuma sahip olduğu görülmektedir.

Myrelaion Rotondası’nı İstanbul’un Roma/Bizans dönemine tarihlendirilen ve çağdaşı olan yapılardan ayıran en önemli özelliklerinin başında dairesel formu gelmektedir. Söz konusu bu dairesel yapı formu, “rotonda” olarak isimlendirilmektedir². Rotonda terimi, dairesel nitelikli mimari plansal form anlamı taşımakla beraber, dairesel planlı ve bir kubbe ile örtülü tüm Roma dönemi yapılarının genel adı olarak da kullanılmaktadır (Saltuk 1993: 153). Antik dönem yapıları üzerinde plansal bir inceleme yapıldığında rotonda forma sahip yapıların köşeli planlı yapılara göre çok az sayıda olduğu görülmektedir³. Bu durum, rotonda yapıların işlevlerine ve inşa amaçlarına yönelik özel yapılar olduğu izlenimini oluşturmaktadır.

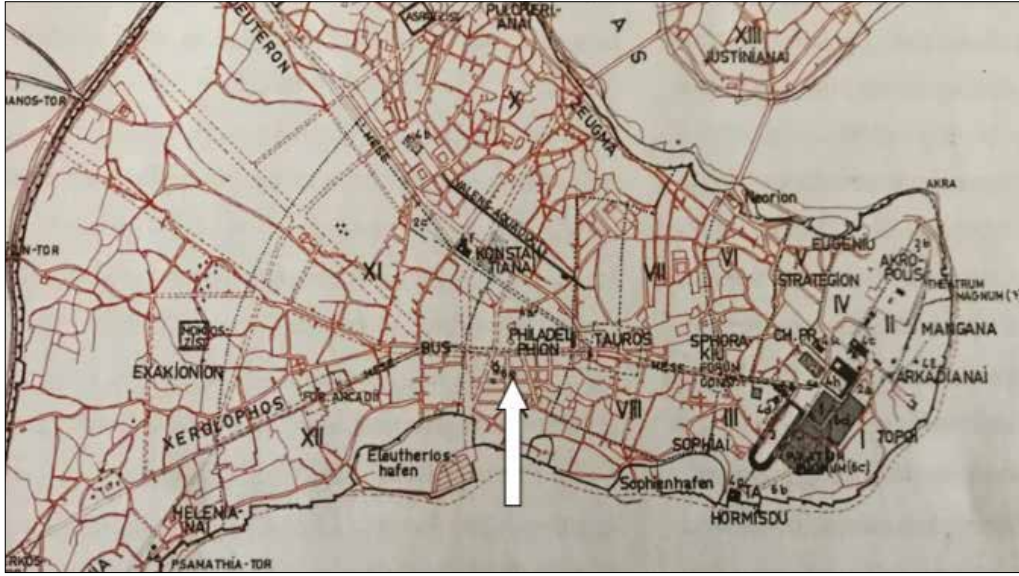
Myrelaion Rotondası yakın tarihte pek çok araştırmacın dikkatini çekmiş bilimsel çalışmalara konu edilmiştir. Rotonda ile ilgili ulaşılan ilk çalışmalar; 19. yüzyılda

¹ Myrelaion Rotondası, Fatih(Tarihi Yarımada) Koruma Amaçlı Mer-i İmar Planı’nda 808 ve 809 adalara denk gelmektedir. (Fatih Belediyesi GIS, <https://gis.fatih.bel.tr/webgis/>)

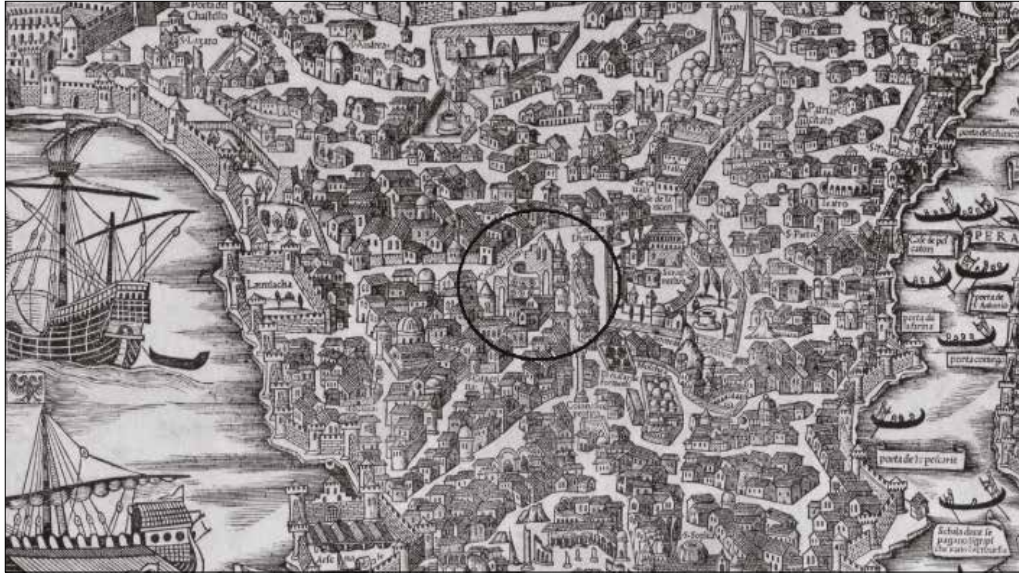
² “Rotonda” teriminin bazı yayınlarda “Rotunda” şeklinde de kullanıldığı görülmüştür. Bu yayında; kaynakçada belirtilen Secda Saltuk’un *Arkeoloji Sözlüğü’ndeki* kullanım baz alınarak “Rotonda” şeklindeki kullanımı tercih edilmiştir.

³ Doğrudan bu kapsamda yapılmış bilimsel bir çalışmaya ulaşamamış olmakla beraber antik kentlerin planları ve yapıların formlarını pek çok yayın üzerinden incelemek, analiz etmek mümkündür. Bu bağlamda yapı formlarının incelenmesinde Aşkudil Akarca’nın Şehir ve Savunması isimli eserinden yararlanılmıştır: Akarca 1998: 29-89.

MYRELAION ROTONDASI'NIN TARİHİ VE GÜNCEL DURUMUNUN KENTSEL ARKEOLOJİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Şekil 1: Myrelaion Konumu / Location of Myrelaion (Müller-Wiener 2001: 21.)

Şekil 2: G.A. Vavasore'un İstanbul Gravürü / G. A. Vavassore's Engraving of Istanbul

Şekil 3: Myrelaion Hava Fotoğrafi / Aerial Photo of Myrelaion (<https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/> 2013.)

Philipp Forchheimer ve Josef Strzygowski Strzygowski (Strzygowski ve Forchheimer 1893: 59), 20. yüzyılın başlarında ise Karl Wulzinger tarafından yapılmıştır (Wulzinger 1925: 98-110); Müller-Wiener 2001: 241). Söz konusu çalışmaları 1930'lu yıllarda Talbot Rice ve Theodor Macridy'nin yaptığı kazı çalışmaları izlemiştir (Freely ve Çakmak 2005: 149). 1965 ve 1966 yıllarına gelindiğinde, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Alman Arkeoloji Enstitüsü adına Rudolf Naumann tarafından Arkeolojik kazı çalışmaları yürütülmüştür (Naumann 1966: 199). Yapılan kazı çalışmaları genel düzlemde değerlendirildiğinde, yapının fiziki ve işlevsel olarak farklı dönemlere yayılan önemli değişimler geçirdiği anlaşılmıştır. Yapının teknik detaylarına bakıldığında; dış çapı 41,80 metre, iç çapı 29,60 metre olup iç kısımda sekiz niş bulunmaktadır. Yapının dış duvarları yığma taş duvar şeklinde oldukça geniş yapılmıştır (Şek. 5) (Naumann 1966: 200). Duvar örgüsü incelendiğinde; 1-1.5 metre boyutlarına sahip iri kesme taş blokların kullanıldığı, duvar genişliğinin yer yer 5 metreye yakın olduğu⁴ bazı kaynaklarda ise 6.10 metre olduğu ifade edilmektedir⁵. Yapı günümüzde de yer yer belirtilen ölçüdeki duvar kalınlığını korumaktadır. Yapı ilk inşa edildiği dönemde büyük bir kubbe ile örtülüdür ve sonraki dönemlerde bilinmeyen bir sebeple kubbe yıkılmıştır (Müller-Wiener 2001: 240). Kubbenin yıkılmasından sonra yapıya tonozlar ve sütunlar eklenerek bir üst örtü oluşturulmuş ve 10. yüzyılda sarnıca dönüştürülmüştür (Naumann 1966: 206). İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü denetiminde 1992 yılında restorasyon çalışmaları öncesi yapılan kazı ve temizlik çalışmaları kapsamında, yapının iç kısmında iki ayrı konumda 2 x 2 metre boyutlarında sondaj kazısı yapılmıştır. Bu sondajlar sonucu günümüzdeki mevcut taban seviyesinin 3 metre altında orijinal taban seviyesine ulaşılmıştır⁶. Yapının günümüzdeki taban seviyesinin ilk inşa edildiği dönemden 3 metre yüksekte olduğu, bu alanın mevcut sütunlar dikkate alınırca muhtemelen yapının sarnıca çevrildiği dönemde (10. yüzyıl) iç kısmının doldurularak taban seviyesinin yükseltilmiş olması olasıdır. Myrelaion Rotondası'nın hangi döneme tarihlendiğine dair yapılan çalışmalar ve yayınlar incelendiğinde; David French (French 1966: 34), Rudolf Naumann (Naumann 1966: 201) ve Wolfgang Müller Wiener'in (Müller-Wiener 2001: 240) çalışmalarında MS 5. yüzyıla tarihlendiği, pek çok yayında da bu tarihlemelere atıf yapıldığı görülmektedir. Semavi Eyice, Feridun Akozan, Ekrem Akurgal gibi bilim insanlarının

imzalarının bulunduğu Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 30.04.1965 tarih ve 2761 sayılı kararında; Rotonda yapının mezar yapısı (Mausoleum) olarak nitelendiği ve İmparator Konstantin dönemine 327-337 (Saltuk 1993: 240) tarihlendirildiği görülmektedir⁷ (Altuğ 2017: 12). Bir başka yayında; 1965-66 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında elde edilen, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin deposunda yer alan plaster başlık, tuğla damga ve benzer buluntuların incelenmesiyle çeşitli analizlerin yapıldığı aktarılmış ve yapılan değerlendirmeler sonucu yapının inşa tarihi olarak MS 400 yılına uygunluk gösterdiği ifade edilmiştir (Niewöhner 2010: 459).

Rotonda'nın ilk inşa edildiği dönemde nasıl kullanıldığına dair kesin bilgilerden söz etmenin güç olduğu anlaşılmaktadır. Fakat yapının Roma'daki Pantheon'a benzer şekilde bir kubbe ile örtülü olduğu pek çok çalışmada belirtilmiştir (Müller-Wiener 2001: 240). Müller Wiener; Myrelaion Rotondası'nın; Thermae Anastasianae (Hamam) yada Domus Arkadiae'nin (Arkadius Evi) bir parçası olabileceğini belirtmiştir (Müller-Wiener 2001: 16). Bir başka kaynakta, yapının inşa edildiği dönemde kentin en büyük kubbesine sahip olduğu, olasılıkla da Arkadius'un kızı II. Theodosios'un kız kardeşi Arkadiae'ya ait malikanenin çekirdeği olabileceği aktararak Müller Wiener'in tespiti desteklenmiştir (Niewöhner 2010: 459). Benzer bir yaklaşım da Naumann tarafından belirtilmiş, Rotonda'nın Arkadiae'ya ait saray yapısı olabileceği, 10. yüzyılda İmparator Lekapenos'un sarayını Rotonda'nın üzerine inşa ederek eski sarayın üzerine yeni bir saray yapmış olabileceğini ifade etmiştir (Naumann 1966: 206). Raymond Janin ise Domus Arkadiae'nin Rotondayla aynı döneme tarihlenebileceği fakat Rotonda'nın Domus Arkadiae ile ilişkili bir yapı olmayabileceğini ifade etmiştir (Raymond 1968: 181-182). Ayrıca Rotonda'nın bir mezar anıtı olabileceği yönünde eğilimler olduğundan söz etmektedir (Raymond 1939: 135-136). Bazı yayınlarda ve görsellerde Myrelaion Rotondası'nın yer aldığı Amastranium Forumu'nda, Helios ve Selene kutsal alanının olduğu tahmin edilmekte olup (Müller-Wiener 2001: 16) Rotonda'nın bu kutsal alan ve tapınaklarla ilişkilendirilebileceği göz ardı edilmemesi gereken bir ihtimaldir. Bazı çalışmalarda Myrelaion Rotondası'nın Helios Tapınağı olarak gösterildiği canlandırmalar/çizimler de mevcuttur⁸ (Şek. 4).

⁴ <http://envanter.gov.tr/anit/index/detay/47814>

⁵ İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi (İ.A.M. Arşivi), (Dosya: Myrelaion Sarnıcı: 582/09.04.1966 Sayılı Rapor).

⁶ İ.A.M. Arşivi, (Dosya: Myrelaion Sarnıcı:2066/2.10.1992 Sayılı Rapor).

⁷ İ.A.M. Arşivi; Altuğ 2017: 12.

⁸ <http://www.antoine-helbert.com/fr/portfolio/annexe-work/byzance-architecture.html>

Şekil 4: Myrelaion Rotondası ve Rotonda üzerine 10. yy inşa edilen saray ile Myrelaion Kilisesi'nin canlandırması / *The 10th century palace built on the Rotonda of Myrelaion and reconstructive image of the Church of Myrelaion* (<http://www.antoine-helbert.com>)

İstanbul'un 5. yüzyıl kent planı açısından çok önemli bir kaynak olan *Notitia Urbis Constantinopolitanae*'de⁹ Myrelaion Rotondası'nın yer aldığı IX. bölgeyi incelediğimizde; Kaenopolis Kilisesi, Omonaea Kilisesi, Aleksandria tahıl ambarı, Theodosius tahıl ambarı, Arkadius evi, Nympheum, 16 sokak, 116 ev, yer almaktadır. Rotonda yapının fiziki ve plansal özellikleri dikkate alındığında belirtilen listede yer alan yapılarla doğrudan ilişkilendirilebilecek herhangi bir yapıdan söz edilmesi çok mümkün görünmemektedir. Fakat Rotonda yapının Arkadius'un evi ve Anastasiane hamamıyla ilişkilendirildiği yayınların varlığına yukarıda değinilmiştir (Müller-Wiener 2001: 240). Rotonda'nın günümüze ulaşan mevcut durumu incelendiğinde, bahsedilen şekilde hamam veya ev özelliği taşıdığı gösterir bir bulguya ulaşamamakla birlikte yapının duvarları ve plansal detayları dikkate alındığında antik dönem ev veya hamam yapılarıyla ilişkilendirilmesinin çok doğru bir yaklaşım olmadığı kanısına varılmaktadır. *Notitia Urbis Constantinopolitanae*'de 5. yüzyıla ilişkin İstanbul'un kent planı ve mevcut yapılarıyla ilgili çok kapsamlı bilgi vermesine rağmen Paganizm ve Musevilikle ilişkili yapılara bilinçli olarak yer verilmediği bilinmektedir (Kutluay 2016: 171-172). Bu durum Rotonda'nın neden gösterilmediğine dair açıklayıcı bir yaklaşım olarak değerlendirilmekle beraber Rotonda yapının Pagan döneme ait bir yapı olabileceği düşüncesini destekleyecek nitelikte bir bakış açısı olarak göz ardı edilmemelidir. Myrelaion Rotondası'nın inşa edildiği dönem ve inşa edildiği dönemdeki işlevine dair yapılacak çalışmalara ışık tutacak önemli bir husus;

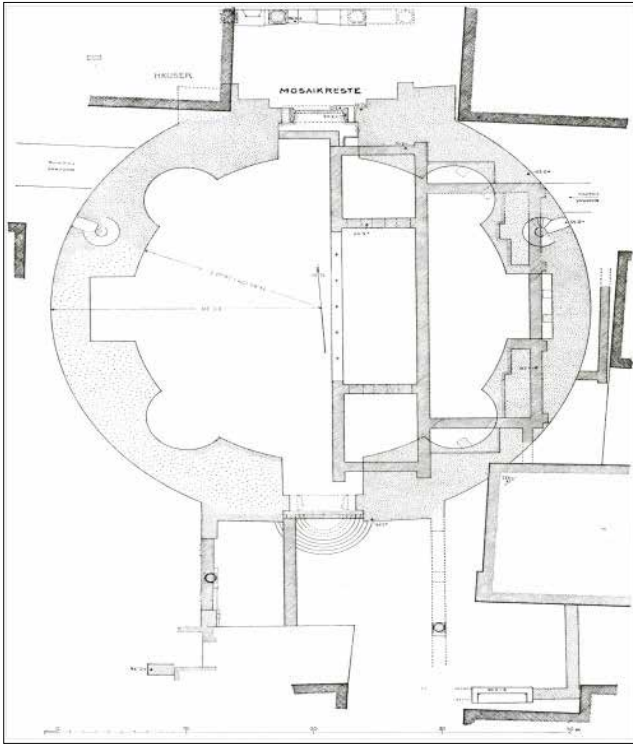
Myrelaion Rotondasıyla plansal, mimari ve niteliksel açıdan benzerlik gösteren yapılarla ilişkilendirilebilecek karşılaştırmalı analizlerdir. Bu bağlamda Rudolf Naumann tarafından Myrelaion Rotondasıyla benzer rotonda yapıların incelendiği çalışma (Naumann 1966: 207) baz alınarak Myrelaion Rotondasıyla plansal ve mimari açıdan benzerlik gösteren başlıca Rotondo yapıların; Pantheon, Galerius Rotondası, Asklepion Zeus Tapınağı, Helena Mausoleum'u, Hadrian Mausoleum'u ve Valerius Romulus Mausoleum'u olduğu değerlendirilmiştir. Bu bağlamda söz konusu yapıların; konum, boyut, inşa tarihi ve inşa edildiği dönemdeki işlevlerine dair tablo oluşturulmuştur (Tablo 1).

Tabloyu incelediğimizde; Rotonda yapıların mezar yapısı (Mausoleum) ve Pagan dönemi tapınağı olarak inşa edilmiş olduğu ve yapıların tamamının MS 2- 4. yüzyıl aralığında inşa edildiği tespitlerine ulaşılmaktadır. Bu tespitler rotondaların inşa edildiği dönemdeki işlevi ve tarihlerine dair karşılaştırmalı bir bakış açısı sunması açısından önemlidir.

MS 10. yüzyıla gelindiğinde, İmparator I. Romanos Lekapenos tarafından Rotonda'nın üzerine bir saray yapısı inşa edildiği ve Rotonda'nın iç kısmına 74 adet sütun yerleştirilip duvarlarının hidrolik sıva ile kaplanarak zeminin yükseltilmesiyle sarnıca dönüştürüldüğü bilinmektedir (Naumann 1966: 206). Yapının üzerine inşa edilen saraya ilişkin kalıntılar 1960'lı yıllarda yapılan kazı çalışmalarında açığa çıkmıştır. Rotonda içinde, saray duvarlarının denk geldiği alanın, duvar ve sütunlarla desteklendiği anlaşılmaktadır. Sonraki dönemde ise sarayın yanına bir kilise inşa edilmiştir. Böylece; saray, sarnıç ve kiliseden oluşan bir kompleks oluşturulmuştur.

⁹ *Notitia Urbis Constantinopolitanae*; yaklaşık MS 420'lerde kaleme alındığı düşünülen Konstantinopolis'i on dört bölgeye (*region*) bölen ve her bir bölgedeki yapıların envanter listesini, görevlilerini, memurlarını, sunan anonim kadim yazılı eserdir.

YAPI	KONUM	İÇ ALAN ÇAPI	TARİH	İŞLEV
Pantheon	Roma	43.50	MS 125-128	Tapınak
Galerius Rotondası	Selanik	24.05	MS 298-311	Tapınak/Mausoleum
Asklepion Zeus Tapınağı	Bergama	23.85	MS 129	Tapınak
Helena Mausoleum	Roma	20.18	MS 326-330	Mausoleum
Valerius Romulus Mausoleum	Roma	33.00	MS 309	Mausoleum
Myrelaion Rotondası	İstanbul	29.60	-	-
Hadrian Mauseleum	Roma	?	MS 130-139	Mausoleum

Tablo 1. Önemli Rotonda Yapılar / *İmportant Rotonda Structures*

Şekil 5: Myrelaion Plan / (Naumann 1966: 201.)

Bu kompleksin sonraki dönemlerde bir manastıra dönüştüğü ifade edilmektedir. Antik kaynaklara bakıldığında da I. Romanos Lekapenos'un evini bir manastıra dönüştürdüğü ve ailesi için bir gömü yeri haline getirdiği ifade edilmektedir (Freely ve Çakmak 2005: 149-150). Myrelaion Kilisesi'nin bodrum katında yer alan mezar odaları bu veriyi doğrulamaktadır (Freely ve Çakmak 2005: 150). 1203 yılında Myrelaion kompleksi büyük bir yangın geçirmiş zarar gören kilise yapısı 1300'lü yıllarda yeniden inşa edilmiştir (Müller-Wiener 2001: 103). 16. yüzyılda Giovanni Andrea Vavasore tarafından yapılan İstanbul

gravüründe “*Coliseo de Spiriti*” olarak isimlendirilen ve üzerinde iki katlı bir yapının yer aldığı dairesel bir yapı görülmektedir (Şek. 2). Bu yapının gösterildiği konumda dikkate alınırca Myrelaion Rotondası ve üzerinde yer alan saray olması muhtemeldir. Bu durum 16. yüzyılda Rotonda'nın üzerinde sarayın ayakta olduğunu destekleyen bir veri olup olmadığı tartışmaya açıktır (Altuğ 2017: 13; Naumann 1966: 215). Naumann, kilisenin camiye dönüştürüldüğü sırada Rotonda üzerinde yer alan saray kalıntılarının yıkılarak cami önünde geniş bir platform oluşturulmuş olabileceğini ifade etmiştir (Naumann 1966: 215).

1500'lü yıllarda Rotonda'nın hemen yanında yer alan Myrelaion Kilisesi'nin Mesih Ali Paşa tarafından camiye dönüştürüldüğü bilinmektedir (Freely ve Çakmak 2005: 151). Bu süreçte saray yapısının ne durumda olduğuna dair net verilere ulaşılamamıştır. 15. yüzyıldan sonraki süreçte Rotonda yapının sarnıç işlevini kaybettiği ve balık pazarı, atölye, küçük hamam ve tulumbacılar deposu olarak kullanıldığı ifade edilmektedir¹⁰. Rotonda'nın batı cephesinde yer alan ve sonradan açıldığı anlaşılan kapı Tulumbacılar kapısı olarak ifade edilmektedir. 1794 yılında Rotonda yapı ve çevresinde büyük bir yangın meydana gelmiştir (Müller-Wiener 2001: 105). 20. yüzyıla gelindiğinde ise 1911 yılında bölgede yine büyük bir yangın meydana gelmiş Myrelaion Rotondası ve Myrelaion Kilisesi bu yangında ciddi zararlar görmüştür (TDV İslam Ansiklopedisi 1992: 250).

¹⁰ 1994 yılında yapılan restorasyon sonrasında yapının giriş kısmına yerleştirilen bilgilendirme panosunda ifade edilmektedir.

Fotoğraf 1: Myrelaion İç Bölüm / *Myrelaion Interior* (Müller Wiener 2001: 242.)

Fotoğraf 2: 1960'lı yıllarda yapılan kazı çalışmaları / *Excavation work at 1960's* (Naumann 1966: 218.)

MYRELAİON ROTONDASI'NIN YAKIN TARİHTEKİ KORUMA SÜRECİ (1930-2000)

Myrelaion Rotondası'nın; yakın tarihimizde özellikle de 1930'lu yıllardan 2000'li yıllara kadar geçen süreçte, kültürel mirasın korunması açısından durumunun ne olduğu, hangi değişimleri geçirdiği, bu tarih aralığında kentle ve kamu ile olan ilişkisinin nasıl şekillendiği konusu önemlidir. İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni arşivinde yer alan 1936 tarihli Ali Saim Ülgen tarafından düzenlenen belgede¹¹; Rotonda'nın bölge halkı tarafından iç kısmının moloz yığınları ile doldurulmakta olduğu, yapının içine girilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Söz konusu belgeye ek fotoğraflar incelendiğinde Rotonda'nın 1930'lu yıllarda içerisine molozların atıldığı atıl bir durumda olduğu görülmektedir (Foto. 3).

¹¹ İstanbul E.E.K.E. Arşivi (Sayı:0014).

Fotoğraf 3: Myrelaion'un İç Görünümü 1930'lu Yıllar / *Myrelaion's Interior at 1930's* (İstanbul E.E.K.E Arşivi (0014))

1950'li yıllara gelindiğinde Rotonda yapının korunmasına yönelik önemli girişimlerin başladığından söz etmek mümkündür. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 2.8.1956 gün ve 532 sayılı kararında: "...Mevzubahis yer (Rotonda'nın üstü) Arkeolojik bir saha olduğundan imar Planında yeşil saha olarak gösterilmiş olmasından aynı zamanda burada yapılacak bir bina Bodrum Camiini de büsbütün kapayabileceği cihetle inşaaata izin verilmemesine ittifakla karar verildi"¹² denilerek Rotonda'nın üst kısmına inşaat yapılmasının önüne geçilmiştir. 1960 yılında bir şahıs, Rotonda'nın harap durumda olduğunu belirterek yapıyı tasfiye edip limon deposu olarak kullanmak üzere kiralama talebinde bulunmuştur. Bu talep üzerine Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından konu değerlendirilmiş, 06.03.1960 tarih ve 1307 sayılı karar alınmıştır. Kararda; "...Mesihpaşa Camii yanında Bizans devrine ait bu Mireleon Sarnıcı'nın depo olarak kullanılması uygun görülmediğine, mütehassıs raporunda belirtildiği vechile temizlik ve tanziminin yapılarak ziyarete açılması uygun olacağına karar verildi" denilmiştir¹³. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 22.11.1964 tarih ve 2635 sayılı kararı ile Myrelaion Rotondası korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir¹⁴. Bu üç karar, Rotonda'nın korunmasına yönelik atılan önemli adımlar olarak değerlendirilmelidir. 1965-66 yıllarında, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından Rotonda çevresinde ve üstünde kapsamlı arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır (Foto. 2). Bu dönemde yapının iç kısmının molozlarla dolu olduğu ve iç kısma yönelik kısıtlı bir bölümde temizlik ve kazı yapılabildiği kısmen de tesviye çalışmalarının yapıldığı anlaşılmaktadır (Naumann 1966: 216).

¹² İ.A.M. Arşivi.

¹³ İ.A.M. Arşivi.

¹⁴ İ.A.M. Arşivi.

1970-1990 yılları arasında geçen süreçte ise Rotonda'nın iç kısmındaki moloz yığınlarının temizlenmediği ve yapının kullanımını mümkün olmayacak şekilde atıl olduğu, üst kısmının ise kısmi yeşil alan şeklinde tasarlanmış parka dönüştürüldüğü dönemin fotoğraflarından anlaşılmaktadır (bkz. Figür 9). 1990'lı yıllardan itibaren Rotonda yapının korunmasına ve belgelenmesine dair önemli girişimlerin yapıldığı bir döneme girilmiştir.

Fotoğraf 4: Myrelaion Rotondası 1980'li yıllar. / *Myrelaion Rotonda at 1980's (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü Arşivi)*

Fotoğraf 5: Myrelaion Rotondası'nın Çarşı Olarak Kullanım / *The use of Myrelaion Rotonda as a Bazaar (Mustafa Armağan, 2017)*

1992-1994 yıllarında yapıya yönelik kapsamlı fiziki müdahalelere ve restorasyon çalışmalarına başlanmıştır. Söz konusu çalışmalarda; Rotonda'nın iç kısmı moloz yığınlarından temizlenerek zarar gören sütun ve tonozlar onarılmıştır (Foto. 7). Rotonda'nın genel strüktürüne yönelik (zemin, beden duvarları, üst alan, giriş bölümleri, havalandırma, vs.) düzenlemeler içeren kapsamlı restorasyon faaliyetleri yapılmıştır. Yapılan onarımların tamamlanmasının ardından Rotonda'nın iç kısmında sütunların aralarına modern malzemelerle bölmeler

oluşturularak dükkanlar elde edilmiş ve Rotonda çarşı olarak işlevlendirilmiştir (Foto. 5, 6). Üst bölümü ise bir meydan olarak düzenlenmiş, havalandırma sistemleri oluşturulmuş, zemin düzenlemeleri yapılmış ve yapıya üst kısımdan girişin sağlandığı merdivenli giriş alanı oluşturulmuştur (bkz. Figür 15). Rotonda'nın iç kısmının çarşı olarak işlevlendirilmesiyle Rotonda yapı, kent yaşamına dahil edilmeye çalışılmıştır (Foto. 5). Fakat sonraki süreçlerde özellikle 2000'li yıllardan sonra; yapının iç kısmındaki dükkanların projeden farklı şekilde eklentilerle kontrolsüzce yayılım gösterdiği, sarnıcın iç kısmında uygulama projesinde yer alan boş alanların dükkana çevrildiği ve yeni mekânların oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Böylece yapının iç mekan bütünlüğü ve algılanabilirliği zarar görmüş yapının tarihsel dokusuyla uyumsuz bir iç mekan oluşmuştur (Foto. 5, 6). Yapının üst kısmındaki alanın ise baraka şeklindeki mekanların yapılmasıyla deri ticareti yapılan bir yer haline geldiği ve çeşitli muhdeslerin yapıldığı, sonraki yıllarda söz konusu muhdes barakaların bir kısmının ilgili kurumlarca kaldırıldığı anlaşılmaktadır (Naumann 1966: 216).

Fotoğraf 6: Myrelaion Rotondası'nın Çarşı Olarak Kullanımı / *Commercial Use of Myrelaion Rotonda as a Bazaar (Mustafa Armağan, 2017)*

MYRELAİON ROTONDASI'NIN KENTSEL ARKEOLOJİ AÇISINDAN GÜNCEL DURUMU

Myrelaion Rotondası'nın güncel fiziki durumunu çevresel ölçekte ele aldığımızda; yapının olumsuz fiziki etkenlere maruz kalarak algılanmasının ve görünürlüğünün kısıtlandığı, tarihi dokusunun zarar gördüğü tespit edilmiştir. Ayrıca yapının etrafını çevreleyen modern yapılar nedeniyle Roma/Bizans döneminde doğrudan ilişkili olduğu kentin ana ulaşım aksı *Mese* (Ordu Caddesi) ile bağlantısının kesilmiş olduğu görülmektedir. Rotonda'nın kuzeyinde yer alan binalar, Rotonda'nın beden duvarına çok yakın konumda

Fotoğraf 7: Myrelaion Rotondası'nın İç Görünümü / *Myrelaion Rotonda's Interior* (Mustafa Armağan, 2019)

Fotoğraf 9: Myrelaion Rotondası'nın Kuzey ve Batı Bölümünde Yer Alan Merdivenler / *Stairs on the of North and western side of the Myrelaion Rotonda* (Mustafa Armağan, 2019)

Fotoğraf 8: Myrelaion Rotondası'nın Güneyinde Yer Alan Muhdes Yapı Unsurları / *Parasitic Constructions at the South of Myrelaion Rotonda* (Mustafa Armağan, 2019)

Fotoğraf 10: Myrelaion Rotondası'nın Üst Kısmı / *Top of the Myrelaion Rotonda* (Mustafa Armağan, 2019)

inşa edilmiştir. Bu bölümdeki bazı binaların girişleri Rotonda'nın üst alanından uzanan merdivenlerden sağlanmaktadır (Foto. 7-9). Ayrıca bu kısımda Aksaray Caddesi'nden, Rotonda'nın üstüne doğru uzanan geniş bir merdiven yer almaktadır. Benzer bir merdiven de Sait Efendi Sokak ile Rotonda'nın kuzeyinin kesiştiği alanda bulunmaktadır. Aksaray Caddesi ve Sait Efendi Sokağı'nın kesişim hattındaki kot farkı, yol seviyesinden Rotonda'nın üst kısmına ulaşan merdivenlerle aşılacak istenmiştir. Yapının güneyi incelendiğinde; apartman niteliğinde pek çok yapı ile Rotonda'nın çevrelediği ve bu yapılar ile Rotonda arasında bir boşluğun bulunduğu görülmektedir. Fakat belirtilen boşluk derme çatma baraka benzeri tek katlı yapılar ile kaplanmış durumdadır (Foto. 8-10). Rotonda'nın doğusunda ise iş yeri olarak kullanılan bir bina yer almakta olup bina ile Rotonda arasında 1.5-2 metrelik boşluk mevcuttur (Foto. 2). Bina ile Rotonda arasında yer alan boşluk, Sait Efendi Sokak ile Rotonda'nın güneydoğusunda yer alan Mesihpaşa

Cami (Myrelaion Kilisesi) arasında geçiş güzergahı olarak kullanılmaktadır. Rotonda'nın batısında işyeri olarak kullanılan apartmanlar ve Aksaray Caddesi yer almakta olup apartmanlar ile Rotonda arasında 2-3 metre genişlikte bir boşluk mevcuttur. 1992-1994 tarihlerinde yapılan restorasyon çalışması sırasında Rotonda'nın giriş ve çıkışının sağlanması için düzenlenen fakat günümüzde kullanılmayan Tulumbacılar kapısı, bu boşluğa açılmaktadır. Söz konusu kapı günümüzde kullanılmamakta, belirtilen boş alan ise demir parmaklıklar ile kapatılmış olduğundan girilememektedir.

Mevcut durumda Rotonda yapının etrafı modern binalarla çevrilidir. Söz konusu binaların genel itibarıyla ticari fonksiyonunun olduğu; otel, mağaza, depo vb. işlevlere sahip alanlardan oluştuğu gözlemlenmektedir. Belirtilen modern yapılar ile Rotonda arasında özellikle de güney kısımda önemli boşlukların varlığından söz etmek mümkündür. Fakat bu alanların zamanla derme

çatma baraka benzeri yapılar ve demir parmaklık vb. muhdeslerle doldurulduğu, çevre binaların kullanım alanına dönüştüğü görülmektedir. Bu nedenle günümüzde Rotonda yapının çevresinde dolaşmak, beden duvarlarını gözlemlemek büyük oranda mümkün değildir. Rotonda'nın çevresi sosyal doku düzleminde incelendiğinde; 1980-1990'lı yıllara kadar bölgedeki yapıların konut olarak kullanımının ağırlıkta olduğu Rotonda çevresini gösteren fotoğraflardan anlaşılmaktadır (Foto. 8-10). 1990'lı yıllardan günümüze ulaşan süreçte Rotonda çevresinin büyük oranda ticaret alanına dönüştüğü, konut olarak kullanımın yok denecek kadar az olduğu ve demografik bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Bu dönüşüm Rotonda yapının kent ile ilişkisini doğrudan etkileyen önemli bir faktör olarak belirlemektedir. Günümüzde Rotonda'nın yakın çevresi; İstanbul'un önemli ticaret merkezlerinden biri haline almıştır. Ayrıca bölgenin kent içi raylı ulaşım hatları ve aktarma merkezlerine yakın olması bölgeyi önemli ulaşım merkezlerinden biri haline getirmiştir. Böylece gün içinde insan yoğunluğunun fazla olduğu bölge, akşam saatleriyle birlikte gün içindeki hareketliliğini kaybetmekte ve تنها bir alana dönüşmektedir. Bu durum Rotonda'nın ve yakın çevresinin korunması ve kent yaşamıyla bağlantısının sağlanması doğrultusunda göz önünde bulundurulmalıdır. Daha geniş bir ölçekten baktığımızda aynı durumun Tarihi Yarımada'nın büyük bir bölümü için geçerli olduğunu da söylemek mümkündür.

Kent içerisindeki arkeolojik alanların korunması ve işlevlendirilmesi kentsel planlama ölçeğinde yönetilmesi gereken bir olgudur. Bu bağlamda koruma amaçlı imar planlarının önemi büyüktür. Myrelaion Rotondası ve yakın çevresi; İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.7.1995 tarih ve 6848 sayılı kararı ile belirlenen Kentsel ve Tarihi Sit Alanı sınırları içerisinde kalmaktadır. İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 25.07.2012 tarih ve 788 sayılı kararı ile uygun bulunan 1/1000 Ölçekli (Fatih) Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı'nda; I. Derece Koruma Bölgesi'nde ve Korunması Gerekli Tescilli Arkeolojik ve Tarihi Değeri Olan Anıt Eser Yapılar lejantında gösterilmektedir. Rotonda çevresindeki parseller ise II. Derece Ticaret Alanı olarak belirlenmiş H: 12:50 irtifa olarak Koruma amaçlı imar planına işlenmiştir¹⁵.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Myrelaion Rotondası'nın inşa edildiği döneme ilişkin pek çok kaynakta farklı tarihlendirmelerin yapıldığı ve aynı şekilde Rotonda'nın inşa edildiği dönemdeki işlevine dair de farklı yaklaşımlar olduğu metnin ilgili kısımlarında incelenmiştir. Bu doğrultuda kesin veriler ortaya koyabilmek için daha kapsamlı teknik araştırmaların (arkeolojik kazı, arkeometrik analiz vb.) yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu çalışma kapsamında yapılan incelemeler ve değerlendirmeler ile yapının inşa tarihi ve inşa edildiği dönemdeki işlevine yönelik farklı yaklaşımların olduğu ortaya konulmuş, bu durumun sonraki çalışmalarda göz önünde bulundurulmasına yönelik bir perspektif oluşturulmuştur.

Myrelaion Rotondası inşa edildikten sonraki süreçlerde; saray, sarnıç, manastır, tulumbacılar deposu ve yakın zamanda da çarşı işlevlerine dönüştürülmüştür. Gerek bilimsel yayınlarda gerekse literatürde yapının sarnıç döneminin (MS 10. yüzyıl) ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu durum Rotonda'nın MS 4-5. yüzyıl gibi erken dönemlere ulaştığı kuvvetli ihtimal olan tarihsel geçmişinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda yapının erken dönemlerine ilişkin kapsamlı çalışmaların yapılması, erken dönem özelliklerinin bilinirliğinin artırılması gerekmektedir. Bu gereklilik İstanbul'un tarihsel topografyası ve arkeolojisi açısından önemlidir.

Kentsel arkeoloji kavramı; güncel yaşamın tarihsel dokuyla iç içe sürdüğü çok katmanlı şehir merkezlerinde açığa çıkan arkeolojik kalıntıları veya mevcut tarihi yapıları kentin güncel yaşantısıyla ilişkilendiren, kentin tarihsel katmanları ile güncel yaşam katmanı arasında bir köprü oluşturmayı amaçlayan bir alt disiplin olarak tanımlanabilir. Tarihi yapı ve kalıntıların kent yaşamına dahil edilmesinde esas olan, yapı ve kalıntıların en üst seviyede korunması ve çevresel ölçekte oluşturulan tarihsel doku bütünlüğünün güçlendirilmesidir.

Myrelaion Rotondası'nın güncel durumunu kentsel arkeoloji açısından ele aldığımızda aşağıdaki sonuçlara ve çözüm önerilerine ulaşılmıştır;

- Yapının fiziki özellikleri ve tarihsel kimliğinin; muhdes yapılar, çevresel bağlamdaki plansız yapılaşma, ruhsatsız yapısal eklentiler vb. nedenlerle zarar gördüğü tespit edilmiştir. Bu etkenler nedeniyle tarihi Rotonda yapının algılanırlığı ve görünürlüğü kısıtlanmaktadır. Yapının çevresinde yer alan niteliksiz yapılar ve muhdes eklentilerin kaldırılarak alanın arındırılması, Rotonda'nın dairesel formunun algılanmasına ve tarihsel kimliğinin görünürlüğünün sağlanmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

¹⁵ Fatih Belediyesi GIS, <https://gis.fatih.bel.tr/webgis/>

- Rotonda'nın kuzey bölümünde, Aksaray Caddesi'nden Sait Efendi Sokak'a ulaşımı sağlayan merdivenler, Rotonda'nın algılanmasını olumsuz etkileyen en önemli unsurlardandır. Söz konusu merdivenlerin geniş hacminin çevre esnaf ve sakinleri mağdur etmeyecek şekilde daraltılması veya tamamen kaldırılması son derece önemli bir kazanım olacak. Rotonda'nın yapı bütünlüğünün algılanmasını kolaylaştıracaktır.
 - Rotonda'nın çevresinde yer alan binalar ile Rotonda arasında kalan alanlarda çeşitli muhdes mekanların oluşturulduğu, bina duvarları ile Rotonda'nın arasında kalan bazı alanların demir parmaklıklarla kapatıldığı gözlemlenmiştir. Bu fiziki olumsuzlukların giderilerek Rotonda'nın etrafının olabildiğince gezilebilecek bir alana dönüştürülmesi ve çevre binaların dış cephe iyileştirmelerinin yapılarak çevresel dokunun niteliğinin iyileştirilmesi gerekmektedir.
 - Rotonda yapının ne şekilde kullanılması gerektiği son derece önemli bir konudur. Bu bağlamda yapının tarihsel önemi ve özel niteliği dikkate alınarak yapının fiziki durumunu olumsuz yönde etkilemeyecek bir işlevlendirmenin yapılması gerekmektedir. 1994 yılında çarşı olarak düzenlenen Rotonda'nın günümüze ulaşan süreçte bu kullanımdan olumsuz etkilendiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle yapının ticaret mekanı olarak işlevlendirilmesinin, yapının tarihsel ve fiziki nitelikleri göz önüne alındığında, yerinde bir uygulama olmadığı kanısına varılmıştır. Myrelaion Rotondası tarihsel kimliği ve görsel niteliği ile İstanbul'un en önemli yapılarından biridir. Bu özellikler dikkate alındığında Yerebatan Sarnıcı, Şerefiye Sarnıcı gibi örneklerde olduğu gibi başlı başına önemli bir ziyaret mekanı olarak düzenlenmesi yerinde olacaktır. Ayrıca yapının iç mekanının; eğitim faaliyetleri, sergi ve sanatsal etkinlikler için kullanılmasına imkan sağlayacak şekilde düzenlenmesi bölgenin kültürel dokusuna ve yapının tarihi kimliğine uygun bir kullanım şekli olacaktır.
 - Rotonda'nın çevresel iyileştirmesinin sağlanmasının önemi kadar yapıya yakın çevresi ölçeğinde ulaşımın planlanması ve yönetilmesi da son derece önemlidir. Günümüzde biri üst kısımdan olmak üzere yapının üç farklı girişi vardır. Bu girişlerin çevre ile olan ilişkisi değerlendirilerek kullanımlarının yeniden planlanması gerekmektedir. Sonradan açılan ve yapı strüktürüne zarar verme ihtimali olan girişlerin restorasyon projesi kapsamında uygun yöntemlerle kapatılması gerekmektedir. Rotonda'nın etrafındaki muhdes, ruhsatsız yapıların kaldırılması ve çevresel iyileştirmenin yapılmasından sonra yapıya ulaşımın sağlanacağı üç güzergah mevcuttur. Bunlardan biri Sait Efendi Sokak doğrultusu, bir diğeri Aksaray Caddesi bölgesi, üçüncüsü ise Mesihpaşa Caddesi'dir.
 - Kent içerisindeki arkeolojik alanların korunması ve yönetilmesi kentin kültürel, sosyolojik, demografik, vb. güncel durumlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda Myrelaion Rotondası çevresel ölçekte değerlendirilerek bir koruma ve yönetim programı oluşturulmalıdır. Ayrıca Myrelaion Rotondası'nın kentin sosyal ve kültür hayatıyla ilişkisinin kurgulanması gerekmektedir. Bu doğrultuda kısa ve uzun vadeli planlamalar yapılmalı, daha geniş perspektiften bakıldığında bu planlamaların aynı zamanda Tarihi Yarımada'nın tamamına yayılması gerekmektedir.
 - Myrelaion Rotondası'nın günümüzde bilinirliğinin oldukça az olduğu, kentin önemli tarihi turizm merkezlerine yakın konumuna rağmen turistik bir güzergah olarak algılanmadığı görülmektedir. Bu bağlamda Myrelaion Rotondası'nın bilinirliğinin artırılarak yukarıda bahsedilen fiziksel ve çevresel iyileştirmelerin yapılmasıyla önemli bir cazibe merkezine dönüşmesi sağlanmalıdır.
- Myrelaion Rotondası İstanbul'un kadim tarihinin önemli bir parçası olmakla beraber, antik çağlardan günümüze ulaşan bir zaman köprüsü, kent kimliğinin eşsiz bir parçasıdır. Bu önemli kültür varlığının yakın tarihe kadar hak ettiği değeri görmediği aşikardır. Myrelaion Rotondası'nın tarihsel kimliğinin erken dönemleriyle birlikte farklı ortamlarda en doğru şekilde tanımlanması, yapının tarihsel niteliği ve önemine uygun restorasyon çalışmalarının titizlikle yapılması gerekmektedir. Rotonda'nın kent yaşamına dahil edilmesi ve korunmasının sağlanması açısından ise yapının ne şekilde işlevlendirileceği son derece önemlidir. Bu doğrultuda gerekli adımların en kısa zamanda hassasiyetle atılarak Myrelaion Rotondası'nın İstanbul'un tarihsel kent dokusunda hak ettiği yere kavuşması sağlanmalıdır. Myrelaion Rotondası gibi kent içindeki arkeolojik alanlar, yaşayan modern kentin tarihsel kimliğini güçlendiren en önemli unsurlardandır. Bu alanlar kent sakinlerinin ve turistlerin kentin tarihsel geçmişi ve kültürüyle bağ kurmasını sağlayan somut merkezlerdir.

KAYNAKÇA

- ALTUĞ, K., 2017, "Myrelaion Rotundası", *Toplumsal Tarih*, 280, İstanbul, s. 12-16.
- AKARCA, A., 1998, **Şehir ve Savunması**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- AYDENİZ, N., E., 2009, "Kent Arkeolojisi Kavramının Dünyadaki Gelişimi ve Türkiye'deki Yansımaları" *Journal of Yaşar University*, 4(16), s. 2501-2523.
- AYDOĞDU, Y., 2011, **Kentsel Arkeoloji Koruma Alanlarının Yönetimi İstanbul Yenikapı Örneği**, Yıldız Teknik Üniversitesi fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Bölümü (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, (Erişim: YÖK Ulusal Tez Merkezi, Tez No:297022.)
- BAŞGELEN, N., 2016, **İstanbul'da Marmaray-Metro Kazılarının Kent Arkeolojisine Katkıları**, Arkeopera, İstanbul.
- BAŞGELEN, N., 2007, **İstanbul Tarihi Yarımada ve Arkeoloji 1860-1960**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- BELGE, B., 2004, "Çok Katmanlı tarihi Kent Merkezlerinin Yönetimi; Kentsel Arkeoloji ve Planlama", *TMMOB Şehir Planlarcıları Odası Planlama Dergisi*, 4, s. 48-56.
- SALTUK, S., 1993, *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkılap, İstanbul.
- SARFATİJ, H., MELLİ, P., 1999, "Archaeology and The Town", **Reporton the Situation of Urban Archaeology in Europe**, p. 13-29, Council Of Europe Publishing, Germany.
- FREELY, J., ÇAKMAK, A.S., 2005, **İstanbul'un Bizans Anıtları**, Çev. Gülru Tanman, YKY, İstanbul.
- FRENCH, D., 1966, "Recent Archaeological Research In Turkey- Myrelaion (İstanbul)", *Anatolian Studies*, 16, p. 26-53.
- FRENCH, D., 1967, "Recent Archaeological Research In Turkey- Myrelaion (İstanbul)", *Anatolian Studies*, 17, p. 30-31.
- GÖKÇAY, M., 2007, "İstanbul Kent Arkeolojisi" *Mimarist* 7, 24, Haziran, s. 89-93.
- KIZILTAN, Z., 2014, **Marmaray-Metro Projesi Kurtarma Kazıları: Yenikapı Sirkeci ve Üsküdar İstasyonları Arkeoloji Çalışmaları ve İstanbul'un Sekiz Bin Yılı**, Gama Holding, Ankara, s. 54-83.
- KUTLUAY, A., 2016, **Constantinople in the Early Fifth Century: The Notitia Urbis Constantinopolitanae, Daily Life, and an Archaeological Perspective**, Koç Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- MÜLLER-WIENER, W., 2001, **İstanbul'un Tarihi Topografyası**, YKY, İstanbul.
- NAUMANN, R., 1966, "Bodrum Camii (Myrelaion) Kazısı", **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı**, 13-14, İstanbul, s. 64-67.
- NAUMANN, R., 1966, "Der antike Rundbau beim Myrelaion un der Palast Romanos I Lekapenos", **İstanbul Mittelungen**, 16, DAİ, p. 199-216.
- NIEWÖHNER, P. 2010, "Der frühbyzantinische Rundbau beim Myrelaion in Kostantinopel Kapitelle, Mosaiken und Ziegelstempel", **İstanbul Mittelungen**, 60, DAİ, p. 411-459.
- ORTAYLI, İ., 1994, "Langa": **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 5, s. 195-196.
- RAYMOND, J., 1968, "Janin Notes d'Histoire et de topographie. In: Revue des études byzantines", **Tome**, 26, p. 171-184.
- RAYMOND, J., 1939, "La topographie de Constantinople byzantine Etudes et decouvertes (1918-1938) In: Échos d'Orient" **Tome**, 38, p. 118-150.
- STRZYGOWSKI J., FORCHHEIMER P., 1893, **Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel. Beiträge zur Geschichte der Byzantinischen Baukunst und zur Topographie von Konstantinopel**, Druck und Verlag der Mechitharisten-Congregation, Wien.

MYRELAION ROTONDASI'NIN TARİHİ VE GÜNCEL DURUMUNUN KENTSEL ARKEOLOJİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

TDV İSLAM ANSİKLOPEDİSİ 1992,
“*Bodrum Cami*” C. 6, İstanbul, s. 250.

TUNA, N., 2000,
“*Kentsel Arkeoloji Üzerine*”, *Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi İdol*, 7, s. 7-13.

WULZINGER, K. 1925
Byzantinische Baudenkmäler zu Konstantinopel : auf der Seraispitze, die Nea, das Tekfur-Serai und das Zisternen Problem, Heinz Lafaire, Hannover.

ALANYA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEN BİR GRUP SAGALASSOS KIRMIZI ASTARLI SERAMİĞİ

A GROUP OF SAGALASSOS RED SLIP WARE FROM THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF ALANYA

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 02 Mayıs 2020	Received: May 2, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 29 Mayıs 2020	Peer Review: May 29, 2020
Kabul: 26 Haziran 2020	Accepted: June 26, 2020

DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.010

Volkan YILDIZ *

ÖZET

Alanya Arkeoloji Müzesi'ne farklı tarihlerde ve farklı şekillerde kazandırılan Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Müze envanter kayıtlarına göre bu seramiklerin büyük bir kısmının ne yazık ki buluntu yeri belli değildir. Buluntu yeri belli olan sadece 5 örnek tespit edilmiştir. Müze envanter kayıtlarına göre bu örneklerden 3'ü Mersin civarında, 1 örnek Eskişehir çevresinde, diğer örnek ise Burdur'da bulunmuştur. Ayrıca bu örneklerden 4'ü Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden Alanya Arkeoloji Müzesi'ne nakil edilmişlerdir. Buluntu yeri belli olmayan seramiklerde de İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden nakil edilen örnekler de vardır. Müzedeki Roma Dönemi ince seramikleri arasında Sagalassos Kırmızı Astarlıları grubuna giren 25 örnek saptanmıştır. Sagalassos Kırmızı Astarlıları J.Poblome'nin tipolojisi örnek alınarak gruplanmıştır. Alanya Arkeoloji Müzesi örneklerinin büyük çoğunluğu orijinal Sagalassos Kırmızı Astarlısıyken birkaç örnekte Sagalassos Kırmızı Astarlılarının imitasyonudur. Müzedeki bu gruba giren seramikler form gelişimlerine bakılarak ve Sagalassos başta olmak üzere diğer buluntu merkezlerinden ele geçen benzer örnekler yardımıyla yapılan karşılaştırmalar sonucunda tarihlendirilmiştir. Alanya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Sagalassos Kırmızı Astarlıları MS 1. yüzyıl ile MS 5. yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alanya Arkeoloji Müzesi, Sagalassos, Sagalassos kırmızı astarlı seramikleri, Roma Dönemi, Roma Seramiği.

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Manisa.
e-posta: yildiz.volkan@cbu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-1917-521X

Bu makale Alanya Kaymakamlığı, Alanya Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nün 15.11.2017 tarih ve 50147590/155 813 sayılı izni ve de Karabük Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen KBÜBAP-17-KP-346 numaralı "Alanya Arkeoloji Müzesi Roma Dönemi İnce Seramik Kataloğu" başlıklı proje kapsamında hazırlanmıştır. Alanya Arkeoloji Müzesi'ndeki çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen müze müdürü Seher TÜRKMEN'e, arkeolog Gülcan DEMİR'e, arkeolog Belgin SAVAŞ'a, arkeolog Şerife SEZER'e ve tüm müze çalışanlarına göstermiş oldukları yakın ilgi ve yardımlarından dolayı çok teşekkür eder, şükranlarımı sunarım. Ayrıca çizim ve fotoğrafların düzenlenmesindeki yardımlarından dolayı arkeolog Gülçin KARAKAŞ'a (M.A.) ne kadar teşekkür etsem azdır.

ABSTRACT

The Sagalassos Red Slip Wares from the Archaeological Museum of Alanya have constituted the subject of this study. They have been obtained to the museum in different dates and with different ways. Unfortunately, according to the inventory records of the museum, it is not possible to determine the finding locations for most of them. There are only 5 examples with a known finding location. According to the inventory records of the museum, 3 examples are found in the vicinity of Mersin, 1 example is found around Eskişehir and the other one is from Burdur. Additionally, 4 of these examples were transferred to the Archaeological Museum of Alanya from the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara. Also, some of the pottery with unknown finding locations were transferred from the Archaeological Museum of Istanbul and the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara. Among the Roman Fine Wares of the Archaeological Museum of Alanya, 25 examples are belong to the Sagalassos Red Slip Ware group. In this study, the Sagalassos Red Slip Wares are classified depending on the typology of J.Poblome. While the great majority of the examples from the Archaeological Museum of Alanya are original Sagalassos Red Slip Ware, a few examples are imitation. The examples of this group from the museum are dated by their form development and by the analogies with similar examples from other sites, especially from Sagalassos. The Sagalassos Red Slip Wares from the Archaeological Museum of Alanya are dated from the 1st century AD to the 5th century AD.

Keywords: The Archaeological Museum of Alanya, Sagalassos, The Sagalassos red slip ware, Roman Period, Roman Pottery.

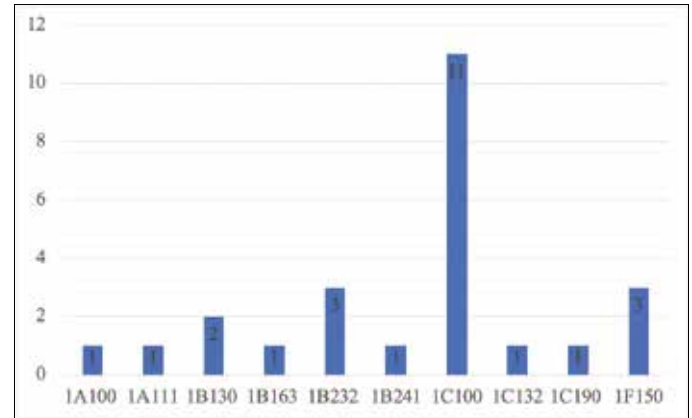
GİRİŞ

Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri ilk kez 1987 yılında, M. Waelkens'ın Pisidia Bölgesi'nde yer alan Sagalassos antik kentinde tiyatronun doğusundaki 25 hektarlık geniş bir alanda çok sayıda seramik parçası ve fırın atığını bulmasıyla keşfedilmiştir. Çömlekçiler Mahallesi adı verilen bu alanda sonraki yıllarda kazılar yapılmış ve tüm bu çalışmaların sonunda ele geçen seramik buluntular arasında ortak hamur ve astar özelliği gösteren bir grup kırmızı astarlı seramik, J. Poblome tarafından Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri olarak adlandırılarak form özelliklerine göre tipolojisi oluşturulmuştur. Yapılan kil ve hamur analizleri sonucu yerel üretim olduğu anlaşılan bu seramiklerin yapımında günümüzde halen kullanılmakta olan Çanaklı Bölgesi'ndeki kil yataklarından yararlandığı tespit edilmiştir (Tekocak 2019: 92). Augustus Dönemi'nden başlayarak MS 6. yüzyıla kadar kullanılan Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri, geniş bir yayılım göstererek Anadolu'da; Pisidia, Kilikya, Pamphylia, Lykia, İonia, Lidya ve Frigya Bölgeleri'nde yer alan antik yerleşimlerde bulunmuştur. Anadolu dışında ise Akdeniz kıyısı boyunca İtalya, Tunus, Libya, Mısır, Suriye ve İsrail gibi deniz aşırı ülkelerde bulunan yerleşimlere ihracat yapılmıştır (Ok 2018: 33). Ayrıca Sagalassos'ta bu süreç içinde kırmızı astarlı ince seramiğin yanında, tuğla, kiremit, güveç, depolama kabı, testi, kandil, matara ve figürin üretiminin de yapıldığı buluntularla saptanmıştır (Fırat 1999: 27).

Çalışmamıza konu oluşturan Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri Alanya Arkeoloji Müzesi'ne farklı tarihlerde ve farklı şekillerde kazandırılmıştır. Müze envanter kayıtlarına göre bu gruptaki seramiklerin büyük çoğunluğunun buluntu yerleri ne yazık ki belli değildir. Buluntu yerleri belli olan 5 adet seramik tespit edilmiştir. Bu örneklerden 3'ü Mersin civarında bulunmuştur (Kat. No.14, 16, 23). Geriye kalanlardan birisi Burdur'da (Kat.No.2), diğeri ise Eskişehir çevresinde bulunmuş ve müzeye bağışlanmıştır (Kat.No.15). Müzede bu gruba giren örneklerin bir kısmı İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden (Kat.No.8-10, 12-13) bir kısmı ise Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden (Kat.No.2, 14, 16, 20-25) Alanya Arkeoloji Müzesi'ne nakil edilmiştir.

Alanya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Roma Dönemi Kırmızı astarlı seramikleri arasında en büyük grubu Doğu Sigillatoları oluşturmaktadır (Yıldız 2019: 109-110). Roma Dönemi Kırmızı astarlı seramikleri arasında Doğu Sigillatolarından sonra en yoğun grup ise Sagalassos Kırmızı Astarlılarıdır. Müzede yapılan çalışmalarımız sonucunda bu gruba giren 25 örnek saptanmıştır. Söz konusu örnekler formlarına göre ayrılmış ve böylece Alanya Arkeoloji Müzesi Sagalassos

Kırmızı Astarlılarının; bardak, tabak ve kase gibi formlardan oluştuğu görülmüştür. Ayrıca grubun tipolojisinin oluşturulmasında J.Poblome'nin tipolojisi örnek alınmıştır. Bu tipolojiye göre de Alanya Arkeoloji Müzesi'nde 1A100, 1A111, 1B130, 1B163, 1B232, 1B241, 1C100, 1C132, 1C190 ve 1F150 formları tespit edilmiştir (Çize. 1). Alanya Arkeoloji Müzesi'nde bu gruba giren örnekler form gelişimlerine bakılarak ve diğer buluntu merkezlerinden ele geçen benzer örnekler yardımıyla yapılan karşılaştırmalar sonucunda tarihlendirilmiştir. Söz konusu örnekler MS 1. yüzyıl ile MS 5. yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir.

Çizelge 1: Alanya Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Sagalassos Kırmızı Astarlılarının Form Gruplarına Göre Dağılımı / *Distribution of the Sagalassos Red Slip Wares from the Archaeological Museum of Alanya depending on the form groups.*

ALANYA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN SAGALASSOS KIRMIZI ASTARLILARI

Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramiklerinin Hamur ve Astar Özellikleri

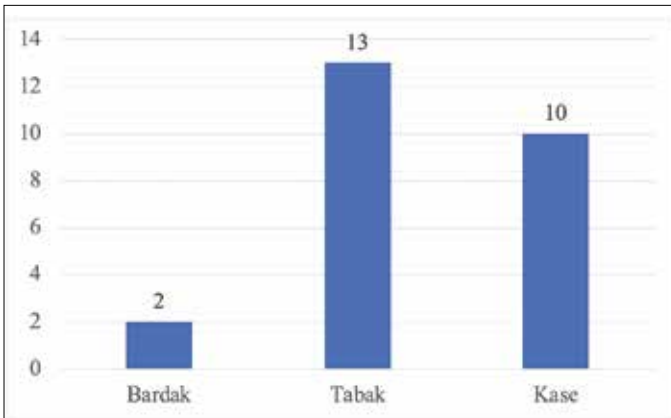
Alanya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Roma Dönemi ince seramikleri arasında Sagalassos Kırmızı Astarlıları grubuna giren örneklerin hamuru genellikle kırmızı, kırmızımsı sarı, portakalımsı kırmızı, kahverengimsi kırmızının tonlarında olup sert ve pürüzsüzdür. Hamuru oldukça kaliteli olduğundan pek katkı maddesine rastlanmaz ancak bazı geniş kaplarda kireç katkısı ve küçük boşluklar vardır. Gruptaki örnekler Munsell renk kataloğuna göre 10 farklı hamur rengine sahiptir. Söz konusu bu örneklerin Munsell renk kataloğundaki karşılıkları 2,5 YR 5/6 (red), 5/8 (red), 6/6 (light red), 6/8 (light red), 7/8 (light red), 5 YR 5/6 (yellowish red), 7,5 YR 6/4 (light brown), 7/6 (reddish yellow), 10 R 5/8 (red), 7/8 (light red)'dir. Grubun astar özelliklerine gelince, Alanya örneklerinin büyük çoğunluğunda kabın dış yüzü pürüzsüz olup parlak kırmızı astarlı sabunumsu kaygan bir dokuya sahiptir. Bazı örnekler ise tıpkı Geç Roma Dönemi kırmızı astarlılarının astar özelliklerini

anımsatmaktadır. Ayrıca zaman zaman astarın akmasına ve fırınlamaya bağlı olarak dalgalanmalar oluşabilmektedir. Bu dalgalanmalar kabın kenar, gövde ve kaide bölümlerinde kırmızı astarın farklı tonlarda görülmesine neden olmaktadır. Munsell renk kataloğuna göre 11 farklı astar rengi tespit edilmiştir. Bu renklerin Munsell renk kataloğundaki karşılıkları 2,5 YR 3/3 (dark reddish brown), 4/3 (reddish brown), 4/4 (reddish brown), 4/6 (red), 4/8 (red), 5/6 (red), 5/8 (red), 6/6 (light red), 6/8 (light red), 10 R 5/6 (red), 6/8 (light red)'dir.

Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramiklerinin Tipolojik Değerlendirmesi

Sagalassos Kırmızı Astarlılarının tipolojik sınıflandırması tam form veren örneklerin yükseklik ve genişlik oranlarına göre yapılmış ve 1999 yılında J. Poblome tarafından yayınlanmıştır (Poblome 1999: 1 vd.; Ok 2018: 35). J. Poblome tipolojik değerlendirmesini yaptığı 1999 yılı yayınında bu grubu MÖ 1. ile MS 6. yüzyıl aralığına tarihlendirmiştir. Söz konusu bu seramikleri iki evrede ele almıştır. MÖ 1.- MS 2. yüzyıl arasındaki evre seramikleri kaliteli hamur ve astarlarıyla Doğu ve Batı Sigillatalarına, MS 3.- 6. yüzyıla tarihlenen ikinci evreye ait örnekler ise form, hamur ve astar özellikleriyle Geç Roma Dönemi kırmızı astarlı seramiklerine benzerlik göstermektedir (Poblome 1996: 75-78; Tekocak 2019: 92).

Alanya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Sagalassos Kırmızı Astarlılarının formlarının saptanmasında ve saptanan formların değerlendirilmesinde J. Poblome'nin oluşturduğu tipoloji örnek alınmıştır. Bu bağlamda bakıldığında bardak, tabak ve kaseler ana grupları oluşturmaktadır. Kat.No.1-2 arası bardaklar, Kat.No.3-15 arası tabaklar, Kat.No.16-25 arası ise kaselerdir.

Çizelge 2: Alanya Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Sagalassos Kırmızı Astarlılarının Kap Türlerine Göre Dağılımı / *Distribution of the Sagalassos Red Slip Wares from the Archaeological Museum of Alanya depending on the vessel types.*

Bardaklar (Kat.No.1-2)

Alanya Arkeoloji Müzesi'nde Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri arasında 2 adet bardak örneği saptanmıştır. Söz konusu örnekler Poblome Form 1A100 ve V1A111 grubuna girmektedir.

Bardak Form 1- Poblome Form 1A100 (Kat.No. 1; Lev.1; 1)

Dışa açılan kenarlı, kenar ucu yuvarlatılmış, yuvarlatılmış gövdeli, alçak halka kaideli küçük bardak formudur. Bardağın kenar dış yüzünde ve gövdenin alt bölümünde derin olmayan yiv ve bardağın gövdesinin orta bölümünde dış bükey bir profillendirme görülmektedir. Sagalassos'ta bulunan bu forma ait örnekler J. Poblome tarafından 1A100 başlığında ele alınmıştır. 1A100 grubunda değerlendirilen bardakların ağız çapları 8-18 cm, kaide çapları 2-6,5 cm, yükseklikleri 3,8-6,9 cm, cidar kalınlıkları ise 0,1-0,5 cm arasında değişmektedir (Poblome 1999: 30-31). Alanya Arkeoloji Müzesi'nde tek örnekle temsil edilen formun ne yazık ki buluntu yeri belli değildir. Alanya örneğinin ağız çapı 8,5 cm, kaide çapı 3,6 cm, yüksekliği 7,6 cm, cidar kalınlığı ise 0,5 cm'dir. Bu bardakların erken örneklerinde dar ağız çapı görülür (Uygun 2011: 95). J. Poblome bu formun MS 1. yüzyılda popüler olduğunu ve MS 3. yüzyıla kadar da üretiminin ve kullanımının devam ettiğini söylemektedir. Ayrıca formun üretimine MÖ 25 ile MS 25 arasında başladığını ve birdenbire Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri arasında popüler bir form olduğunu ifade eder. J. Poblome ayrıca formun paralel örneklerinin ise Doğu Sigillata ve İnce Cidarlı seramik grupları arasında olduğunu ve bu gruplardaki örneklerin de MÖ 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlendirildiğini belirtmektedir (Poblome 1999: 304). Doğu Sigillata A ve Doğu Sigillata B¹ grupları içerisinde aynı formun hem tabak hem de kase örnekleri² birlikte görülür (Uygun 2011: 95). Sagalassos'ta uzun süreli kullanılan bu formun DSA ve DSB tipolojileri ile benzerlik göstermesi J. Poblome'nin de vurguladığı gibi erken dönem Akdeniz seramik geleneğinin Sagalassos atölyelerine etkisi olmalıdır (Poblome 1999: 304; Uygun 2011: 95). Bu formun Sagalassos dışında iki karşılaştırma örneği Perge (Firat 1999: 28) ve Patara'da (Uygun 2011: 95) ele geçmiştir. Alanya Arkeoloji Müzesi'nde bu forma giren örnek de gerek kenar profili gerekse küçük ağız çapı nedeniyle MS 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyılın birinci yarısı içerisinde tarihlenmelidir.

¹ Buradan sonra Doğu Sigillata gruplarının "DSA", "DSB" "DSC" ve "DSD" şeklinde kısaltması kullanılacaktır.

² Poblome form 1A100'ün DSA ve DSB gruplarındaki tabak ve kase formları arasındaki benzerleri için bkz. Uygun 2011: 95 Dipnot 1169-1170.

Bardak Form 2- Poblome Form V1A111 (Kat.No. 2; Lev.1; 2)

Dışa açılan ve dikey kenarlı, kenar ucu yuvarlak bitimli, kaideye doğru daralan konik gövdeli, kare kesitli alçak halka kaideli bardak formudur. Kenar dış yüzünde ve gövde üzerinde yivler görülmektedir. Ayrıca yine gövde üzerinde baskı tekniğiyle yapılmış stilize bitkisel bezeme bandı görülür. Alanya Sagalassos Kırmızı Astarlıları arasında gövde üzerinde bezemenin olduğu tek örnektir. Alanya bardak form 2 Poblome V1A111 grubu içerisine girer. MS 1. yüzyılın birinci yarısından itibaren üretilmeye başlanan bu bardaklar, MS 1. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 3. yüzyıl arasında oldukça yaygındır. J. Poblome, uzun süreli kullanılan formun geç dönem örneklerinin daha küçük ölçüde yapıldığını belirtir (Poblome 1999: 304; Uygun 2011: 96). Sagalassos'ta Poblome form 1A111 grubunda değerlendirilen bardakların ağız çapları 8-20 cm, kaide çapları 3-3,8 cm, yükseklikleri 5-5,5 cm, cidar kalınlıkları ise 0,2-0,5 cm arasında değişmektedir (Poblome 1999: 33-34). Alanya Arkeoloji Müzesi'nde tek örnekle temsil edilen form envanter kayıtlarına göre Burdur'da bulunmuş ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne satılmıştır. Alanya'da müze kurulmasıyla birlikte de bu müzeye nakil edilmiştir. Alanya örneğinin ağız çapı 10,8 cm, kaide çapı 3,8 cm, yüksekliği 5,3 cm, cidar kalınlığı ise 0,4 cm'dir. Bu formun Sagalassos dışındaki karşılaştırma örnekleri Mainz'deki Römisch-Germanisch Müzesi (Künzl 1996: 28-29), Perge Konut Alanı (Fırat 1999: 28, Lev.36, 96-97) ve Patara'da tespit edilmiştir (Uygun 2011: 96, 266, Lev.48/707-708). Alanya Bardak Form 2 söz konusu benzer örneklerin yardımıyla MS 1. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 3. yüzyıl aralığına tarihlendirilebilir.

Tabaklar (Kat.No.3- 15)

Alanya Arkeoloji Müzesi'nde Sagalassos Kırmızı Astarlı seramikleri arasında 13 adet tabak örneği saptanmıştır. Söz konusu bu örnekler Poblome Form 1C100, 1C132 ve 1C190 grubuna girmektedir. Bu başlıkta ele alınan tabaklar genel form özellikleri açısından geniş kenarlı ve sıg profilli örneklerdir.

Tabak Form 1- Poblome Form 1C100 (Kat.No. 3-13; Lev.1-3; 3-13)

Dışa uzantılı, düz, yuvarlatılmış veya hafifçe kalınlaştırılmış kenarlı, hafif iç bükey gövdeli, sıg tabak formudur. Alanya Arkeoloji Müzesi'nde saptanan Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri arasında en yoğun formdur. Müzede bu gruba giren 11 örnek saptanmıştır. Söz konusu bu örneklerin hiçbirinin buluntu yeri belli değildir. Sagalassos'ta bulunan bu forma ait örnekler formun genel özelliklerine göre form 1C100 ve Variant

1C101 tabakları olarak iki farklı grupta ele alınmıştır. Bu tabaklardan 1C100 grubuna girenlerin ağız çapları 8-23 cm, kaide çapları 3,8-16,4 cm, yükseklikleri 1,1- 4 cm, cidar kalınlıkları ise 0,3-0,6 cm arasında değişmektedir. Variant 1C101 grubuna giren örneklerin ağız çapları 16-45 cm, kaide çapları 9,6-25,6 cm, yükseklikleri 3,2-6,1 cm, cidar kalınlıkları ise 0,4-1 cm arasında değişmektedir. Bu iki grup genel form özellikleri açısından birbirine çok yakın olmakla birlikte Variant 1C101 form 1C100'e göre daha büyük ve daha derin bir tabaktır. Her iki gruba giren örnekler Poblome form 1C100'ün MS 3. yüzyılda popüler olduğunu göstermiştir. Ayrıca Sagalassos'ta bu formun paralelleri MS 1-2. yüzyıl aralığına tarihlenen DSA ve DSC grubuna ait örneklerdir (Poblome vd.1993: 121, fig.97/1C100; Poblome 1999: 106-109, 229, 307-308, fig.47). J. Poblome, Variant 1C101'i ise MS 1. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 3. yüzyıl aralığına tarihlendirmiştir. Alanya Arkeoloji Müzesi'nde saptanan 11 örnekte Poblome form 1C100 grubuna aittir. Alanya Arkeoloji Müzesi'nde saptanan 11 örneğin ağız çapları 10,2-17,5 cm, kaide çapları 6,7-11 cm, yükseklikleri 1,8-3,5 cm, cidar kalınlıkları ise 0,3-0,6 cm arasında değişmektedir. Söz konusu örneklerde Sagalassos örnekleri gibi aynı tarih aralığından olmalıdır.

Tabak Form 2- Poblome Form 1C132 (Kat.No. 14; Lev.3; 14)

Dışa uzantılı ve hafif aşağı dönük kenarlı, hafif iç bükey gövdeli, alçak halka kaideli sıg tabak formudur. Dış yüzde ağız kenarının üzerinde derin bir yiv görülmektedir. Kenarda yatay tutamaklara sahiptir. Tabak çarkta yapılmış olup söz konusu yatay tutamaklar kalıpta şekillendirilerek sonradan tabağın kenarına tutturulmuştur. Ayrıca tutamakların üzeri bitki ve sarmal bezemelerle süslenmiştir. Sagalassos'ta bulunan bu forma ait örnekler J. Poblome tarafından form 1C130, Variant 1C131 ve Variant 1C132 başlığında üç farklı formda ele alınmıştır. Form 1C130 ve Variant 1C131'in dışa uzantılı kenar üzerleri düzken Variant 1C132'nin kenar üzerinde derin bir yiv görülmektedir. Bu tabaklardan 1C130 grubuna girenlerin ağız çapları 11-19 cm, kaide çapları 5,8-10,4 cm, yükseklikleri 1,5-2,9 cm, cidar kalınlıkları ise 0,3-0,5 cm arasında değişmektedir. Variant 1C131 grubuna giren örneklerin ağız çapları 14-23 cm, kaide çapları 7,8-10 cm, yükseklikleri 1,5-1,9 cm, cidar kalınlıkları ise 0,3-0,5 cm arasındadır. Variant 1C132 grubuna giren örneklerin ise ağız çapları 10-26 cm, kaide çapları 2-12 cm, yükseklikleri 0,9-3,3 cm, cidar kalınlıkları ise 0,19-0,5 cm arasında değişmektedir (Poblome 1999: 119-125, 231-232, 308, fig.56/8). Alanya Arkeoloji Müzesi'nde tek örnekle temsil edilen form olasılıkla Poblome form 1C132'nin imitasyonu olmalıdır (Poblome 1999: 122-125, 231, 308, fig.56/8). Alanya Arkeoloji Müzesi'nde saptanan örneğin ağız çapı 18,1

cm, kaide çapı 8,4 cm, yüksekliği 3,9 cm, cidar kalınlığı ise 0,5 cm'dir. Bu örnek müze envanter kayıtlarına göre Mersin civarında bulunmuş ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne satılmıştır. Alanya'da müze kurulmasıyla birlikte de söz konusu tabak bu müzeye nakledilmiştir. Alanya örneğinin çok yakın bir benzeri de Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde tespit edilmiştir. Bu örneğin de Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramiklerinin imitasyonu olduğu belirtilmiştir (Tekocak ve Yıldız 2011: 117, fig.5/3). Ayrıca 1C132 grubuna giren bir başka örnekte Akhisar Arkeoloji Müzesi'nde mevcuttur (Yıldız 2016: 260, 266-267, fig.5). J. Poblome tarafından tarih olarak form 1C100 ve 1C131 için MS 1. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 3. yüzyıl aralığı önerilmiş ve bu iki formun çok yaygın olmadığı belirtilmiştir. Form 1C132'nin ise MS 1. yüzyılın ikinci yarısında çok popüler olduğu MS 3. yüzyıla kadar da yaygın bir biçimde kullanıldığı belirtilmiştir (Poblome 1999: 308). Benzer bir tarih aralığı Akşehir Müzesi örneği için de verilmiştir (Tekocak ve Yıldız 2011: 117). Dolayısıyla Alanya örneği için de bu tarih aralığı uygun olmalıdır.

Tabak Form 3- Poblome Form 1C190 (Kat.No. 15; Lev.4; 15)

Dışa uzantılı kenarlı, hafif aşağı sarkıtılmış kare kesitli dudaklı, kaideye doğru daralan eğik gövdeli, alçak halka kaideli tabak formudur. Ağız kenarının dış yüzünün üzerinde derin bir yiv görülmektedir. Kenarda yatay tutamaklara sahiptir. Tabak çarkta yapılmış olup söz konusu yatay tutamaklar kalıpta şekillendirilerek sonradan tabağın kenarına tutturulmuştur. Ayrıca yatay tutamakların üzeri kabartma olarak yapılmış bitki ve sarmal motifleri ile süslenmiştir. J. Poblome bu kabartma bezemeye sahip tutamakları Roma Dönemi gümüş kapları ile karşılaştırır (Uygun 2011: 93). Sagalassos'ta bulunan bu gruba giren örnekler kenar ve gövde profil özellikleri doğrultusunda 1C190 ve Variant 1C191 başlığında iki farklı formda ele alınmıştır. Bu tabaklardan 1C190 grubuna girenlerin ağız çapları 13-36 cm, saptanan dört kaidenin çapları 12, 14,4, 16 ve 25 cm, yükseklikleri 2,2-3,9 cm, cidar kalınlıkları ise 0,3-0,8 cm arasında değişmektedir. Variant 1C191 grubuna giren örneklerin ağız çapları 15-29 cm, cidar kalınlıkları ise 0,2-0,5 cm arasındadır (Poblome 1999: 150-152, 238, 309). Alanya Arkeoloji Müzesi'nde tek örnekle temsil edilen form olasılıkla Poblome form 1C190 grubundan olmalıdır. Alanya Arkeoloji Müzesi'nde saptanan örneğin ağız çapı 19,5 cm, kaide çapı 11,2 cm, yüksekliği 3,9 cm, cidar kalınlığı ise 0,5 cm'dir. Bu örnek müze envanter kayıtlarına göre Eskişehir çevresinde bulunup müzeye bağışlanmıştır. J. Poblome, her iki grubu, 1930 yılında A.Maiuri tarafından Pompeii'de bir zengine ait villada gerçekleştirilen kazılarda bulunan ve MS 1. yüzyıla

tarihlenen gümüş tabakların yer aldığı Pompeii Hazinesi örnekleriyle karşılaştırmış ve aralarında form benzerliği olduğunu belirtmiştir (Poblome 1999: 301; Uygun 2011: 93). Form özellikleri açısından her iki grup arasında çok büyük fark yoktur. Sadece gövdenin kapanma açısı ve cidar kalınlıkları farklıdır. Bu yakın özelliklere rağmen J. Poblome 1C190 formunu MS 1. yüzyılın ikinci yarısı, 1C191 grubunu ise MS 2. yüzyılın birinci yarısında başlatmış ve MS 3. yüzyıla kadar üretimlerinin ve kullanımlarının devam ettiğini belirtmiştir (Poblome 1999: 309; Uygun 2011: 93). J. Poblome bu tarihlemeyle birlikte bu formun yaygın olmadığını ve DSB grubunun MS 80-120 arasına tarihlenen formları ile karşılaştırılabileceğini de ifade eder. Ayrıca Mainz'deki Römisch- Germanisch Müzesi'nde sergilenen Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri içerisinde de aynı formun derin ve sığ gövde profilli örnekleri bir aradadır (Künzl 1996: 27-28; Uygun 2011: 94). Patara'da bu gruba giren örnekler kenar ve gövde profil özellikleri doğrultusunda Poblome 1C190 ve 1C191 grupları içerisinde değerlendirilmiş ve özellikle tutamaklar üzerindeki nitelikli bezekleriyle MS 1. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 2. yüzyılın birinci yarısı arasına tarihlendirilmiştir (Uygun 2011: 93-94). Alanya tabağı da gerek kaliteli astarı gerekse tutamakları üzerindeki nitelikli bitkisel bezemeleri nedeniyle MS 1. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 2. yüzyıl aralığına ait olmalıdır.

Kaseler (Kat.No.16- 25)

Alanya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Sagalassos Kırmızı Astarlı seramikleri arasında 10 adet kase örneği saptanmıştır. Söz konusu bu örnekler Poblome Form 1B130, 1B163, 1B232, 1B241 ve 1F150 grubuna girmektedir.

Kase Form 1- Poblome Form 1B130 (Kat.No. 16-17; Lev.4; 16-17)

Dışbükey profilli, düz, yuvarlatılmış ya da kalınlaştırılmış kenarlı, hafif belirginleştirilmiş dipli küçük kase formudur. Alanya Arkeoloji Müzesi'nde Poblome Form 1B130 grubuna giren iki örnek saptanmıştır. Bu örneklerden Kat.No.16 envanter kayıtlarına göre Mersin civarında bulunmuş ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne satılmıştır. Alanya'da Müze kurulmasıyla birlikte de bu müzeye nakil edilmiştir. Kat.No.17'nin ise maalesef buluntu yeri belli değildir. Kat.No.16 ve 17 form özellikleri açısından birbirine çok yakın iken astar kalitesi bakımından oldukça farklıdır. Kat.No.17 olasılıkla Sagalassos imitasyonu olmalıdır. Poblome form 1B130 grubunda değerlendirilen Sagalassos kaselerinin ağız çapları 10-22 cm, kaide çapları 2,4-11 cm, yükseklikleri 3,1-6,1 cm, cidar kalınlıkları ise 0,3-0,7 cm arasında değişmektedir (Poblome 1999: 57-58). Alanya

örneklerinin ağız çapları 12,8-14,8 cm, kaide çapları 4,1- 4,8 cm, yükseklikleri 3,8-4,9 cm, cidar kalınlıkları ise 0,4-0,6 cm'dir. Form 1B130, J. Poblome tarafından Afrika Kırmızı Astarlı Seramikleri ve Geç Roma C (Phokaia) seramikleriyle karşılaştırılarak MS 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Poblome 1999: 305). Karşılaştırma örnekleri açısından oldukça sınırlı olan formun yakın benzerleri Sagalassos dışında Tripolis'te bulunmuştur (Ok 2018: 37, No.7). Tripolis kaselerinin bazıları MS 4. yüzyıla tarihlendirilen pişmiş toprak kandil ve MS 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen I. Constantinus (MS 307-337) ve Constans (MS 337-350) sikkeleriyle birlikte bulunmuşlardır (Ok 2018: 37). Alanya kaseleri de Sagalassos ve Tripolis kaselerinin yardımıyla MS 4. yüzyıla tarihlendirilmelidir.

Kase Form 2- Poblome Form V1B163 (Kat.No. 18; Lev.4; 18)

Dışa uzantılı ve kalınlaştırılmış kenarlı, kenar ucu yuvarlatılmış, yarım küre gövdeli, alçak halka kaideli küçük kase formudur. Kasenin tipik özelliği kenar üzerinde iki derin yiv olmasıdır. Alanya Arkeoloji Müzesi'nde Poblome form V1B163 grubuna giren tek örnek tespit edilmiştir. Söz konusu örneğin ne yazık ki buluntu yeri belli değildir. Poblome form V1B163 grubunda değerlendirilen Sagalassos kaselerinin ağız çapları 5-22 cm, kaide çapları 5,2-11 cm, yükseklikleri 3-5,3 cm, cidar kalınlıkları ise 0,2-0,5 cm arasında değişmektedir (Poblome 1999: 69-71). Alanya örneğinin ağız çapı 12,1 cm, kaide çapı 3,9 cm, yüksekliği 5,5 cm, cidar kalınlığı ise 0,4 cm'dir. Bu form Poblome form 1B250-251 ve 1C133 ile bağlantılı görülmüştür (Poblome 1999: 69). Ayrıca J. Poblome, formun MS 1. yüzyılın ikinci yarısında popüler olduğunu ve MS 3. yüzyıla kadar da üretiminin ve kullanımının devam ettiğini belirtmiştir (Poblome 1999: 306). Karşılaştırma örnekleri çok sınırlı olan form Sagalassos dışında sadece Perge Konut Alanı'nda tespit edilmiştir (Firat 1999: 28, Lev.36/103). Alanya örneği benzerleri yardımıyla MS 1. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 3. yüzyıl aralığına tarihlendirilmelidir.

Kase Form 3- Poblome Form V1B241 (Kat.No. 19; Lev.5; 19)

Dışa uzantılı ve hafif aşağı sarkıtılmış kenarlı, konik gövdeli, alçak halka kaideli kase formudur. Dışa uzantılı kenar üzerinde derin yiv görülmektedir. Alanya Arkeoloji Müzesi'nde Poblome V1B241 grubu içerisine giren tek örnek saptanmıştır. Bu gruba giren örneğin buluntu yeri belli değildir. Poblome form V1B241 grubunda değerlendirilen Sagalassos kaselerinin ağız çapları 11-26 cm, kaide çapları 5-6 cm, yükseklikleri 4,7-5,4 cm, cidar kalınlıkları ise 0,3-0,5 cm arasında değişmektedir

(Poblome 1999: 99-100). Alanya örneğinin ağız çapı 11,6 cm, kaide çapı 7 cm, yüksekliği 5,3 cm, cidar kalınlığı ise 0,4 cm'dir. J. Poblome, MS 1. yüzyılda üretimine ve kullanımına başlanan kaselerin MS 4. yüzyılın birinci yarısında popüler olduğunu belirtir. Ayrıca bu grubu aşağı sarkık kenar ve konik gövde yapıları nedeniyle Erken İmparatorluk Dönemi İtalyan Sigillatoları ve DSB grubundaki benzer formlarla karşılaştırır (Poblome 1999: 307; Uygun 2011: 96-97). Formun Sagalassos dışındaki karşılaştırma örnekleri Perge Konut Alanı'nda (Firat 1999: 28, Lev.37/109), Patara'da (Uygun 2011: 96-97, Lev.48/712) ve Tripolis'te (Ok 2018: 38, fig.8/14) tespit edilmiştir. Patara örneği kenar profili bakımından Poblome V1B241 grubuna dahil edilirken gövde yapısındaki farklılık nedeniyle aynı formun varyasyonu olarak yorumlanmıştır. Ayrıca bu örnek küçük ağız çapı ve cidarıyla erken üretim olarak yorumlanmış ve MS 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir. Tripolis'te ise bu gruba giren tek örnek saptanmış ve söz konusu örnek için buluntu yeri olan Kemerli Yapı'daki sikke yoğunluğu dikkate alınarak MS 4. yüzyıl tarihi önerilmiştir (Ok 2018: 38). Formun farklı merkezlerde tarihlendiği MS 1-4. yüzyıl aralığı Alanya Arkeoloji Müzesi'nde saptanan kase için de uygun olmalıdır.

Kase Form 4- Poblome Form 1B232 (Kat.No. 20-22; Lev.5; 20-22)

Dışa uzantılı kenarlı, dışbükey profilli gövdeli, alçak halka kaideli kase formudur. Kenar üzerinde derin iki adet yiv olması formun karakteristik özelliğidir. Alanya Arkeoloji Müzesi'nde tespit edilen üç örneğin de buluntu yeri belli değildir. Poblome form V1B232 grubunda değerlendirilen Sagalassos kaselerinin ağız çapları 8-50 cm, kaide çapları 9-38 cm, yükseklikleri 3,7-6,3 cm, cidar kalınlıkları ise 0,5-1,3 cm arasında değişmektedir (Poblome 1999: 95-96). Alanya örneklerinin ağız çapları 14,5 cm-19,4 cm, kaide çapları 6,2-9,5 cm, yükseklikleri 5,1-6 cm, cidar kalınlıkları ise 0,5- 0,7 cm arasında değişir. Söz konusu form J. Poblome tarafından MS 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir (Poblome 1999: 307). Alanya örneklerinden Kat.No.21 ve 22 Poblome form V1B232'nin imitasyonu olmalıdır. Form V1B232'nin Sagalassos dışında karşılaştırma örnekleri oldukça sınırlıdır. Formun benzeri Tripolis'te bulunmuştur (Ok 2018: 37, fig.8/13). Tripolis'te tespit edilen iki örnek, Geç Antik Çağ'a tarihlenen unguentarium parçalarıyla beraber bulunmuştur. Tripolis örneklerinin bulunduğu tabakada tarih verebilecek sikke buluntusu ile karşılaşılmamış olup, formun tarihi için J. Poblome'nin önerdiği tarih verilmiştir (Ok 2018: 37-38). Alanya Arkeoloji Müzesi'nde saptanan kase örnekleri içinde J. Poblome'nin önerdiği tarih uygun olmalıdır.

Kase Form 5- Poblome Form 1F150 (Kat.No. 23-25; Lev.5-6; 23-25)

Kenarı dışta kalınlaştırılmış, dışbükey gövdeli, alçak halka kaideli küçük kase formudur. Dışbükey ve üçgen kesitli kenar yapısı formun karakteristik özelliğidir. Bazen kenarın hemen altında derin bir yiv görülür. Kenar, bazen biraz içe dönükken bazen daha açıktır. Alanya Arkeoloji Müzesi'nde tespit edilen iki örneğin buluntu yeri belli değilken (Kat.No.24-25) bir örnek envanter kayıtlarına göre Mersin civarında (Kat.No.23) bulunmuştur. Bu örnekler Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden Alanya Arkeoloji Müzesi'ne nakil edilmiştir. Poblome form 1F150 grubunda değerlendirilen Sagalassos kaselerinin ağız çapları 8-36 cm, kaide çapları 8-13 cm, yükseklikleri 9,3-15,6 cm, cidar kalınlıkları ise 0,3-1,1 cm arasında değişmektedir (Poblome 1999: 170-171). Alanya örneklerinin ağız çapları 13 -15,3 cm, kaide çapları 5,9-8,6 cm, yükseklikleri 7,7-9,1 cm, cidar kalınlıkları ise 0,5- 0,7 cm arasında değişir. Poblome form 1F150 ne yazık ki karşılaştırma örnekleri açısından oldukça sınırlı olup benzerleri sadece Sagalassos'ta saptanmıştır (Poblome 1999: 170-171, 243, 310, fig.79). J. Poblome formun MÖ 25 ve MS 25 arasında üretilmeye başladığını ve Sagalassos kırmızı astarlı seramikleri içinde özellikle MS 3. yüzyılda oldukça popüler bir form olduğunu, formun üretiminin ve kullanımının MS 4. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiğini belirtir. Ayrıca J. Poblome formun MS 1. yüzyılda üretilen DSB, DSD ve İtalyan Sigillatları ile karşılaştırılabileceğini de söyler (Poblome 1999: 310). J. Poblome'nin önerdiği tarih aralığı Alanya örnekleri için de uygun olmalıdır.

SONUÇ

Alanya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Roma Dönemi ince seramikleri arasında Sagalassos Kırmızı Astarlıları grubuna giren 25 adet seramik tespit edilmiştir. Çalışmamıza konu oluşturan Sagalassos Kırmızı Astarlı seramikleri, Alanya Arkeoloji Müzesi'ne farklı tarihlerde ve farklı şekillerde kazandırılmıştır. Müze envanter kayıtlarına göre bu gruptaki seramiklerin büyük çoğunluğunun buluntu yerleri ne yazık ki belli değildir. Müzedeki Sagalassos Kırmızı Astarlıları arasında buluntu yeri belli olan 5 adet seramik tespit edilmiştir. Bu örneklerden 3'ü Mersin civarında bulunmuş (Kat.No.14, 16, 23) kalan ikisinden biri Burdur'da bulunmuş (Kat. No.2) diğeri ise Eskişehir çevresinde bulunmuş (Kat. No.15) ve müzeye bağışlanmıştır. Müzede bu gruba giren örneklerin bir kısmı İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden (Kat.No.8-10, 12-13) bir kısmı ise Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden (Kat.No.2, 14, 16, 20-25) nakil edilmiştir. Alanya Arkeoloji Müzesi Sagalassos Kırmızı Astarlıları bardak, tabak ve kaselerden oluşmaktadır (Bkz. Çizelge 1-2). J. Poblome'nin

tipolojisine göre Alanya Arkeoloji Müzesinde 10 farklı form saptanmıştır. Bu formlar 1A100, V1A111, 1B130, 1B163, 1B232, 1B241,1C100, 1C132, 1C190 ve 1F150'dir. Müzede bu gruba giren örneklerin arasında orijinal Sagalassos Kırmızı Astarlı örneklerinin yanı sıra imitasyon örnekleri de görülmektedir (Kat.No.14, 17, 21-22). Alanya Arkeoloji Müzesi'nde bu gruba giren örnekler form gelişimlerine bakılarak ve diğer buluntu merkezlerinden ele geçen benzer örnekler yardımıyla yapılan karşılaştırmalar sonucunda tarihlendirilmiştir. Söz konusu örnekler MS 1. yüzyıl ile MS 5. yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir. Alanya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ve bu çalışma kapsamında değerlendirilen Sagalassos Kırmızı Astarlıları form çeşitliliği ve tarihsel zenginlik bakımından oldukça önemli bir gruptur. Söz konusu bu örnekler Alanya Arkeoloji Müzesi'nin eser çeşitliliğini ve eserlerin niteliklerini yansıtmaları bakımından da önemlidir.

KATALOG

(Katalogda kullanılan kısaltmalar; Y: Yükseklik, A.Ç.: Ağız Çapı, K.Ç.: Kaide Çapı; Çizimlerde Kat.No. 1- 2, 14-15, 20-25 %30 oranında; Kat.No.3-13, 16-19 ise %40 oranında küçültülmüştür.)

Katalog No: 1 (Levha 1/1) **Müze Envanter No:** 1.40.75
Form: Bardak (Type 1A100) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/satin alma/6.2.1975 Ölçüler: Y:7,6 cm; **A.Ç:** 8,5 cm; **K.Ç:** 3,6 cm. **Hamur:** 2,5YR 6/6 (light red) **Astar:**2,5YR 5/8 (red) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 30-31, 208, 304, fig.5/9. **Tarih:** MS 1. yüzyıl- MS 2. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog No: 2 (Levha 1/2) **Müze Envanter No:** 602 **Form:** Bardak (Type V1A111) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** Burdur/Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden nakil/25.11.1967 Ölçüler: Y: 5,3 cm; **A.Ç:** 10,8 cm; **K.Ç:** 3,8 cm. **Hamur:** 2,5YR 6/6 (light red) **Astar:** 2,5YR 6/8 (red) **Karşılaştırma:** Poblome vd.1993: 116, fig.93/1A111; Poblome 1999: 33-34, 209, 304, fig.7/5-6; Uygun 2011: 96, 266, Lev.48/707-708. **Tarih:** MS 1. yüzyılın ikinci yarısı- MS 3. yüzyıl.

Katalog No: 3 (Levha 1/3) **Müze Envanter No:** 12.8.94 **Form:** Tabak (Type 1C100) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/ müsadere/ 2.11.1994 Ölçüler: Y: 2,2 cm; **A.Ç:** 14,3 cm; **K.Ç:** 8,1 cm. **Hamur:** 10R 5/8 (red) **Astar:** 10R 5/6 (red) **Karşılaştırma:** Poblome vd.1993: 121, fig.97/1C100; Poblome 1999: 106-107, 229, 307-308, fig.47/6. **Tarih:** MS 3. yüzyıl.

Katalog No: 4 (Levha 1/4) **Müze Envanter No:** 1.38.75 **Form:** Tabak (Type 1C100) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/ satin alma/ 6.2.1975 Ölçüler: Y: 2,1 cm; **A.Ç:** 10,9 cm; **K.Ç:**6,7 cm; **Hamur:** 2,5YR 6/6 (light red) **Astar:** 2,5YR 4/6 (red) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 106-107, 229, 307-308, fig.47/6. **Tarih:** MS 3. yüzyıl.

Katalog No: 5 (Levha 1/5) **Müze Envanter No:** 13.8.94 **Form:** Tabak (Type 1C100) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/ müsadere/ 2.11.1994 Ölçüler: Y:2,6 cm; **A.Ç:** 13,9 cm; **K.Ç:**8 cm. **Hamur:** 2,5YR 6/6 (light red) **Astar:** 2,5YR 4/4 (reddish brown) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 106-107, 229, 307-308, fig.47/7. **Tarih:** MS 3. yüzyıl.

Katalog No: 6 (Levha 2/6) **Müze Envanter No:** 16.8.94 **Form:** Tabak (Type 1C100) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/ müsadere/ 2.11.1994 Ölçüler: Y: 2,1 cm; **A.Ç:** 11,6 cm; **K.Ç:**7,2 cm. **Hamur:** 2,5YR 5/8(red) **Astar:** 2,5YR 4/8 (red) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 106-107, 229, 307-308, fig.47/8. **Tarih:** MS 3. yüzyıl.

Katalog No: 7 (Levha 2/7) **Müze Envanter No:** 1097 **Form:** Tabak (Type 1C100) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/ müsadere/ 17.02.1968 Ölçüler: Y: 2,4 cm; **A.Ç:** 11,8 cm; **K.Ç:** 7,5 cm. **Hamur:** 2,5YR 6/6 (light red) **Astar:** 2,5YR 5/8 (red) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 106-107, 229, 307-308, fig.47/8. **Tarih:** MS 3. yüzyıl.

Katalog No: 8 (Levha 2/8) **Müze Envanter No:** 189 **Form:** Tabak (Type 1C100) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden nakil/30.10.1967 Ölçüler: Y: 2,9 cm; **A.Ç:** 15 cm; **K.Ç:** 10 cm. **Hamur:** 7,5YR 7/6 (reddish yellow) **Astar:** 2,5YR 5/6 (red) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 106-107, 229, 307-308, fig.47/9. **Tarih:** MS 3. yüzyıl.

Katalog No: 9 (Levha 2/9) **Müze Envanter No:** 2534 **Form:** Tabak (Type 1C100) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden nakil/5.2.1974 Ölçüler: Y: 3,5 cm; **A.Ç:** 16,3 cm; **K.Ç:**10,6 cm. **Hamur:** 5YR 5/6 (yellowish red) **Astar:** 2,5YR 5/6 (red) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 106-107, 229, 307-308, fig.47/9. **Tarih:** MS 3. yüzyıl.

Katalog No: 10 (Levha 2/10) **Müze Envanter No:** 2535 **Form:** Tabak (Type 1C100) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden nakil/5.2.1974 Ölçüler: Y: 2,8 cm; **A.Ç:** 17,5 cm; **K.Ç:** 11 cm; **Hamur:** 2,5YR 6/6 (light red) **Astar:** 2,5YR 5/6 (red) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 106-107, 229, 307-308, fig.47/9. **Tarih:** MS 3. yüzyıl.

Katalog No: 11 (Levha 3/11) **Müze Envanter No:** 227 **Form:** Tabak (Type 1C100) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/satin alma/31.10.1967 Ölçüler: Y: 1,8 cm; **A.Ç:** 11,1 cm; **K.Ç:** 7,6 cm. **Hamur:** 2,5YR 7/6 (light red) **Astar:** 2,5YR 6/8(light red) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 106-107, 229, 307-308, fig.47/10. **Tarih:** MS 3. yüzyıl.

Katalog No: 12 (Levha 3/12) **Müze Envanter No:** 2532 **Form:** Tabak (Type 1C100) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden nakil/5.2.1974 Ölçüler: Y: 2 cm; **A.Ç:** 10,2 cm; **K.Ç:** 6,9 cm. **Hamur:** 2,5 YR 6/6 (light red) **Astar:** 2,5YR 4/3 (reddish brown) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 106-107, 229, 307-308, fig.47/10. **Tarih:** MS 3. yüzyıl.

Katalog No: 13 (Levha 3/13) **Müze Envanter No:** 2533 **Form:** Tabak (Type 1C100) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden nakil/5.2.1974 Ölçüler: Y:1,9 cm; **A.Ç:** 11 cm; **K.Ç:** 7,6 cm. **Hamur:** 2,5YR 6/6 (light red) **Astar:**2,5YR 4/6 (red) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 106-107, 229, 307-308, fig.47/10. **Tarih:** MS 3. yüzyıl.

Katalog No: 14 (Levha 3/14) **Müze Envanter No:** 638 **Form:** Tabak (Type 1C132) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** Mersin civarı/Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden nakil/25.11.1967 **Ölçüler:** Y:3,9 cm; **A.Ç:** 18,1 cm; **K.Ç:** 8,4 cm. **Hamur:** 10R 7/8 (light red) **Astar:** 10R 6/8 (light red) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 122-125, 231, 308, fig.56/8; Tekocak ve Yıldız 2011: 117, fig.5/3. **Tarih:** MS 1. yüzyılın ikinci yarısı- MS 3. yüzyıl.

Katalog No: 15 (Levha 4/15) **Müze Envanter No:** 2002-3A **Form:** Tabak (Type 1C190) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** Eskişehir çevresi/bağış/04.02.2002 **Ölçüler:** Y: 3,9 cm; **A.Ç:** 19,5 cm; **K.Ç:** 11,2 cm. **Hamur:** 2,5YR 6/8 (light red) **Astar:** 2,5YR 4/8 (red) **Karşılaştırma:** Poblome vd.1993: 123, fig.97/1C190; Poblome 1999: 150-151, 238, 309, fig.69/3; Uygun 2011: Lev.46/688-689, 93-94, 263-264. **Tarih:** MS 1. yüzyılın ikinci yarısı- MS 2. yüzyıl.

Katalog No: 16 (Levha 4/16) **Müze Envanter No:** 634 **Form:** Kase (Type 1B130) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** Mersin civarı/Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden nakil/25.11.1967 **Ölçüler:** Y: 3,8cm; **A.Ç:** 12,8 cm; **K.Ç:** 4,1 cm. **Hamur:** 2,5YR 6/6 (light red) **Astar:** 2,5YR 5/8 (red) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 57-58, 216, 305, fig.22/1; Ok 2018: 37, No.7. **Tarih:** MS 4. yüzyıl.

Katalog No: 17 (Levha 4/17) **Müze Envanter No:** 16.5.75 **Form:** Kase (Type 1B130) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/- **Ölçüler:** Y: 4,9 cm; **A.Ç:** 14,8 cm; **K.Ç:** 4,8 cm. **Hamur:** 2,5YR 5/6 (red) **Astar:** 2,5YR 4/4 (reddish brown) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 57-58, 216, 305, fig.22/6; Ok 2018: 37, No.7. **Tarih:** MS 4. yüzyıl.

Katalog No: 18 (Levha 4/18) **Müze Envanter No:** 1846 **Form:** Kase (Type V1B163) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/satın alma/7.1.1970 **Ölçüler:** Y: 5,5 cm; **A.Ç:** 12,1 cm; **K.Ç:** 3,9 cm; **Hamur:** 2,5YR 6/8 (light red) **Astar:** 2,5YR 5/8 (red) **Karşılaştırma:** Fırat 1999: 28, Lev.36/103; Poblome 1999: 69-71, 218, 306, fig.28/5. **Tarih:** MS 1. yüzyılın ikinci yarısı- MS 3. yüzyıl.

Katalog No: 19 (Levha 5/19) **Müze Envanter No:** 2398 **Form:** Kase (Type 1B241) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/satın alma/21.2.1973 **Ölçüler:** Y: 5,3 cm; **A.Ç:** 11,6 cm; **K.Ç:** 7 cm. **Hamur:** 2,5YR 5/6 (red) **Astar:** 2,5YR 3/3 (dark reddish brown) 5/6 (red) **Karşılaştırma:** Poblome 1999: 99-100, 226, 307, fig.43/1,5. **Tarih:** MS 1-4. yüzyıl.

Katalog No: 20 (Levha 5/20) **Müze Envanter No:** 420 **Form:** Kase (Type 1B232) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden nakil/25.11.1967 **Ölçüler:** Y: 6 cm; **A.Ç:** 19,4 cm; **K.Ç:** 6,2 cm. **Hamur:** 2,5YR 5/6 (red) **Astar:** 2,5YR 4/6 (red) **Karşılaştırma:** Poblome vd.1993: 115, fig.95/1B232; Poblome 1999: 95-96, 225, 307, fig.40/4. **Tarih:** MS 5. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog No: 21 (Levha 5/21) **Müze Envanter No:** 416 **Form:** Kase (Type 1B232) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden nakil/25.11.1967 **Ölçüler:** Y: 4,6 cm; **A.Ç:** 14,5 cm; **K.Ç:** 7,5 cm. **Hamur:** 2,5YR 7/8 (light red) **Astar:** 2,5YR 6/6 (light red) **Karşılaştırma:** Poblome vd.1993: 115, fig.95/1B232; Poblome 1999: 95-96, 225, 307, fig.40/4. **Tarih:** MS 5. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog No: 22 (Levha 5/22) **Müze Envanter No:** 419 **Form:** Kase (Type 1B232) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden nakil/25.11.1967 **Ölçüler:** Y: 5,1 cm; **A.Ç:** 17,9 cm; **K.Ç:** 9,5 cm. **Hamur:** 2,5YR 6/6 (light red) **Astar:** 2,5YR 5/8(red) **Karşılaştırma:** Poblome vd.1993: 115, fig.95/1B232; Poblome 1999: 95-96, 225, 307, fig.40/4. **Tarih:** MS 5. yüzyılın ilk yarısı.

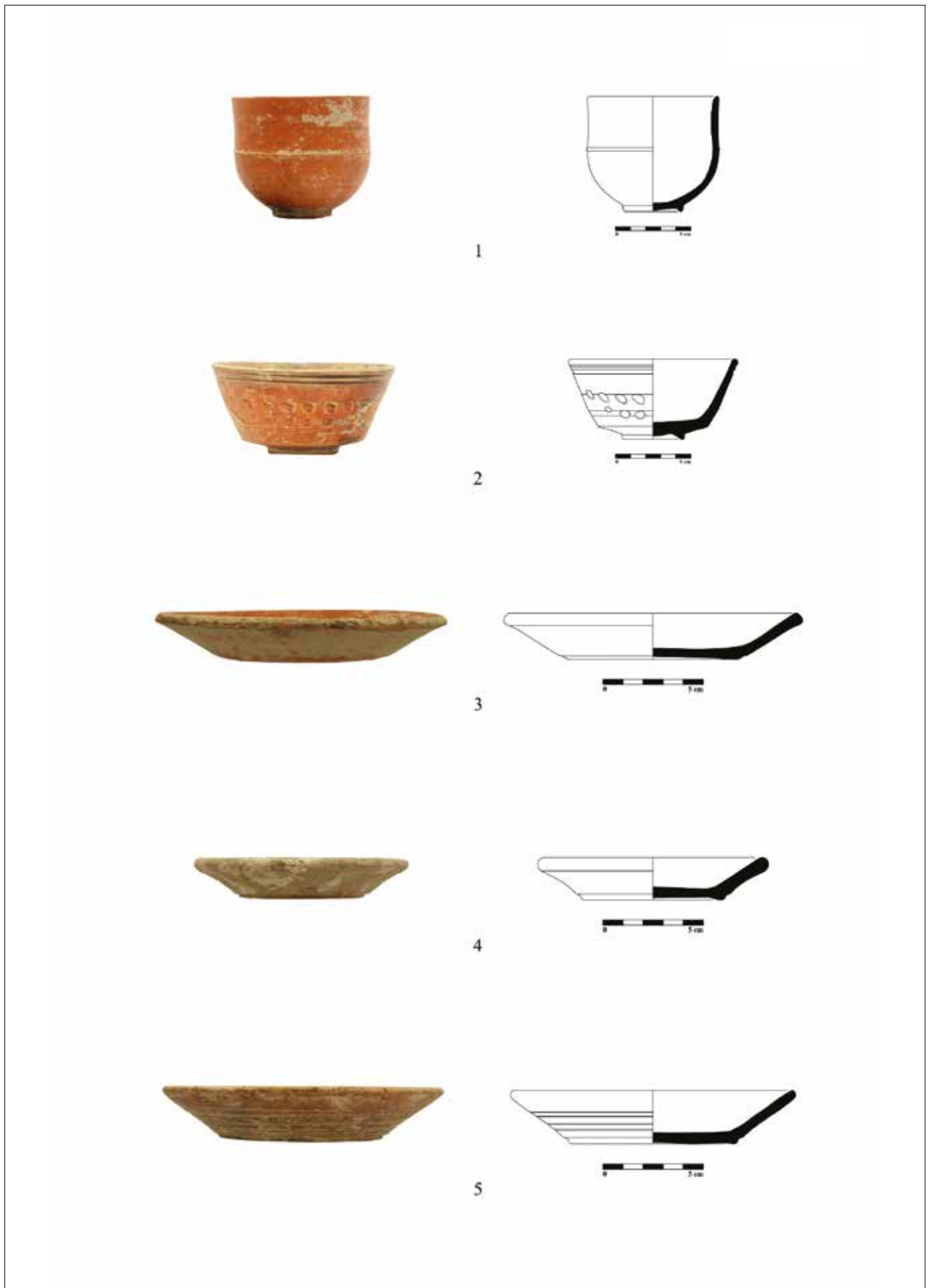
Katalog No: 23 (Levha 5/23) **Müze Envanter No:** 608 **Form:** Kase (Type 1F150) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** Mersin civarı/Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden nakil/25.11.1967 **Ölçüler:** Y: 8 cm; **A.Ç:** 15,3 cm; **K.Ç:** 8,6 cm. **Hamur:** 7,5YR 6/4 (light brown) **Astar:** 2,5YR 5/8 (red) **Karşılaştırma:** Poblome vd.1993: 126, fig.99/1F150; Poblome 1999: 170-171, 243, 310, fig.79/1. **Tarih:** MS 1. yüzyıl- MS 4. yüzyıl.

Katalog No: 24 (Levha 6/24) **Müze Envanter No:** 595 **Form:** Kase (Type 1F150) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden nakil/25.11.1967 **Ölçüler:** Y: 7,7 cm; **A.Ç:** 13 cm; **K.Ç:** 7,5 cm. **Hamur:** 2,5YR 5/6 (red) **Astar:** 2,5YR 4/8 (red) **Karşılaştırma:** Poblome vd.1993: 126, fig.99/1F150; Poblome 1999: 170-171, 243, 310, fig.79/2. **Tarih:** MS 1. yüzyıl- MS 4. yüzyıl.

Katalog No: 25 (Levha 6/25) **Müze Envanter No:** 446 **Form:** Kase (Type 1F150) **Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi:** -/Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden nakil/25.11.1967 **Ölçüler:** Y: 9,1 cm; **A.Ç:** 13 cm; **K.Ç:** 5,9 cm. **Hamur:** 2,5YR 5/6 (red) **Astar:** 2,5YR 4/8 (red) **Karşılaştırma:** Poblome vd.1993: 126, fig.99/1F150; Poblome 1999: 170-171, 243, 310, fig.79/5. **Tarih:** MS 1. yüzyıl- MS 4. yüzyıl.

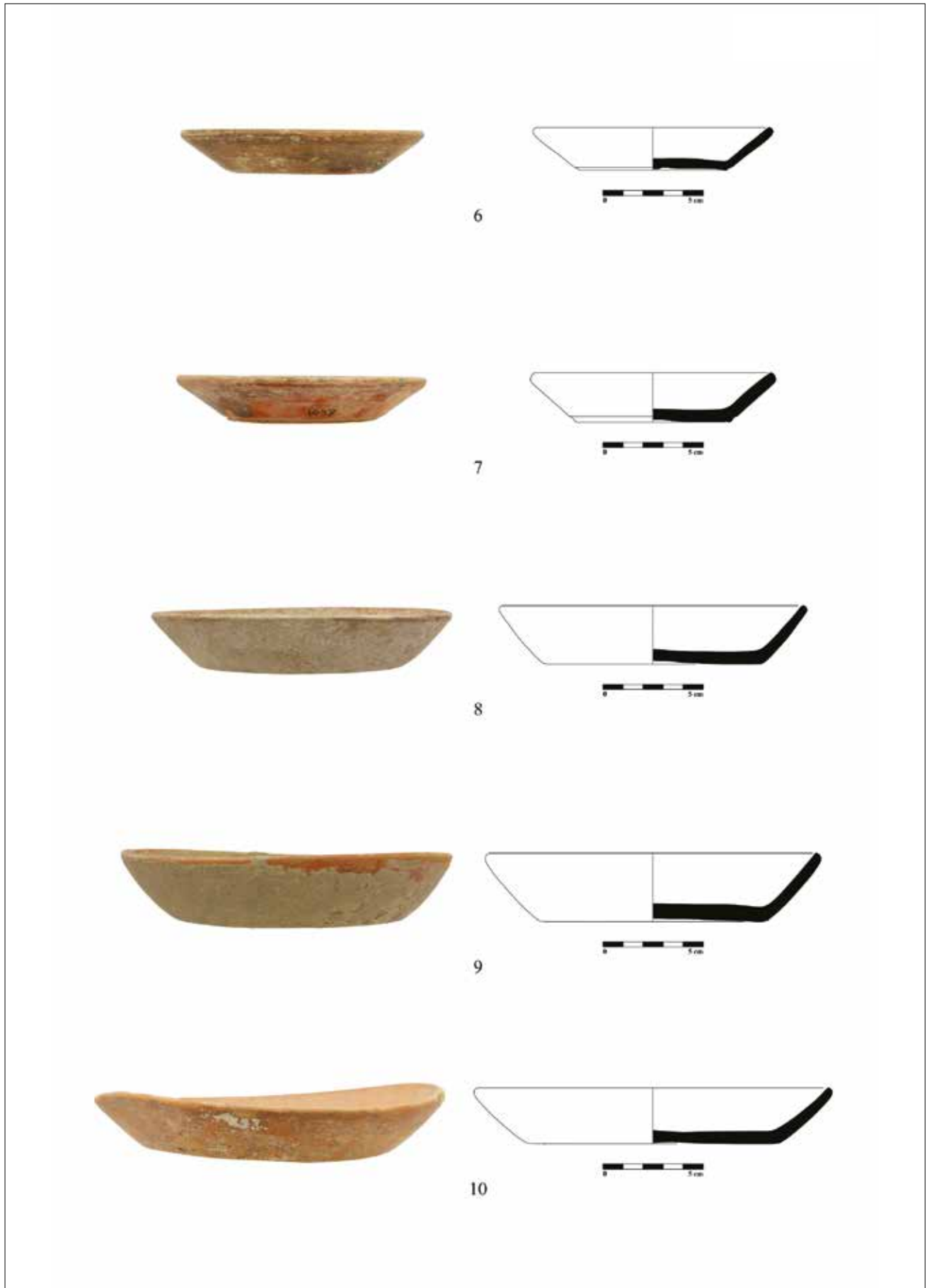
KAYNAKÇA

- FIRAT, N., 1999,
Perge Konut Alanı Keramiği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Dezi, İstanbul.
- KÜNZL, S., 1996.
“*Sagalassos Red Slip Ware im Römisch- Germanischen Zentralmuseum Mainz*”, **Hellenistische und kaiserzeitliche Keramik des östlichen Mittelmeergebietes**, (Ed. M. Herfort-Koch), p. 27-30, Kolloquium Frankfurt 24-25 April 1995.
- MUNSELL, 2013,
Munsell Soil Color Charts, U.S. Gov. Print, Washington D.C.
- OK, M., 2018,
“*Tripolis'te Bulunan Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri Sagalassos Red Slip Ware from Tripolis*”, **Arkhaia Anatolika, Anadolu Araştırmaları Dergisi/ The Journal of Anatolian Archaeological Studies**, Vol.1, p. 30-51.
- POBLOME, J., DEGEEST, R., WAELKENS, M, SCHELTENS, E., 1993,
“*The Fine Wares*”, **Sagalassos I**, p. 113-130, Leuven, University Press.
- POBLOME, J., 1996,
“*Production and Distribution of Sagalassos Red Slip Ware. A Dialogue with the Roman Economy*”, **Hellenistische und kaiserzeitliche Keramik des östlichen Mittelmeergebietes**, (Ed. M. Herfort-Koch) Kolloquium Frankfurt 24-25 April 1995, p. 75-103.
- POBLOME J., 1999,
“*Sagalassos Red Slip Ware: Typology and Chronology*”, **Studies in Eastern Mediterranean Archaeology II** (Ed. M. Waelkens), Turnhout.
- TEKOCAK, M., YILDIZ, V., 2011,
“*A Group of Red Slip Ware from Akşehir Museum*”, **Proceedings of the XIII Symposium on Mediterranean Archaeology**, (Ed. Hakan Oniz-Erdogan Aslan), p. 115- 122, Selcuk University of Konya, Turkey 23-24 April 2009, BAR International Series 2011. Oxford, Archaeopress.
- TEKOCAK, M., 2019.
“*Stratonikeia Kazılarında Bulunan Kırmızı Astarlı Seramikler*”, **Stratonikeia Çalışmaları 4, Mimari**, **Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları** (Ed. Bilal Söğüt), s. 85-123, Ege Yayınları.
- UYGUN, Ç., 2011,
“*Tepecik Kırmızı Astarlı Seramikleri (İ.Ö.2. YY – İ.S. 4. YY)*”, **Patara IV**. İstanbul: Ege Yayınları.
- YILDIZ, V., 2016,
“*Akhisar Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Roma Seramiği*”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 14-3, s. 255-276.
- YILDIZ, V., 2019,
“*Alanya Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Doğu Sigillatları A, B ve C Grubu Seramikleri*” **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 23, s. 108-127.

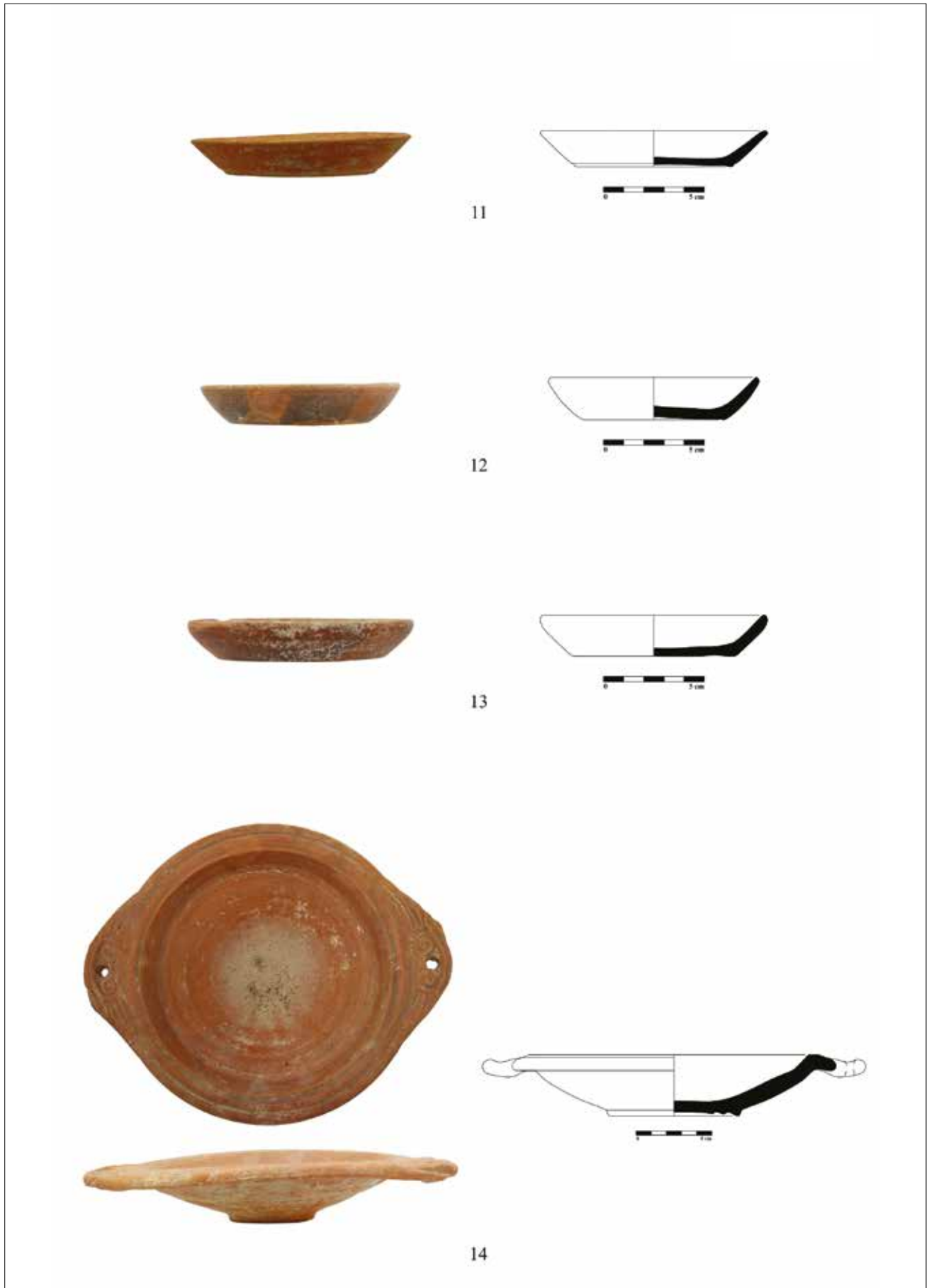

Levha 1 - 1-2 Bardak; 3-5 Tabak / Plate 1, 1-2 Cups; 3-5 Dishes.

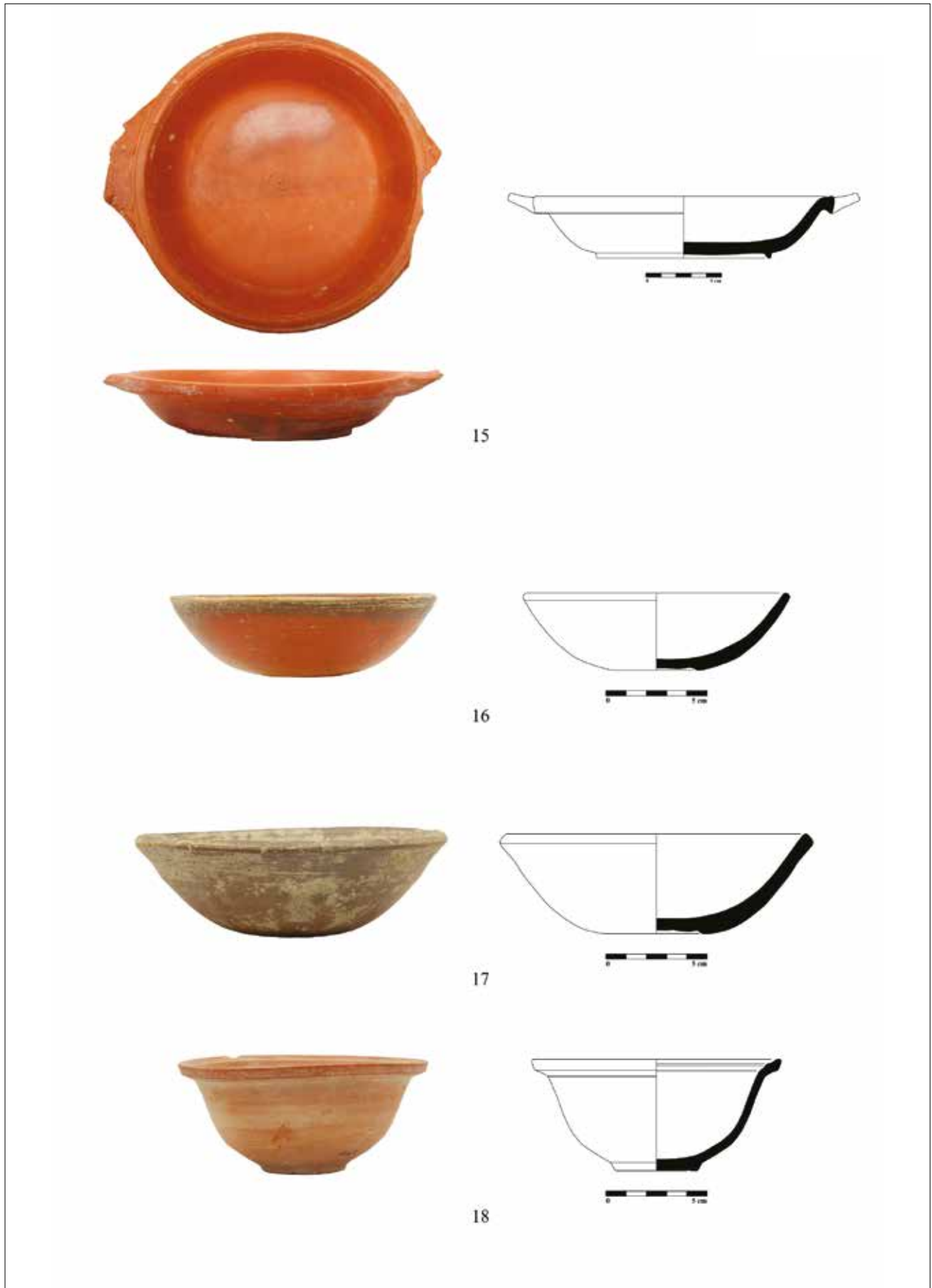
ALANYA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEN BİR GRUP SAGALASSOS KIRMIZI ASTARLI SERAMİĞİ

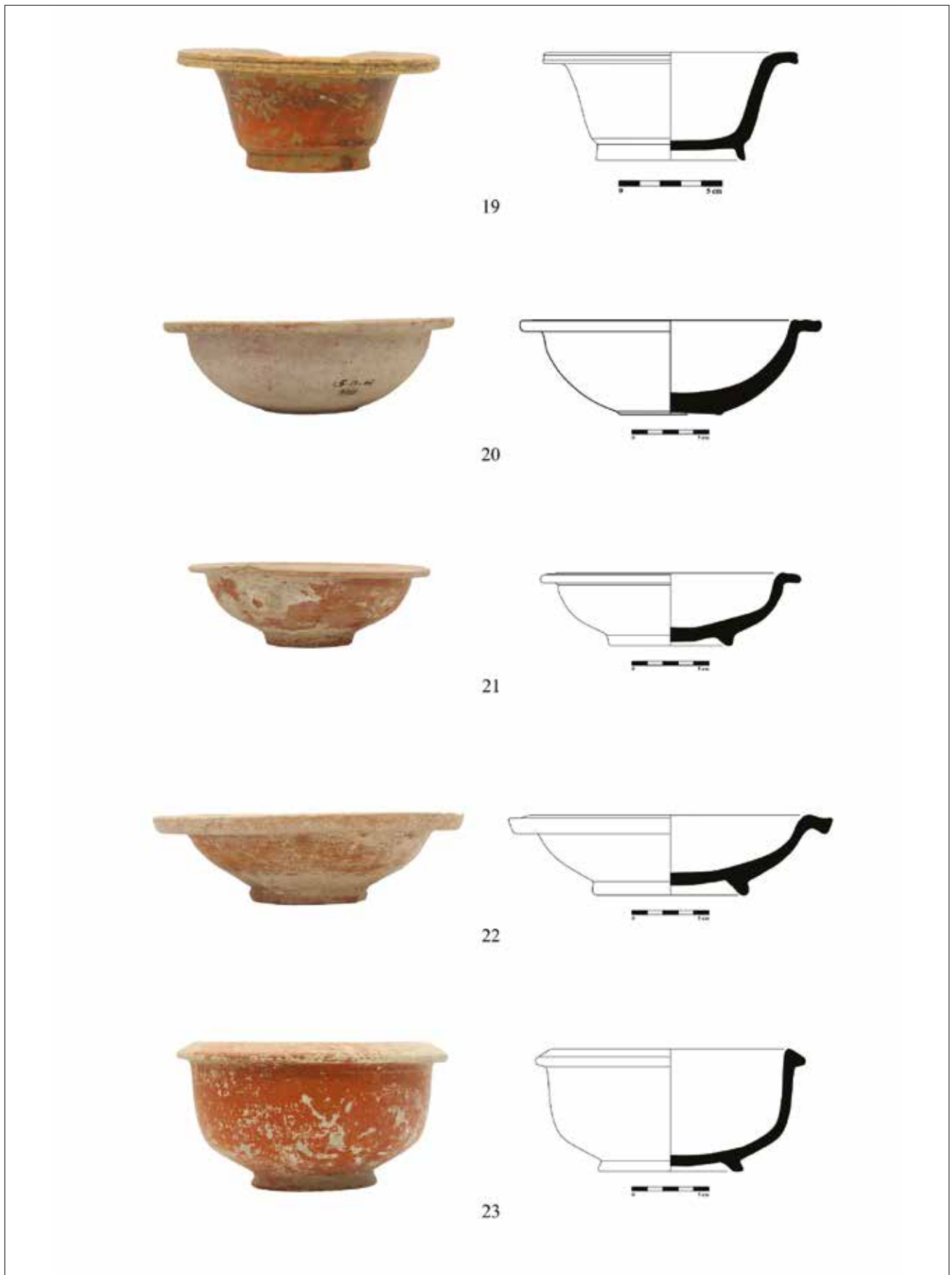
Levha 2 - 6-10 Tabak / Plate 2, 6-10 Dishes.

Levha 3 - 11-14 Tabak / Plate 3, 11-14 Dishes.

Levha 4 - 15 Tabak, 16-18 Kase / Plate 4, 15 Dishes, 16-18 Bowls.

Levha 5 - 19-23 Kase / Plate 5, 19-23 Bowls.

ALANYA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEN BİR GRUP SAGALASSOS KIRMIZI ASTARLI SERAMİĞİ

Levha 6 - 24-25 Kase / Plate 6, 24-25 Bowls.

KONYA EREĞLİ MÜZESİ'NDEN BİR ZEUS SUNAĞI

A ZEUS ALTAR FROM THE KONYA EREĞLİ MUSEUM

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 21 Şubat 2020
Hakem Değerlendirmesi: 16 March 2020
Kabul: 26 Haziran 2020

Received: February 21, 2020
Peer Review: March 16, 2020
Accepted: June 26, 2020

DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.011

Nizam ABAY *

ÖZET

Bu çalışmada Konya İli, Ereğli Müzesi'ne müsadere yoluyla gelen Roma Dönem'i özellikleri sergileyen bir sunak ele alınmaktadır. Buluntu yeri belli olmayan sunak, dikdörtgen prizma gövdeli olup yerel kireç taşından yapılmıştır. Farklı form ve stillerde karşımıza çıkan bu tip sunakların Roma Dönemi'nde kişisel veya dinsel tercihlerle evlerde ve başka kutsal alanlarda adak olarak kullanım gördükleri bilinmektedir.

Stil olarak yerel taşra işçiliğini yansıtan Ereğli sunağının ön yüzünde görülen beş satırlık yazıt açıklanmaya çalışılırken ön ve yan yüzlerinde görülen figürler de ikonografik olarak yorumlanmıştır. Yapılan bu yorumlamayla sunak üzerinde yer alan bu figürler ve yazıtlar, Anadolu'da tapınım gören yerel kültürler ve tanrı epitetleri hakkında bilgi vermesi açısından önem taşımaktadır. Nitekim sunağın ön yüzünde betimlenen figürün taşıdığı detaylardan ve bu detayların ilişkili olduğu karakterlerden yola çıkılarak yerel Zeus ikonografisi olabileceği fikri öne sürülmüştür. Bu Zeus büstü hem ikonografik hem kültür açısından incelenip yorumlanmıştır. Zeus ikonografisinin stil ve işçilik yönünden benzer örneklerle karşılaştırılması sonucunda da sunak MS 3. yüzyıl sanatını, özellikle MS 200-215 tarihleri arasını yansıttığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Sunak, Zeus, Roma Dönemi, ikonografi, yerel kültür.

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi
e-posta: nizamabay21@gmail.com ORCID: 0000-0002-8334-4436

ABSTRACT

This study discusses an altar with Roman period features which came to the Ereğli Museum in Konya through means of confiscation. This altar, of whose findspot is not clear, has a rectangular parallelepiped body and is made from local limestone. Altars such as these in various forms and styles were used in personal and religious preferences in homes and other sacred places in Rome.

This study attempts to explain the five lines of an inscription on the front and ichnographically interpret the figures on the front and on the side of this Ereğli altar reflecting a local, rural labor style. With this interpretation, figures and inscriptions on the altar are significant in terms of providing information regarding cults and god epithets once worshipped in Anatolia. Thus, details of the figure depicted on the front of the altar and similar related characters indicated that this could be the iconography of Zeus. This Zeus figure is examined and interpreted in terms of both iconography and cult. The comparison of the Zeus iconography with its kind in terms of style and labor has indicated that the altar reflects the art of the 3rd century AD, specifically between the dates of 200 and 215 AD.

Keywords: Altar, Zeus, Roman Period, Iconography, Local Cult.

GİRİŞ

Antik Dönem’de sunaklar tipolojik olarak iki ana tipe ayrılır. Bu sunaklar küçük boyutlu taşınabilir yani portatif olacağı gibi tek başına sabit bir yapı halinde de olabilir (Yavis 1949: 3). Taşınabilir sunaklar hakkında çalışma yapan araştırmacılar bu gruba ait örnekleri genelde form ve süsleme unsurlarına göre dikdörtgen ve silindirik olmak üzere iki tipe ayırmışlardır. Bu iki tipin dış yüzeyindeki farklılıklar da kendi içlerinde alt tiplerin oluşmasında etken olmuştur. Bu iki tipte ortak unsur süslemelerindeki benzerliktir (Yavis 1949: 141-167). Bezeme unsuru olarak genelde girland, bukranon, rozet, manşet ve büst kullanılmıştır. Ancak bölgelerin kendilerine ait oluşturdukları kültürle ortaya çıkan sanat anlayışıyla ve farklı eserler üzerinde uyguladıkları bezemeleri de sunaklar üzerine işledikleri görülmektedir (Yavis 1949: 141-167).

Hellenistik ve Roma Dönemi’nde ise daha çok kutsal mekânlarda veya evlerde kısacası daha çok iç mekânlarda dikdörtgen formlardaki sunaklar kullanılmıştır. Ancak bu dönemde diğer bir sunak formu olan silindirik gövdeli sunakların dikdörtgen gövdeli sunaklara oranla daha az üretildikleri gözlenmiştir (Anadolu 1984: Res.1-27; Berges 1986: Abb. 44-146). Yerel sanat ve inanç geleneğinin temsili olan sunaklar hem ön cephelerindeki kabartmalar hem de tablalarında görülen sunu çukurlarıyla kişisel ve dinsel ritüellerde kült materyali olarak işlev görmüşlerdir. Örneğin Lykia Bölgesi’nde Roma Dönemi için tipik bir tercih olan bu sunakların üzerlerinde genellikle bir tanrı ismine yer verilmektedir (Dinstl 1990: 132-133, no. 22, 24; Wörrle 1999: 269-274). Bununla birlikte Likya bölgesi dışında kabartmalı olan örnekler de mevcuttur. (Yavis 1949: 146-148; Dinstl 1990: 132-133 no. 23, 25) Bu örnekler de üzerindeki yazıt ve kabartmaların dini içeriklerinden dolayı “adak sunaklar” olarak tanımlanmıştır (Wörrle 1999: 269; Korkut 2008: 729). Bu bölgeler dışında yazılı kaynaklarda adak sunaklardan çok fazla bahsedilmez. Bunun yanı sıra arkeolojik verilerin de az olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda incelediğimiz adak sunak; üzerine işlenen kabartma ve yazıtlarla Orta Anadolu’nun Roma Dönemi kült geleneğine ışık tutması açısından önemlidir.

Çalışma konumuzu oluşturan adak sunak Ereğli Müzesi’ne 2016 yılında müsadere yoluyla gelmiştir¹. Buluntu yeri

¹ Sunağı çalışmaya izin veren Ereğli Müze Müdürü Halis ŞAHİN’e ve aynı müzede çalışan Uzman Arkeolog Mahmut ALTUNCAN’a

belli olmayan bu sunak dikdörtgen prizma gövdelidir. Sunak daha önce herhangi bir bilimsel çalışmaya konu olmamıştır. Sunak üzerinde yer alan kabartmalar ve bunların ikonografik özellikleri değerlendirilmemiştir. Bu nedenle eserin arkeolojik açıdan incelenmesine gerek duyulmuştur. Bu çalışmamızda eserin işlevi, ikonografisi ve tarihlendirilmesine yönelik çıkarımlarda bulunulacaktır. Ayrıca bu sunaktan yola çıkılarak da bölgenin kültürel ve kült yapısıyla ilgili yeni öneriler sunulacaktır.

TANIMLAMA

Yerel kireç taşından yapılmış sunak, 87 cm yüksekliğinde, 40 cm derinliğinde ve 44 cm genişliğindedir. Sunağın üst profili düz silme altında yer alan daha uzun ikinci bir düz silme üzerinde dört adet akroterle işlenmiş olup sonrasında alt silme ile eğimli bir şekilde gövdeye doğru genişleyerek tamamlanır. Alt profil geniş düz silme sonrasında dar silme ile çıkıntı yaparak tabanda podyum şeklinde sonlanır. Üst silmeler üzerinde iki satırlık ön cephe üzerinde ise üç satırlık yazıt bulunur. Sunak gövdesinin üç yüzünde ise yüksek kabartmalı figürler işlenmiştir. Sunağın üst bölümündeki tabla kısmı yuvarlak çanak formundadır. Sunağın arka yüzü işlenmemiş olup kaba yontu olarak bırakılmıştır² (Foto. 1).

Fotoğraf 1 - Genel görünüm / General view

STİLİSTİK VE İKONOĞRAFİK DEĞERLENDİRME

ÖN YÜZ

Sunağın ön yüzünde yer alan büst şeklinde figür khiton üzerine himation giymiş ve iri sağ elini himationun arasından çıkarıp göğsüne dayamış biçimde betimlenmiştir. Sunağın ön yüzünde yer alan bu figür büyük ve köşeli kesilmiştir. Baş yoğun bir saç ve sakal kütleyle donatılmıştır. Yüz genellikle simetrik saç dalgalarıyla çevrelenmiştir. Saçlar birbirine paralel ince çizgilerle omuzlara kadar uzatılmıştır (Foto. 2a). Sakal iki ya da üç sıra üst üste betimlenmiş iri buklelerden oluşmaktadır. Bıyık yay biçimli ve kalın işlenmiş, bıyık kılları birbirine paralel, dikine çizgilerle betimlenmiştir. Kaşlar yay biçiminde veya kalın bir şekilde verilmiştir. Gözler iri ve badem biçimlidir. Göz kapakları kalın olarak işlenmiştir. Burun büyük ve köşelidir.

çok teşekkür ederim.

² Stel envanter no: 2551, yük: 87 cm, gen: 44 cm, der: 40 cm; Zeus figür yük: 32 cm gen: 21 cm der: 4 cm; Boğa başı figür yük: 24 cm, gen: 15 cm, Der: 4 cm; Buğday başağı yük: 24 cm, gen: 23 cm, der: 2,5 cm.

Fiziksel özellikleri verilen bu büstün her koşulda bir tanrıyı betimlediği açıktır. Çünkü uzun, dalgalı ve gür saçlar ile dolgun sakal Yunan mitolojisinde erkek tanrılarda sık karşılaştığımız bir durumdur ve genellikle Zeus, Poseidon gibi tanrıların bu şekilde betimlendiği görülmektedir. Nitekim Roma dönemi'nde Anadolu'da özellikle kuzeybatı Phrygia Bölgesi'nde kabartma büst³ şeklinde işlenmiş Zeus betimleri çok sık karşımıza çıkmaktadır. Zeus'a adak hediyesini büst şeklinde sunmak Anadolu'nun iç bölgelerinde sık görülen bir durumdur (Drew-Bear, Thomas, Yıldızturan 1999). Örneğin Adana Şar Ören'de bulunmuş dikdörtgen gövdeli veya bomos tipli bir sunak üzerinde stilistik olarak Ereğli sunağının ön yüzünde yer alan figür ikonografisiyle birebir benzer olan figür işlenmiştir. Himation giymiş bu figürün sağ elinde buğday başağı sol elinde ise üzüm salkımı görülmektedir. Şar Ören sunağının ön yüzünde yer alan bu figür Zeus olarak adlandırılmıştır (MAMA I: 4 fig. a no. 5).

Figür ve sunak tipi açısından karşılaştırma yapılacak benzer bir örnek de Kadınhanı sunağında yer alan betimde görülmektedir (MAMA I: 5, fig. 7). Dikdörtgen gövdeli bu sunağın ön cephesi üzerinde betimlenen Zeus figürü stilistik özellikler bakımından Ereğli figür tasviriyle birebir benzeşmektedir. Her iki sunak da temelde tipik olan kıyafet, saç sakal yapısı ile üzüm ve buğday başağı bezemeleriyle ortak bir tipoloji sergiler.

Bir diğer örnek yine Kadınhanı'na bağlı Meydanlı Mahallesi'nde bulunmuştur (MAMA VII: 1, pl.1 fig.1). MS 200 yılına tarihlenen yerel kireç taşından yapılmış dikdörtgen formlu bomos tipli bu adak sunağının ön yüzünde betimlenen yerel Zeus figürünün, himation giymesi, sağ elinde buğday başağı sol elinde ise üzüm salkımı görülmesi, el ve kollarının duruş pozisyonu gibi betimlemedeki tüm bu detaylar Ereğli sunağının ön yüzündeki figür ile ikonografik açıdan paralellik gösterir. Bu detaylar figürümüzü ve sunağımızı tanımlamamızda temel oluşturur.

Anadolu'da ele geçmiş olan Zeus figürleri Anadolu'daki bölgesel ayrımlar dikkate alınarak ikonografi, tipoloji, stil ve kült açısından henüz topluca değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla Ereğli sunağının üzerindeki figürün belirli bir tanrıyı betimleyip betimlemediğini bu çalışmayı yapmadan önce kesin olarak söylemek mümkün değildi. Ancak figürün benzerleriyle yapılan kıyaslamalar sonucu bu şekilde betimlenmesi Zeus betimleri için

tipiktir (Akyürek Şahin 2002: 80-140) (Foto. 2b). Dolayısıyla yukarıda yapılan karşılaştırma örneklerinden de anlaşılacağı üzere bu durum fiziksel görünimleri aynı olan bu tanrıların aynı kişiyi betimlediklerini düşünmemize olanak tanır. Bu kişi de Zeus olmalıdır. Sunağın ön yüzünde görülen figürün Zeus olduğu hakkında ipucu veren bir diğer unsur da yazıtlarda görülmektedir.

Sunağın ön yüzünde Grekçe yazılmış 5 satır yazıt görülmektedir (Foto. 3).

Fotoğraf 2a - Ön yüz / Front face

Fotoğraf 2b - Ön yüz: Figür detayı / Front face: Figure detail

Yazıt:

- 1 Ἑρμογέ[v-]
ης Μηνοδώρου ο[i-]
κονόμος Δι
Μεγίστω
5 εὐχίην.

Çeviri: "Menodoros'un oğlu oikonomos Hermogenes, En Büyük Zeus'a adak olarak (sundu)"⁴.

Beş satırlık yazıt barındıran bu sunak, sahibi tarafından Zeus'a adanmıştır. Yazıtın satırlarından ismini öğrenmiş olduğumuz adak sahibi Hermogenes ise isminden

³ Lochman, Orta Anadolu'da Zeus bedeninin kısaltılarak betimlenişine taşra sanatının bir eğilimi olarak düşünülmelidir. Ayrıca Lochman, Zeus betimlerinin büst biçiminde olmasının adak sunanların dini inançlarından kaynaklandığını ve bunun bilinçli bir seçim olabileceğini düşünmektedir (bkz. Lochman 2003: 89).

⁴ Yazıt Ahi Evran Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Dr. Öğr. Üyesi Cemil KOYUNCU tarafından çevrilmiştir. Harf yük: 3 cm, gen: 2,5 cm.

anlaşılabacağı üzere, Hellen kökenli bir şahıs ismi taşıyan yerel bir kişi olmalıdır (Parianou 2007: 51).

Yazıtlarda şu durum da dikkati çekmektedir. Bazı harf çizgilerinin taşta keskin bir biçimde kazınmamış olduğu fark edilmektedir. Bu durum belki de eserlerin kapalı/korunaklı bir yerde değil de, daha çok hava şartlarına açık bir yerde duruyor olduğuna işaret ediyor olabilir. Ya da büstlerin boyalı olduğu düşünülünce bu harfin muhtemelen boya ile tamamlanmış olduğu fikrini de akla getirmektedir.

Sunak üzerinde yer alan Zeus ikonografisi, bölgede ve çevre illerde bilinen diğer yerel tasvirlerle de doğrudan örtüşmektedir. Yukarıda değindiğimiz üzere Ereğli sunağının üzerinde yer alan Zeus figürünün ellerinde buğday başağı ve üzüm salkımı yer almaktadır. Biliyoruz ki Ereğli bölgesinde üzüm ve buğday başağı ikonografisi çok tanıdık bir unsurdur. Örneğin bu bölgede yer alan Tabal krallığının tasvir sanatı incelendiğinde üzüm salkımı ve buğday başağı demeti Fırtına Tanrısı Tarhunzas'a özgü bir simgedir. Geç Hitit Dönemi (730-720) İvriz kaya kabartması üzerinde Tanrı Tarhundas karşısında küçük tasvir edilmiş Tuvana Kralı Varpalavas Tanrı Tarhundasla karşılıklı olarak betimlenmiştir. Bu betim alanında Tanrı Tarhundas sağ eliyle üzüm salkımlarını sol eliyle ise buğday başaklarını tutmaktadır. Figürlerin üstlerinde yer alan yazıtta ise Luwice yazıt bulunur ve bu yazıtta: "...Tarhunzas bu bağı yetiştirsin, üzüm büyüsün, o yaprak versin ve 1000 ölçü şarap olsun..." (Havkins 2000: 516). Dolayısıyla Tanrı Tarhundas, tıpkı Yunan anakarasındaki göğün ve fırtınanın tanrısı Zeus gibi bir işleve sahipti. Nitekim Tarhundas'ın fırtına-şimşek-yağmur ile ilişkisi de düşünüldüğünde suyla toprağı bereketlendirerek bu ürünler üzerinde üretici gücünün olduğunu akla getirmektedir.

Ereğli bölgesinin komşu illerinde de üzüm salkımı ve buğday başağı kompozisyonu görülmektedir. Pers Dönemi satraplık sikkelerine ait Tarsus sikkeleri üzerinde de üzüm salkımı ve buğday başağı ikonografisi betimlenmiştir (CNG 49-1999: 73). Burada taht üzerinde oturmuş Baal Tars'ın Ereğli figür ikonografisine benzer bir şekilde sağ elinde buğday başağı ve üzüm salkımı görülmektedir.

Ereğli sunağının ön yüz ikonografisinin görüldüğü bir diğer örnek yine Ereğli'ye yakın Karaman (Laranda) sikkelerinde görülmektedir. Karaman sikkelerinin ön yüzünde görülen bu ana tipte, çift sıra noktalı kenar ile çevrili bordür içerisinde arkalıksız bir taht üzerinde oturmuş sola dönük yarı giyimli Baal figürü yer alır⁵.

⁵ Fırtına, yağmur ve bereket tanrısı olarak karşımıza çıkan Baal, sami kökenli bir tanrıdır. MÖ 2. binyıldan itibaren Suriye – Fenike bölgesinde yaygın bir tapınım görmüştür. Baal'ın

Figür sol eli ile asasına dayanırken ileri uzattığı sağ elinde buğday başağı ve üzüm salkımı tutmaktadır.

Ereğli sunağının ön yüzünde görülen Zeus betimine hem ikonografi hem de stil olarak benzeyen bir başka örnek Konya ili Seydişehir ilçesinde yer alan Bostandere kabartmalı sunağıdır. Yerel kireç taşından yapılmış bu sunak, bir evin duvarında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Sunağın ön cephesinde uzun saçlı ve sakallı görülen Zeus figürü, burada üzüm salkımları ve buğday başağıyla betimlenmiştir (Baldıran 2019: 127).

Sunağın ön yüzündeki Zeus ikonografisine karşılaştırma yapılacak bir diğer örnek Konya ili Beyşehir ilçesinde görülen Bayavşar kabartmalı sunağıdır. Sunağın sağ cephesinde uzun saçlı sakallı ve giysili Zeus betimi görülmektedir. Figürün sağ omzunun arkasındaki boşlukta asa, sol omuzunun arkasındaki boşlukta, dolgun taneleri olan iki buğday başağı betimlenmiştir (Baldıran 2019: 122).

Zeus, Anadolu'da kültü en yaygın bir şekilde görülen tanrılardan biridir. Hakman'a göre Zeus, gök tanrısı olarak hava ile ilgili olan tüm olaylardan sorumlu bir tanrıdır. Doğrudan yağmurla da ilişkilendirilir. Zeus yağmur yağdıran bir tanrıdır ve dolayısıyla bereketi de simgelemektedir (Hakman 2013: 3). Bundan dolayı Ereğli sunağındaki Zeus figürünün Orta Anadolu'ya yayılımı olduğu göz önüne alınırsa coğrafi, iklimsel ve topografik yapıdan, aynı zamanda farklı kültürlerle girilen ilişkiler nedeniyle bütünlükçü bir din anlayışından ziyade bereket ve verimlilik sağlayan bir yerel inanç yapısının yorumu olarak ortaya çıktığı düşünülmelidir (Akçay 2011: 192). Nitekim yapılan epigrafik araştırmalarda da Zeus'un verimlilik ve bereket sağlayan epitetleri de yukarıda değindiğimiz durumu desteklemektedir. Örneğin Bennios epiteti ile Zeus, iklim ve bereket tanrısı kimliğine sahiptir (Ramsay 2010: 144-145). Hakman, Zeus'un Bennios epiteti altında mevsimi ve yağışları yöneterek ürün ekim ya da hasat zamanlarında toprağın bereketini sağladığını söyler (Hakman 2013: 12).

Ereğli sunağındaki Zeus betiminine hem ikonografik hem kült açısından yakın işlenmiş örnekler yaygın olarak Phrygia bölgesinde de karşımıza çıkmaktadır. Phrygia bölgesinde birçok farklı epitet ile tapınım gören Zeus, tarlaların ve toprağın bereketi anlamında "Bronton" ismi ile de karşımıza çıkmaktadır. Yazıtlarda insanların tarlaları için adaklar adadığı belirtilmiştir. Dolayısıyla Zeus, ekinlerin ve çiftçilerin koruyucusu olarak da

kelime kökeninin, Sami dillerinde ortak bir ad olarak, sahip veya efendi anlamına geldiği söylenmektedir. Bu kelimenin, dinsel anlamda bir yerin veya bir nesnenin tanrısı anlamında kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi ve kaynaklar için bkz. Meyer 1886-1890: 2867 vd.

yorumlanmıştır (Akyürek Şahin 2012: 345-382). Adak olarak adanmış bir başka sunak üzerinde de Phatnios adı ile görülen yerel Zeus betimi yer almaktadır. Büst şeklinde yer alan Zeus adağının sağ elinde buğday başağı demeti sol elinde ise üzüm salkımı tutması Ereğli figürünün ikonografisiyle birebir paralellik göstermektedir (Robert 1955: 108-109). Phrygia’da yapılan yüzey araştırmalarında karşımıza çıkan büst adağı şeklindeki bu yerel Zeus betimlemelerinde Zeus’un elinde ya da yanında betimlenen üzüm salkımı ve asma dalları tanrının bağın koruyucu tanrısı işlevini de göstermektedir (Robert 1955: 108, lev. XLIV; Şahin 2001: 39). Sunak üzerinde yer alan Zeus figürünün sol elindeki üzüm betimi bolluk ve bereketin sembolü olması açısından, bölgede yaşayan insanların bağıcılıkla uğraştığını göstermesi ve bize sunak sahiplerinin geçim kaynaklarından bir tanesinin ve belki de en önemlisinin şarap üretimi olduğu yönündeki görüşe katkı yapması anlamında da dikkate değerdir (Abay 2016: 338).

Fotoğraf 3 - Ön yüz: Yazıt detayı / *Front face: Inscription detail*

Fotoğraf 4 - Sağ yan yüz: “Buğday başağı” / *Right side face: wheat ear*

SAĞ YAN YÜZ

Sunağın sağ yan yüzünde dolgun tanecikli üç dal şeklinde demetlenmiş buğday başağı betimlenmiştir. Bu betim diğer yan yüzlerdeki figürlere göre daha alçak kabartma şeklinde verilmiştir (Foto. 4). Bolluk ve bereketi temsil eden buğday başağı veya buğday demeti ikonografisi Yunan inanç yapısında daha çok Tanrıça Demeter’in atribütü olarak görülmektedir⁶. Ancak bu atribüt her dönemde ve her bölgede Demeter’e özgü olmayabilir. Çünkü Ereğli bölgesinde Yunan tanrılarına bazı yerel nitelikler de eklenmiştir. Örneğin Zeus’a adanmış Ereğli sunağının hem yan yüzünde hem de ön yüzünde buğday başağı görülmesi bu durumu açıklar niteliktedir. Dolayısıyla Yunan tanrısı Zeus ile özdeşleşen başak betiminin çalışmamıza

⁶ Demeter özellikle buğday tanrıçası olarak bilinmektedir. Demeter ekinleri ve özellikle buğdayı simgeler. Tanrıça, tarım kültürünü her tarafa yaymakla görevlendirdiği Triptolemos’a darı, buğday ve arpa ekmeyi, büyütmeyi ve biçmeyi öğretir. Bu inanç Yunan dünyasının yanı sıra Anadolu’da da daha çok buğday üreten bölgelerinde gelişmiş ve tutulmuştur (Bayladı 2005: 121).

konu olan sunak üzerinde yer alması bölgeye özgü yerel bir özellik olarak görülebilir. Nitekim bölgede yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan çeşitli kültürlerin varlığı Zeus figürünün Hellenleşme sürecinde yerel bir tanrı olarak özdeşleştiğini düşündürmektedir. Örneğin yukarıda ön yüz başlığında da ayrıntılı olarak değindiğimiz buğday başakları ve üzümle betimlenen ve bereketi getiren Fırtına Tanrısı Tarhundas kabartması bu bölgenin alışılmış ve sürekli kullanılan motifi haline dönüşmüştür (Tiryaki 2013: 34). Dağlık-ovalık Ereğli coğrafyası ve ikliminin buğday tarımı için oldukça elverişli yapısı düşünüldüğünde buğday başağı betiminin Geç Hitit Dönemi’ne tarihlenen İvriz kaya kabartmasında Tanrı Tarhundas üzerinde sembolize edilmesi ve inanca dönüşmesi doğaldır. Netice itibarıyla Ereğli sunağında da hem ön yüzde hem yan yüzde buğday başaklarının görülmesi de bu durumu doğrulamaktadır. Ereğli sunağının sağ yan yüzündeki buğday başağı kabartması benzer tipte Zeus’a adanmış Şar Ören (MAMA I: 4, fig. b, no. 5) sunağının sol yan yüzünde de yer almaktadır. Nitekim elinde başak tutarken gösterilen Zeus Bronton ise çiftçilerin tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır (Robert 1955: 108, Lev. XLIV; Şahin 2001: 39). Dolayısıyla tüm bu değerlendirmeler Ereğli sunağında yer alan buğday başağı betiminin bereket geleneğiyle ilgili olmasının yanı sıra sunağın ön yüzünde yer alan Zeus figürüyle de ilişkili olduğunu göstermektedir.

SOL YAN YÜZ

Sunak üzerinde yer alan deri ile kaplı tüm detaylarının gösterildiği bu bukranium, etli ve dolgun bir yapıyla tam bir boğa başı⁷ biçiminde işlenmiştir. Boğa başı doğal etkenler sebebi ile yıpranmış olsa da boynuz, kulak, göz yuvaları ve burun delikleri belirgin şekilde görülmektedir. Cepheden verilen boğa başının alın kısmı dışa çıkıktır ve alın üzerinde yer alan kıl perçemleri kazıma çizgilerle işlenmiştir. Başın yukarıya doğru olan küçük boynuzları

⁷ Yunan karasında ve Anadolu’da Hellenistik Dönem’den itibaren girland taşıyıcısı olarak karşımıza çıkan bukraniumlar Roma Dönemi’nde özellikle yuvarlak sunaklar üzerinde yaygın olarak kullanılır (Berges 1986: 91).

doğal yapıda verilmiştir. Yanlara doğru verilen küçük kulakların içleri boşaltılmıştır. Gözler patlak ve iri işlenmiş olup keskin hatlara sahiptir (Foto. 5). Erken dönemlerde bu dekoratif öğelerin yalnızca heroize etmek amacı ile kahraman ve nüfuslu kişiler için kullanıldığı görülür. Boğa başı motifinin tapınaklarda ve diğer kamu yapılarında, dor düzeninde metoplarda, ion düzeninde ise frizlerde girland bağlayıcıları olarak kullanıldıkları bilinir ancak Roma Dönemi'nde özellikle yuvarlak sunaklar üzerinde boğa başı kabartmalarının yer alması bu betimin çoğunlukla kurban ritüeli ile ilişkilendirildiğini kanıtlar (Karaüzüm 2005: 45).

Yine Phrygia yerel kültürleri arasında olan Zeus Bronton'a adanmış stel ve sunaklar üzerinde Zeus, tek ya da iki bukranion ile betimlenmektedir. Çünkü Phrygia köylüsünün geçimini sağlaması için boğa veya sığır önemliydi. Bununla ilişkili olarak bölgede Zeus'a adanmış birçok yazıt söz konusudur. Stel ve sunaklarda yer alan bukranionlar köylülerin tanrıdan büyükbaş hayvanlarını koruma dilekleri olarak yorumlanmıştır (Drew, Bear, Naour, 1990: 2007; Şahin 2001: 39).

Ahmetler köyü yakınındaki Sıraşöğütler mevki de kartal ve öküz kabartmalarının yer aldığı bir sunak üzerinde "Öküzlerin Zeus Brontonu'na" diye geçmesi Zeus'un çift hayvanların koruyucusu işlevinde olduğunu da gösterir (Şahin 2001: 40).

Şahin tanrı Zeus'un epitetlerini tanımlarken bukranion tasvirinin Zeus Brontona ait olduğunu ifade eder. Ayrıca bu kültürte tanrıya kurbanlar (boğa) adandığını bile söyler (Şahin 2001: 194).

Dolayısıyla tüm bu değerlendirmeler sonucunda Ereğli sunağında yer alan bukranion betiminin bereket, kurban veya adak geleneğiyle ilgili olmasının yanı sıra sunağın ön yüzünde yer alan Zeus figürüyle de ilişkili olduğunu göstermektedir.

Fotoğraf 5 - Sol yan yüz: boğa başı / left side face: Bull head

Fotoğraf 6 - Üst kısım: Sunu çanağı / Upper part: Presentation bowl

ÜST KISIM

Ereğli sunağının sunu tablası, yalın bir formla biçimlendirilmiş ve yükseltilmiş kenarlarıyla oldukça belirgin bir çanak görünümüne kavuşturulmuştur. Bu oyuk formlu çanakların içinde de yuvarlak küre formu kabartma şeklinde üç adet nesne görülmektedir (Foto. 6). Bu nesnelere muhtemelen bir adakla ilgili ihtiyaçları temsil eden yiyecekler olmalıdır. Sunu tablasında yer alan bu yiyeceklerin ekmeğe ait olduğu düşünülmektedir. Nitekim Antik Yunan ve Roma'da uğurlama ve libasyon ritüellerinde ekmek kullanıldığını biliyoruz. Ereğli sunağının üzerindeki kabartma, nesnelere ekmeğin olduğu önermesini destekler niteliktedir.

Ereğli sunağına üst form açısından da en yakın örnek Burdur Müzesi'nde korunan 5586 envanter numaralı sunakta görülmektedir (Coulton 2005: 128, fig. 2). Burdur sunağının üst kısmı çanak biçiminde oyulmuştur. Çanağın ortasında ise kabarık bir göbek vardır. Ereğli sunağına benzer olan Burdur sunağının bu üst formu phiale mesomphalos⁸ olarak da adlandırılmıştır (Couilloud-Le Dinahet 1991: 119). Bir diğer örnek yine Burdur Müzesi'nde korunan envanter numarası 292 olan sunaktır (Horsley ve Kearsley 1997: 51). Sunağın üst kısmı çanak formunda şekillendirilmiştir. Yavis'e göre bu şekilde biçimlendirilmiş bir adak

sunak kan kurbanının yapıldığı platformdur⁹. Bununla birlikte, bu yerli sunaklar kan yerine meyve ve yiyecek sunumu için kullanılırdı (Milner 1998: no.50). Mitropoulou'ya göre ise sunağın bu üst formu biçimi kan ve şarap gibi sıvıları taşımak içindir ve sunağın adak için yapıldığını gösterir. Böylece bu adak sunaklarına

⁸ "Phiale mesomphalos", özellikle Antik Dönem'de Urartular, Frigler ve Lidyalılar tarafından kullanılmış sığ ve derin yivli şekilde dekore edilmiş sunu veya içki olarak kullanılan ritüel kaseler olarak bilinir (Öztürk ve Özgen 1996: 93).

⁹ Yavis'e göre, sunakların genel karakteri başlığı altında, tanrılar için yapılan hayvan sunularının yakıldığı, ateşi sağlama amaçlı, kalıcı ya da geçici malzemeden yapılan yapı ya da birim şeklinde de açıklanmıştır (Yavis 1949: 25).

libasyon¹⁰ sunakları adı da verilebilir. Nitekim Roma ölü kültü geleneği içerisinde libasyonun ağırlıklı olarak kan ve şarap olmak üzere zeytinyağı, su, bal, süt gibi bir sıvının bu iş için özel sayılan phiale gibi bir kaptan dökülerek yapıldığı bilinmektedir (Akçay Ayrıca bu tip adak sunakların tanrılar için yapılan hayvan sunularının yakıldığı ateşi sağlama amaçlı yapılar olduğu bilinmektedir. (Yavis 1949: 54). Fraser, bazı kutsal alanların kapasite olarak alabileceklerinden daha fazla adak sunaklara sahip olduğundan dolayı bu adak sunaklarının kutsal alanların dışına çıkılarak kişisel kullanımının olduğunu da söylemektedir (Fraser 1977: 21, no. 91). Bir diğer görüşe göre bu adak sunaklar, kişinin öldükten sonra sevenleri ya da yakınları tarafından mezarına sunular bırakılması amacıyla yapılmıştır (Koch 2001: 126). Özellikle yöneticilerin yüceltilmesi ve kendi sınıfının üstün gücü haline gelmesi ile bu tipin ortaya çıkması söz konusudur. Tüm bu değerlendirmeler bu sunağın kişisel ve dinsel ritüeller doğrultusunda evlerde ya da kutsal sayılan alanlarda adak olarak kullanım gördüğünü göstermektedir.

TARİHLENDİRME

Ereğli sunağının ikonografik ve stilistik incelenmesi eserin hangi dönemde kullanılmış olduğuna yardımcı olmuştur. Nitekim gerek Zeus ikoğrafisi gerek epitetleri hakkında yaptığımız araştırmalar tanrının genel olarak MS 2. ve 3. yüzyıllarda yaygın bir tapınım gördüğünü göstermektedir (Akyürek Şahin 2002: 62-70). Lochman kabartma biçimli Zeus büstlerini, stilistik özelliklerini göz önüne alarak ve bölgenin mezar taşlarıyla karşılaştırarak MS 180 ile 220 yıllarına tarihlemektedir (Lochman 2003: 81-82).

Dönem hakkında ipucu veren diğer bir unsur da sunak üzerinde yer alan figürlerin stilistik özelliklerdir. Figürlerin alçak kabartma şeklinde işlenmesi, Zeus figürünün giydiği himatinonun omuz kısmından başlayan kalın kıvrımları, hareketin katılaşması, elbise kıvrımlarının oldukça şematik işlenmesi ve vücut proporsiyonlarındaki oranlamanın uyumsuz oluşu taşra işçiliği niteliğini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle büst şeklinde işlenmiş olan Zeus figürü, Phrygia örneklerine paralellik göstermektedir. Dolayısıyla Ereğli sunağındaki Zeus figürünün stilistik özellikleri, Phrygia bölgesindeki MS 3. yüzyılın ilk çeyreğindeki taşra işçilik sanatını yansıtmaktadır (Lochman 2003: 81-82). Bunun yanı sıra Ereğli sunağının hem sunak hem figür tipi olarak Şar Ören

ve Kadınhanı örnekleriyle çok yakın benzerliği de sunağın MS 215-200 civarından olması gerektiğini çok net göstermektedir.

SONUÇ

Ereğli Müzesi'nde korunan dikdörtgen prizma gövdeli sunak, üzerindeki yazıt ve ikonografi yorumuyla dinsel işlev için tanrı Zeus'a adanmış olduğunu göstermektedir. Ancak Ereğli sunağının tabla kısmında yer alan sunu çanağı içindeki muhtemelen ekmek veya meyve gibi yiyecek kabartmaları olarak düşündüğümüz yuvarlak formulu nesnelere bu sunağın üzerinde şarap libasyonu yapıldığını da göstermektedir. Dolayısıyla biz bu niteliklerle sunağın ayrıca sunu amaçlı veya bir kültürün objesi şeklinde kullanılmış olduğunu da anlıyoruz.

Ereğli sunağı üzerinde yer alan Zeus'un üzüm ve buğday başağı ikonografisinin Anadolu'da köken olarak çok eskilere gittiği ve yerel kültürlerin farklı adlar ve tiplerle değişikliklere uğrasa da zaman içerisinde devamlılık gösterdiği görülmüştür. Dolayısıyla tanrının bu tiplerinin ikonografik detay unsurlarını göz önünde bulundurarak farklı isimler altında tapınım gören Zeus'un yerel görünümü olduğu önermesini yapmak da mümkün olmaktadır. Sunaktaki kabartma figürlerinin stil ve ikonografik özellikleri ele alındığında ise daha çok Phrygia sunaklarının etkisinde üretim yapan yerel bir atölyede üretildiğini düşündürmektedir.

¹⁰ Sunaklar üzerinde libasyon yapılması farklı nedenlerden kaynaklanabiliyor. Bunlar günahlardan arınma, bir amaca ulaşma veya tanrılarının memnuniyetini kazanmak olarak yorumlanabilir (Mitropoulou 1975: 15).

KAYNAKÇA

- ABAY, N., 2016,
“Konya Koyunoğlu Müzesinde Roma Dönemine Ait İki Stel”, **SEFAD** 35, s. 329-342.
- AKÇAY, A., 2011,
Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Tabal Ülkesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).
- AKÇAY, T., 2017,
Yunan ve Roma’da Ölü Kültü, Ankara.
- AKYÜREK ŞAHİN, N. E., 2002,
Phrygia’da Çiftçi Tanrısı: Dii Brontonti Eukhen, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya).
- AKYÜREK ŞAHİN, N. E., 2012,
“Bithynia’dan Yeni Zeus Bronton Adakları”, **Olba XX**, s. 345-382.
- ANABOLU, M., 1984,
“Batı Anadolu’da bulunan Hellenistik Çağ ve Roma İmparatorluk Çağ’ı Girland Askılı Sunakları”, **Sanat Tarihi Dergisi**, 3 (3), s. 1-17.
- BALDIRAN, B., 2019,
“Lykaonia Bölgesi Zeus Sunakları: Beyşehir - Seydişehir İlçeleri ve Civarı”, **Amisos**, C.4, S.7, s. 118-136.
- BAYLADI, D., 2005,
Mitoloji Sözlüğü, İstanbul.
- BERGES, D., 1986,
Hellenistische Rundaltare Kleinasiens, Wasmuth Buchhandlung und Antiquariat KG, Berlin.
- CNG,, 1999,
Classical Numismatic Group, Inc. CNG Auction 49, Lancaster – London.
- COUÏLLOUD-LE DİNAHET, M. T., 1991,
“Autels monolithes et monolithoïdes de 1991 Délos’ in Etienne”, Ed. R. Etienne, M. Th. Le Dinahet, **L’Espace sacrificiel dans les civilisations méditerranéennes de l’Antiquité, Actes du colloque de Lyon, 4-7 juin 1988**, Paris, p. 109-120.
- COULTON, J. J., 2005,
“Pedestals as ‘altars’ in Roman Asia Minor”, **Anatolian Studies**, 55, p. 127-157.
- DREW-BEAR, T. / NAOUR, CH. 1990,
“Divinités de Phrygie”, **ANRW II**, 18(3), s. 1907-2044.
- REW - BEAR, T. / THOMAS, C. M. / YILDIZTUR-AN, M., 1999,
Phrygian Votive Steles, The Museum of Anatolian Civilizations, Ankara.
- DINSTL, A., 1990
“Götter in Lykien”, Ed. Anon. Götter, **Heroren, Herrscher in Lykien. Katalog der Ausstellung Schloss Schallaburg**, Wien-München, p. 132-133.
- FRASER, P. M., 1977,
Rhodian Funerary Monuments, Oxford.
- HAKMAN, M., 2013
“Bir Anadolu Tanrısı Olarak Zeus’un Tabiat İle İlişkisi Üzerine Bir Gözlem”, **ACTA TURCICA**, 5 (1), s. 1-18.
- HORSLEY, G. H. R. / KEARSLEY, R. A., 1997,
“A Paramone Text on a Family Funerary Bomos at Burdur Museum”, **Anatolian Studies**, 47, p. 51-55.
- HAWKINS, J. D., 2000
“**Corpus of Hieroglyphic Luwian inscriptions Vol. 1, Parts 1-3, Inscriptions of the Iron Age**. Berlin, New York 2000.
- KOCH, G., 2001,
Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri, İstanbul.
- KARAÜZÜM, G., 2005
Doğu Kilikia (Olba) Bölgesi Lahitleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KORKUT, T., 2008
“Adak Sunaklar Işığında Likya’da Artemis Kültü”, içinde: İ. Delemen, S. Çokay Kepçe, A. Özdzibay – Ö. Turak (ed.), **Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağan Kitabı**, İstanbul, s. 727-731.
- LOCHMAN, T., 2003,
Studien zu kaiserzeitlichen Grab- und Votivreliefs aus Phrygien, Basel.
- MAMA I, 1928,
Monumenta Asiae Minoris Antiqua Vol. I, Ed. W.M. Calder, Manchester.
- MAMA VII, 1956,
Monuments from Eastern Phrygia, Ed. W.M. Calder, Manchester.

- MEYER, E., 1886-1890,
“Baal”, **Roscher ML**, I (2), s. 2867-2870.
- MILNER, N. P., 1998,
An Epigraphical Survey in the Kibyra Olbasa Region Conducted by A.S. Hall, London.
- MITROPOULOU, E., 1975,
Libation Scenes with Oinochoe in votive Reliefs, Athens.
- PARIANOU, A., 2007,
Greek Personal Names, Central Intelligence Agency, Greece.
- RAMSAY, W. M., 2010,
The Historical Geography of Asia Minor, Cambridge.
- ROBERT, L., 1955,
Hellenica X: Recueil d’epigraphie, de numismatique et antiquites grecques, Paris.
- ŞAHİN, N., 2001,
Zeus’un Anadolu Kültleri, Vehbi Koç Vakfı, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, İstanbul.
- TİRYAKİ, G., 2001-2002
“İvriz Kabartması Işığında Anadolu’da Şarap-Tanrı Anlayışı ve Bu Anlayışın Gelişimi Üzerine”, **Adalya**, V, s. 59-71.
- TİRYAKİ, G., 2013,
“Yeni Hitit Sanatı Üzerine İkonografik Arşatırmalar: Üzüm Salkımı ve/veya Başak Filizi taşıyanlar”, **Cedrus**, I, s. 33-53.
- ÖZTÜRK, J. / ÖZGEN, I., 1996,
Heritage Revered The Lydian Treasure, İstanbul.
- YAVIS, C. G., 1949,
Greek Altars: Origins and Tipology, Saint Louis.
- WÖRRLE, M., 1999,
“Artemis und Eleuthera in Limyra”, içinde: P. Scherrer (ed.), Steine und Wege: **Festschrift für Dieter Knibbe zum 65. Geburtstag**, Wien, p. 69- 274.
- MILNER, N. P., 1998
An Epigraphical Survey in the Kibyra Olbasa Region Conducted by A.S. Hall, London.
- MITROPOULOU, E., 1975
Libation Scenes with Oinochoe in votive Reliefs, Athens.
- PARIANOU, A., 2007
Greek Personal Names, Central Intelligence Agency, Greece.
- RAMSAY, W. M., 2010
The Historical Geography of Asia Minor, Cambridge.
- ROBERT, L., 1955
Hellenica X: Recueil d’epigraphie, de numismatique et antiquites grecques, Paris.
- ŞAHİN, N., 2001
Zeus’un Anadolu Kültleri, Vehbi Koç Vakfı, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü, İstanbul.
- TİRYAKİ, G., 2001-2002
“İvriz Kabartması Işığında Anadolu’da Şarap-Tanrı Anlayışı ve Bu Anlayışın Gelişimi Üzerine”, **Adalya**, V, s. 59-71.
- TİRYAKİ, G., 2013
“Yeni Hitit Sanatı Üzerine İkonografik Arşatırmalar: Üzüm Salkımı ve/veya Başak Filizi taşıyanlar”, **Cedrus**, I, s. 33-53.
- ÖZTÜRK, J. / ÖZGEN, I., 1996
Heritage Revered The Lydian Treasure, İstanbul.
- YAVIS, C. G., 1949
Greek Altars: Origins and Tipology, Saint Louis.
- WÖRRLE, M., 1999
“Artemis und Eleuthera in Limyra”, içinde: P. Scherrer (ed.), Steine und Wege: **Festschrift für Dieter Knibbe zum 65. Geburtstag**, Wien, 69- 274.

GEÇ ANTİK ÇAĞ SMYRNASI'NDAN BİR OINOPHOROS

AN OINOPHOROS FROM LATE ANTIQUE SMYRNA

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 11 Mayıs 2020
Hakem Değerlendirmesi: 14 Mayıs 2020
Kabul: 26 Haziran 2020

Received: May 11, 2020
Peer Review: May 14, 2020
Accepted: June 26, 2020

DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.012

Gözde ŞAKAR * – Akın ERSOY **

ÖZET

Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Batı Anadolu'nun en önemli liman kentlerinden biri olan Smyrna, çağdaşı pek çok kent gibi Geç Antik Çağ'da hem siyasi hem de kültürel değişimler geçirmiştir. Hıristiyanların Milano Fermanı ile inançlarını özgürce yaşama olanağına kavuştuğu MS 4. yüzyılın başından, tüm antik dünyada MS 7. yüzyıldan itibaren etkili olan Arap akınlarına kadar olan süreçte Smyrna'da Erken Hıristiyanlık kültürü yayılmaya başlar. Bununla birlikte bu dönemde Pagan inanç ve kültürünün de tamamıyla ortadan kalkmadığı görülmektedir. Smyrna Antik Kenti Basmane mevkiinde gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkarılmış olan pişmiş toprak bir oinophoros kentin Geç Antik Çağ'daki kimliğine ve dönüşümlerine ait izler taşımaktadır. Oinophoros'un sağladığı veriler, tarihsel arka plan ve benzer örnekler çerçevesinde yorumlanarak Smyrna'nın Geç Antik Çağ'daki kültürel hayatına ait bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Smyrna, Geç Antik Çağ, oinophoros, Erken Hıristiyanlık, Dionysos.

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
e-posta: gozde.sakar@cbu.edu.tr ORCID: 0000-0001-8916-2185

** Doç.Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk-İslam Arkeolojisi Bölümü
e-posta: akin.ersoy@ikc.edu.tr ORCID: 0000-0001-9676-5865

ABSTRACT

Smyrna, which was one of the most important port cities of Asia Minor during the Hellenistic and Roman periods, has undergone political and cultural changes at the end of Antiquity, like many other contemporary cities. From the beginning of the 4th century AD, when Christians had the opportunity to live their beliefs with the Edict of Milan, to the Arab raids that have been efficient throughout the ancient world in the 7th century AD, the culture of early Christianity emerged in Smyrna. However, in this period, it can be seen that pagan beliefs and culture have not completely disappeared. A terracotta oinophoros discovered during excavations in the Basmane district of the ancient city of Smyrna, bears traces of the city's transformation and identity at the end of antiquity. By interpreting the data provided by this oinophoros in the historical context and with similar examples, it has been attempted to reach indications of the cultural life of Smyrna in late antiquity.

Keywords: Smyrna, Late Antiquity, oinophoros, Early Christianity, Dionysos.

GİRİŞ

Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Batı Anadolu'nun en önemli liman kentlerinden biri olan Smyrna, Geç Antik Çağ ile birlikte, bu dönemdeki pek çok yerleşim gibi kabuk değiştirmeye başlamıştır. Hem Roma İmparatorluğu'nda yaşanan siyasi çalkantılar, idari reformlar ve bunların getirdiği yeni ekonomik ve toplumsal koşullar, hem de yüzyıllardır Roma toplumunun mihenk taşlarından biri olan Pagan inanç sisteminin Hıristiyanlık tarafından sarsılması Anadolu'daki pek çok çağdaşı gibi Smyrna'da da çeşitli değişimleri beraberinde getirir. Bu süreç, kentte sürdürülen arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan bulgular ile her geçen gün daha iyi anlaşılmakta, Smyrna halkının bu dönemdeki gelişmelere nasıl refleksler gösterdiği, hem mimari kalıntılar hem de küçük buluntular üzerinden izlenebilmektedir.

Bu tablo içerisinde, sosyal alanda yaşanan en önemli dönüşümlerden biri kuşkusuz yukarıda da bahsedildiği gibi Pagan inanç ve düşünce sisteminin yerini Hıristiyanlık inanç ve düşünce sisteminin almasıdır. Smyrna'nın Erken Hıristiyanlık Dönemi ve inanç dünyası içerisindeki yeri ve önemi, hem tarihsel hem de Hıristiyanlık kaynakları tarafından aktarılmaktadır. Bununla birlikte bu dönüşüm kuşkusuz birden bire olmamış, yavaş yavaş Hıristiyanlaşan kent Pagan adetlerinden bir anda vazgeçmemiştir. 2008-2012 yılları arasında, modern İzmir'in Basmane semtindeki Altınpark Arkeolojik Alanı'nda yürütülen kazı çalışmalarında bu süreç ile ilgili çeşitli bilgilere ulaşılmıştır. Bu alanda bulunan pişmiş topraktan yapılmış figürlü bir oinophoros kentin bu süreci ile ilgili önemli veriler sunmaktadır.

TARİHSEL ARKA PLAN

Smyrna'nın, İmparator Diocletianus (MS 284-305) zamanında yapılan idari reformlar ile küçültülen Asia Eyaleti'nin büyük bir vilayeti konumuna geldiği bilinmektedir. Bu yeni idari yapılanmanın Asia eyaletinde bulunan kentlere olumlu ekonomik etkileri olmuş, özellikle Ephesos ve Smyrna'nın üretim ve ticarete öne çıktığı görülmüştür (Ersoy 2015:40). MS 313'de Milano Fermanı ile Hıristiyanlar İmparatorluk sınırları içerisinde inançlarını serbestçe yaşama hakkına sahip olmuşlardır (Barrow 1965: 166-167). MS 4. yüzyılda I. Konstantinos (306-337) ile başlayan dönemde eski inançlar devam etse de genel olarak Smyrna ve diğer kentlerin Hıristiyan kimliği yavaş yavaş ön plana çıkmaya başlamıştır (Daim ve Ladstatter 2011: 31).

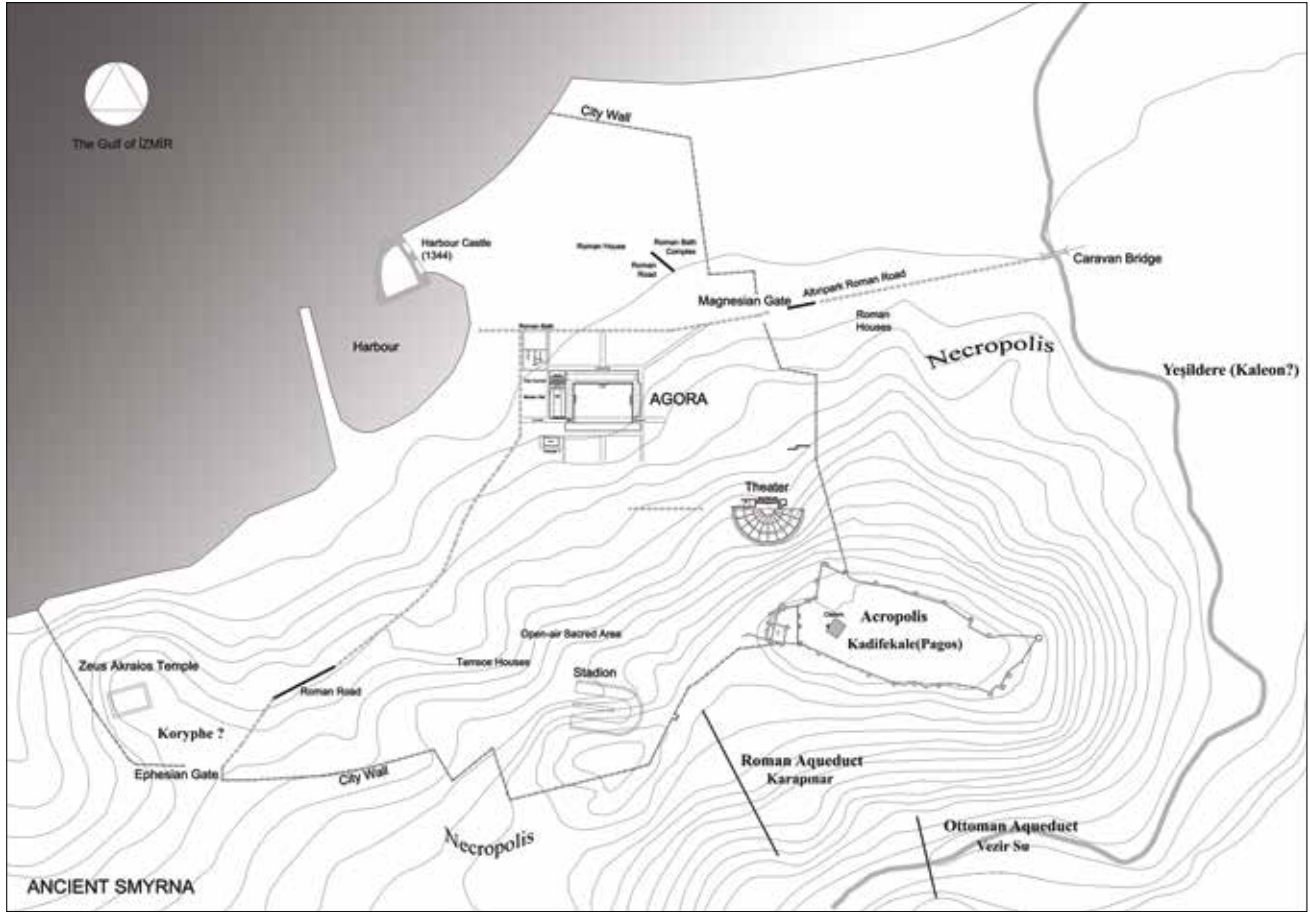
MS 4. yüzyılın sonlarında I. Theodosius, İmparatorluğu fiilen ikiye bölerek, batı yarısını Honorius'un doğu yarısını ise Arkadius'un yönetimine bırakmıştır. I. Theodosius (MS 379-395) ve Arkadius (MS 395-408)

Dönemlerinde Smyrna'da yoğun imar faaliyetlerinin gerçekleştirilmiş olduğu çeşitli yazıtlar vasıtasıyla öğrenilmektedir (Doğer 2006: 124; Ersoy 2015: 42). Arkadius'tan sonra tahta geçen II. Theodosius'un uzun iktidarı (408-450) zamanında, artık imparatorların daimi ikametgahı olan Konstantinopolis'te Hıristiyan ve Ortodoks Kilisesi'nin kültür ve siyasi yapıya etkisi ve Yunanca'nın kültür ve devlet dili olarak yükselişi ile Doğu Roma İmparatorluğu'nun Bizans kimliğine bürünmeye başladığı bir süreç başlamıştır (Morisson 2014: 37vd). MS 5. yüzyılda Hıristiyanlığın en eski topluluklarından birine ev sahipliği yapan Smyrna kilisesi de bağımsızlığına kavuşmuş, Ephesos kilisesine bağlı olan Smyrna Piskoposu bağımsız Başpiskopos olarak tanınmıştır (Daim ve Ladstatter 2011: 40; Foss 1979: 6).

MS 5. yüzyılın ikinci yarısı hem İmparatorluk hem de Smyrna için doğal ve diğer felaketlerin üst üste geldiği bir dönem olur. MS 468 yılında İzmir merkezli VIII şiddetinde gerçekleşen deprem¹ ve bir salgın hastalığın patlak vermesinin ardından, 500 yılında, İmparatorluk topraklarının doğu eyaletlerini kapsayan geniş bir alanda (Mısır'dan Ermenistan'a kadar) çekirge istilasının ekinlere büyük zarar verdiği kaydedilmiştir. Kıtık ve kötü yaşam koşulları kentlerde salgın hastalıkları tetiklemiş, doğu eyaletlerindeki bu olumsuz ortam 6. yüzyılın ilk birkaç yılında depremlerle daha da kötü hale gelmiştir. MS 6. yüzyılda, 541-542'de bir başka felaket de Etiyopya'dan başlayarak İspanya'ya, 542'de İstanbul'a ve 543'de tüm Anadolu'ya yayılan "eşi görülmemiş büyüklükte bir felaket olan" veba salgınıdır (Mango 2008: 76vd.; Morisson 2014: 49). Bizans kentlerini sarsan bu salgının çok sayıda ticari geminin uğrak yeri olan Smyrna'da da etkili olduğu ve yüzyılın sonuna kadar etkisini gösterdiği -somut bilgilerimiz olmamakla birlikte- kabul edilebilir. 6. yüzyılın ortasında Smyrna'nın sadece veba salgınından değil ciddi bir depremden daha etkilendiği anlaşılmaktadır (Doğer 2006: 125). Kesin tarihlemesi tartışılır olsa bile bu depremden kentin oldukça hasar gördüğü ve bu hasarın giderilmesinde dönemin Valisi Damokharis'in önemli rol aldığı, Smyrna Agorası'nda ele geçen bir heykel kaidesi üzerindeki yazıttan anlaşılmaktadır (Ersoy 2015: 43).

Geç Antik Çağ'da Bizans'ın en tehlikeli düşmanlarından biri olan İran merkezli Sasani Devleti kralı II. Hüsrev Perviz'in orduları 604 yılında Bizans topraklarına girmiş ve Anadolu'daki önemli şehirleri, örneğin Sardis ve Ephesos'u yağma ve tahrip etmiştir (Cameron 2008: 36). Sasanilerin Smyrna'ya ulaştıkları veya zarar verdiklerine ilişkin arkeolojik bir bulguya sahip olmamamıza karşın

¹ AFAD'ın www.deprem.gov.tr/Tarihsel Depremler adresinde bu deprem "kaynak sayısı yetersiz" şeklinde C1 olarak kodlanmıştır.

Şekil 1. Smyrna Antik Kenti Planı (Smyrna Antik Kenti Kazısı Arşivi) / Plan of the ancient city of Smyrna (Ancient Smyrna Excavations Archive)

Basmane mevki civarında ele geçen ve İmparator Heraklios zamanına tarihlenen bir yazıttan öğrenildiğine göre, bu dönemde Smyrna surları savunma görevini yapabilecek şekilde ayakta durmaktadır (Doğer 2006: 127). Tüm Anadolu'yu tehdit eden bu gelişmenin Smyrna'da da tedirginlik yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Basmane mevkiinde kısmen görülen Smyrna'nın doğu suruna ait sur parçalarının en geç Sasani saldırıları ve Arap akınları öncesinde yapılmış olması mümkündür.

Sasanilerin ardından, 7. yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul'u ele geçirmeye dönük talepleri ile hareket eden Müslüman Araplar, Kos (İstanköy Adası) ve Khios'un (Sakız Adası) ardından Smyrna'yı ele geçirilmişlerdir (Doğer 2006: 128; Daim ve Ladstatter 2011: 32). 672 kışını Smyrna'da geçiren Arap orduları, Kyzikos'u lojistik merkez olarak kullanarak, 673 ile 678 yılları arasında İstanbul'u 5 yıl boyunca kuşattılsa da kenti ele geçiremeyince İstanbul'dan ve Smyrna'dan çekilmişlerdir (Norwich 2013: 263). 7. yüzyıl boyunca maruz kaldığı tehditler ve işgal felaketleri, ayrıca 688 yılında gerçekleşen İzmir merkezli IX şiddetinde deprem²

sonrasında kentin ekonomik, sosyal ve siyasi refleksini kaybettiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte Smyrna'nın surla çevrili yerleşik alanının dışında kalan konut ve ticari alanların ortadan kalktığı ve Smyrnalıların tamamen sur içine çekildiği anlaşılmaktadır. Kent içinde yüzlerce yıldır kentin merkezi durumunda bulunan Smyrna Agorası ile çevresindeki Kent Meclisi ve Roma Hamamı gibi diğer kamu yapıları kullanım dışı kalmış, antik kent merkezi giderek ıssızlaşmıştır. Halkın kendini daha güvende hissettiği Kadifekale ve Liman Kalesi'ne doğru çekildiği anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde Ephesos, Miletos, Magnesia ad Meandrum, Sardis ve Pergamon gibi bölgenin diğer antik kentlerinin de küçüldükleri bilinmektedir (Mango 2008: 82).

ALTINPARK ARKEOLOJİK ALANI

Smyrna'nın Geç Antik Çağ peyzajına ait bulgulara ulaşılan alanlarından birisi Basmane semtinde yer alan Altınpark Arkeolojik Alanı'dır (Şek.1 ve 2). Bu alanda Roma İmparatorluk Dönemi'nin başından itibaren sur dışı alanda gelişen ve konut ağırlıklı fonksiyona sahip

² AFAD'ın www.deprem.gov.tr/Tarihsel-Depremler-adresinde bu deprem "kaynak sayısı üç veya daha az bilgi ve belgeleri

geliştirilmeye gereksinim gösteriyor" şeklinde B2 olarak kodlanmıştır.

Şekil 2. Altınpark Arkeolojik Alanı Planı (Smyrna Antik Kenti Kazı Arşivi) / Plan of the archaeological site of Altınpark (Ancient Smyrna Excavations Archive)

oldukları tespit edilen yapılaşmaların MS 7. yüzyılda bir yangın sonrasında kullanım dışı kalarak terk edildikleri tespit edilmiştir (Ersoy 2015: 139-141). Nitekim alandan ele geçen sikkeler MS 2. yüzyıldan itibaren görülmeye başlar, MS 3. ve 4. yüzyıllarda yoğunlaşır, ardından giderek azalarak I. Heraklios Dönemi (MS 610-641) ile birlikte sona erer ve daha sonra 10. yüzyıl ile birlikte yeniden ortaya çıkar (Ersoy, Önder, Turan 2014: 103-104).

Altınpark'ta ortaya çıkarılan kalıntılar içinde iki konuta ilişkin bazı bilgiler edinmek mümkün olabilmektedir (Ersoy 2011: 1-13; Ersoy 2015: 87) (Şek.2). Her iki konut da şehrin kapılarından biri olan Magnesia Kapısı'ndan çıkan anayolun üzerindedir. Altınpark 1 Nolu konuta anayoldan olasılıkla çift kanatlı büyük bir kapı ile girilmekte, girişi takiben kum taşı plakalarla döşenmiş iki dörtgen mekandan geçilerek bir atriuma ulaşılmaktadır. Bu konutun diğer bölümleri arkeolojik kazı sınırının dışında kaldığından araştırılamamıştır.

Hemen bitişiğinde yer alan Altınpark 2 Nolu konutun da benzer bir giriş sistemine sahip olduğu, konutun merkezinde peristilli bir avlu ve çevresinde bir dizi mekanın bulunduğu anlaşılmıştır. Mekanlardan birinin mutfak ve banyo olarak kullanıldığı görülmüştür. Konutların kazılarında çok sayıda pişmiş toprak figürin parçası, günlük kullanıma ait metal kaplar, pişmiş toprak servis ve pişirme kapları ile cam parfüm şişeleri ele geçmiştir.

Geç Antik Çağ'da Hıristiyanlığın yayılmasının bir yansımasını Altınpark konutlarında da görmek mümkündür. Nitekim yukarıda sözü edilen objelerin yanı sıra en erken MS 4. yüzyılı işaret eden bronz haç ve buhurdanlıklar, pişmiş topraktan ampulla vb objelerin ele geçmesi ev sahiplerinin de artık bu inancı paylaşmaya başladıklarını göstermektedir.

Altınpark Arkeolojik Alanı'ndaki konutların kullanımı, dönem dönem yapılan onarım ve eklentilerle, sikke buluntularının da işaret ettiği gibi en geç MS 7. yüzyılda büyük bir yangın ile sona ermiştir. Yangının Müslüman Arapların kenti ele geçirmeleri ile ilgili olduğu değerlendirilmektedir. Alanda 10. yüzyıldan sonra yeniden yapılaşmaya gidildiği anlaşılmakla beraber mevcut mimari izlerden bu dönemdeki yapılaşmanın niteliği tam olarak anlaşılamamaktadır. Bununla birlikte ele geçen dikkate değer miktardaki kemik ağırşaklar, alanın ya bu tip objelerin üretildiği ya da bu objelerin kullanıldığı tekstil atölyelerinin bulunduğu bir sanayi alanına dönüşmüş olabileceğini işaret etmektedir.

BULGULAR

Altınpark'ta 2008 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında bazı pişmiş toprak figürlü seramik parçaları tespit edilmiş, bu parçalar restore edildiğinde matara formunda figürlü bir kaba ait oldukları görülmüştür (Fot. 1 ve Şek. 3). C2 plankaresinde +8,82 m. seviyesinde tespit edilen kap, 24 cm yüksekliğinde olup küresel gövdesi 17,5 cm çapındadır. Geniş

Fotoğraf 1. Oinophoros ön ve arka yüz / Front and back sides of the oinophoros (Ancient Smyrna Excavations Archive)

gözenekli, küçük taşçıklar içeren, mika ve kum katkılı açık kırmızı kil (Munsell 10 R 7/6 Light Red) ile üretilmiş olan objenin yüzeyi kilin sulandırılması ile oluşturulmuş pembe-bej renkli bir astar (Munsell 7,5 YR 8/4 Pink) ile kaplanmıştır. Kabın gövdesi kalıp ile üretilmiştir. Her iki yüz için aynı kalıbın kullanıldığı ve kalıptan çıktıktan sonra bir yüzde bazı süsleme unsurlarının eklendiği gözlemlenmiştir. Mataranın yüzeyinde oluşan küçük çapaklar alçı kalıp ile üretilmiş olabileceğini göstermektedir³. Boyun ve kulplar elde şekillendirilerek kalıp ile üretilmiş gövdeye eklenmiştir. Boyun üzerinde ince alet yardımıyla basit yivler oluşturulmuştur. 6 cm çapındaki ağzın dudak kısmının kalın bırakıldığı ve hafifçe yuvarlatıldığı görülmektedir.

Formu ve kabartma figürler ile süslenmiş dekorasyonu göz önüne alındığında kabın, Roma İmparatorluk Dönemi'nde farklı merkezlerde üretilmiş olduğu bilinen, yuvarlak formlu bir oinophoros olduğu anlaşılmaktadır. Oinophoros formunun, bugünkü veriler ışığında Anadolu'da üretildiği iki ana merkez bilinmektedir: bunlar Pergamon ve Knidos'tur⁴. Son

³ Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren figürlü eserlerin üretiminde sıklıkla tercih edilen bir teknik olan alçı kalıp ile üretim ve bu üretim tekniğinin yüzeyde bıraktığı küçük çapaklar ile ilgili olarak bkz. Goldman 1950: 298. Smyrna Antik Kenti'nde üretilen Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait figürlü pişmiş toprak eserlerinden bazılarında bu tekniğin kullanıldığı önerilmektedir: Şakar 2009: 30.

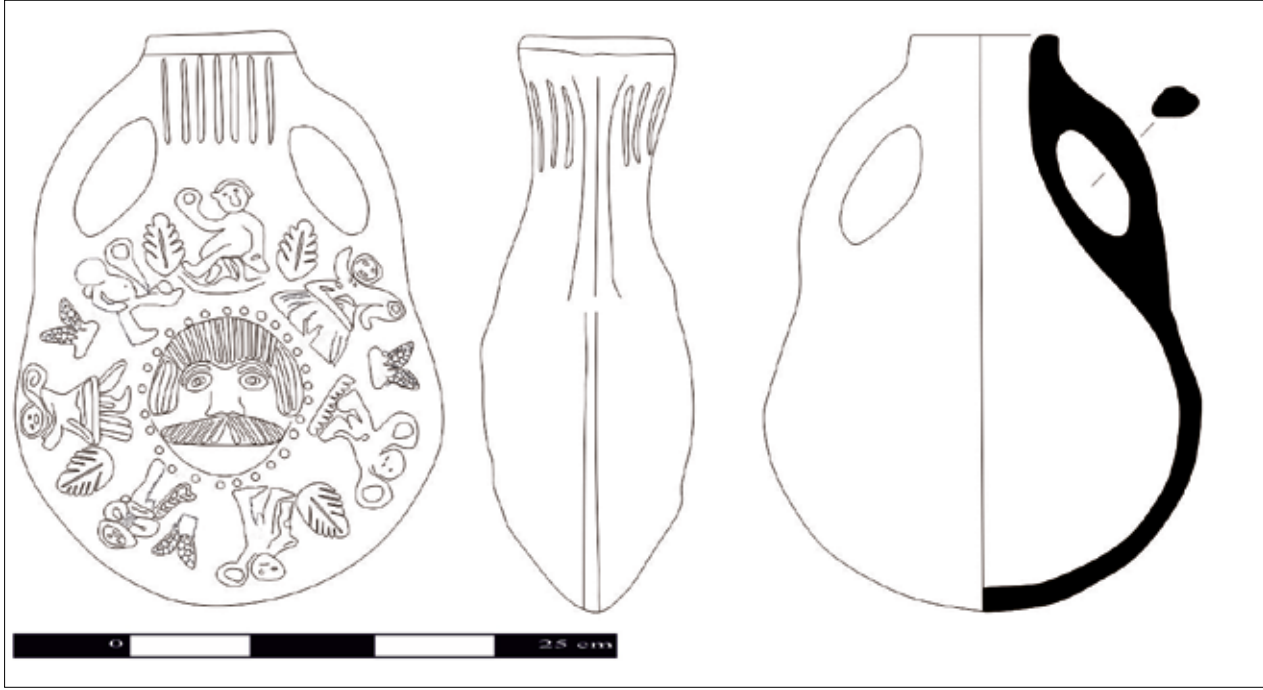
⁴ Pergamon ve Knidos'taki örnekler U. Mandel tarafından yapılan kapsamlı bir çalışma ile detaylı bir şekilde incelenmiştir: Mandel 1988. Knidos üretimleri ile ilgili ayrıca bkz. Pastutmaz 2009: 29-65.

yıllarda yapılan araştırmalarda Sagalassos'un da bu tip kapları üreten önemli bir merkez olduğu anlaşılmıştır⁵. Bununla birlikte Karia Bölgesi'nde Iasos⁶ ve Phrygia Bölgesi'nde Tripolis'te (Duman 2018: 667-674) bu tipte kapların üretildiği yerel atölyelere ait izler bulunmuştur. Anadolu dışında Mısır ve Kuzey Afrika'da da oinophoros tipi kapların üretildiği bilinmektedir (Pastutmaz 2009: 29).

Altınpark'ta ortaya çıkarılan oinophorosun aynı kalıptan çıkan her iki yüzünde, figürlü alanın tam ortasında diğer figürlere oranla daha büyük işlenmiş olan merkezi bir figür yer almaktadır (Fot. 1 ve Şek. 3). Bu figür yuvarlak bir yüze, alını kaplayarak kaşların üzerine kadar inen ve yanlarda şakaklardan elmacık kemiklerinin üzerine değin devam eden, detayları stilize olarak düz çizgiler ile belirtilmiş hacimli saçlara, ince ancak belirgin kaşlara, üst kısmı kaş kemerleri ile birleştirilmiş olarak betimlenen basık bir burna, her iki göz kapağı ve göz bebeği belirtilmiş büyük gözlere, uzun ve gür bıyıklara ve üçgen bir çeneye sahiptir. Kulaklar saçların, ağız ise bıyıkların altında kalmış, işlenmemiştir. Bir yüzde bu merkezi figürün etrafı, kilin üzerine yuvarlak bir cismin bastırılması ile oluşturulmuş yaklaşık 0,4 cm çapında küçük kabartma

⁵ Sagalassos üretimleri ile ilgili bkz. Poblome 1998: 205-225; Talloen ve Poblome 2005: 55-81; Talloen 2011: 573-607; Talloen ve Poblome 2019: 425-428.

⁶ Iasos'taki örnekler ile ilgili çalışmalar yapan Baldoni, Knidos atölyesi ile yakınlığına rağmen Iasos'ta bulunan oinophoros tipi kaplardan bir kısmının yerel olarak Iasos'ta üretilmiş olduklarını belirtmektedir: Baldoni 2003: 169.

Şekil 3. Oinophoros Çizim (Çizim: Gülten Çelik-Ersoy) / Drawing of the oinophoros (Drawn by Gülten Çelik Ersoy)

noktalardan oluşan bir dizi ile çevrelenmiştir. Diğer yüzde bu yuvarlak motif dizisine rastlanmaz.

Merkezde bulunan ana motifin etrafını, daha küçük boyutta figürlerden oluşan bir friz çevrelemektedir (Fot. 1 ve Şek. 3). Bu frizde yedi adet figür betimlenmiş olup figürlerin arasında yaprak ve yan yana duran ve bir kabın içerisine konmuş stilize iki adet üzüm salkımının betimlendiği başka bir motif yerleştirilmiştir. Merkezi ana figürün aksine frizde yer alan figürlerin hem konturları belirgin değildir hem de oldukça stilize bir şekilde betimlenmişlerdir ve zorlukla tanımlanmaktadırlar. Bununla birlikte bu birbirini takip eden figürlerin hepsinin hareket halinde olduğu ve ellerinde yuvarlak objeler tuttukları açık bir şekilde görülmektedir.

Bu figürlerden ilki boynun hemen altına yerleştirilmiştir (Fot. 1 ve Şek. 3). Herhangi bir dişilik uzvunun görülmemesi nedeniyle erkek olduğu, herhangi bir giysi kıvrımının işlenmemiş olması nedeniyle ise çıplak olduğu düşünülen figür oturur vaziyettedir, gövdesinin üst kısmı cepheden alt kısmı profilden betimlenmiştir. Figürün bacaklarının çapraz bir şekilde yerleştirildiği görülmektedir. Sağ kolu hafifçe yukarı doğru kalkmış olup sağ elinde yuvarlak bir nesne tutmaktadır. Sol kol ise aşağı kalçasının yanına doğru inmektedir sol elinde bir obje tutmaktadır ancak bu objenin ne olduğu seçilememektedir.

Bu figürden sonra saat yönünde ilerlendiğinde önce bir yaprak motifi ile daha sonra ise ikinci bir figürle karşılaşılır (Fot. 1 ve Şek. 3). Cepheden betimlenmiş olan bu figürün ise çıplak olduğu düşünülen ilk figürden farklı olarak giyimli olduğu hatta uzun etekli bir giysi taşıdığı görülmektedir. Her iki kolu da havaya kalkmış olup ayakta ve hareket halindedir ayrıca sol elinin hizasında yuvarlak bir obje bulunmaktadır. Bu figürden sonra stilize iki adet üzüm salkımının betimlendiği motif yer alır, bunun hemen yanında ise üçüncü figür görülmektedir (Fot. 1 ve Şek. 3). Hatları tam olarak seçilmese de gövdesinin alt kısmının profilden, üst kısmının cepheden betimlenmiş bu figür her iki kolunu havaya kaldırmış olup her iki elinde de yuvarlak birer obje tutmaktadır. Herhangi bir giysi kıvrımının görülmediği bu nedenle çıplak olduğu düşünülen figürü ilginç kılan iki nokta vardır: bunlardan ilki iki bacağının arasında görülen çıkıntıdır. Bu çıkıntı cinsel organın belirtilmiş olabileceğini ve figürün erkek olabileceğini işaret eder. İkinci dikkat çekici nokta ise ayakların altında yer alan çıkıntılı zemindir.

Üçüncü ile dördüncü figür arasında yine yaprak motifi bulunmaktadır. Dördüncü figür (Fot. 1 ve Şek. 3), ayakta ve çıplaktır, gövdenin alt kısmı profilden, üst kısmı ve baş cepheden işlenmiştir. Bir önceki figür gibi iki bacak arasında cinsel organ olduğu düşünülen bir çıkıntı yer almaktadır. Gövdenin sağ tarafında, sağ bacağın dış hattını takip eden düz bir alan görülmekte ise de bunun ne olduğu anlaşılamamaktadır. Figürün sol kolunu yukarı kaldırmış olduğu ve sol elinde yine yuvarlak bir obje taşıdığı görülmektedir.

Dördüncü figürün ardından yine stilize üzüm salkımlarının betimlendiği motif görülür. Beşinci figür ise ayakta durmakta olup tamamen cepheden betimlenmiştir (Fot. 1 ve Şek. 3). Beşinci figürün sağ bacağı, diğer figürlerin bacaklarından farklı, bir hayvan bacağı şeklinde betimlenmiş olup çift toynağa benzeyen bir şekilde bitmektedir. Her iki kol dirsekten bükülmüştür, eller göğüs hizasında tutulmaktadır. Dikkatli bakıldığında figürün her iki eli ile bir panflüt (syrinx) tutuyor olduğu seçilebilmektedir.

Beşinci figür ile altıncı figür arasında yine bir yaprak motifi bulunur. Altıncı figür (Fot. 1 ve Şek. 3), ikinci figür ile oldukça benzeşmektedir, tıpkı ikinci figür gibi hareket halinde giyimli olduğu seçilen altıncı figür bir yüzde büyük ölçüde tahrip olmuşken diğer yüzde biraz daha iyi korunmuştur. Tıpkı ikinci figür gibi uzun etekli bir giysisi vardır, her iki kolu da havaya kaldırılmıştır ve sol elinde yuvarlak bir obje tutmaktadır.

Stilize üzüm salkımlarının görüldüğü motifin ardından yedinci figür ile friz tamamlanmaktadır (Fot. 1 ve Şek. 3). Sola, oturur vaziyette betimlenmiş ilk figüre doğru adım atar vaziyette olan yedinci figürün çıplak bir erkek olduğu görülmektedir. $\frac{3}{4}$ profilden betimlenmiştir, sağ kolu gövdenin yanında aşağı doğru rahat bırakılmışken sol kolunun üzerinde stilize biçimde betimlenmiş *cornucopia* olduğu düşünülen bir obje yer almaktadır. Yedinci figür ile frizin ilk figürünün arasında yine bir yaprak motifi bulunmaktadır.

İKONOĞRAFI VE STİL

Oinophoros adından da anlaşılacağı gibi şarap ile ilişkili bir kaptır⁷. İnceleyeceğimiz örnek gibi küresel gövdeli olanların yanında silindirik ve köşeli gövde formlarının da görüldüğü oinophoroi üzerinde genellikle çeşitli mitolojik sahneler, bitkisel ve geometrik motifler kabartma olarak betimlenir. Oinophoros, Pergamon, Knidos ve Sagalassos'ta Hellenistik Dönem'den itibaren görülen kabartmalı/kalıp yapımı kap geleneğinin Geç Roma Dönemi'ndeki devamı niteliğindedir. Bu dönemde *oinophoros*lar teknik olarak Roma İmparatorluk Dönemi'nin ilk yüzyıllarındaki kabartmalı kap geleneğini takip etseler de, üzerlerinde yer alan sahnelerin ikonografisinde ve stil özelliklerinde bazı değişimler gözlemlenmektedir. Daha geç örneklerde Erken

Hıristiyanlık Dönemi'ne ait figürlü sahneler ve semboller yer alır. Mısır'da Erken Hıristiyanlık Dönemi'nin önemli kişiliklerinden biri olan Aziz Menas'ın hayatından sahnelerin yer aldığı örnekler bu dönemin en bilinen ve sık karşılaşılan oinophoros grubunu oluşturur (Bailey 2008: 109-111).

Geç Antik Çağ figüratif geleneğinde Dionysiak sahneler önemli bir yer teşkil etmektedir⁸. Hıristiyanlığın hızla yayılmaya başladığı ancak Pagan inançların halen canlı olduğu Geç Antik Dönem'de Dionysos, pek çok farklı paganik tanrısal özelliği kendisinde toplamış bir ilahi varlık olarak (Bowersock 1990:41), gelişen Hıristiyanlığın da etkisiyle adeta monoteist bir bakış açısı ile tapım görmekte ve Hıristiyanlığa rakip olan en önemli inançlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Bowersock 1990:52; Poblome 1998: 212). Bu bağlamda MS 4. yüzyıldan itibaren başka bazı Pagan mitolojik figürler ile birlikte oinophoroi dekorasyonunda kullanılan Dionysos ve *thiasosuna* ait betimler, özellikle 5. ve 6. yüzyıllar boyunca bu tip kaplar üzerinde en çok kullanılan Pagan ikonografik öğeler haline gelmişlerdir (Talloon 2011: 578, 585).

Bu dönemde figüratif sanatlarda Dionysos'un yoğun olarak tercih edilmesi araştırmacılar tarafından iki şekilde yorumlanmaktadır: Bu yorumlardan ilki yukarıda açıklandığı şekilde Dionysos kültürünün, özellikle bazı bölgelerde Roma vatandaşları tarafından halen pratik edilen bir dini inanç olması ile ilişkilidir. Çeşitli küçük buluntularda veya mozaikler gibi daha geniş alanlarda görülen Dionysiak sahnelerde özellikle Dionysos misterleri ile ilgili sembollerin bulunması bu dönemdeki Dionysos ikonografisinin kült ile ilişkilendirilmesini destekleyen argüman olarak karşımıza çıkar⁹.

Bu konuda yapılan ikinci yorum ise Dionysos'un bu dönemde halen güçlü olan bir pagan tanrı olmasının yanında, Dionysos veya Dionysiak figürlerin *symposion*,

⁸ Geç Antik Çağ'da Dionysos ve Dionysiak sahnelerin farklı figüratif sanatlarda kullanıldığı örnekler için bkz. Parrish 1995: 307-332.

⁹ Geç Antik Dönem'de Dionysos'un nasıl bir tanrısal bir figür olarak görüldüğü ve bu dönemdeki kültürleri ile ilgili bilgilere MS 5. yüzyılın ortalarında yaşamış Mısırlı epik şair Nonnus'un *Dionysiaca* adlı eseri vasıtasıyla ulaşılabilmektedir: Bowersock 1990: 42-48. İkonografik açıdan ise Parrish, incelediği bazı mozaik ve duvar resimleri ile küçük buluntular ve tekstil ürünleri üzerindeki Dionysiak sahnelerde, Dionysos misterlerine atf yapan *cista mystica*, kırbaç ve ritüel kapları gibi bazı objelerin görüldüğünü tespit eder ve bunların, Geç Antik Dönem'de Dionysos gizem kültürleri ile ilgili ritüellerin hala belli ölçüde devam ettiğini doğrulayan öğeler olduklarını söyler: Parrish 1995: 311, 315-317, 332. Talloon Parrish'in fikrini benimser ve günlük hayatta kullanılan objelerin üzerindeki figüratif unsurların, bu objelerin sahiplerinin inanç dünyaları ile ilgili fikir verdiğini belirtir: Talloon 2011: 576.

⁷ Baltimore'da John Hopkins Üniversitesi'nin koleksiyonu içerisinde yer alan ve 1909 yılında D.M. Robinson tarafından yayınlanan silindirik formlu ve kabartma figürlü pişmiş toprak bir şişenin alt kısmında kazıma çizgiler ile yazılmış ΟΙΝΟΦΟΡΟΣ kelimesi görülmektedir. Yazı karakteri ve figürlerin stil özellikleri ile söz konusu kap Robinson tarafından MS 3. yüzyıla tarihlenmiştir: Robinson 1909: 34, Fig.3. Bu kelime bu yayının ardından literatürde bu tip kapların adlandırılmasında kullanılmıştır: Mandel 1988:3.

içki, yemek, eğlence, tiyatro ve genel olarak hayattan alınan zevk ile, yani günlük hayata dair somut hazlar ile ilişkili figürler olmalarıdır¹⁰. Dionysos ve *thiasosu* ile ilişkili konuların işlendiği mozaikler ile duvar resimlerinin büyük kısmının konutlarda, *triclinium* veya genel olarak yemek ve misafir kabulü ile ilgili mekanlar ile ilişkili olarak ortaya çıkarılmış olması, bununla birlikte bu tip sahnelerin görüldüğü, gümüş başta olmak üzere madeni kaplar ile bazı cam eserlerin ya da kabartmalı kapların genellikle konut alanlarında bulunmuş olması bu fikri desteklemektedir (Parrish 1995: 307-332).

Altınpark'ta ortaya çıkarılmış olan oinophorosun üzerindeki figürlerde Geç Roma Dönemi'nde oldukça popüler olan Dionysiak unsurlar görülmektedir. Oinophorosun gövdesi üzerinde yer alan merkezi figür oldukça ilginçtir. Yuvarlak yüz ve alnın ortasına inen kalıp gibi saçlar, özellikle belirtilmiş göz konturları ve göz bebekleri, bu figürün teatral bir figür, daha çok bir mask olabileceğini ortaya koymaktadır. Kentin Devlet Agorası'nda söz konusu merkezi figür ile özellikle saç ve göz işleniş bakımından stilistik benzerlikler taşıyan ve incelediğimiz oinophoros ile teknik olarak da (kil, astar, kalıplama tekniği) paralellik gösteren mask şeklinde plastik kaplara ait parçalar 2002, 2003 ve 2005 yıllarında bu alanda yapılan Müze kurtarma kazılarında ortaya çıkarılmıştır (Şakar 2015: 209). Bu durum Smyrna'nın Geç Roma Dönemi'ndeki figürlü pişmiş toprak eserleri arasında mask figürünün sevilen bir öge olduğunu işaret etmektedir. Bununla birlikte figürün en ilginç ögesi masklarda ya da genel olarak Klasik ikonografide pek karşılaşmadığımız uzun ve gür bıyıklardır. Antik sanatta sakallı tasvirler ile sıklıkla karşılaşmaktadır ve bıyık genellikle sakal ile birlikte verilmekte olup sakal olmadan bıyığın tek başına betimlenmiş olması alışılmadık dışında bir uygulamadır. Bıyığın tek başına verildiği ikonografi ile genellikle Galatlar, Parthlar gibi "barbar" addedilen kavimlerin betimlerinde karşılaşılır¹¹. Bu doğrultuda bu figürün de etnik bir tipin betimlendiği bir tiyatro maskı olduğu önerilmektedir. Hellenistik Dönem'den itibaren, özellikle de Roma İmparatorluğu'nun erken dönemlerinde Smyrna koroplastik atölyeleri etnik

fizyonominin kullanıldığı pek çok figürün üretmişir (Şakar 2015: 183; Hasselin-Rous 2009: 156). Bu konuda yapılan araştırmalarda Smyrna'nın özellikle Roma Dönemi'nde kozmopolit bir liman kenti olmasının, etnik tiplerin yoğunlukla tercih edilmesinde etkili olduğu belirtilmektedir (Hasselin-Rous 2009: 156). Bu bağlamda incelediğimiz oinophorosun merkezinde yer alan figürün seçiminde, Smyrna pişmiş toprak figürün atölyelerinin birkaç yüzyıldır sürdürdüğü ikonografik bir geleneğin etkili olduğu söylenebilir.

Oinophorosun merkezindeki figürün etrafında bir friz oluşturan ve yukarıda ayrıntıları ile tasvir edilen figürler ise açık bir şekilde Dionysiak bir *thiasosu* ortaya koymaktadır. Söz konusu friz oldukça stilize bir şekilde betimlenmiştir, figürlerin konturları ve detayları belirsizdir ancak yine de detaylı bir inceleme yapıldığında kimlikleri ile ilgili öneriler yapılabilmektedir. Bu figürlerin içerisindeki ilk figürün Dionysos olabileceği düşünülmektedir. Dionysos Geç Roma Dönemi ikonografisi içerisinde sıklıkla çıplak ya da yarı çıplak olarak, bacaklarını çapraz bir şekilde yerleştirmiş şekilde oturur pozisyonda resmedilmektedir (Parrish 1995: 308). Bu figür de çıplak, bacaklarının alt kısmını çapraz bir şekilde yerleştirmiş olarak betimlenmiştir. Sağ elinde tuttuğu ve frizin hemen hemen bütün figürlerinin elinde görülen yuvarlak nesnenin bir çeşit yuvarlak zil olan *kymbala*¹² benzeri bir müzik aleti olduğu düşünülmektedir.

Frizdeki ikinci ve altıncı figürleri uzun etekleri olan giysiler giymişlerdir. Bu figürlerin cinsiyetlerini ve kimliklerini belirlemek zor olsa da diğer tüm figürlerin çıplak bunların ise giyimli betimlenmiş olduklarından yola çıkarak, bunların *thiasos* içerisinde uzun etekli giysiler ile gösterilen *mainadlar* oldukları önerilmektedir. Her iki figürün de sol ellerinde tuttukları yuvarlak objeler ilk figürde olduğu gibi birer müzik aleti olmalıdır.

Frizdeki üçüncü ve dördüncü figürler ise çıplak betimlenmiş erkek figürleridir. Bu figürler son derece şematik betimlenmiş olsalar da cinsel organların özellikle belirtilmiş olması bunların *ityphallik* figürler olabileceklerini gösterir. Üçüncü figürün ayaklarının altında görülen çıkıntılı zemin diğer figürlerin hiç birinde yoktur. Dionysos'un doğa ve bereket ile olan bağlantısı göz önüne alındığında bu zemin şeklinin özel bir yer şeklini (kayalık vs..) betimlemiş olması mümkünse de ne olduğu anlaşılmamaktadır.

¹⁰ Parrish incelediği eserlerin lüks konutlarda *symposion* ile ilgili alanlarda kullanılmış olmasına dikkat çeker: Parrish 1995: 307-308, 332. Poblome ve Talloen her ne kadar doğrudan kült ritüelleri ile ilgili kontekstlerde bulunmuş olmasalar da bunların, buldukları yerleşim ve bölgedeki Dionysos inançları ile dolaylı da olsa bağlantılı olmaları gerektiğini belirtir, dini anlamdan tamamen bağımsız olmalarını mümkün bulmazlar: Tartışma için bkz. Talloen-Poblome 2005: 70; Talloen 2011: 579.

¹¹ Hellenistik Dönem Barok sanatın önemli öğelerinden olan Galat betimleri, örneğin Capitolini'de korunan "Ölen Galat" heykeli (Smith 2002: 104, Fig. 119) ve Parth sanatının bilinen heykellerinden Shami Prensi (Invernizzi 2011: 192-193) bu tip bıyıklı figürler için gösterilebilecek en belirgin örneklerdir.

¹² Erken dönemlerden itibaren Hellen sanatında Dionysos *thiasosunda* yer alan figürlerin ellerinde sıklıkla görülen yuvarlak bir zil olan bu aletin daha çok *mainadlar* tarafından kullanıldığı görülmektedir. Erken dönemde *Kymbala* ile yazılı ve görsel kaynaklar ile ilgili olarak bkz. Daniela Castaldo, "Rappresentazioni dei kymbala nella ceramica attica", *RIDIM Newsletter*, 20/2, 1995: 39-48.

Beşinci figür frizin diğer figürlerinden pek çok anlamda farklılıklar içerir. Her iki yüzde de sol bacağı kırık ve eksik olan bu figürün diğer bacağının işleniş bir insandan ziyade çift toynaklı bir hayvan bacağına benzemektedir. Bu figürün ayrıca her iki eli ile bir *syrix* tuttuğu ve çaldığı da görülmektedir. Bu veriler üzerinden bu figürün, gövdesinin alt kısmı keçi üst kısmı insan olan tanrı Pan ya da bir satyr tasviri olduğunu söylemek mümkündür. Frizin diğer figürlerinden farklı olarak kymbala değil panflüt (*syrix*) çalıyor olması da dikkat çekicidir. Son figür ise yine çıplak bir erkek figürü olup elinde bir *cornucopia* taşımaktadır. Geç Antik Dönem Dionysiak sahnelerde zaman zaman görülen *cornucopia*, Dionysos kültürünün doğa ve bereket ile ilişkisini betimlemektedir¹³.

Oinophoros üzerinde betimlenmiş olan frizde figürlerin arasında dönüşümlü olarak kullanılmış iki motif görülmektedir. Bunlardan ilki stilize yaprak motifi olup doğallıktan uzak, şematik çizgiler ile detaylandırılmıştır. Figürlerin arasında kullanılan diğer motif ise iyi görülemezle birlikte bir kabın içinde betimlenmiş olan iki adet üzüm salkımı olarak yorumlanmaktadır. Doğa, asma ve üzüm ile ilişkili Dionysiak ikonografide en erken örneklerden itibaren görülmeye başlanan bu motiflerin bu kompozisyon içerisinde kullanılmış olması şaşırtıcı değildir.

TARİHLEME

Smyrna Antik Kenti'nin Hellenistik ve Roma Dönemlerinde kapladığı alanın günümüze değin yerleşim görmüş olması, kentin pek çok yerinde sağlıklı tabakalanma verilerine ulaşmamızı engellemektedir. Altınpark Arkeolojik Alanı da Hellenistik Dönem'den 20. yüzyıla uzanan süreç içerisinde pek çok müdahaleye maruz kalmış, bu nedenle de alanda keskin sınırları olan bir stratigrafi görmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte oinophorosun birlikte bulunduğu arkeolojik malzeme, gösterdiği teknik özellikler ve stil değerlendirmeleri ile bir tarihlendirme önerisi yapılabilmektedir.

Oinophoros Altınpark'ta 2 numaralı konut alanı içerisinde C2 planlaresinde (Şek. 2) +8,82 m seviyesinde ele geçmiştir. Bu seviye MS 2. yüzyılda inşa edildiği ve MS 7. yüzyılın ortalarında bir yangın

ile son bulunduğu anlaşılan konut yapılarının taban seviyesine yakındır. Bu bağlamda oinophorosun bu konutların geç evresine ait bir kullanım objesi olarak değerlendirilmesi mümkünse de bu seviyede ortaya çıkarılan ve oinophorosun da içinde yer aldığı dolgu tabakasının daha sonraki yıllarda yapılan müdahaleler nedeniyle farklı dönemlere tarihlenen buluntular da içerdiği göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte gerek alandaki konutlara ait tespit edilen evreler gerekse oinophoros ile birlikte bulunan malzeme objenin tarihlendirilmesi ile ilgili bir tarih aralığı verebilmemize olanak vermektedir.

Giriş bölümünde de belirtildiği gibi Altınpark Arkeolojik Alanı'ndaki konutların kullanımı yaklaşık olarak MS 2. yüzyılda başlamış MS 7. yüzyılın ortalarında büyük bir yangın ile sona ermiştir. Alanın MS 7. yüzyılın ortaları ile MS 10. yüzyıl arasında terk edilmiş olduğu arkeolojik bulgular ile ortaya konmuştur. 10. yüzyıldan sonra yeniden yapılaşmaya gidildiği görülmekle birlikte incelediğimiz oinophorosun gerek formu gerekse üzerinde görülen Pagan geleneklerine atıf yapan figürlü sahnesi ile MS 7. yüzyıldan sonraki bir döneme tarihlenmesi mümkün değildir. Dolayısıyla oinophoros, bu formun ilk olarak ortaya çıktığı MS 3. yüzyılın sonu¹⁴ ile MS 7. yüzyılın ilk yarısı arasında bir döneme tarihleniyor olmalıdır.

Altınpark'ta ortaya çıkarılan oinophorosun formu; Anadolu'daki ya da Mısır'daki merkezlerde üretilmiş, tam yuvarlak, boyun ve ağız kısımları çarkta özenli bir şekilde çekilmiş, erken örnekleri kırmızı astar ile kaplanmış oinophoros örneklerinden çok, MS 5. yüzyıl - 7. yüzyıllar arasında tüm Doğu Akdeniz'de pek çok farklı merkezde üretilmiş, hafif torba biçimli bir gövdeye ve gövdenin bir uzantısı gibi görünen boyna ve kulplara sahip Erken Hıristiyanlık ampullalarının formu ile benzeşmektedir. Erken Hıristiyanlık dünyasının en önemli merkezlerinden biri olan Smyrna'da hemen hemen bütün sektörlerde ve özellikle de Altınpark'ta bu yüzyıllar arasına tarihlenen, üzerinde Hıristiyanlık sembelleri taşıyan pek çok ampulla ortaya çıkarılmıştır (Koroğlu 2015: 163-168). İncelediğimiz oinophoros bu hacı ampullaları ile yalnızca form açısından değil üzerindeki figürlerin konturlarının belirsiz olması, ayrıca stilize ve detaysız işlenişleri açısından da oldukça benzeşmektedir. Dolayısıyla genel olarak aynı dönemin üretimleri olduğunu önermek mümkündür. Bununla birlikte incelediğimiz oinophorosu stilistik ve teknik olarak daha erken bir döneme tarihlemek de mümkün değildir zira Anadolu'da üretilen figürlü kaplarda MS 4. yüzyıl

¹³ Geç Antik Dönem'de Hıristiyanlığın yayılması ile birlikte Pagan tanrıların daha önceki dönemlerdeki dini anlamlarından yavaş yavaş uzaklaşmaları ve bazı kavramların sembolleri olarak ikonografide kendilerine yer buldukları görülmektedir. Bu bağlamda Dionysos'un doğa ve bereketin sembolü haline geldiği görülmektedir: Talloen-Poblome 2019: 418. Bu bağlamda *cornucopia* Dionysos ve Dionysiak sahnenin bereket ile ilişkili yönüne işaret ediyor olmalıdır.

¹⁴ Formun ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili bkz. Mandel 1988:5.

ve öncesinde genellikle kırmızı astar ile kaplanan, kompozisyonu daha belirgin ve teknik olarak daha detaylı işlenmiş sahneler görülmekte olup bizim örneğimiz bu erken üretimlerden çok farklı bir stilde üretilmiştir¹⁵.

Bununla birlikte Altınpark'ta bulunan oinophoros, Erken Hıristiyanlık ampullarından iki noktada önemli farklar göstermektedir: bunlardan ilki boyuttur. Erken Bizans ampullaları incelediğimiz oinophorostan çok daha küçük 3-12 cm civarındadırlar. İkinci önemli fark ise Hıristiyanlık ile ilişkili bir sahnenin ya da sembollerin yer aldığı ampullaların aksine Altınpark'ta bulunan oinophorosta Pagan bir sahnenin işlenmiş olmasıdır.

MS 5. yüzyıl ila 7. yüzyılın ilk yarısı arasında Hıristiyanlık ile birlikte Pagan inançların, özellikle de Dionysos kültürünün hala var olduğunu ayrıca Dionysos ile ilgili ikonografinin *symposion* teması ile bağlantılı nostaljik bir süsleme unsuru olarak sofraya kültürü ile bağlantılı bir şekilde kullanıldığını yukarıda belirtmiştik. Bu bağlamda bu oinophorosun bu yüzyıllar arasında giderek Hıristiyanlaşan bir kentte halen direnç gösteren Pagan bir görsel geleneğin ürünü olduğunu söylemek mümkün olabilir.

Genel olarak MS 5. – 7. yüzyıllar arasında tarihleyebileceğimiz oinophoros için, birlikte bulunduğu eserlerin incelenmesi ve başka merkezler özellikle de Sagalassos'taki örnekler ile karşılaştırılması ile biraz daha dar bir tarih aralığı belirlemek mümkündür. Oinophoros'un Altınpark'ta birlikte bulunduğu sikkeler, Iustinus (518-527), I. Iustinianos (527-565), II. Iustinos (565-578), Phocas (547-610) ve Heraklios (610-641) zamanına, yani 6 yüzyıl ile 7. yüzyılın ilk yarısına aittirler¹⁶. Sikkelerin yanı sıra 4.-6. yüzyıl aralığına tarihlendirilen iki kemik saç iğnesi (Ersoy 2017: 29 vd., Kat. No. 25, 33), 5. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilen bir kemik oyun zarı (Ersoy 2017: 44 vd., Kat. No. 73) ile Erken Bizans Dönemi ve sonrasına tarihlendirilen iki kemik oyun taşı (Ersoy 2017: 41 vdd., Kat. No: 98, 107) da yakın plankare ve seviyelerde ele geçen buluntular arasındadır. Aynı seviyelerde ayrıca yukarıda da bahsettiğimiz 5.-7. yüzyıl aralığına tarihlendirilen 6 adet ampulla bulunmuştur (Koroğlu 2015: 163-168, Kat No: 1, 2, 4, 7, 9, 10, 11). Bunlarla birlikte Erken Bizans Dönemine tarihlenen bir bronz kutu/buhurdanlık da 2. Nolu konut içinde ele geçen bir obje olarak karşımıza çıkmaktadır (Akar-Tanrıver 2015: 16, 20).

Bununla birlikte Sagalassos'ta bulunan atölyelerde Geç Antik Çağ'da üretilen figürlü pişmiş toprak eserler içerisinde yer almakta olup Mısır'a ihraç edilmiş olduğu düşünülen ve bugün Kahire Müzesi'nde korunan bir *oinophorosun* arka yüzündeki asma yaprakları ve üzümlerden oluşan kompozisyon içerisinde yer alan stilize yaprak ve üzüm salkımları (Poblome 1998: 205, Pl. 1:2) ile aynı tarihe verilen bir başka *oinophorosun* (Poblome 1998: 205-206, Pl 2) arka yüzünde yer alan kemerli kompozisyon içerisindeki mainad figürü, duruş ve giysi işleniş açısından bizim örneğimizdeki figürler ile paralellik göstermektedir. Bununla birlikte MS 5. yüzyıla tarihlenen¹⁷ ikinci matara üzerindeki mainad figürü, şematize bir görünüm taşıyan Smyrna oinophorosu üzerindeki Dionysiak figürlerden stilistik olarak daha doğal işlenmiş olup biraz daha erken bir döneme tarihleniyor olmalıdır. Yine Sagalassos üretimi olup geç 5. yüzyıla tarihlenen ancak üzerinde bu kez erken Hıristiyanlık Dönemi'ne ait Üç Müneccim kraldan bir tanesinin Meryem ve çocuk İsa'nın karşısına çıktığı *adoratio* sahnesinin betimlendiği bir ampulla (Talloen 2011: 591, Fig.7) üzerindeki figürlerin işleniş de bizim örneğimizdeki frizde yer alan figürlerin işleniş ile stilistik olarak benzeşmektedir. Sagalassos'ta bulunmuş olan ve MS 6. yüzyıla tarihlenen pişmiş toprak bir mask da incelediğimiz oinophorosun merkezi figürü olarak kullanılmış mask figürü ile genel işleniş açısından benzerlikler göstermektedir (Talloen 2011: 596, Fig.11).

MS 7. yüzyılın ilk yarısında Pagan ikonografinin Anadolu'da büyük ölçüde yok olduğu ve Hıristiyanlık inancına atıf yapan sahneler ve sembollerin figüratif sanatlara hakim olduğu bilinmektedir (Talloen 2011: 399). Tüm bu veriler göz önüne alındığında mataranın 5-6. yüzyıllara, birlikte bulunduğu sikkeler ve paralellik gösterdiği Sagalassos örnekleri göz önüne alındığında daha çok geç 5. yüzyıl ile erken 6. yüzyıla tarihlendiği söylenebilir.

¹⁵ MS 4. yüzyıl ve öncesindeki Pergamon ve Knidos örnekleri için bkz. Mandel 1988: 28, 29, (Pergamon); 126 – 142 (Knidos).

¹⁶ Bu sikkeler ile ilgili detaylı bilgiler için bkz. Ersoy-Önder 2011: 90 vd., Kat No. 62-66.

¹⁷ Poblome bu iki oinophoros ile yaptığı ilk yayında bu kapların MS 4. yüzyılda üretildiklerini önermektedir (Poblome 1998: 205) ancak daha sonra Sagalassos'ta ortaya çıkarılan ve kontekst bulguları ile daha net tarihlenen örnekler üzerinden yapılan değerlendirmede MS 5. yüzyıla tarihlendirilmişlerdir. Talloen 2011: 581, Fig. 1b)

SONUÇ

Altınpark ve 2008 yılında kazısı yapılmış olan Şifa parsellerindeki (Şek. 1) konut örneklerinden yola çıkarak, Basmane mevkiinin, hem kentin en önemli ana caddesinin aksında yer alması (Magnesia Kapısı'ndan başlayarak bugünkü Anafartalar Caddesi iz düşümünde limana doğru uzanan cadde (Şek.1)), hem de bu caddenin iki tarafında kentin topografik olarak yapılaşmaya uygun, az eğimli alanlarına sahip olunması dolayısıyla zengin Smyrnalıların ilgi gösterdikleri bir alan olduğunu söylemek mümkündür. Altınpark 2 Nolu konutta tespit edilen banyo ve mutfak mekanları ve bu mekanlara bağlı temiz ve pis su hatları, Smyrna'nın en işlek yollarından biri üzerinde yer alan bu konutların -ele geçen nitelikli objelerin çokluğu da dikkate alındığında- sosyoekonomik olarak orta-üst gelir grubuna ait kişilere ait olduğunu işaret etmektedir. Arkeolojik olarak MS 7. yüzyıla kadar kullanılmış olduğu kanıtlanan bu alanda 2 numaralı konutta bulunan nitelikli objelerden biri olarak değerlendirilebilecek oinophorosun söz konusu konutun MS 5. yüzyılın sonu ile 6. yüzyılın başlarında yaşamış olan sakinlerine ait kişisel bir obje olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda oinophorosun Dionysiak bir ritüelle doğrudan ilişkili olması elbette mümkündür ancak üzerinde betimlenmiş olan maskın ve Dionysiak frizin, tanrının tiyatro ve eğlence ile ilgili yönünü vurgulayan, nostaljik bir temaya işaret ettiği ve bu objenin de içinde bulunduğu konutta symposionlar ile ilişkili olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir¹⁸.

Altınpark'ta bulunan oinophoros kentin Pagan dönemi ile Hıristiyanlık gelenekleri arasında yer alan bir geçiş sürecine tanıklık eden bir objedir. Erken Hıristiyanlık ampulalarının formunda ancak Pagan bir ikonografi ile üretilmiş olan eser giderek Hıristiyanlık dünyasına adapte olmaya başlayan Smyrna'da kalan son Pagan unsurlarından biri olması açısından önemlidir. Kentte gerçekleştirilen kazılarda benzer teknik ve stilistik özellikler taşıyan başka figürlü ve plastik kaplara ait parçaların ortaya çıkarılmış olması (Şakar 2015: 221-222, 232), Hellenistik Dönem'den itibaren Batı Anadolu'nun en önemli pişmiş toprak figürin atölyelerinden birine ev sahipliği yapmış olan Smyrna'da figürlü pişmiş toprak üretim geleneğinin, Geç Antik Çağ'da inançların farklılaşması ve değişen talepler doğrultusunda bazı teknik ve stilistik değişiklikler ile devam ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda Smyrna'nın, Pergamon, Knidos ve Sagalassos gibi Geç Antik Çağ'da figürlü seramikler üreten atölyelerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁸ Yukarıda bahsettiğimiz MS 5. yüzyılın ortalarında yaşamış, ve *Dionysiaca* isimli bir eser kaleme almış olan Mısırlı epik şair Nonnus ve yine MS 5. yüzyılda yaşamış şair ve daha sonradan bir Hıristiyan azizi olan Sidonius Apollinarius gibi yazarlar, daha erken dönemlerde Dionysos ile ritüellerde kullanılan Dionysos ile ilgili sahnelerin canlandırıldığı dramatik performansların Geç Antik Dönem'de artık symposion eğlencelerinin bir bölümü haline geldiğini aktarmaktadırlar: Talloen ve Poblome 2019: 427.

KAYNAKÇA

- AKAR-TANRIVER, D.S., 2015, "Smyrna'dan Metal Eserler", (Ed.) A. Ersoy, G. Şakar, **Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları I. Çalıştay Bildirileri**, s. 15-28, İstanbul, Ege Yayınları.
- BAILEY, D.M., 2008, **Catalogue of the Terracottas in the British Museum, Volume IV Ptolemaic and Roman Terracottas from Egypt**, London, The British Museum Press.
- BALDONI, D., 2003, "Vasi a matrice di età romana a Iasos", (Ed.) C. Abadie-Reynal, **Les céramiques en Anatolie aux époques hellénistiques et romaines (Varia Anatolica 15)**, s. 165-177, İstanbul, Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil.
- BARROW, R.H., 1965, **Romalılar**, (Çev. E. Gürol), İstanbul, Varlık Yayınları.
- BOWERSOCK, G.W., 1990, **Hellenism in Late Antiquity**, Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- CAMERON, A., 2008, **Bizanslılar**, (Çev. Ö. Akpınar), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- CASTALDO, D., 1995, "Rappresentazioni dei kymbala nella ceramica attica", **RIDIM Newsletter**, 20/2, p. 39-48.
- DAIM, F. ve LADSTATTER S., 2011, **Bizans Dönemi'nde Ephesos**, (Çev. S. Gün, F. Öztürk ve B. Yener), İstanbul, Ege Yayınları.
- DOĞER, E. (2006), **İzmir'in Smyrnası: Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar**, İzmir: İletişim Yayınları.
- DUMAN, B., 2018, "The First Evidence of Round Oinophoros Workshop in Late Roman Tripolis", **Rei CretariÆ RomanÆ FaVtorVm Acta 45**, p. 668-674.
- ERSOY, A., 2011, **Altınpark**, İzmir, Konak Belediyesi Kültür Yayınları.
- ERSOY, A. ve ÖNDER, M., 2011, **Antik Smyrna Seçilmiş Eserler ve Sikkeler**, İzmir, İzmir Ticaret Odası Yayınları.

ERSOY, A., ÖNDER, M., TURAN, H., 2014, **Antik Smyrna Sikkeleri 2008-2012**, İzmir, İzmir Ticaret Odası Yayınları.

ERSOY, A., 2015, **Büyük İskender Sonrasında Antik Smyrna (İzmir)**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

ERSOY, A., 2017, **Smyrna/İzmir Kemik Objeleri**, İstanbul, Ege Yayınları.

FOSS, C., 1979, **Ephesus after Antiquity: A Late Antique, Byzantine and Turkish City**, Cambridge, Cambridge University Press.

GOLDMAN, H., 1950, **The Excavation at Gözlü Kule, Tarsus Vol I: The Hellenistic and Roman Periods**, New Jersey, Princeton University Press.

HASSELIN-ROUS, I. (2009), “*Les sujets de genre, les types ethniques et les types réalistes*”, (Ed.) I. Hasselin-Rous, L. Laugier, J-Luc Martinez, **D’İzmir à Smyrne: découverte d’une cité antique**, Catalogue d’exposition, au Musée du Louvre içinde, p. 156-157, Paris, Somogy Editions.

INVERNIZZI, A., 2011, “*Parthian Art – Arsacid Art*”, **Topoi** 17/1, p. 189-207.

KÖROĞLU, G., 2015, “*Anadolu’da Erken Bizans Dönemi Hacı Ampullaları ve Smyrna Buluntuları*”, (Ed.) A. Ersoy, G. Şakar, **Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları I. Çalıştay Bildirileri**, s. 155-170, İstanbul, Ege Yayınları.

MANDEL, U., 1988, **Kleinasiatische Reliefkeramik der Mittleren Kaiserzeit, Pergamenische Forschungen 5**, Berlin-Newyork, Walter De Gruyter.

MANGO, C., 2008, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, (Çev. G. Çağalı-Güven), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

MORRISSON, C., 2014, “*Olaylar/Kronolojik Perspektif*”, (Ed.) C. Morriison, **Bizans Dünyası: Doğu Roma İmparatorluğu**, (Çev. A. Bilge), s. 21-67, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

NORWICH, J.J., 2013, **Bizans I: Erken Dönem (MS 323- 802)**, (Çev: H. Koyukan), İstanbul, Kabalıcı Yayınevi.

PARRISH, D., 1995, “*A Mythological Theme in The Decoration of Late Roman Dining Rooms: Dionysos and his Circle*”, **Revue Archéologique**, Fasc. 2: p. 307-332.

PASTUTMAZ, D., 2009, **Knidos Üretimi Kabartmalı Seramikler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

POBLOME, J., 1998, “*Dionysiac oinophoroi from Sagalassos found in Egypt*”, **Egyptian Religion the Last Thousand Years, I. Studies Dedicated to the Memory of Jan Quaegebeur, Orientalia Lovaniensia Analecta 84**, p. 205–225, Leuven, Peeters Publishers.

ROBINSON, D.M., 1909, “*An Oenophorus belonging to the Johns Hopkins University*”, **AJA** 13/1, p. 30-38.

SMITH, R.R.R., 2002, **Hellenistik Heykel**, İstanbul, Homer Yayınları.

ŞAKAR, G., 2009, **Smyrna Antik Kenti’nde Bulunan Pişmiş Toprak Figürinler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ŞAKAR, G., 2015, **Smyrna Terrakotaları**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

TALLOEN P. ve POBLOME, J., 2005, “*‘What were they thinking of?’ Relief decorated pottery from Sagalassos. A cognitive approach*”, **MEFRA** 117.1, p. 55–81.

TALLOEN P. (2011), “*From Pagan to Christian: Religious Iconography in Material Culture from Sagalassos*”, (Ed.) L. Lavan, M. Mulryan, **The Archaeology of Late Antique ‘Paganism**, p. 573-607, Leiden-Boston, Brill.

TALLOEN P. ve POBLOME, J., 2019, “*The Age of Specialization. Dionysus and the Production of Wine in Late Antiquity: A View from Sagalassos (Sw Turkey)*”, **OLBA XXVII**, p. 425-428.

